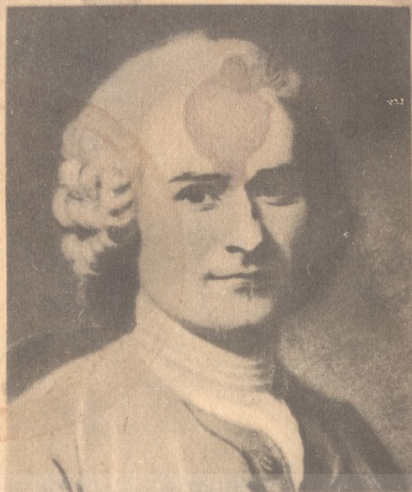

rousseau

«... Oricine ai fi, tu, cel pe care destinul și încrederea mea te-au făcut judecătorul acestui caiet, te conjur, prin nenorocirile mele, prin simțirea ta și în numele întregii spețe umane, să nu distrugi o scriere folosită și unică, ce poate sluji ca primă piesă de comparație pentru studiul oamenilor, care, desigur, rămîne încă să fie început, și de a nu-mi lipsi cinstirea memoriei de singurul monument exact al caracterului meu, care să nu fi fost desfigurat de către dușmanii mei.»

J.-J. ROUSSEAU

521

rousseau

rousseau
confesiuni

editura pentru literatură

Vol. I-II-III Lei 15

Coperta : *D. Ionescu*

jean-jacques rousseau

confesiuni

TRADUCERE ȘI PREFĂȚĂ DE
PERICLE MARTINESCU

1969

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Visările unui hoinar singuratic (publicate în volumul III al edi-
ției de față) sînt traduse de Mihail Șora.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Confessions

Tome I

Librairie Plon, Paris

ROUSSEAU — PORTRET DIN PROFIL

Confesiunile lui Jean-Jacques Rousseau apar, acum, pentru prima dată în limba română, într-o traducere integrală. Asemenea întârziere poate să pară inexplicabilă, dacă ea nu și-ar avea, totuși, explicațiile sale.

Rousseau a fost multă vreme, și cu o tiranică persistență, monopolizat de sociologi și pedagogi, datorită conținutului lucrărilor sale cu tematică educativă, fiind considerat unul, dacă nu cel dintâi, dintre cei ce au formulat principiile ce alcătuiesc sistemul de instruire civică și morală a omului modern. Înaintea artistului, înaintea scriitorului, înaintea omului Rousseau, era pus gânditorul Rousseau — autorul *Contractului social* și al lui *Emil*, opere ce-i confereau un prestigiu nedezmăniț prin valoarea ideilor și prin îndrăzneala soluțiilor preconizate, apărînd cu adevărat revoluționare pentru momentul cînd au fost elaborate. Printr-un consens tacit, poate și dintr-o prejudecată perpetuată de apărătorii moralei oficiale, omul Rousseau, autenticul, veritabilul Rousseau, acela care ne este înfățișat în *Confesiuni*, era ținut în umbră, deoarece nu era la înălțimea prototipului uman zugrăvit de el însuși în lucrările lui teoretice. Cusururile personalității Jean-Jacques nu corespundeau totdeauna, ca valoare, calităților gânditorului Rousseau, și tendința era să se păstreze o legendă conformă cu însușirile celui din urmă, fără a fi puse în evidență slăbiciunile celui dintâi. Aici se află, credem, cauza pentru care *Confesiunile* nu s-au bucurat de circulația celor-

alte lucrări ale lui Rousseau, și pentru care ele nici n-au fost traduse pînă acum în limba română.

O simplă coincidență, cu totul întâmplătoare, face, în schimb, ca apariția lor în limba noastră să se producă exact la două veacuri de cînd au fost scrise. Se poate spune, deci, că această tardivă traducere consemnează nu numai abolirea unei lungi ignorări, dar și celebrarea unei opere care, la cei două sute de ani ai ei, se dovedește a fi atît de puțin caducă și deține un loc de frunte în compartimentul literaturii memorialistice moderne, pe care a inițiat-o și o înrîurește încă profund.

Numele lui Rousseau este cel mai adînc înrădăcinat în conștiința lumii moderne, deoarece nici un alt scriitor din timpurile mai noi n-a exercitat o influență mai directă și n-a stîrnit dispute mai aprinse. Rousseau apare pe ecranul istoriei moderne ca un precursor, ca un doctrinar, ca un revoluționar, ca un profet, fără ca el să fi aspirat la vreuna din aceste misiuni și fără ca opera lui să aibă tonul sau ambiția instaurării unor dogme absolute. El nu a năzuit să fie decît cel mult un judecător al veacului său și singura lui pasiune a fost aceea de a se cunoaște pe el însuși, de a se analiza, de a se descrie pînă în cele mai mici și mai obscure mișcări sufletești, mergînd adesea pînă la dezvăluirea unor situații inavuabile, cu scopul de a arăta cauzele care determină manifestările firii omenești și de a oferi un exemplu viu despre felul cum individualitatea umană poate fi înrîurită în bine sau în rău de factorii existențiali exteriori. Dar tocmai prin această radiografiere a veacului său și a lui însuși, pornită dintr-o excesivă patimă de adevăr și dintr-un înalt spirit etic, Rousseau a devenit un magician și un rapsod al ființei umane în ceea ce ea are mai esențial și mai etern valabil.

Opera sa propriu-zisă, de gîndire și creație, care i-a adus o mare faimă încă din timpul vieții — și care se poate reduce la trei lucrări importante: *Contractul social*, primul tratat de so-

ciologie modernă, *Emil*, primul manual de pedagogie, și *Noua Heloiză*, primul roman de factură și coloratură romantică — are un neîntrerupt caracter autobiografic. Repertoriul ideilor și chiar al anecdoticii este destul de redus în ansamblul acestor lucrări, tematica se repetă în general de la una la alta, țesătura episodică pornește de la aceleași date concrete ale experienței personale, dar patosul ce le străbate, elanul liric ce le însufletește și mai ales acel glas al sincerității desăvârșite prin care scriitorul își expune și susține concepțiile au produs asupra contemporanilor și urmașilor săi efectul unui exorcism literar fără egal.

Toate acestea — idei, vibrație lirică, sinceritate — au revoluționat în adevăr optica politică, artistică și morală a veacului său, aducându-i lui Rousseau o popularitate și un prestigiu confirmate chiar de cele mai strălucite spirite ale Europei din vremea sa sau din timpurile imediat următoare. Voltaire, care n-a fost niciodată un adept al concepțiilor lui Rousseau, spunea despre el, cu ricanerie, că este „un mizantrop sublim“; Schiller, entuziasmat de ideile „marelui Cetățean“, a scris aceea cunoscută *Odă lui Rousseau*; Goethe, referindu-se la influența exercitată de Rousseau asupra gândirii și sensibilității veacului al XVIII-lea, declara că „o lume se sfârșește cu Voltaire, o altă lume începe cu Rousseau“. Posteritatea i-a păstrat aceeași admirație neprecupețită. Victor Hugo, făcând aluzie la un fapt paradoxal din viața autorului lui *Emil*, enunța că „Rousseau și-a renegat copiii, dar a adoptat poporul“; Tolstoi avea un cult pentru Rousseau și-i purta medalionul la gât; în sfârșit, în vremea noastră, „rafinatul“ Jean Cocteau, în aparență cel mai puțin indicat să-și descopere vreo afinitate cu bucolicul autor al *Visărilor unui boinar singularic*, într-un studiu în care își propunea să elucideze „enigma lui Jean-Jacques“, îi acorda epitetul de „Rousseau adorabilul“.

Cu toate acestea, Jean-Jacques Rousseau a suferit enorm în timpul vieții, fiind convins că nu este înțeles de semenii lui și că se creează o imagine falsă despre adevărata sa persoană. El „a murit cu altă imagine despre el însuși decât aceea pe care i-a păstrat-o posteritatea“, conchide pe drept cuvânt un

biograf român, care i-a consacrat nu de mult o amplă și substanțială monografie.¹ Conștient de valoarea sa ca scriitor și gânditor, conștient totodată de interesul stîrnit de scrierile lui în lumea literaților și filozofilor, din care tocmai se retrăsese, el avea în permanență sentimentul — și nu cu totul neîndreptățit — că era județat altfel decît ar fi trebuit să fie. „*Printre contemporanii mei sînt puțini oameni al căror nume să fie mai cunoscut în Europa, dar a căror individualitate să fie mai ignorată*”. Aici se află principala mobilă care l-a îndemnat să-și scrie *Confesiunile*, operă cardinală, ce constituie punctul de pornire al memorialisticii moderne și al literaturii artistice în genere din ultimele două veacuri, și care-i asigură autorului ei perenitatea, mai mult decît celelalte lucrări intrate în sectorul muzeisticii literare, unde nu mai sînt frecventate decît de erudiți, pentru conținutul și conturul lor didactic.

Viața lui Rousseau este viața unui inadaptabil și a unui om extrem de sensibil, care nu și-a găsit nicăieri locul și a refuzat cu dîrzenie orice fel de servituțe socială sau spirituală. S-a născut la 28. iunie 1712, la Geneva, dintr-o familie pe linie paternă de origine franceză. Unul din strămoșii lui, Didier Rousseau, venise în prima jumătate a veacului al XVI-lea să continue la Geneva negoțul de vinuri, practicat de tatăl său la Paris, de unde fusese se pare, izgonit. Didier Rousseau, a căpătat cetățenia geneveză și a fost admis în burghezie la 1555. Bunicul și tatăl lui Jean-Jacques au fost însă ceasornicari. Mama lui, Suzanne Bernard, era nepoata — și nu fiica, așa cum se arată în *Confesiuni* — unui pastor protestant. Ea a murit la zece zile după nașterea celui de-al doilea fiu, întîmplare funestă ce-l determina pe Rousseau să spună: „*Pe mama am costat-o*

¹ Dumitru Isac, *Jean-Jacques Rousseau*, Colecția „Oameni de seamă”, Editura Tineretului, București, 1966.

viața, și nașterea mea a fost prima dintre nenorocirile mele". Tatăl său, Isaac Rousseau, s-a îngrijit în primii ani de creșterea și educația lui, citindu-i romane de aventuri și *Viețile* lui Plutarh, cărți ce au crescut în copil — care n-a urmat niciodată cursuri școlare — gustul pentru lectură și admirația pentru personajele istorice pilduitoare: „La șase ani Plutarh îmi căzu în mână; la opt ani îl știam pe dinafară". Dar Isaac Rousseau era un om cu o fire cam iute, ce reacționa ușor la cea mai mică flecare a mândriei, și în 1722, în urma unui duel cu un anume Gantier, căpitan de gardă, a trebuit să fugă din Geneva, spre a scăpa de închisoarea și de amenda la care fusese condamnat. Băiatul a trecut sub tutela unchiului său Bernard, care l-a încredințat pastorului Lambercier, la Bossey, unde a suferit timp de doi ani, împreună cu un văr al lui, sistemul de educație al pastorului ce nu era întru totul pe placul tinerilor elevi. În schimb, viața la Bossey, în mijlocul naturii, i-a stîrnit lui Rousseau, încă din copilărie, dragostea pentru priveliștile campestre, ce n-a se va mai stinge niciodată în sufletul său. Într-o zi la Geneva, este dat să facă ucenicie la un gravor. Condițiile de trai la noul lui stăpîn sînt insuportabile, restricțiile domestice și privațiunile de libertate alternînd cu dese pedepse corporale. Într-o duminică, zi de repaus, a ieșit să se plimbe în afara orașului, dar întîrziind pe cîmp, seara, la întoarcere, a găsit porțile cetății închise, fiind nevoit să-și petreacă noaptea sub cerul liber. Atunci, de teama sancțiunilor aspre ce-l așteptau la gravor, a luat hotărîrea să fugă în lumea largă. Găsește adăpost la preotul din Confignon (un sat la două leghe de Geneva), căruia îi declară că dorește să treacă la catolicism. Preotul, domnul de Pontverre, îi dă în acest sens o scrisoare de recomandare către doamna de Warens din Annecy, care, printre alte atribuții, mai mult sau mai puțin secrete (primea o „pensie" din partea regelui Sardiniei în schimbul informațiilor pe care le procura despre afacerile de la curtea Franței), oarece și pe aceea de a converti la catolicism sufletele „rătăcite". În ziua de Florii 1728, Rousseau o cunoaște pe

doamna de Warens, îi împărtăşeşte intenţia lui, iar aceasta, prin relaţiile ei îl trimite la şcoala catehumenilor din Torino. După patru luni de şedere aici este botezat, însă, dezgustat de ceea ce văzuse la primele contacte cu ambianţa catolicismului, renunţă la cariera ecleziastică ce i se propusese şi începe o viaţă de vagabondaj în Torino, încercînd tot felul de tribulaţii spre a-şi câştiga existenţa : se angajează ca valet, ca lacheu, ca preceptor în diferite case, fără să rămînă nicăieri prea mult. În cele din urmă se reîntoarce la doamna de Warens, stabilită acum la Chambéry. I se găseşte o slujbă la cadastru, unde nu întîlneşte mediul şi atmosfera conforme cu aspiraţiile lui, şi o părăseşte şi pe aceasta, pentru a se consacra preocupărilor muzicale, la care era încurajat de ocrotitoarea lui. În 1742 ajunge la Paris, cu sprijinul doamnei de Warens, şi prezintă la Academia de ştiinţe un sistem nou de notare muzicală, întocmit de el. Succesul este slab, în schimb face cunoştinţa unor oameni de litere, se împrieteneşte cu Diderot, pătrunde în saloane, ia contact cu lumea literară a Parisului, se încadrează în stilul ei de viaţă mondenă, deşi înclinările lui sufleteşti se potrivesc atît de puţin cu o astfel de existenţă. În 1743 este numit în funcţia de secretar al ambasadorului Franţei la Veneţia, unde activează un an, apoi, neîmpăcîndu-se cu metodele de lucru şi caracterul şefului său, se ceartă cu el în termeni violenţi, şi se reîntoarce la Paris. Doamna Dupin, soţia unui fermier general, îl angajează ca secretar, deschizîndu-i astfel uşile cercurilor înalte. Între timp, prin 1745, o cunoaşte pe Thérèse Levasseur, o femeie simplă, necultivată, servantă la hotelul unde locuieşte, de care îşi leagă pentru totdeauna viaţa, avînd cu ea cinci copii, pe care-i depune la Leagănul copiilor abandonati. În 1750, la vîrsta de 38 de ani, îşi descoperă vocaţia de filozof şi scriitor. Publică *Discursul asupra ştiinţelor şi artelor*, prima lucrare ce atrage atenţia asupra numelui său, aducîndu-i o faimă răsunătoare. Dar acest succes îl determină să-şi pună viaţa în acord cu principiile expuse în *Discursul* său, o rupe cu lumea saloanelor, se instalează împreună cu Thérèse într-o mansardă şi-şi câştigă existenţa făcînd copii muzicale. Dezgustat de viaţa pariziană şi de mora-

vrile din lumea literară, în 1754 pleacă la Geneva, unde este primit cu mare cinste și i se îngăduie să se reîntoarcă la religia părinților săi, la protestantism. În 1755 publică a doua lucrare, *Discursul asupra originii inegalității dintre oameni*, ce-i sporește celebritatea. Una din admiratoarele lui, doamna d'Épinay, îi oferă drept locuință pavilionul numit Ermitage din parcul castelului ei de la Chevrette, unde Rousseau găsește o ambianță corespunzătoare dorințelor lui de a duce o viață simplă și liniștită în mijlocul vrăjilor naturii. În timpul șederii la Ermitage o cunoaște pe doamna d'Houdetot, de care se îndrăgostește, și această idilă îi stimulează fantezia creatoare. Tot aici începe redactarea celor trei mari opere la care va lucra cu sîrguință cîțiva ani: *Emil*, *Contractul social* și *Noua Heloiză*. Dar tocmai în acest mediu atît de prielnic pentru meditație și lucru, se consideră hulit și persecutat de prietenii lui, Diderot, Grimm, d'Holbach și alții, care, în înțelegere cu protectoarea sa, urzesc împotriva lui „negrele conspirații” ce-l fac să părăsească Ermitage-ul, la sfîrșitul lui 1757. Mareșalul de Luxembourg îi acordă azil la castelul din Montmorency, unde Rousseau își termină cele trei opere, care sînt tipărite aproape simultan în 1761 și 1762. Parlamentul ordonă însă confiscarea lui *Emil* și lansează un ordin de arestare împotriva autorului. Rousseau se vede obligat să părăsească Franța și să se refugieze în Elveția, dar nu la Geneva, unde se extindeau măsurile de urmărire ale Parlamentului parizian, ci în diferite localități din regiunea Bernei — Yverdun, Motiers, insula Saint-Pierre — unde ostracizările nu slăbesc și de unde este mereu izgonit. În 1766 refuză ocrotirea regelui Prusiei și acceptă invitația filozofului David Hume de a se exila în Anglia, deși nu avea nici o simpatie pentru această țară. În cușind, se simte și aici persecutat, se ceartă cu Hume, pe care-l acuză că l-a chemat în Anglia „ca să-l dezonoreze”, și ia hotărîrea de a reintra în Franța, în ciuda măsurilor de urmărire ale autorităților franceze. Sub numele fals de Jean-Joseph Renou rătăcește prin diverse orașe, pînă în 1770 cînd, prin protecția prințului de Conti și datorită faptului că ducea acum o viață rezervată, i se admite să se

stabiléască la Paris. Nu mai are nici un chef de lucru, este bătrîn și bolnav, totuși în acești ani de „exil” parizian, scrie ultimele lucrări, *Dialogurile* și *Visările unui hoț singuratic*, merite să apară postum și care sînt o completare a *Confesiunilor*, scrise ceva mai înainte. Pe lângă suferințele morale, agravate în această perioadă, Rousseau și-a trăit cei din urmă ani ai vieții în mari lipsuri materiale, la care se adăugau durerile bolii lui cronice (o maladie a căilor urinare de care suferea de la naștere) ce-l chinuiau tot mai mult. În primăvara lui 1778, unul din admiratorii lui, marchizul de Girardin, spre a-i ușura existența, devenită precară la Paris, îl transportă la castelul său din Ermenonville, unde Rousseau a murit, la 2 iulie 1778, de un atac de apoplexie. A fost înmormîntat, conform dorinței lui, în Insula Plopilor din parcul aceluia castel. În 1794 rămășițele lui, pămîntești au fost transferate la Pantheon, ca o reparație postumă a memoriei și numelui său, ce se impunea în mod logic o dată cu izbînda revoluției de la 1789.

*

În afară de cîteva momente de bucurii sporadice cunoscute în prima tinerețe — și care se datorau nu atît unor împrejurări de ordin obiectiv, cît efuziunilor imaginației lui, predispusă totdeauna să exalte și să resorbă cu intensitate elementul euforic al împlîrîrilor — și în afară de foarte scurta perioadă de „mondenitate” din epoca pariziană a contactelor cu lumea saloanelor și cu reprezentanții de frunte ai intelectualității timpului, Rousseau a avut una dintre cele mai umile existențe și a fost, prin propria lui voință, omul cel mai solitar al veacului său. Dar acest izolat avea să exercite prin ideile lui și prin consecvența obstinată cu care le-a susținut, ca și prin forma artistică în care le-a îmbrăcat, o influență covârșitoare asupra contemporanilor, devenind magul al cărui nobil standard ajunsese să-l umbrească pe acela al pontifilor și al suveranilor.

Rousseau a fost un izolat în sensul delimitării la coordonatele biografiei lui civile; raportată la coordonatele istorice și spirituale ale veacului, prezența lui este absolută și acoperă

aproape în întregime parametrii acestui veac. Născut cu trei ani înainte de moartea lui Ludovic al XIV-lea, moment ce marchează pe planul mutațiilor ideologice începutul secolului al XVIII-lea, s-a stins din viață cu unsprezece ani înainte de izbucnirea revoluției burgheze din Franța, în vîlvătaiele căreia se încheia acest veac. Fiu legitim, așadar, al veacului său, crescut și hrănit cu ideile puse în circulație acum, Rousseau se va afirma ca unul din exponenții străluciți ai transformărilor petrecute în acel timp. La aceasta se adaugă faptul, nu mai puțin important, că el provenea din pătura socială a stării a treia, ceea ce-i conferea premisa de a putea adopta fără echivoc principiile democratice promovate de iluminiștii francezi, care făceau critica feudalismului și absolutismului, invocînd instaurarea unor relații sociale noi, în conformitate cu aspirațiile burgheziei ce se pregătea să intre în arenă fluturînd noțiunile de libertate, egalitate și dreptate, în numele rațiunii și al progresului. Rousseau aparținea unei generații ai cărei exponenți activi nu dispuneau de nici un fel de ascendență, ci se ridicau din straturile de jos ale societății, nefiind frînați de nici o constrîngere interioară în a pune în circulație ideile și tezele ce preconizau o nouă alcătuire socială și un nou ideal de viață al omului. D'Alembert, copil abandonat, găsit pe treptele unei biserici, Diderot, fiul unui tociar dintr-un oraș de provincie, Rousseau el însuși de origine „plebeiană”, cum singur se considera, aveau să devină vestitorii noii orînduiri pe care mulțimile o așteptau cu încredere și însetare. Această generație formează batalionul care a declanșat, în ordine teoretică, primele asalturi împotriva redutelor feudalității ce se ilustra prin oprimarea individualității umane sub toate aspectele existențiale: moral, intelectual, religios, politic, social.

În această perspectivă și datorită acestei pleiade de gînditori luminați ce-au dat avînt și eficiență potențialului revoluționar, secolul al XVIII-lea — care a făcut din rațiune instrumentul de fisurare a vechilor instituții și dogme — este un veac al protestului și contestării. Niciodată de la Renaștere încoace nu s-a înregistrat în istoria europeană o mai iminentă nevoie de revî-

zuire, de schimbare a sistemelor și legilor ce guvernau lumea. O pasiune a interogării, o sete de cunoaștere, o voință de sincronizare a aspirațiilor intime ale omului cu dezvoltarea științelor și filozofiei, o concentrată acțiune de a răsturna optica sub care era acceptată pînă atunci existența ca fenomen spiritual și ca forme de organizare politică și socială — sînt datele ce configurează în linii generale structura și profilul acestui veac al *luminilor*.

Într-o asemenea efervescență a gîndirii și a confruntărilor efectuate în cadrul unei singure generații, se înțelege că soluțiile propuse nu erau lipsite de limite, pozițiile nu erau absolvite de contradicții, dar ele aveau să ridice zăgazurile pentru a da drumul șuvoaielor înnoitoare ale istoriei. Secolul al XVIII-lea marca doar un început, el anunța abia uriașele zguduiri de mai tîrziu. Frondeuri și conformiști în același timp, materialisti și idealisti, raționaliști și mecaniciști, revoluționari fără să cunoască lupta de clasă, ostili despotismului dar acomodîndu-se cu prezența unor despoți „luminați” ca Frederic cel Mare și Ecaterina a II-a — generația iluminiștilor francezi are supremul merit de a fi reintegrat rațiunea în drepturile ei suverane și de a fi abordat în spirit dialectic problemele stringente ce pluteau în atmosfera vremii, dezbătîndu-le cu mijloacele create și folosite de ei pentru prima dată. Este generația care descoperă canalele ziaristicii pentru infiltrarea ideilor în mase, iar *Enciclopedia* este ea însăși o tribună o publicisticii operative, cu articole îmbibate de teze politico-sociale al căror conținut reflectă frămîntările intelectuale la ordinea zilei. Toate aceste manifestări, concretizate uneori în opere consistente, cu substrat ideologic, se produc în numele libertății și au ca obiect critica stărilor de lucruri actuale. „*Spiritul secolului nostru pare a fi acela al libertății*”, spunea Diderot. Iar d'Alembert, ajuns academician la 37 de ani, strecura în *Elogiile* sale, făcute în această calitate, aluzii directe la pontifii vremii, declarînd el însuși că „*nu lăudam morții decît pentru a face critica celor vii*”. O critică destul de severă a abuzurilor și moravurilor societății aristocrate întreprindea și Montesquieu, într-o formă parabolică, în *Scrisorile persane*.

Mult mai avansat în previziunile sale și exprimându-se într-o formă mult mai puțin voalată, Rousseau nu numai că denunța viciile regimului feudal, dar vestea inevitabila lui prăbușire. „*Ne apropiem de starea de criză și de secolul revoluțiilor*“, prevestea el în *Emil*, pentru ca în *Contractul social* să fie și mai ferm: „*Consider imposibil ca marile monarhii ale Europei să mai aibă încă multă vreme de dăinuit*“.

Jean-Jacques Rousseau se detașează net în familia acestor spirite de frondă ca o figură aparte, care, în solitudinea sa, fără o instruire teoretică deosebită, pornind de la datele experienței și intuițiilor proprii, descoperă semnele și legile „naturale“ menite să scoată ființa omenească din bezna obscurantismului și să-i redea adevărata libertate și fericire la care are dreptul. El nu este nici filozof, nici om de acțiune, este un vizionar și un profet.

Două sînt în esență revelațiile lui în materie de restructurare a viziunii asupra existenței umane. Întîi, necesitatea edificării unei societăți noi, în care relațiile dintre guvernați (poporul) și guvernanți (monarhia) să fie stabilite printr-un *contract social*, alcătuit în spiritul celei mai înalte moralități politice și a cărui încălcare sau uzurpare de către puterea suverană să dea dreptul masei ocîrmuite la insurecții, în scopul răsturnării factorului abuziv și înlocuirii lui cu altul corespunzător năzuințelor celor mulți. Ideea era de-a dreptul incendiară pentru timpul cînd a fost lansată și ea a constituit scînteia ce a alimentat flacăra revoluțiilor declanșate ulterior. A doua revelație a lui a fost descoperirea naturii, ca element în mijlocul căruia — susținea Rousseau — omul își poate găsi fericirea și calea de a deveni mai bun, mai înțelept, mai împăcat cu el însuși. Și această idee, în fond atît de simplă și de inofensivă, a produs o comoționare în modul de a trăi al contemporanilor săi, obișnuiți să-și petreacă viața în climatul artificios al salcanelor, orbii de luxul și bogăția aristocrației care dădea tonul în societate. Se zice că Voltaire, intrigat de descrierile lui Rousseau, s-ar fi sculat într-o noapte la ora trei pentru a se duce să privească răsăritul soarelui și a se convinge cu ochii lui dacă Jean-Jacques avea dreptate. Spectacolul l-a uluit și i-a smuls exclamații de admirație.

Același efect l-au avut descrierile despre natură ale lui Rousseau asupra tuturor oamenilor care l-au citit în veacul său.

Rousseau este cel dintîi gînditor care și-a pus, cu o desăvîrșită luciditate, problema crizei omului modern în condițiile dezvoltării culturii și civilizației, ale căror cuceriri le socotea arme cu două tăișuri, ca fiind deopotrivă în serviciul și în dezavantajul personalității umane. Emițător de idei revoluționare, el nu era totuși un adept al revoluției — nu din prudență, ci din lipsă de aptitudini — și aici se află una din inconsecvențele lui funciare. Era însă convins de inevitabilitatea revoluției, ca un reflex al realității istorice. Prin pledoaria lui pentru întoarcerea la natură și prin mitizarea vieții „primitive“, el nu vroia să atențeze la existența civilizației, ci doar să-i arate slăbiciunile și răcilele. Doctrina lui consta în denunțarea faptului că civilizația modernă, cu toată cultura, artele și științele ei, nu poate aduce omului noblețea și puritatea la care el aspiră. Intr-una din cele patru *Scrisori asupra Virtuții și Fericirii* adresate Sofiei (în *Emil*) semnatul lor, prin care vorbește însuși Rousseau, expune în mod foarte elocvent această situație într-un limbaj ce depășește cu mult nivelul meditativ din vremea sa : „Privește acest univers, draga mea prietenă, aruncă-ți ochii asupra acestui teatru de erori și de mizerii care ne face, contemplîndu-l, să deplîngem tristul destin al omului ! Trăim în climatul și în secolul filozofiei și al rațiunii, luminile tuturor științelor par a se reuni laolaltă pentru a ne deschide ochii și a ne călăuzi în acest obscur labirint al vieții omenești ; cele mai mari genii ale tuturor timpurilor își reunesc lecțiile lor spre a ne instrui ; imense biblioteci sînt deschise publicului ; o mulțime de colegii și universități ne oferă încă din copilărie experiența și meditația a patru mii de ani ; imortalitatea, gloria, bogăția și adesea onorurile sînt prețul celor mai demni în arta de a instrui și lumina omenii ; totul contribuie să perfecționeze înțelegerea noastră și să dăruiască fiecăruia dintre noi tot ce poate să formeze și să cultive rațiunea. Am devenit prin aceasta mai buni sau mai înțelepți ? Știm oare mai bine care este drumul și care va fi sfîrșitul scurtei noastre treceri pe aici ? Cu ce ne-am ales din toată această vană

știință, dacă nu cu gîlcevi, cu dușmăanii, cu incertitudini și îndoieli?”

Rousseau pare aici un sceptic, dar aceste concluzii trebuie să privească prin prisma raporturilor lui cu veacul și cu semenii săi, față de care a avut totdeauna rezerve și animozități ce-i influențau gîndurile și simțămintele. În realitate, scepticismul este tot ce poate fi mai străin de gîndirea lui, deși viermele interogării nu l-a ocolit. El a sesizat pentru prima dată drama alienării omului modern, este cel dintîi spirit dilematic ce-a deschis marea paranteză a clamărilor patetice în fața existenței. Mai mult decît de mizerie, de boală sau de oprobiul contemporanilor, Rousseau a suferit de disperare morală, de spaimă în fața Necunoscutului, de propriile lui neliniști sufletești, într-un cuvînt, de acea *angoasă* specifică vremurilor moderne, pe care el a anticipat-o și a trăit-o cel dintîi. Într-un pasaj din *Confesiuni* face o mărturisire extrem de semnificativă în acest sens: „*Am privit totdeauna cu același ochi și bogăția și sărăcia. Puțini oameni au gemut ca mine în viața lor, dar niciodată sărăcia sau teama de a cădea în ghearele ei nu m-au făcut să scot un suspin sau să vîrs o lacrimă. Sufletul meu, în izbeliștea soartei, n-a cunoscut decît binele și răul ce porneau de la el însuși, și tocmai atunci cînd nu-mi lipsea nimic pentru trai, eu m-am simțit cel mai nenorocit dintre muritori*”. Recunoaștem aici punctul de pornire, germenele am spune, al unei întregi stări de spirit ce va răvăși în deceniile următoare conștiința artiștilor și scriitorilor de avangardă tentați să găsească un scop și o justificare a condiției umane în resorturile ei cele mai adînci și mai secrete.

Rousseau a fost pentru nivelul epocii lui o conștiință cu totul înaintată, mistuită de conflicte sufletești febrile, dar contemporanii lui, angrenați în procesul de tranziție istorică, ce se desfășura, nu puteau înțelege, nici măcar presimți, sensul experienței și „umorii” lui. Ei vedeau reacții ale unui dezabuzat, acolo unde era de fapt tragism și luptă încordată cu destinul. Mai mult încă, Rousseau, perfect adaptat la mișcarea de idei a timpului său, era totodată în conflict cu epoca și contemporanii lui. De ce? Pentru că el nu se mulțumea să fie un glas al veacului

său, ci voia să se depășească mereu, să se cucerească mai întâi pe el însuși, din dorința de a oferi umanității exemplul unei individualități care prin suferință și renunțare poate atinge integritatea morală și libertatea supremă. Inconformismul lui, izolarea de societate, indiferența față de titluri și bogăție aici își găsesc explicația. Tentația evadării — în tinerețe ar fi vrut să străbătă lumea de la un capăt la altul — setea nepotolită de realizare a sentimentului de plenitudine a fenomenului vital, confruntarea încrâncenată cu o soartă ingrată, elogiul naturii și al omului *natural*, voința neabătută de a-și păstra fondul de omie într-o societate condusă de ipocrizie, corupție și cinism, erau atitudini cărora el le dăduse o expresie încărcată de noblete, dar și de dramatism. Prin toate acestea el se situează la începutul celui lung șir de spirite răzvrăcite ce aveau să producă erupții violente în conștiința modernă. Romanticii sînt fiii lui direcți, Rimbaud, la distanță de un veac, reedita și amplifică aventura rousseauistă prin strigătul proclamativ „*changer la vie*” și prin evadarea în afara lumii europene; Nietzsche e un Rousseau la treapta celei mai înalte tensiuni; Gauguin, unul în stare pură. La distanță de două veacuri, manifestările, numai în formă insolente (căci în fond sînt efectele unor adînci crize sufletești) ale beatnicilor și *hippy*-ilor din vremea noastră transplantează în plin secol XX virusul gesturilor rousseauiste de protest social și politic și de dispreț la adresa unei societăți (capitaliste) și a unei civilizații (rebarbative) ce atentează la fericirea omului, mai mult decît o slujesc.

Dar mai presus de toate, Rousseau este, dintre scriitorii clasici francezi, singurul a cărei vibrație întâlnește o largă rezonanță în spiritul și viziunea scriitorilor moderni. El a introdus în literatură o modalitate de gîndire și evocare îndreptată către sondarea universului interior, prin apelul la cele mai distonante mijloace de penetrare a acestui univers, de la rațiunea indefectibilă pînă la delir, și de la inocența serafică pînă la cinism — prefigurînd zona din care aveau să-și extragă seva creațiile literare de notorietate de mai tîrziu. Autorul *Confesiunilor* este, și în acest sens, un precursor.

Operele care i-au adus o mare faimă lui Rousseau, încă din timpul vieții, și i-au asigurat apoi o posteritate universală — e vorba de triada *Contractul social*, *Emil*, *Noua Heloiză* — au fost atît de mult citite, studiate, analizate și folosite ca breviare de educație civică și morală de către generații întregi de oameni, încît ele par astăzi secătuite de orice vină de inedit. Însăși enunțarea titlului lor este de ajuns pentru cuprinderea conținutului lor. Ideile expuse în aceste lucrări au intrat atît de adînc în practica istoriei din ultimele două veacuri, încît ele nu mai aparțin unui om, sînt ale omenirii întregi. Consultarea lor aproape că nici nu mai este necesară pentru a fi cunoscute; ele sînt cunoscute, aprioric am spune, prin imensa arie de circulație a ideilor lor. Totuși, aceste lucrări sînt încă cercetate asiduu, dar nu pentru ceea ce ar mai putea aduce nov în patrimoniul ideologic al omenirii, ci pentru ceea ce pot aduce nou la cunoașterea omului Rousseau, adică prin ceea ce pot contribui la completarea și aprofundarea biografiei lui. Pe această linie, și *Contractul social*, și *Emil*, și *Noua Heloiză*, opere fundamentale în bibliografia rousseauistă, ne apar astăzi mai mult ca subtexte ale *Confesiunilor*.

Dacă în celelalte lucrări ale lui, Rousseau și-a expus principiile sale, născute și hrănite din substanța ce a dat noi orientări gîndirii europene din veacul al XVIII-lea, în *Confesiuni* s-a zugrăvit pe sine ca om și ca ființă morală concretă, propunîndu-și și străduindu-se să facă aceasta cu o sinceritate și cu un respect al adevărului ce înzestrează lucrarea cu o inalterabilă forță de impresiune. Prin cutezanța și veracitatea lor, ca și prin strălucitoarea haină literară, *Confesiunile* se impun cititorului sub două aspecte esențiale: ca autobiografie a unui om care a căutat să spună totul despre el, descărcîndu-și conștiința de greșelile sau păcatele ce-l apăsau, și, în al doilea rînd, ca povestire scrisă de un scriitor desăvîrșit, a cărui artă stilistică predomină de la început pînă la sfîrșit, atît în privința formulării ideilor, cît și a descrierilor de întîmplări, de personaje sau

de peisaje în a căror redare Rousseau rămîne neîntrecut pentru epoca sa.

Dar principalul merit al scriitorului constă în excepționalul lui patos confesiv. El a simțit cu acuitate o stare frecventă în psihologia modernă, oferind memorialiștilor de structură egoistă de mai târziu nu numai un model de felul cum pot fi întocmite scrierile de acest gen, dar dînd și tonul necesar, punînd accentul pe mărturisirea nudă, uneori brutală, cu implicații etice ramificate, — poziție adoptată cu predilecție de toți autorii de autobiografii de după el. Sistemul lui de analiză și reconstituire a vieții interioare, sub toate aspectele și ascunzișurile ei, a fost preluat de scriitori din generațiile imediat următoare (Chateaubriand, Stendhal, Amiel, Baudelaire), fiind dezvoltat în vaste incursiuni introspective, cărora Proust sau Joyce le-au dat aparența de roman, și ajungînd pînă la Gide, Sartre și toți ceilalți scriitori ai secolului XX, care au găsit în povestirea, directă sau decantată, a propriei lor vieți un subiect grav, tratat cu o incisivitate ce exclude orice convenționalism, orice tendință de auto-măgulire, și a cărui prospecționare este strîns împletită cu lucide considerații despre climatul spiritual, moral, social, politic, al epocii respective.

Rousseau avea prin excelență o autentică vocație de memorialist, în sensul elevat al cuvîntului. Comparate însă cu producțiile de această speță din vremea lui, *Confesiunile* depășesc mult nivelul scrierilor similare, al căror obiect se reducea la relatarea de evenimente exterioare, sau la colecționarea de anecdote picante și chiar obscene, cu scopul de a capta atenția cititorului sau interesul cercetătorului. Între *Memoriile* lui Saint-Simon, de pildă, sau acelea ale lui Casanova — două exemple din epocă situate la poli diferiți — și *Confesiunile* lui Rousseau, distanța este enormă. Caracterul sociologic al celor dintîi, sau confinarea la aventuri de alcov ale celui de-al doilea, sînt înlocuite la Rousseau prin preocupări de ordin psihologic, atacînd experiențe fundamentale ce angajează în primul rînd conștiința memorialistului, iar nu simpla lui biografie asortată cu episoade mai mult sau mai puțin frivole. Deși, prin firea însăși a lucru-

rilor, nu poate evita nici el ispita de a-și pigmenta memoriile cu unele scene ce notifică moravurile libertine ale epocii, acestea au în intenția lui numai rolul de a arăta împrejurările ce prezidau desfășurarea fenomenelor sufletești, asupra cărora își concentrează cu exclusivitate atenția. Rousseau avea supremul orgoliu de a se considera un om obișnuit, înzestrat însă cu geniul și sensibilitatea unei ființe excepționale. El spunea că istoria sufletului său e mai interesantă decât a regilor, și cu această convingere a pornit să-și întocmească biografia proprie, nutrimd ambiția de a nu lăsa altora grija de a-i face acest serviciu. Totul era pe cît de simplu, pe atît de măreț, prin dimensiunea subiectului abordat și prin temeritatea concepției ce stătea la baza înfăptuirii unei lucrări pe care scriitorul o socotea, chiar din momentul începerii ei, fără asemănare pînă la el și fără imitatori după el. „*M-am hotărît să întocmesc o lucrare unică printr-o veracitate fără exemplu, astfel că măcar o dată să se poată vedea up om așa cum este el înlăuntrul său*”. Pentru atingerea acestui obiectiv se impunea o sinceritate desăvîrșită, pe care Rousseau și-a propus s-o urmeze fără abatere, indiferent de rezultatele la care ar duce ea. „*Am făgăduit să-mi fac spovedania, iar nu să-mi iau apărarea. E datoria mea să fiu sincer, e a cititorului să fie drept*”. Căci, declară el în altă parte, „*datoria mea este să spun adevărul, iar nu să cer să fiu crezut*”.

Acest principiu stăruie ca o obsesie de la un capăt la altul al *Confesiunilor*. El este atît de înrădăcinat în conștiința scriitorului, încît e hotărît să dezvăluie faptele cele mai dezavuabile, dar nu să păcătuiască față de adevăr, convins că numai astfel va fi cunoscută, în toate înfățișările ei, personalitatea lui umană. Pasiunea aceasta feroce pentru adevăr îl făcea să nege că un alt semen de-al său a putut sau va putea să ducă vreodată confesiunea pînă la gradul de sinceritate atins de el. Invocînd exemplul lui Montaigne, ca singurul predecesor demn de a fi luat în seamă pe acest teren, Rousseau afirmă totuși că „rîsese” totdeauna de „falsa naivitate” a acestuia, care „*prefăcîndu-se că-și mărturisește cusururile, are mare grijă de a nu-și atribui decît unele destul de nevinovate*”. Or, el, Rousseau, are sentimentul

că „nu există suflet omenesc, oricât de curat ar fi el, care să nu ascundă vreun viciu dezgustător“. În același timp însă este pătruns de convingerea că zugrăvind sufletul omenesc sub toate laturile lui, frumoase sau urite, bune sau rele — ceea ce el face cu al său — omul nu poate decât să câștige ca înălțime morală și ca frumusețe lăuntrică. Aceasta denotă marea încredere pe care Rousseau o avea în Om ca entitate psihică și spirituală, și tocmai din această perspectivă el n-a făcut întreaga viață decât să se cunoască, pentru ca apoi să se descrie fără rezerve, compunând o imagine de loc trucată despre substanța și valoarea individualității intime umane. În asta constă unul din meritele *Confesiunilor*.

Totuși, această operă nu s-a născut dintr-un impuls de ordin teoretic. Ea a fost generată de motive mult mai concrete, pornind din însuși dramatismul vieții scriitorului. Rousseau a avut o existență neobișnuit de zbuciumată, fiind încă din copilărie obiectul „nenorocirilor“ de tot felul, morale, sociale, trupești, ce le-au urmărit cu o teribilă persistență de-a lungul întregii vieți. Este incontestabil că izvorul acestor nenorociri se află în însăși structura sa sufletească, în acea fire croită după niște tipare ciudate ce i-au făurit un caracter plin de contradicții, aproape paradoxal, care-l pune mereu în conflict cu el însuși, dar nu este mai puțin adevărat că oamenii, societatea, mediul în care trăia, nefiind la înălțimea aspirațiilor lui, contribuiau la agravarea adversităților ce-l copleșeau. Temperament efeminat și în același timp de o mare energie intelectuală, oscilând între timorare și curaj, între moliciune și tărie, între lene și acțiune, Rousseau se conducea după principii absolute, a căror inflexibilitate îl ducea adesea la înfrângere. „Pentru mine nu există treaptă de mijloc între tot și nimic“, declara el, iar această imposibilitate de a urma calea de mijloc îl ridica totdeauna prea sus, sau îl cobora prea jos, fără a-și găsi niciodată un echilibru stabil.

Bucurându-se în timpul vieții de o celebritate pe care n-o întrecea în vremea lui decât Voltaire, înconjurat de afecțiunea unor femei din înalta societate, primit în cercul lor de personaje de vază — marchizi, duci, mareșali — care-i ofereau ocro-

țire și-și manifestau curiozitatea față de acest „suflet aristocrat într-o fire de țăran”, Rousseau a izbutit, totuși, să fie omul cel mai nefericit, cel mai hăituit, cel mai persecutat din secolul său. Mai ales după ce a rupt-o cu prietenii lui enciclopediști (Grimm, Diderot, D'Alembert, d'Holbach), în al căror „clan” vedea o sursă permanentă de „cabale” urzite împotriva lui, se simțea victima unor atacuri neîntrerupte ce ridicau în contra sa Biserica și Parlamentul, făcându-l să rățăcească dintr-un loc în altul, amenințat pretutindeni cu lapidarea fizică și urmărit tot timpul de ordinul de arestare emis la 8 iunie 1762. Fără prieteni, fără relații, fără adăpost, căutînd azil la diverși admiratori binevoitori, izgonit din Franța, din Elveția, din Anglia, afurisit de forurile eclesiastice pentru ideile expuse în lucrările sale, supravegheat de poliție, flancat peste tot de „spioni” ce-i controlau orice mișcare, Rousseau ajunsese în situația unui expulzat din rîndul oamenilor, și mai mult decît atît, a unui sclerlat. „*Eram un nelegiuit, un ateu, un nebun furios, un turbat, o fiară, un lup*”, consemnează el cu ironie, dar nu fără amărăciune, în *Confesiuni*.

Această „fiară” era însă omul cel mai blînd cu putință, însuflețit de dragoste și generozitate față de semenii lui și avînd conștiința deplină a nevinovăției sale, dar fiind cu totul lipsit de posibilitatea de a se apăra. Aproape douăzeci de ani, ultima parte a vieții lui, Rousseau a trăit sub teroarea amenințărilor, cu sufletul ulcerat de spaime și nedreptățiri. În această perioadă s-a hotărît să-și scrie *Confesiunile*, operă capitală, în care găsea singurul mijloc de a se disculpa în fața posterității, și căreia i-a consacrat ultimele resurse de energie spirituală din anii bătrîneții. A început să le scrie pe cînd se afla în exil, în Anglia, în 1766, le-a continuat la întoarcerea în Franța, în 1767, apoi în diversele refugii de pe teritoriul francez, în 1769--1770, cînd a încheiat cele douăsprezece cărți--în care și-a depănat firul vieții pînă la anul 1765. Condițiile în care scria, avînd peste tot impresia că e înconjurat de fantome și iscoade, că pereții odăii unde scria au ochi și dușumelele urechi, nu l-au putut ajuta să-și ducă lucrarea pînă la capăt și a între-

rupt-o aici. Abia mai târziu, cu puțini ani înaintea morții, a izbutit să scrie, ca o continuare a autobiografiei neterminată, *Visările unui hoinar singuratic*, dar acestea nu aduc de fapt elemente noi la întregirea autobiografiei, reiau chiar multe din temele tratate în *Confesiuni*. În schimb, starea de exaltare spirituală și exasperarea provocată de condiția psihologică în care trăia, echivalând cu o adevărată manie a persecuției, fac din *Visări* o operă de o genială forță lirică, țîșnită din dramatismul unei existențe lezată în toate forurile ei și care se zbate fără încetare să-și dovedească inocența.

Un alt merit al *Confesiunilor*, cu atât mai revelatoriu, cu cît este vorba de apărarea unui om care se consideră victima semenilor lui, constă în înalta ținută morală adoptată de Rousseau atunci cînd este nevoit să se refere și să explice relațiile și conflictele lui cu cei din jurul său. Deși dispunea de un spirit caustic, ce putea deveni extrem de mordant, deși, privită în ansamblu, pledoaria lui are aerul unei polemici cu contemporanii săi, el păstrează totuși o atitudine de noblețe și demnitate, ferindu-se să-și calomnieze adversarii, chiar atunci cînd faptele îi acuzau fără apel. Cu excepția lui Grimm, arivistul lipsit de caracter și de scrupule, față de care Rousseau nu pierde nici un prilej spre a-l demasca, toate personajele ce evoluează pe scena *Confesiunilor*, fie că sînt personalități de notorietate sau simple apariții episodice, fie că i-au făcut rău sau numai l-au tulburat în habitudinile lui, sînt tratate cu ponderație și indulgență, și doar rareori, cînd moralistul din el este instigat, recurge la ironie sau la un sarcasm fin spre a pune sub ascuțișul criticii anumite atitudini sau comportamente reprobabile ori detestabile. Rousseau nu-și trădează prin această indulgență vreo timorare sau vreo strategie dictată de împrejurări, el urmează un principiu pe care și l-a impus de la început și de la care nu înțelege să se abată. „*Confesiunile mele sînt în mod necesar impletite cu acelea ale altor oameni; le fac și pe unele și pe altele cu aceeași sinceritate, în tot ceea ce se referă la mine, socotind că nu trebuie să arăt față de nimeni mai multă îngăduință decît am pentru mine însumi, dorind totuși să fiu mai*

îngăduitor cu ceilalți. Vreau să fiu mereu drept și adevărat, spunînd despre alții binele în măsura în care-mi va fi cu putință, nevorbindu-i de rău decît atunci cînd sînt în cauză cu și cînd sînt nevoit s-o fac". Preocuparea obsesivă de a se disculpa este străină la Rousseau de orice intenție vindictivă, cu toate că ar fi avut destule motive să cadă în acest păcat, și singura lui răzbunare — exercitată cu orgoliu prin filoanele *Confesiunilor* — este de a-și arăta superioritatea în comparație cu ceilalți, fără a se cruța cu tot dinadinsul pe sine. Într-adevăr, el nu insistă, decît în situații speciale, asupra caracterului altora, dar îl analizează mereu pe al său, cu scopul de a pune în lumină calitatea umană ireductibilă a personalității lui, de care era profund conștient.

Tocmai această calitate umană însă, căreia Rousseau îi acorda o importanță primordială în opera lui și vroia s-o illustreze prin propria sa viață, a fost pusă în discuție atunci cînd era raportată la personalitatea fizică, și chiar morală, a scriitorului. Abstracție făcînd de ideile sale, în ansamblu frumoase, nobile și generoase, expuse cu atîta talent în scrieri de o mare putere de seducție, viața lui Rousseau, așa cum a fost și așa cum ne este zugrăvită de el însuși în *Confesiuni*, poate constitui ea un exemplu pozitiv, poate fi luată ea ca îndreptar în acțiunea de educare și formare a unui caracter cu adevărat pilduitor? Iată întrebarea care s-a pus și se pune încă mereu. Răspunsul n-a fost totdeauna în favoarea lui Jean-Jacques, adică a omului Rousseau. Dimpotrivă, din această confruntare a principiilor lui cu felul său de viață, omul apare mult dezavantajat în comparație cu înălțimea gînditorului. Decalajul rezultat dintr-o astfel de situare a termenilor problemei a și fost din abundență exploatat de către cei ce-și propuneau să discrediteze valoarea aportului ideologic al lui Rousseau prin îngroșarea defectelor personale, pe care de fapt el nu le-a negat și nu și le-a ascuns niciodată.

Prin pasiunea lui introspectivă, atingînd în *Confesiuni* proporții cu totul neobișnuite pînă în veacul al XVIII-lea, Rousseau a răsturnat complet viziunea despre om, deschizînd porțile spre

pătrunderea în zonele abisale ale existenței, unde echilibrul clasic de pînă atunci avea să fie înlocuit cu mistuitoarele frămîntări ale conștiinței moderne. Aventura era supremă, iar riscurile dintre cele mai mari. Rousseau nu le-a ocolit însă, ba s-ar putea spune că a ieșit în întîmpinarea lor, provocîndu-le cu preștiință, pentru a face apoi din ele căi ale cunoașterii individualității umane. Dar o asemenea cutezanță a fost repede atribuită unei ființe anormale, cu o constituție maladivă, purtînd, în opinia camenilor „sănătoși”, stigmatele dezechilibrului și ale degenerării. Autorul *Confesiunilor* trecea în ochii contemporanilor lui drept un bolnav și un om devastat sufletește, pentru ca această opinie să se perpetueze pînă în timpurile noastre, cînd practicienii psihanalizei sau ai medicinei moderne în general, operînd asupra *Confesiunilor* ca asupra unui organism real, emit diagnosticurile cele mai drastice, descoperind — după două sute de ani de la dispariția pacientului! — că Rousseau a suferit de toate bolile psihice posibile: isterie, neurastenii, erotomanie, delir paranoic, mania persecuției, dereglări cardio-vasculare etc. etc. Nu este deci de mirare că chiar pe terenul interpretărilor literare propriu-zise, spirite foarte nedogmatice de altfel, ca André Gide, de pildă, să-l enumere pe Rousseau printre marii bolnavi ai culturii moderne: Dostoievski, Flaubert, Nietzsche, hărțuiți de viziuni interioare explozive cauzate de traumatisme dovedite.

E adevărat că Rousseau însuși a făcut din singura deficiență a organismului său — o malformație a vezicii urinare — prilejul unor continui lamentări, după cum e adevărat că această me-teah-nă incurabilă i-a produs multe dureri fizice și i-a creat nenumărate suferințe morale. Ea și explică pînă la un punct obligația imperioasă de a trăi izolat, departe de viața de societate, fapt ce i-a atras învinuirea de a fi mizantrop, mîndru, „sălbatic”. În realitate, nu era vorba decît de o maladie cronică destul de benignă, dar a cărei gravitate și ale cărei urmări le cunoștea el singur. Nevoia deasă „de a ieși afară” îl făcea să evite cercurile înalte și mai ales saloanele, unde domina prezența femeilor. Din aceeași pricină, a refuzat, într-un moment favorabil pentru el, să se înfățișeze înaintea regelui, care era dispus

să i acorde o pensie. „Numai gîndul la situația în care putea să mă pună această nevoie era în stare să mi-o sporească pînă la a mă simți rău, cu riscul de a da loc la scene cărora le-aș fi preferat moartea“. A reduce însă dramatismul existenței lui Rousseau numai la aceasta, a citi în fișa lui medicală un „caz“ pur patologic, înseamnă a devia problema. Dacă un Dostoievski, un Nietzsche, un Proust pot fi explicați — ca făuritori ai unor opere magistrale — prin prisma boalei lor, Rousseau ar rămîne neelucidat privit numai sub acest unghi.

Nici boala, așadar, nici persecuțiile — cărora Rousseau le dădea o pondere mai mare decît o aveau în realitate (de fapt, în împrejurările grele el găsea totdeauna oameni ce-i acordau sprijinul și simpatia, și chiar ordinul de arestare emis împotriva lui de Parlamentul Parisului a fost mai mult formal, căci n-a fost pus în aplicare, agenții însărcinați să-l execute avînd grijă să sosească la locul indicat exact la patru ore după plecarea încolpatului) — nu pot constitui o explicație suficientă pentru amploarea căpătată de *Confesiuni* și pentru complexitatea de probleme ridicate de acestea. O întreprindere atît de vastă și încărcată de semnificații ce depășesc granițele unui „caz“ nu poate fi limitată, ca sursă de impulsionare, la datele condiției fiziologice a autorului. Reală dramă a lui Rousseau pornește de la condiția lui socială. În ciuda tuturor aparențelor, *Confesiunile* nu sînt expresia contradicțiilor rezultate din dualismul lui sufletește structural, ci a unui altă natură.

Adevăratul dualism care alimentează permanent drama lui Rousseau nu este acela din el însuși, ci acela dintre el și societate, și anume, o societate condusă de coduri arbitrare, insuportabilă pentru un om cu structura sa morală. Contactele cu acea „ariă“ a vieții de societate, ridicată în secolul al XVIII-lea la rangul de instituție, departe de a-l prinde în mrejele ei, n-au făcut decît să accentueze discrepanța dintre firea lui credincioasă valorilor autentice ale existenței și mediul din „lumea înaltă“, unde domneau convențiunile, ipocrizia, minciuna, și unde el găsea atît de puțină sinceritate, efuziune sufletească, prietenie, chiar în relațiile cu personalități avînd aceleași preocupări in-

telectuale cu ale lui. „Introdus în lume fără vrerea mea și fără să am tonul ce se cerea, nefiind în stare de a mi-l însuși și de a mă putea adapta acolo, am găsit cu cale să iau unul al meu și să nu-mi pese de rest”. De aici, reacția lui împotriva conveniențelor, mergînd pînă la hotărîrea de a le călca în picioare. În aceasta constă nuanța revoluționară a atitudinii lui Rousseau, într-o perioadă cînd enciclopediștii au deschis lupta împotriva nobilimii feudale. Spre deosebire însă de ceilalți, care puneau în circulație ideile de progres social și politic, rămînînd tributar servituților impuse de saloane și cercurile aristocrației, Rousseau, prin scrierile lui autobiografice, dar mai ales prin viața lui particulară, exalta virtuțile și bogăția sufletească a omului din popor, în care vedea motorul viu al transformărilor inevitabile. *Confesiunile* capătă astfel, în ultimă esență, caracterul unei dispute între autorul lor și societatea din vremea lui, și tocmai prin această înșușire ele își păstrează o largă semnificație istorică, pe deasupra dramei anecdotice de ordin personal.

S-a subliniat, de asemenea, cu insistență, aspectul utopic al viziunii lui Rousseau, iar pasiunea lui pentru viața în mijlocul naturii, pentru izolare, a fost calificată drept o robinsonadă a unui evazionist lipsit de simțul realității sociale. Nimic mai fals. Rousseau n-a fost un visător oarecare; el a fost un lucid și un excelent spirit analitic care diseca sufletul omenesc și fenomenul existențial, sub raportul legilor sociale, cu rigoarea omului de știință aplecat asupra obiectului cercetării sale. Acest apologet al reveriei, al contemplației pure, era dublat de un gînditor cu o cerebralitate extrem de dezvoltată, fără nimic nebulos, capabilă să construiască solide sisteme de instituționalizare socială. A fost solicitat și s-a angajat să le întocmească o constituție corsicanilor și să organizeze existența statală a unei populații dornică să-și afirme libertatea și integritatea ființei naționale; aceasta dovedește marele lui potențial de energie și zelul de a traduce în viață ideile expuse în lucrările teoretice. Sub înfățișarea unui visător solitar se ascundea un Solon modern, și numai condițiile istorice neajunse încă la deplina lor

maturitate l-au împiedicat de a-și realiza la timpul său virtualitățile al căror depozitar era.

Însăși „lenea” lui, pe care și-o descrie adesea cu atîta onestitate, era o *lene activă*, specifică oricărei vocații creatoare agitată de prea multe probleme ca să le poată duce la bun sfîrșit pe toate dintr-o dată. „*Lenevia care-mi place nu este aceea a unui trîndav care stă cu brațele încrucișate într-o inactivitate totală și care nu gîndește mai mult decît activează. Îmi place să-mi pierd vremea făcînd nimicuri, să încep o sută de lucruri și să nu termin nici unul, să umblu încoace și încolo după cum mă taie capul, să trec în fiecare clipă de la o treabă la alta, să pornesc cu sete la o muncă de zece ani și să o părăsesc fără părere de rău după zece minute*”. Suferea poate de o atrofiere a voinței, dar nu de una a spiritului și a inimii. Asta constituie însă nota caracteristică a oricărui artist veritabil.

Rousseau a fost pînă în cele mai adînci fibre ale ființei lui un asemenea artist. Darurile, descoperite tîrziu, de șlefuitor al cuvîntului — și mărturisește că scrisul îi cerea eforturi îngrozitoare ce-i produceau adevărate chinuri — erau altoite la el pe o înaltă conștiință etică despre valoarea și funcționalitatea actului de a scrie, respingînd orice concesie pe care i-o puteau impune împrejurări exterioare planului său de gîndire. Avea o repugnanță excesivă față de profesionalizarea scrisului, în sensul de a face din el un mijloc de a-și cîștiga existența, și deși i se recunoștea îndeobște o mare facilitate a meșteșugului, el nu era în stare să scrie decît sub dicteul combustionant al pasiunii. „*Simțeam că a scrie pentru a-mi cîștiga pîinea ar fi însemnat să-mi înăbuș geniul și să-mi ucid talentul, care era mai puțin în pana mea decît în inima mea, și pornea numai dintr-un mod înalt și îndrăzneț de a gîndi, singurul ce-l putea hrăni. Nevoia sau lăcomia m-ar fi făcut să scriu mai repede, dar nu mai bine*”, și — adaugă în altă parte — dacă ar fi cedat dorințelor de succes, aceasta „*m-ar fi făcut să caut a spune mai puține lucruri folositoare și adevărate*”. Consecința adoptării unei astfel de poziții nu putea fi decît paradoxul, inevitabil pentru o socie-

tate ca aceea în care a trăit Rousseau, de a se bucura de o glorie necontestată, cu prețul unei mizerii de necrezut.

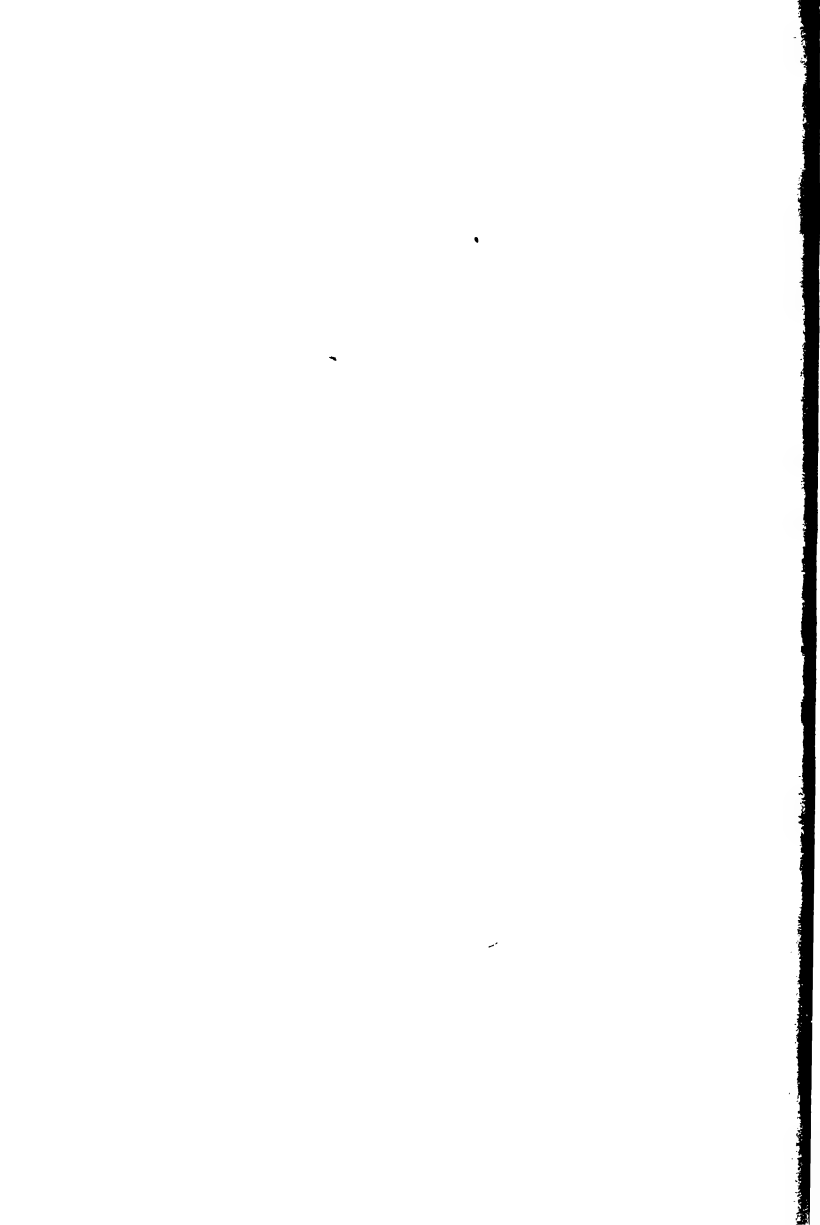
Confesiunile sînt, de la prima pînă la ultima pagină, ilustra-rea conflictului născînd dintre o lume ce-și menținea și impunea încă prerogativele absolutiste și dintre individualismul libertar ce-și afirma tendințele de descătușare de sub tirania dogmelor ce interziceau persoanei umane dreptul la autonomie morală, la demnitate și fericire în contextul legilor biologice și sociale. Rousseau a dat acestor tendințe virtuți și valențe ce s-au transmis generațiilor de după el sub dubla — și într-o măsură contradictorie — modalitate de exercitare a protestului, adică prin cultul visului, al rezistenței pasive ancorată în zonele superioare ale spiritului (avînd drept rezultat refugiul în turnul de fildeș, atît de frecvent în condițiile culturii burgheze), și, pe de altă parte, prin acuzarea directă a orînduirilor ce asupreau și umileau individualitatea omenească. În ambele forme de manifestare a neadeziunii, metodele difereau, finalitatea era însă aceeași: denunțarea restricțiunii, pe toate planurile, și aspirația spre idealul suprem al emancipării spirituale și materiale.

Rousseau și-a propus sarcina imensă și aproape himerică pentru vremea lui de a înfăptui victoria ființei naturale a omului asupra unei societăți artificiale. Redusă la dimensiunea spațiului său biologic, tentativa s-a soldat cu un eșec, dar în lumina perspectivei istorice ea este o izbîndă. Conștient de inegalitatea forțelor a căror înfruntare o provoca, el a folosit în această luptă armele de care era absolut sigur, acelea ale conștiinței lui integre și ale puternicului său geniu poetic. În loc să accepte sinuciderea morală sau tăcerea, cum s-ar fi putut foarte ușor în-țîmpla, în loc să cadă în conversiune religioasă sau misticism, pentru care avea anumite predispoziții, în loc să recurgă la revolta politică, pentru care temperamentul său de solitar nu era făcut, Rousseau a ales totuși lupta, pe care a dus-o cu îndîr-jire pînă la capăt. *Confesiunile* au rezonanța vuietului unui cîmp de bătălie, după cum ele se impun prin desăvîrșita lor artă literară, prin admirabila arhitectonică a gîndirii, prin răs-

colitoarea forță emotivă. Firul lor se întrerupe brusc, înainte ca scriitorul să-și fi depănat întreaga poveste a vieții, dar ecoul lor se prelungește în *Visări*, care sînt patetice poeme în proză izvorîte dintr-un suflet ce-a cunoscut pînă în străfunduri umilința, durerea, deznădejdea și care-și umbrește adversarii prin neîntrecuta lui vibrație poetică.

Aceste două opere — născute din aceeași substanță și formînd un corp unitar — compun și transmit peste veacuri o imagine totdeauna vie a marelui și zbuciumatului Rousseau.

PERICLE MARTINESCU

TABEL CRONOLOGIC

1712 La 28 iunie se naște Jean-Jacques Rousseau, la Geneva. Este al doilea fiu al lui Isaac Rousseau, ceasornicar, căsătorist în 1704 cu Suzanne Bernard, ambii de confesiune protestantă. Mama sa moare la zece zile după ce l-a adus pe lume. *„Pe mama am costat-o viața și nașterea mea a fost prima dintre nenorocirile mele.“*

1713 Nașterea lui Diderot.

1715 Moare Ludovic al XIV-lea (născut în 1638).

Se nasc filozoful Helvetius (+1771) și moralistul Vauvernaques (+1747).

1717 Nașterea lui d'Alembert.

1720 Rousseau are un bogat repertoriu de lecturi făcute împreună cu tatăl său. *„La șase ani, Plutarch îmi căzu în mîini, la opt, îl știam pe dinafară.“*

1721 Apar *Scrisori persane* de Montesquieu.

1722 Isaac Rousseau fuge din Geneva, în urma unui duel cu Pierre Gautier, căpitan de gardă regală. Jean-Jacques rămîne sub îngrijirea un-

chiului său Bernard, apoi este dat în școala pastorului Lambercier, la Bossey, unde va cunoaște acel „*talmeș-balmeș numit educație*“.

1724 Se naște filozoful d'Holbach (+1789).

1724 Rousseau revine la Geneva. Primele efuziuni sentimentale : se îndrăgostește de domnișoara Vulson, mai mare cu 11 ani ca el și de mica domnișoară Coton, de vârsta lui. Este angajat ca grefier la notarul Masseron, de unde pleacă repede.

1725 Intră ca ucenic la meșterul gravor Du Commun, cu angajament pe termen de 5 ani, dar nu rămîne nici aici prea multă vreme.

1726 Doamna de Tencin (1687—1746), continuînd o tradiție instaurată în secolul precedent, deschide un salon frecventat de Fontenelle, Marivaux, Montesquieu, Marmontel etc. Alte saloane celebre în secolul al XVIII-lea erau al doamnei du Deffand (1697—1780), al doamnei de Geoffrin (1699—1777), al domnișoarei de Lespinasse (1732—1776), al doamnei de Necker (1739—1794), mama doamnei de Staël, al doamnei d'Epinaÿ (1726—1883) etc.

1728 Rousseau fuge de la patronul său din Geneva și ajunge la Annecy, unde, la 21 martie, în duminica Floriilor, o cunoaște pe doamna de Warens. În luna aprilie este trimis de doamna de Warens la ospiciul catehumenilor din Torino. Abjurează de la protestantism și trece la religia catolică. Îndeplinește slujba de valet, lacheu, preceptor la diferite familii din Torino.

1729 Se întoarce la doamna de Warens, la Annecy.

1730 Rătăcește fără vreun rost precis pe la Geneva, Fribourg, Lausanne, Neuchâtel. Aici dă lecții de muzică, improvizat în profesor. Ajunge chiar pînă la Lyon.

1731—1732 Face prima călătorie la Paris. Orașul nu-i place și se întoarce la doamna de Warens, stabilită acum la Chambéry. Funcționează cîtva timp la cadastru: „*Incepeam pentru prima dată să-mi cîstig pîinea în mod cinstit*“. Dar activitatea de funcționar nu se potrivește cu firea lui și reia lecțiile de muzică.

Se naște Beaumarchais (+1799).

1733 Rousseau devine amantul doamnei de Warens, mai mare cu 13 ani decît el.

1734 Voltaire publică *Scrisorile filozofice* (condamnate de Parlament), Montesquieu — *Considerațiile asupra măreției și decăderii romanilor*, Marivaux — *Țăranul parvenit*.

1735 Afecțiunea pentru doamna de Warens îl face pe Rousseau să nutrească intenții matrimoniale.

1736 Se stabilește împreună cu doamna de Warens la Charmettes, ducînd o viață idilică în mijlocul naturii.

1737 Face o călătorie la Montpellier, cu scopul de a consulta somitățile medicale de acolo în legătură cu boala lui cronică.

Se naște Bernardin de Saint-Pierre (†1814).

1738 Relațiile dintre Rousseau și doamna de Warens trec printr-o criză provocată de apariția unui al treilea, în persoana rîndașului Wizenried.

1740 Rousseau pleacă la Lyon, unde este preceptorul copiilor lui Mably, intendent general, frate cu filozoful Condillac (1715—1780).

1741 Se întoarce la Charmettes, la doamna de Warens, dar nu mai este primit cu afecțiunea de altădată. Se desparte definitiv de ea.

Se naște Chamfort (+1794) și sculptorul Hudec (+1828), care va lua masca mortuară și va face un bust al lui Rousseau.

Moare poetul Jean-Baptiste Rousseau (născut în 1671).

1742 A doua călătorie la Paris, „cu piesa *Narcis și cu proiectul de muzică drept singură avuție*”. Citește la Academie proiectul său de reformă a notației muzicale. Succes slab. Face cunoștință cu fizicianul Réaumur, compozitorul Rameau, scriitorii Fontenelle, Marivaux și mai ales cu Diderot, d'Hobach, d'Alembert. Pătrunde în mediul literar și în saloane.

1743 Este angajat ca secretar al ambasadorului Franței la Veneția, contele de Montaigu.

Se nasc Marat (+1793) și Lavoisier (+1794).

1744 Rousseau se ceartă cu ambasadorul Montaigu și se reîntoarce la Paris. Prezență asiduă în cercurile și saloanele literare.

1745 O cunoaște pe Thérèse Levasseur (născută în 1721, moare în 1801), servanță la hotelul unde locuia, căreia îi făgăduiește că n-o va părăsi niciodată. Se căsătorește oficial mult mai târziu, în 1768. La Paris se reprezintă *Muzele galante*, operetă compusă de Rousseau. Intră în relații cu Voltaire, colaborând cu acesta la baletul *Serbările Ramirei*.

1746 Rousseau este secretar al doamnei Dupin. Cunoaște pe doamna d'Epinay și pe doamna d'Houdetot, de care mai târziu se va îndrăgosti. Se naște primul copil al lui Rousseau, pe care-l depune la Azil.

Apar *Maximele* lui Vauvenargues.

1747 Moare Isaac Rousseau, tatăl lui Jean-Jacques.

1748 Se naște al doilea copil al lui Rousseau; îl depune la Azil.

Apare *Spiritul legilor* de Montesquieu.

1749 Se nasc Mirabeau (+1791) și Laplace (+1827).

Apar primele volume din *Istoria naturală* a lui Buffon.

1750 Rousseau publică *Discursul asupra științelor și artelor*. Mare succes.

Apare primul volum din *Enciclopedie*.

1751 Se naște al treilea copil al lui Rousseau, care are aceeași soartă „ca și primii și cum se va întâmpla și cu ceilalți doi, căci am avut cinci în totul”. Justificarea acestui gest este făcută ast-

fel în *Confesiuni* : „Niciodată Jean-Jacques n-a putut să fie un om fără simțămînt, fără inimă, un tată denaturat. Încredințîndu-mi copiii educației publice, neavînd putința de a-i crește eu însumi, hărăzindu-i să devină lucrători sau țărani, în loc de a ajunge aventurieri sau haimanale, am crezut că fac un act de cetățean și de părinte și mă priveam ca un membru al republicii lui Platon.“

1752 Rousseau se stabilește la Chevrette, într-un pavilion oferit de doamna d'Epinay.

Primele două volume din *Enciclopedie* sînt interzise de Parlament.

1753 La Opera din Paris se joacă *Ghicitorul satului*. Autorul apare în sală într-o ținută de „primitiv“, îmbrăcat ca un sihastru, cu barbă și perucă nepieptănată. (*Hippy, avant la lettre!*)

1754 Face împreună cu Thérèse o călătorie la Geneva. Revine la protestantism.

1755 Publică *Discursul asupra originii inegalității dintre oameni*.

Se naște fabulistul Florian (+1794).

Moare Montesquieu (născut în 1689) și Saint-Simon (născut în 1675).

1756 Rousseau se instalează la Ermitage. „N-am început să trăiesc decît la 9 aprilie“ (data instalării aici). Locuința îi este pusă la dispoziție și amenajată de doamna d'Epinay.

1757 Se ceartă cu doamna d'Epinay, părăsește Ermitage-ul și se mută în Montmorency, la castelul marelui de Luxembourg.

Moare Fontenelle (născut în 1657).

1758 Rousseau publică *Scrisoarea către d'Alembert despre spectacole*.

În acest an apare *Candide* de Voltaire și se naște Robespierre (+1794).

1759 Rousseau este solicitat să țină o rubrică permanentă la *Journal des Savants*. Refuză.

Se naște Danton (+1794).

1760 Apare *Noua Heloiză*.

1762 În luna aprilie apare *Contractul social*; în luna mai, *Emil*. La 8 iunie Parlamentul parizian condamnă cartea și lansează ordinul de arestare împotriva autorului. Rousseau fuge din Franța, la Yverdun, pe teritoriul Bernei, apoi la Motiers, în comitatul Neuchâtel, sub ocrotirea lui Frederic cel Mare, regele Prusiei.

Se naște André Chénier (+1794). Moare doamna de Warens (născută în 1699).

1763 Rousseau ia atitudine contra forurilor eclesiastice din Geneva și abdică de la „dreptul de burghezie și de cetate în orașul și republica Genevei”. Îl bate gândul sinuciderii.

Moare Marivaux (născut în 1688) și abatele Prévost (născut în 1677).

1764 *Apar Scrisori de la munte.*

Moare Rameau (născut în 1688).

1765 *Scrisori de la munte* sînt arse la Haga apoi la Paris. Rousseau, amenințat cu lapidarea fizică, fuge din Motiers și găsește azil în insula Saint-Pierre, pe lacul Bienné, unde stă șase săptămîni într-o ambianță naturală foarte potrivită cu aspirațiile lui. „*Malurile lacului Bienné sînt mai sălbatice și mai romantice decît cele ale lacului Geneva.*” (Cuvîntul „romantic” este pus pentru prima dată în circulație de Rousseau.)

1766 Acceptă invitația filozofului David Hume de a se stabili în Anglia. Peste cîteva luni se ceartă cu noul său binefăcător. În Anglia, la Wootton, începe redactarea *Confesiunilor*.

1767 Părăsește Anglia și, sub numele de Jean-Joseph Renou, revine în Franța, adăpostindu-se la castelul din Trye al prințului de Conti. În acest an îi apare la Paris *Dicționarul muzical*.

Se naște Saint-Just (+1794).

1768 Rousseau pleacă din Trye, trece prin Paris, Grenoble, Chambéry, se oprește la Monquin, unde se stabilește provizoriu.

Se naște Chateaubriand (+1848).

1769 Este reluată redactarea *Confesiunilor*.

Se naște Napoleon (+1821).

- 1770 Rousseau, sub numele lui adevărat, se stabilește la Paris, unde duce o viață retrasă de copist muzical. Termină de scris *Confesiunile*.
- 1771 Face lectura *Confesiunilor* în cercuri restrânse, producând mare impresie și stîrnind multe animozități în lumea celor vizați.
- 1772 Începe redactarea *Dialogurilor* (Titlul exact : *Dialoguri sau Rousseau judecătorul lui Jean-Jacques*).
- 1773—1775 Duce o viață retrasă, cîștigîndu-și existența din copiile muzicale și lucrînd la *Dialoguri*, pe care le termină de scris în 1775.
- 1776 Vrea să deponă manuscrisul *Dialogurilor* pe altarul de la Nôtre-Dame, dar „Dumnezeu refuzînd să-l primească“, îl încredințează lui Condillac. Împarte pe străzile Parisului un manifest propriu intitulat : *Către francezii care iubesc dreptatea și adevărul*. Începe redactarea *Visărilor unui boinar singuratic*, pe care le termină în 1778.

Moare David Hume (născut în 1711).

- 1778 La 22 mai, marchizul de Girardin îl transportă la castelul său din Ermenonville, lângă Paris. La 2 iulie, Rousseau moare aici, în urma unui atac de apoplexie. Este înmormîntat în Insula Plopilor, din parcul castelului, conform dorinței lui.

★

La 30 mai moare Voltaire (născut în 1694).

1780 Se încheie publicarea *Enciclopediei*. Opera integrală e compusă din 17 volume text, 4 volume supliment și 11 volume planșe.

1782—1789 Publicarea primei ediții din *Opere complete* de Jean-Jacques Rousseau.

1783 Moare d'Almbert.

1784 Moare Diderot.

1788 Moare pictorul La Tour (născut în 1704) care a lăsat un portret și mai multe desene ce figurează în iconografia rousseauistă.

Moare Buffon (născut în 1707).

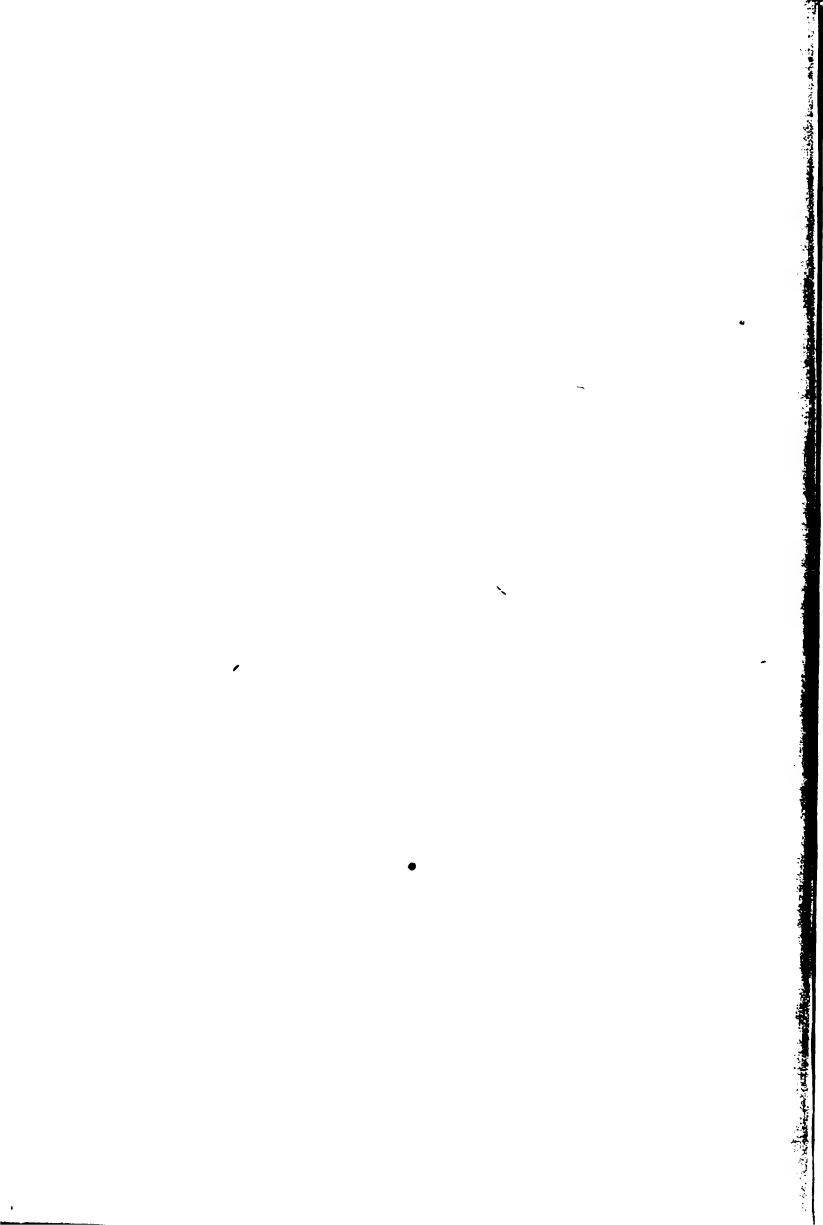
1789 Izbucnește Revoluția franceză.

1792 Este proclamată Republica.

1794 Rămășițele pămîntești ale lui Rousseau sînt transferate la Pantheon.

P.M.

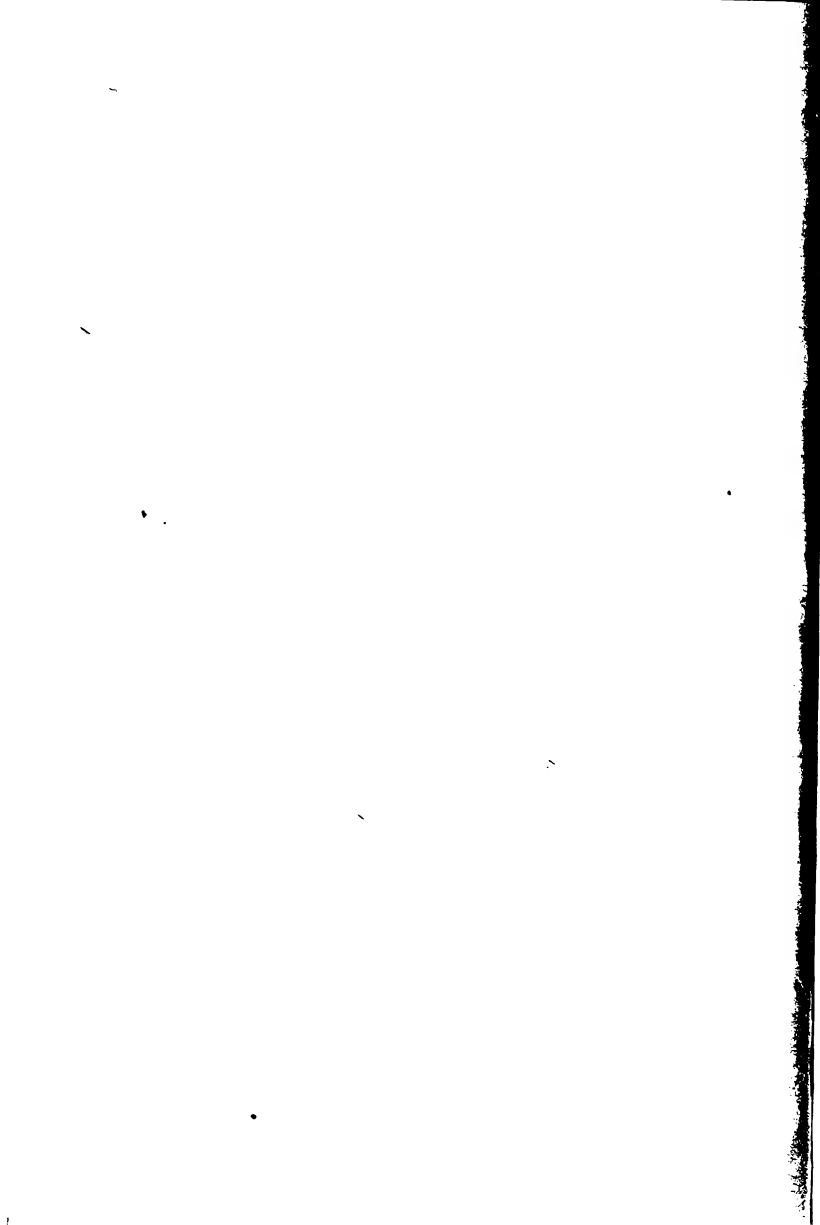
PARTEA ÎNTÎI

CĂTRE CITITOR

Iată singurul portret de om, zugrăvit întru totul după natură și în întregul său adevăr, care există și care, probabil, va exista vreodată. Oricine ai fi, tu, cel pe care destinul și încrederea mea te-au făcut judecătorul acestui caiet, te conjur, prin nenorocirile mele, prin simțirea ta și în numele întregii spețe umane, să nu distrugi o scriere folositoare și unică, ce poate sluji ca primă piesă de comparație pentru studiul oamenilor, care, desigur, rămîne încă să fie început, și de a nu-mi lipsi cinstirea memoriei de singurul monument exact al caracterului meu, care să nu fi fost desfigurat de către dușmanii mei. Și chiar de-ai fi tu însuți unul din dușmanii mei necruțători, înce-tează de a mai fi în fața cenușei mele, și nu duce cruda-ți nedreptate pînă în timpurile cînd nici tu, nici eu nu vom mai viețui, astfel ca să poți măcar o dată da nobila dovadă de a fi fost mărinimos și bun cînd ai fi putut să fii hain și răzbunător ; dacă, bineînțele, ocară îndreptată împotriva unui om care n-a făcut și n-a vroit să facă niciodată rău poate purta numele de răzbunare.

J.-J. Rousseau

Cartea întâi

(1712—1728)

Alcătuiesc o lucrare cum n-a mai fost alta la fel și a cărei înfăptuire nu va avea imitator. Vreau să înfățișez semenilor mei un om în tot adevărul firii lui ; și omul acesta voi fi eu.

Numai eu. Îmi știu inima și-i cunosc pe oameni. Nu sînt făcut ca nici unul dintre cei pe care i-am văzut ; citez să cred că nu sînt făcut ca nici unul dintre cei care există. Dacă nu prețuiesc mai mult, cel puțin sînt altfel. Dacă natura a procedat bine sau rău distrugînd tiparul după care m-a cîroit, asta n-o poate judeca nimeni decît după ce mă va fi citit.

Trîmbița judecății din urmă sune cînd va vroi ; eu am să vin, cu această carte în mînă, spre a mă înfățișa înaintea judecătorului suprem. Voi striga cu glas tare : Iată ce-am făcut, ce-am gîndit, ce am fost. Am spus binele și răul cu aceeași nepărtinire. N-am trecut sub tăcere nimic urît, n-am adăugat nimic frumos, iar dacă s-a întîmplat să pun vreo înfloritură fără importanță, asta este numai pentru a umple un gol prilejuit de cusururile memoriei mele ; se poate să fi luat ca adevăr ceva ce știam că ar fi putut să fie adevăr, niciodată ceva ce știam că era fals. M-am arătat așa cum am fost ; demn de

dispreț și josnic, când am fost ; bun, generos, sublim, când, de asemenea, am fost ; mi-am dezvăluit sufletul așa cum tu însuși l-ai văzut. Ființă eternă, strînge în jurul meu nenumărata mulțime a semenilor mei ; să asculte confesiunile mele, să țipe la ticăloșiile mele, să roșească de nemerniciile mele. Și fiecare să-și descopere, la rîndul său, inima, cu aceeași sinceritate, la picioarele tronului tău ; apoi să-ți spună măcar unul, dacă se va încumeta : *Eu am fost mai bun decît omul acesta.*

M-am născut la Geneva. În anul 1712, din Isaac Rousseau, cetățean, și Suzanne Bernard, cetățeană. O avere foarte mică împărțită între cincisprezece copii, reducînd aproape la nimic partea tatălui meu, el nu avea ca mijloc de subzistență decît meșteșugul lui de ceasornicar, în care era cu adevărat foarte priceput. Mama, fiică a pastorului Bernard, era mai bogată ; avea o minte înțeleaptă și era frumoasă ; tata nu i-a cucerit cu ușurință mîna. Iubirea lor începuse aproape o dată cu viața lor. Între opt și nouă ani, ei se plimbau împreună, în fiecare seară, pe strada Treille ; la zece ani, nu se mai puteau despărți. Simpatia, înțelegerea sufletească întăriră în ei simțămîntul pe care-l făurise obișnuința. Amîndoi cu firi duioase și simțitoare, nu așteptau decît momentul de a găsi în celălalt aceeași stare, sau mai curînd acest moment îi aștepta pe ei, și fiecare își revărsa inima în a celui care se deschisese mai întîi spre a o primi. Soarta, care părea să fie potrivnică iubirii lor, nu făcu decît să o sporească. Tînărul îndrăgostit, neputîndu-și căpăta iubită, se mistuia de durere ; ea îl povățui să plece într-o călătorie, spre a o uita. El făcu o călătorie fără folos, din care se întoarse mai îndrăgostit ca oricînd. O regăsi pe aceea pe care o iubea cu credință și căldură. După această încercare, nu le rămînea decît să se iubească toată

viața, își făcură juruințe, și cerul le binecuvîntă legămîntul.

Gabriel Bernard, frate al mamei, se îndrăgosti de una dintre surorile tatălui meu; dar fata nu consimți să se mărite cu fratele, decît dacă fratele ei se va însura cu sora. Iubirea împlini totul, și cele două căsătorii se făcură în aceeași zi. Astfel, unchiul meu era soțul mătușii, iar copiii lor fură deopotrivă verii mei primari. În decurs de un an se născură cîte unul de o parte și de alta; după aceea, familia trebui să se despartă însă.

Unchiul Bernard era inginer; el plecă să-și facă serviciul militar în Imperiu și în Ungaria sub prințul Eugen. Se distinse în asediul și în lupta de la Belgrad. Tata, după nașterea unicului meu frate, se duse la Constantinopol, unde fusese chemat, și deveni, ceasornicarul seraiului. În lipsa lui, frumusețea mamei, înțelepciunea ei, însușirile sale, îi atraseră multe omagii. Domnul de la Closure, rezident al Franței, fu dintre cei mai grăbiți să i le ofere. Trebuie că dragostea lui a fost puternică, deoarece, după treizeci de ani, l-am văzut înduioșîndu-se cînd îmi vorbea despre ea. Mama n-avea numai virtutea spre a se apăra, ea își iubea din inimă soțul și stăruia să se întoarcă; el părăsi totul și reveni acasă. Fui tristul fruct al acestei reîntoarceri. Peste zece luni, m-am născut beteag și bolnav; am costat-o viața pe mama, iar nașterea mea a fost prima dintre nenorocirile mele.

Nu știu cum a îndurat tata această pierdere, dar știu că nu s-a consolat niciodată. Credea că o revede pe mama în mine, fără să poată uita că eu i-o răpisem; niciodată nu m-a îmbrățișat fără să simt în suspinele lui, în strînsorile lui fierbinți, cum un regret amar se împletea cu mîngîierile sale; totuși, acestea erau și mai dragăstoase. Cînd îmi spunea: „Jean-

Jacques, să vorbim despre mama ta“, cu îi răspundeam : „Prea bine, tată, dar o să începem să plîngem“, și numai aceste cuvinte îi smulgeau lacrimi. „Ah, rostea el gemînd, redă-mi-o, consolează-mă, umple golul pe care ea l-a lăsat în inima mea. Te-aș iubi oare astfel dacă ai fi numai fiul meu?“ La patruzeci de ani după ce-o pierduse, a murit în brațele unei a doua neveste, dar cu numele celei dintîi pe buze și cu imaginea ei în inimă.

Așa au fost autorii zilelor mele. Dintre toate harurile cu care cerul i-a înzestrat, o inimă simțitoare este singurul pe care ei mi l-au transmis ; dar acesta făcuse fericirea lor, și a făcut toate nenorocirile vieții mele.

Mă născusem aproape muribund ; erau puține speranțe de a mă păstra. Aduceam germenul unei boli pe care anii au înăsprit-o ¹ și care astăzi nu-mi îngăduie, uneori, cîte un răgaz, decît pentru a mă face să sufăr și mai cumplit, într-alt fel. O soră a tatei, femeie înțeleaptă și binevoitoare, se îngriji atît de mult de mine, încît mă salvă. În momentul cînd scriu acestea, ea trăiește încă, îngrijind, la vîrsta de optzeci de ani, un soț mai tînăr ca dînsa, dar doborît de băutură. Scumpă mătușă, te iert că m-ai făcut să trăiesc, și-mi pare rău că nu pot să-ți dau la sfîrșitul zilelor tale caldele îngrijiri pe care tu mi le-ai dat din belșug la începutul alor mele. O am, de asemenea, pe draga mea Jacqueline ² încă în viață, sănătoasă și robustă. Mîinile care mi-au deschis ochii la naștere vor putea să mi-i închidă la moarte.

Simțeam, înainte de a gîndi : asta este soarta comună a oamenilor. Am încercat-o mai mult ca ori-

¹ Un viciu de conformație a vezicii, care provoca o retențiune a urinei (n. t.).

² Doica lui (n. ed. fr.).

care altul. Nu știu ce-am făcut pînă la cinci sau șase ani ; nu-mi dau seama cum am învățat să citesc ; nu-mi amintesc decît de primele lecturi și de efectul pe care l-au avut asupra mea : e perioada cînd am căpătat fără întrerupere conștiința despre mine însumi. Mama lăsase cîteva romane. Ne apucam să le citim după cină, tata și eu. La început, nu era vorba decît să mă deprind cu lectura grație unor cărți plăcute ; dar, în curînd, interesul deveni atît de mare, încît citeam rînd pe rînd, fără încetare, și ne petreceam nopțile cu această îndeletnicire. Nu ne puteam nicio dată despărți decît la sfîrșitul volumului. Uneori tata, auzind dimineța rîndunelele, spunea rușinat : „Haide la culcare ; sînt mai copil decît tine“.

În puțină vreme, am căpătat, prin această metodă primejdioasă, nu numai o mare ușurință de a citi și de a mă înțelege, dar și o cunoaștere a pasiunilor, unică la vîrsta mea. N-aveam nici o idee despre lucruri, cînd toate simțămintele îmi erau deja cunoscute. Nu făptuisem nimic, dar simțisem totul. Aceste emoții încîlcite, pe care le încercam una după alta, nu tulburau cu nimic rațiunea pe care n-o aveam încă ; dar ele mi-au format una de alt soi, și mi-au dat despre viața omenească niște noțiuni bizare, smulse din cărți, și de care experiența și cugetarea n-au putut să mă lecuiască niciodată.

Am terminat cu romanele în vara lui 1719. În iarna următoare, am dat de altceva. Sfîrșind biblioteca mamei, am recurs la acea parte din a tatălui ei care ne revenise nouă. Din fericire, aici se găseau cărți bune ; și nici nu se putea să fie altfel, deoarece această bibliotecă fusese alcătuită de un pastor, ce-i drept, ba chiar savant, căci așa era moda pe atunci, însă om de gust și de spirit. *Istoria Bisericii și a Imperiului* de Le Sueur ; *Discursurile* lui Bossuet despre *Istoria universală* ; *Oamenii iluștri* de Plutarch ; *Is-*

toria Veneției de Nani ; *Metamorfozele* lui Ovidiu ; *La Bruyère* ; *Luminile* lui Fontenelle ; *Dialogurile morților*, tot de el, și câteva tomuri de Molière fură cărate în atelierul tatălui meu, și le citeam zi de zi, în timp ce el lucra. Am căpătat un gust rar, și poate unic la acea vîrstă, pentru ele. Plutarch, mai ales, deveni lectura mea favorită. Plăcerea pe care o aveam recitindu-l fără încetare m-a vindecat întrucîtva de romane ; și preferai în curînd pe Agésilas, Brutus, Aristide, lui Orondate, Artamène și Juba¹. Din aceste interesante lecturi, din convorbirile pe care ele le prilejuiau între tata și mine, se formă acel spirit liber și republican, acel caracter neînfîrnat și mîndru, nesupus jugului și aservirii, care m-a chinuit de-a lungul întregii vieți, în împrejurările cele mai puțin proprii, spre a-i da avînt. Veșnic preocupat de Roma și Atena, trăind, ca să spun astfel, cu marii lor bărbați, născut eu însumi cetățean al unei republici și fiu al unui părinte a cărui supremă pasiune era dragostea de patrie, mă lăsam înflăcărat de pilda lui ; mă credeam grec sau roman ; deveneam personajul a cărui viață o citeam : descrierea trăsăturilor de statornicie și curaj ce mă impresionaseră făcea să-mi scînteieze ochii și să-mi ridice glasul. Într-o zi, pe cînd povesteam la masă aventura lui Soaevola, cei de față se îngroziră văzîndu-mă înaintînd și punînd mîna pe plita fierbinte spre a înfățișa fapta lui.

Aveam un frate mai mare cu șapte ani decît mine. El învăța meseria tatălui meu. Marea dragoste ce mi se arăta mie făcea ca el să fie puțin neglijat, și tocmai asta este ceea ce nu aprob. Educația lui se resimți din pricina acestei neglijări. Apucă drumul libertinajului, chiar înainte de vîrsta de a fi un adevărat libertin.

¹ Figuri din istoria greacă și romană, primii trei caracterizîndu-se prin eroism și fapte civice mărețe, ceilalți prin acțiuni ce le trădează slăbiciunea de caracter (n. r.).

Fu dus la un alt stăpîn, unde se ținu de prostii, așa cum făcuse și în casa părintească. Nu-l vedeam aproape de loc, așa putea spune că abia îl cunoscusem; dar nu încetam să-l iubesc cu duioșie, și mă iubea și el, atît cît poate o haimana să iubească ceva. Îmi amintesc că o dată, pe cînd tata îl pedepsea cu asprime și mînie, am sărit repede între ei, cuprinzîndu-l în brațe. L-am acoperit astfel cu trupul meu, primind loviturile în locul lui, și m-am încăpățînat atît de tare în această atitudine, încît tata a trebuit în cele din urmă să-l ierte, fie dezarmat de țipetele și lacrimile mele, fie spre a nu mă bate mai rău ca pe el. Sfirșitul fu că fratele meu se răzvrăti și fugi de-acasă, dispărînd cu totul. După cîtva timp, se află că se găsea în Germania. N-a scris măcar o singură dată. De-atunci nu s-a mai știut nimic despre el, și iată cum eu am rămas unjucul fiu.

Dacă acest biet copil a fost crescut cu nepăsare, nu tot astfel s-a întîmplat cu fratele său, și progenerurile regești nu pot fi îngrijite cu mai mult zel decît am fost eu în cursul primilor ani, iubit de tot ceea ce mă înconjura și; lucru încă și mai rar, tratat totdeauna ca un băiat îndrăgit, niciodată ca unul răsfățat. Niciodată, pînă mi-am luat zborul din casa părintească, n-am fost lăsat să ies singur pe stradă cu ceilalți copii, niciodată n-au trebuit să fie înăbușite în mine ori îndeplinite acele toane smintite de care este învinovățită natura, dar care se nasc toate numai din educație. Aveam defectele vîrstei mele; eram vorbăreț, lacom la mîncare, uneori mincinos. Voi fi furat fructe, bomboane, merinde; dar niciodată n-am simțit plăcere să fac rău, să stric ceva, să-i supăr pe ceilalți, să chinuiesc niște biete animale. Îmi amintesc totuși că o dată am făcut pipi în cratița unei vecine a noastre, pe nume doamna Clot, în timp ce ea se afla la predică. Mărturisesc că această amintire mă

face să rîd și astăzi, deoarece doamna Clot, femeie bună altminteri, era bătrîna cea mai ursuză pe care am cunoscut-o vreodată. Iată scurta și adevărata poveste a tuturor poznelor mele copilărești.

Cum aș fi putut deveni rău, cînd aveam înaintea ochilor numai pilde de blîndețe și în jurul meu oamenii cei mai buni din lume ? Tatăl meu, mătușa, doica, rudele, prietenii noștri, vecinii, toți cei care mă înconjurau, nu-mi cîntau în strună, ce-i drept, dar mă iubeau, iar eu îi iubeam la fel. Dorințele mele erau atît de puțin ațîțate și atît de puțin înfrînte, încît nici nu-mi trecea prin gînd să am vreuna. Pot să jur că pînă a intra la un stăpîn n-am știut ce înseamnă un capriciu. În afară de timpul pe care-l petreceam scriind sau citind lîngă tatăl meu și de acela cînd doica mă ducea la plimbare, eram totdeauna împreună cu mătușa, privind-o cum cosea, ascultînd-o cum cînta, stînd jos sau în picioare alături de ea, și eram mulțumit. Veselia ei, blîndețea ei, chipul ei plăcut mi-au lăsat impresii atît de puternice, că-i văd încă trăsăturile, privirea, atitudinea ; îmi amintesc cuvintele ei drăgăstoase ; aș putea să spun cum era îmbrăcată și pieptănată, fără să uit cei doi cîrlionți pe care părul ei negru îi lăsa să-i cadă pe tîmple, după moda de pe vremea aceea.

Sînt convins că ei îi datorez gustul sau, mai bine zis, pasiunea pentru muzică, ce nu s-a dezvoltat în mine decît mult mai tîrziu. Știa o mulțime de melodii și de cîntece pe care le intona cu un glas subțirel și foarte dulce. Seninătatea sufletească a acestei minunate femei îndepărta de dînsa și de tot ceea ce o înconjura reveria și tristețea. Atracția pe care cîntecele ei o avea pentru mine a fost atît de mare, încît nu numai că multe din cîntecele ei mi-au rămas întipărite pentru totdeauna în memorie, dar o simt încă și astăzi, cînd ea nu mai există și cînd cîntecele sale, la care nu m-am mai gîndit din copilărie, reapar pe

măsură ce îmbătrînesc, cu un farmec pe care nu-l pot exprima. Cine ar crede că eu, bătrîn palavragiu, ros de griji și de necazuri, mă pomenesc uneori plîngînd ca un copil, îngăimînd acele melodii gingașe cu o voce spartă și tremurătoare? Este mai ales una a cărei arie îmi sună încă bine în urechi, cu toate că a doua parte a cuvintelor se refuză tuturor eforturilor mele de a mi-o aminti, deși rimele îmi revin în minte alandala. Iată începutul și ceea ce am putut să-mi mai amintesc din rest :

*Tircis, nu-ndrăznesc
S-ascult șoapta ta
Pe vîlcea;
Căci oamenii cîrtesc
În sat, pe seama mea.*

• • • • •
• • • • • *un păstor*
• • • • • *ros de dor*
• • • • • *mă dobor ;*
Căci din floare țepi țîșnesc.

Încerc să aflu în ce constă farmecul duios pe care inima mea îl găsește în acest cîntec : o toană din care nu înțeleg nimic ; dar mi-e cu neputință să-l cînt pînă la sfîrșit fără să fiu năpădit de lacrimi. Am vroit de zeci de ori să scriu cuiva la Paris spre a căuta restul cuvintelor, deoarece nu se poate ca cineva să nu le știe încă. Dar sînt aproape sigur că plăcerea pe care o încerc de a-mi aduce aminte cîntecul s-ar spulbera, în parte, dacă aș avea dovada că l-au cîntat și alții în afară de sărmana mea mătușă Suzon.

Acestea fură primele simțăminte ale intrării mele în viață ; astfel a început să se formeze sau să se

arate în mine o inimă atît de mîndră și totodată atît de duioasă, un caracter efeminat și totuși neînfrînt, care, plutind totdeauna între slăbiciune și curaj, între moliciune și tărie, m-a pus pînă la urmă în contradicție cu mine însumi și a făcut ca înfrînarea și prihana, plăcerea și cuminența să-mi scape deopotrivă.

Acest soi de educație fu întrerupt de o întîmplare ale cărei urmări au înrîurit tot restul vieții mele. Tata avu o neînțelegere cu un domn Gautier, căpitan în Franța și cu rude sus-puse. Acest Gautier, om obraznic și laș, avea o creștătură pe obraz și, spre a se răzbuna, îl învinui pe tatăl meu că scosese spada din teacă în oraș. Tata, pe care au vrut să-l bage la închisoare, se îndârji să ceară, după lege, ca pîrîtorul să fie închis și el, dar, neputînd obține acest lucru, socoti că e mai bine să plece din Geneva și să se expatrieze pentru toată viața, decît să cedeze asupra unui punct în care onoarea și libertatea lui păreau compromise.

Am rămas sub tutela unchiului Bernard, pe atunci slujbaş la fortificațiile Genevei. Fiica lui mai mare murise, dar avea un fiu de aceeași vîrstă cu mine. Am fost trimiși împreună la Bossey¹, în pensiune la pastorul Lambercier, pentru a învăța acolo o dată cî limba latină toată harababura care o însoțea sub numele de educație.

Doi ani petrecuți în acel sat domoliră întrucîtva trufia mea romană și mă readuseră la starea de copil. La Geneva, unde nimic nu mi se impunea cu sila, îmi plăcea să fiu sînguincios, să citesc mult ; era aproape singura mea distracție ; la Bossey, munca mă făcu să îndrăgesc jocurile, ca prilejuri de răgaz.

¹ Mică localitate ce făcea atunci parte din republica geneveză și se află astăzi în Savoia franceză (n. t.).

Priveliștea cîmpenească era pentru mine atît de nouă, încît nu mă mai săturam s-o admir. Am căpătat pentru ea un gust atît de viu, că nu s-a mai putut stinge niciodată în mine. Amintirea zilelor fericite pe care le-am petrecut acolo m-a făcut să duc totdeauna dorul șederii la țară și al bucuriilor ei pînă la vîrsta care m-a readus acolo. Domnul Lambercier era un om foarte chibzuit, care, fără să negligeze instrucția noastră, nu ne încărca totuși cu teme prea grele. Dovada că se purta bine este că, în ciuda disprețului meu pentru trudă, nu mi-am amintit niciodată cu dezgust orele de studiu, și că, dacă n-am învățat de la el multe lucruri, ceea ce am învățat, am învățat fără caznă și n-am uitat nimic din cele însușite.

Simplițatea acestei vieți campestre mi-a făcut un bine de o valoare neprețuită, deschizîndu-mi inima pentru prietenie. Pînă atunci nu cunoscusem decît simțăminte înalte, dar imaginare. Faptul că trăiam laolaltă, în liniște, m-a apropiat mult de vărul meu Bernard. În scurt timp avui pentru el simțăminte mai afectuoase decît acelea pe care le avusesem pentru fratele meu, și care nu s-au șters niciodată. Era un băiat înalt, foarte slab, foarte plăpînd, pe atît de bun la suflet pe cît de firav îi era trupul, care nu căuta să tragă foloase din preferința ce i se arăta în casă ca fiu al tutorelui meu. Treburile noastre, distracțiile, gusturile noastre erau aceleași; eram singuri, aveam aceeași vîrstă și fiecare simțeam nevoia unui tovarăș; a ne despărți însemna, într-un fel, a ne zdrobi. Cu toate că am avut puține prilejuri să dăm dovadă de atașamentul nostru unul față de celălalt, acest atașament era foarte puternic, și nu numai că nu puteam trăi o singură clipă despărțiți, dar nici nu concepeam că am putea fi vreodată separați. Aveam amîndoi o fire care ceda ușor la mîn-

gîieri, ascultători cînd ceilalți nu ne supuneau la constrîngeri, eram totdeauna de acord asupra oricărui lucru. Dacă, prin favoarea celor care ne conduceau, el avea asupra mea oarecare trecere în fața lor, cînd rămîneam singuri eu mă bucuram de o înțîietate ce restabilea echilibrul. În orele de studiu, îi suflam lecția atunci cînd el se încurca ; după ce eu îmi terminam tema, îl ajutam să și-o facă și el, iar în distracțiile noastre, firea mea mai activă îi servea totdeauna de călăuză. În sfîrșit, caracterele noastre se potriveau atît de bine și prietenia ce ne lega era atît de adevărată, încît, în cei peste cinci ani cît am fost aproape nedespărțiți, atît la Bossey cît și la Geneva, ne-am bătut adesea, o mărturisesc, dar niciodată n-a fost nevoie să fim depărtați unul de altul ; niciodată vreuna din certurile noastre nu dura mai mult de un sfert de ceas, și nici măcar o singură dată n-am aruncat vina unul asupra celuilalt. Aceste remarci sînt, dacă vreți, puerile, dar de aici rezultă o pildă poate unică de cînd există pe lume copii.

Felul cum trăiam la Bossey îmi era atît de potrivit, încît n-a lipsit decît să dăinuie mai mult spre a-mi fixa pe deplin caracterul. Simțămintele duioase, calde, potolite constituiau fondul său. Socot că nîcicînd o ființă din speța noastră n-a fost înzestrată de la natură cu mai puțină vanitate decît mine. Mă înălțam cu înflăcărare spre aspirații sublime, dar numaidecît recădeam în lîncezeala mea. A fi iubit de tot ceea ce mă înconjura era cea mai vie dintre dorințele mele. Eram blînd, așa cum era și vărul meu ; cei ce se îngrijeau de noi erau și ei la fel. Timp de doi ani întregi n-am fost nici martorul, nici victima vreunei porniri violente. Totul hrănea în inima mea predispozițiile pe care ea le primise de la natură. Nu cunoșteam ceva mai minunat decît a vedea toată lumea mulțumită de mine și de orice. Îmi

voi aminti de-a pururi că la biserică, dînd răspunsurile la catehism, nimic nu mă tulbura mai mult, cînd se întîmpla să mă încurc, decît să văd pe chipul domnişoarei Lambercier semnele neliniştii şi nemulţumirii. Asta mă făcea să sufăr mai tare decît ruşinea de a mă poticni în faţa lumii, ceea ce mă mîhnea totuşi grozav ; căci, oricît de puţin mă măguleau laudele, ruşinea mă frămînta totdeauna mai mult, şi pot să spun aici că aşteptarea muştrărilor domnişoarei Lambercier imi dădea mai puţine griji decît teama de a o supăra.

Cu toate acestea, ea trebuia să se arate severă, ca şi fratele său ; dar cum severitatea ei, mai totdeauna îndreptăţită, nu pornea niciodată din răutate, mă întristam, dar nu mă răzvrăteam de loc. Îmi părea mai rău cînd nu eram pe placul cuiva, decît cînd eram pedepsit, şi semnul nemulţumirii mă durca mai mult decît pedeapsa corporală. Îmi vine greu să mă explic mai bine, totuşi trebuie să o fac. Cît de mult s-ar schimba metoda faţă de tineri, dacă s-ar privi mai cu luare-aminte efectele depărtate ale aceluia ce se foloseşte îndeobşte fără deosebire şi adesea prea pe faţă ! Marea lecţie ce se poate trage dintr-un exemplu, pe cît de comun pe atît de funest, mă determină să-l înfăţişez aici.

Cum domnişoara Lambercier avea pentru noi afecţiunea unei mame, ea avea şi aceeaşi autoritate, pe care o ducea uneori pînă la a ne pedepsi ca pe nişte copii, atunci cînd o meritam. Multă vreme ea se mulţumea să ameninţe, şi această ameninţare a unei pedepse, cu totul nouă pentru mine, mi se părea tare îngrozitoare ; dar după executare, o găseam mai puţin cumplită decît mă aşteptasem, şi ceea ce e mai ciudat este că această pedeapsă mă făcea s-o iubesc şi mai mult pe aceea care mi-o aplicase. Şi numai această dragoste reală, precum şi

blindețea mea firească mă împiedicau să caut repetarea aceluiași tratament, meritându-l; căci găsisem în durere, și chiar în rușine, un amestec de senzualitate ce-mi producea mai mult plăcere decât teamă de a fi pedepsit încă o dată de aceeași mână. E adevărat că, întrucât în asta se amesteca un anume instinct precoce al sexului, aceeași pedeapsă primită de la fratele ei nu mi s-ar fi părut de loc plăcută. Dar, cu firea pe care o avea el, asemenea substituiri nu mă speria cîtuși de puțin, iar dacă mă abțineam să-mi atrag corecția, era numai din teama de a n-o supăra pe domnișoara Lambercier; deoarece într-atît de mare e în mine puterea bunătății, și chiar a aceleia născută din simțuri, încît ea le-a fost totdeauna lege în inima mea.

Recidiva, pe care o îndepărtam fără să mă tem de ea, surveni fără să fi făcut vreo greșală, adică din propria mea voință, și am profitat, pot spune, cu conștiința împăcată. Dar această a doua ocazie fu și ultima, căci domnișoara Lambercier, văzînd, de bună seamă, după anumite semne, că pedeapsa ei nu atingea scopul propus, declară că renunță și că așa ceva o obosește prea mult. Pînă atunci noi dormeam în camera sa, și uneori, iarna, chiar în patul ei. Două zile după aceea, am fost mutați în altă cameră; avui de atunci cîntea, de care m-aș fi lipsit bucuros, de a fi tratat de dînsa ca un băiat mare.

Cine ar crede că această pedeapsire a unui copil, primită la opt ani prin mîna unei fete de treizeci, a hotărît asupra înclinărilor, dorințelor, pasiunilor mele, asupra mea pentru tot restul vieții, și asta în sensul contrar a ceea ce trebuia să rezulte în mod firesc? În același timp în care simțurile îmi fură ațîțate, dorințele-mi fură atît de înșelate, încît, mărginite la ceea ce încercasem, ele nu mai îndrăzniră să caute altceva. Cu un sînge arzînd de senzualitate

aproape de la naștere, m-am păstrat neatins de orice prihană pînă la vîrsta cînd se dezvoltă temperamentele cele mai reci și mai întîrziate. Chinuit multă vreme de îmboldiri neștiute, sorbeam cu o privire aprinsă femeile frumoase; imaginația mi le aducea mereu în față, numai spre a le pune în valoare în felul meu și a face din ele tot atîtea domnișoare Lambercier.

Chiar după vîrsta pubertății, această înclinare bizară, persistentă încă și gata să ajungă pînă la depravare, pînă la sminteală, mi-a păstrat moravurile neîntinate, deși s-ar părea că ar fi trebuit să mi le strice. Dacă a existat vreodată o educație mai modestă și mai castă, aceea este, desigur, cea pe care am primit-o eu. Cele trei mătuși ale mele nu erau numai persoane de o cumințenie exemplară, dar de o sfială pe care de multă vreme femeile n-o mai cunosc. Tata, om al plăcerilor, însă galant după moda veche, n-a rostit niciodată, în preajma femeilor la care ținea mai mult, cuvinte de care o fecioară ar fi putut să roșească, și nicăieri respectul ce se cuvine copiilor n-a fost dus mai departe ca în familia mea și față de mine; nu mai puțin atenție asupra aceluiași subiect am găsit la domnul Lambercier, și o foarte bună slujitoare a fost dată afară din casă pentru un cuvînt nițel îndrăzneț pe care-l pronunțase în fața noastră. Nu numai că pînă în anii adolescenței n-am avut nici o idee precisă despre unirea sexelor, dar totdeauna această idee confuză îmi apăruse sub o imagine scîrboasă și dezgustătoare. Aveam pentru femeile decăzute o oroare ce nu s-a șters niciodată în mine; nu puteam să văd un desfrînat decît cu dispreț, cu groază chiar, căci pînă acolo mersese dezgustul meu pentru desfrîu, din ziua cînd, ducîndu-mă la Sacconex pe un drum desfundat, am văzut, pe margini, niște gropi în pămînt, și mi s-a

spus că oamenii de teapa asta își făceau acolo împreunările lor. Ceea ce văzusem că se întâmplă cu cățelele îmi revenea mereu în minte gîndindu-mă la astfel de oameni, și mi se făcea greață numai la această amintire.

Asemenea prejudecăți ale educației, menite prin ele însele să întîrzie primele izbucniri ale unui temperament înfierbîntat, fură ajutate, cum am spus, de tulburarea ce-o exercitară asupra mea cele dinții îmboldiri ale senzualității. Nemergînd cu gîndul decît pînă la ceea ce simțisem, în ciuda clocotirilor din sînge foarte neplăcute, nu știam să-mi îndrept dorințele decît spre soiul de voluptate ce-mi era cunoscută, fără să ajung niciodată pînă la aceea ce-mi devenise respingătoare și care era strîns legată de cealaltă, fără ca eu să am cea mai mică bănuială în această privință. În închipuirile mele prostesti, în dezlănțuirile mele erotice, în actele ciudate la care acestea mă împingeau uneori, ceream cu imaginația ajutorul celuiilalt sex, fără să mă gîndesc vreodată că el ar putea folosi la altceva decît la ceea ce eu doream cu aprindere să obțin.

Așadar, nu numai că în felul acesta, cu o fire foarte aprinsă, foarte lascivă, foarte precoce, am trecut vîrsta pubertății fără să doresc, fără să cunosc alte plăceri ale simțurilor decît acelea despre care domnișoara Lamercier îmi dăduse cu nevinovăție o idee, dar cînd, în sfîrșit, trecerea anilor a făcut din mine un bărbat, în același fel ceea ce trebuia să mă piardă m-a apărut. Vechea mea plăcere de copil, în loc să se stingă, se alătură în așa fel celeilalte, încît n-am putut s-o îndepărtez niciodată din dorințele aprinse de simțurile mele, și această nebunie, adăugată la timiditatea mea înnăscută, m-a făcut să fiu foarte neîndemînic față de femei, neîndrăznind să spun totul sau neputînd să fac totul, genul de desfătare în care par-

tea cealaltă nu era pentru mine decît ultimul termen neputînd fi înăbuşit de cel care-l doreşte, nici ghicit de aceea care poate să-l acorde. Mi-am petrecut astfel viaţa dorind mereu şi tăcînd în preajma persoanelor pe care le iubeam cel mai mult. Necutezînd să-mi declar dragostea, o amăgeam cel puţin cu lucruri ce mă ţineau legat de ea. A sta la picioarele unei iubite impunătoare, a mă supune poruncilor ei, a-i cere iertări erau pentru mine foarte dulci dezmierdări, şi cu cît via mea închipuire îmi aprindea sîngele, cu atît aveam înfăţişarea unui îndrăgostit sfios. Se înţelege că acest fel de a fi amoretzat nu duce la progrese prea rapide şi nu este prea periculos pentru virtutea celor care sînt în cauză. Am posedat deci de foarte puţine ori, în schimb m-am desfătat foarte mult în felul meu, adică în închipuire. Iată cum simţurile mele, în acord cu firea mea timidă şi cu spiritul meu romanţios, mi-au păstrat simţăminte curate şi deprinderi cinstite, prin aceleaşi înclinări care, cu ceva mai multă îndrăzneală, m-ar fi aruncat, poate, în cele mai brutale voluptăţi.

Am făcut primul pas şi cel mai greu în labirintul întunecat şi noroios al confesiunilor mele. Nu ceea ce e vrednic de osîndă e mai anevoie de spus, ci ceea ce este ridicol şi ruşinos. De aici încolo sînt sigur de mine : după cele ce am îndrăznit să spun, nimic nu mă mai poate opri. Oricine îşi poate da seama cît m-au putut costa asemenea mărturisiri aflînd că, în tot cursul vieţii mele, împins uneori lîngă cele pe care le iubeam de furia unei pasiuni ce-mi anula facultatea de a vedea şi de a înţelege, fără a mai şti ce fac şi cuprins de un tremur nervos în tot trupul, niciodată n-am putut să-mi iau cutezanţa de a le declara nebunia mea şi de a cere de la ele, în cea mai intimă familiaritate, singura favoare ce le lipsea celorlalţi. Asta nu mi s-a întîmplat decît o singură dată

în copilărie cu o fată de vîrsta mea ; dar și atunci, ea a fost aceea care a rostit primul cuvînt.

Ajungînd în felul acesta la primele urme ale ființei mele sensibile, dau de elemente care, părăind uneori deosebite între ele, n-au încetat de a se uni pentru a produce cu putere un efect uniform și simplu, după cum găsesc altele care, deși aceleași în aparență, au format, prin concursul unor anumite împrejurări, îmbinări atît de diferite, încît nimeni nu și-ar închipui că au vreun raport unele cu altele. Cine ar crede, bunăoară, că una din trăsăturile cele mai viguroase ale sufletului meu s-a scăldat în același izvor din care luxura și moliciunea mi s-au prelins în sînge ? Fără a părăsi subiectul de care am vorbit, se va vedea rezultînd de aici o impresie cu totul diferită.

Într-o zi îmi învățam lecția singur în camera de lîngă bucătărie. Servitoarea pusese piepțenii domnișoarei Lambercier să se usuce pe policioară. Cînd a venit să-i ia, se trezi că unul avea toți dinții rupți pe o parte. Pe cine să dea vina pentru această stricăciune ? Nimeni altcineva în afară de mine nu intrase în cameră. Am fost întrebat : negai că aș fi atins pieptenele. Domnul și domnișoara Lambercier vin la fața locului, mă roagă să spun adevărul, mă silesc, mă amenință ; eu tăgăduiesc cu îndârjire ; dar convingerea lor era prea puternică, învinșe toate protestele mele, cu toate că era prima oară cînd se vedea la mine atîta cutezanță în a minți. Chestiunea fu luată în serios ; chiar și merita. Răutatea, minciuna, îndărătnicia părură deopotrivă demne de pedeapsă ; însă de data aceasta nu domnișoara Lambercier fu aceea care mi-o aplică. Îi scriseră unchiului Bernard ; el veni. Vărul meu era învinuit de o altă faptă, nu mai puțin gravă ; furăm osîndiți la aceeași pedeapsă. A fost cumplită. Dacă ar fi vrut

să-mi zăgăzuiască apucăturile urâte căutînd leacul în rău, n-ar fi nimerit mai bine. De aceea mă lăsară cîtva timp în pace.

N-au putut să smulgă de la mine mărturisirea pe care o doreau. Întrebat de mai multe ori și pus în situația cea mai îngrozitoare, am fost neînduplecat. Aș fi îndurat moartea, și eram hotărît s-o fac. A trebuit ca însăși forța să cedeze în fața diabolicei încăpățînări a unui copil, căci nu fu numită altfel dîrzenia mea. Pînă la urmă, ieșii din această crudă încercare zdrobit, dar triumfător.

Au trecut aproape cincizeci de ani de la această întîmplare, și nu mă mai tem că voi fi pedepsit pentru fapta aceea; ei bine, declar în fața cerului că eram nevinovat, că nu rupsesem și nici nu atinsesem pieptenele, că nu mă apropiasem de policioară și că nici nu mă gîndisem la așa ceva. Nu mă întrebați cum s-a produs acea stricăciune: nu știu și nu pot s-o înțeleg; ceea ce știu foarte precis este că eram nevinovat.

Închipuți-vă o fire timidă și docilă în viața obișnuită, dar aprinsă, mîndră, neînfrînată în pasiunile sale, un copil condus totdeauna de glasul rațiunii, totdeauna tratat cu blîndețe, dreptate, bunăvoință, care nu știe ce este nedreptatea, și care încearcă, pentru prima dată, o nedreptate atît de mare tocmai din partea oamenilor pe care-i iubește și-i respectă cel mai mult! Ce prăbușire în gîndurile lui! Ce învăl-mășeală în simțămintele lui! Ce zbucium în inima, în creierul, în toată mica lui ființă înțelegătoare și cuminte! Spun să vă închipuți toate acestea, dacă e cu putință, căci, în ce mă privește, nu mă simt în stare să descurc, să urmez cel mai mic fir din ce se petrecea atunci în mine.

Nu aveam încă destulă minte spre a-mi da seama cît de mult aparențele erau împotriva

mea și spre a mă pune în locul altora. Rămîneam într-al meu, și tot ceea ce simțeam era asprimea unei pedepse îngrozitoare pentru o faptă rea pe care n-o săvîrșisem. Durerea trupească, deși vie, mă chinuia mai puțin : nu simțeam decît indignarea, furia, dez-nădejdea. Vărul meu, într-un caz aproape asemănător, și care fusese pedepsit pentru o greșeală făcută fără să vrea ca pentru un act premeditat, se înfuria în aceeași măsură ca și mine și se întărîta, ca să spun așa, la unison cu mine. Amîndoi în același pat, ne îmbrățișam năpădiți de suspine, ne înăbușeam ne-cazul, și cînd tinerele noastre inimi, puțin ușurate, puteau să-și exprime mînia, ne ridicam în capul oaselor și începeam să strigăm amîndoi de sute de ori cu toată puterea : *Carnifex ! carnifex ! carnifex !*¹

Scriind acestea, simt și astăzi cum mi se iuțește pulsul ; acele momente nu le voi uita niciodată, chiar de-ar fi să trăim o mie de ani. Acest prim sentiment al violenței și nedreptății a rămas atît de adînc să-pat în sufletul meu, că numai gîndul la el îmi răs-colește tulburarea de atunci, și acest sentiment, legat de mine la originea lui, a căpătat o asemenea tărie prin el însuși și s-a desprins în așa măsură de orice cauză personală, încît inima mi se învoldurează la priveliștea sau la povestirea unei acțiuni nedrepte, oricare i-ar fi obiectul și oriunde s-ar petrece ea, ca și cum efectul s-ar răsfrînge asupra mea. Cînd citesc despre cruzimile unui tiran fioros sau despre rău-tatea ascunsă a unui popă mîrșav, îmi vine să mă duc să-i înjunghii pe acești ticăloși, chiar de-ar fi să pier de o sută de ori din pricina lor. Adesea, n-am pregetat să pun pe fugă sau să arunc cu piatra într-un cocoș, o vacă, un cîine sau orice alt animal ce vedeam că-l chinuiește pe altul numai fiindcă

¹ Zbiri ! (Lat.)

se simțea mai puternic. Această pornire poate să-mi fie firească, și cred că-mi este ; dar amintirea grea a primei nedreptăți pe care am suferit-o m-a urmărit prea mult și prea tare ca să nu se fi sădit și mai adânc în mine.

Aici se încheie seninătatea vieții mele de copil. Din acea clipă am încetat de a mă mai bucura de o fericire curată, și simt încă și acum că amintirea farmecului copilăriei mele se oprește aici. Am mai rămas la Bossey vreo câteva luni. Eram acolo așa cum ne este înfățișat primul om aflat încă în paradisul terestru, dar care nu se mai bucură de el ; ne găseam în aceeași situație ca mai înainte, dar de fapt era altfel de trai. Atașamentul, respectul, apropierea, încrederea nu mai existau între elevi și îndrumătorii lor ; nu-i mai priveam ca pe niște dumnezei care citeau în inimile noastre : ne rușinam mai puțin să facem rău și ne temeam mai mult să fim învinuiți : am început să ne ascundem, să ne îmbufnăm, să mințim. Toate viciile vârstei noastre ne corupeau inocența și ne urăteau jocurile. Cîmpia însăși nu mai avea în ochii noștri acea atracție de dulceață și simplitate care-ți merge la inimă ; ni se părea pustie și mohorâtă ; era parcă acoperită de un vâl ce ne ascundea frumusețile sale. Încetaram să mai cultivăm micile noastre grădini, plantele, florile. Nu ne mai duceam să scormonim ușor pămîntul și să țipăm de bucurie descoperind încolțirea seminței pe care o pusesem în țărînă. Eram dezgustați de această viață ; ceilalți se dezgustară de noi. Unchiul meu ne luă de acolo și ne despărțirăm de domnul și domnișoara Lambercier, sătui unii de alții, și cu puține păreri de rău că nu vom mai fi împreună.

Aproape treizeci de ani au trecut de la plecarea mea din Bossey, fără să-mi fi amintit șederea acolo în vreun fel plăcut, prin evocări cît de cît înche-

gate ; dar de cînd am trecut de vîrsta maturității, înclinînd către bătrînețe, simt că aceste amintiri renasc, în timp ce celelalte se șterg, și că se întipăresc în memoria mea cu trăsături al căror farmec și tărie sporesc din zi în zi, ca și cum, simțind viața care se duce, aș căuta s-o reiau de la începuturile ei. Cele mai mici întîmplări din acea vreme îmi fac plăcere numai pentru că sînt din acea vreme. Îmi aduc aminte toate împrejurările referitoare la locuri, la persoane, la clipe. Văd servitoarea sau valetul dereticînd prin casă, o rîndunică intrînd pe fereastră, o muscă așezîndu-se pe mîna mea în timp ce-mi recitam lecția ; văd orînduirea din camera noastră, cabinetul domnului Lambercier în dreapta, o stampă reprezentînd pe toți papii, un barometru, un calendar mare, ramurile de zmeură din grădina ce năpădea dosul casei, care umbreau fereastra și uneori pătrundeau chiar înăuntru. Știu că cititorul nu are nevoie să afle toate astea, dar eu simt nevoia să i le spun. De ce n-aș îndrăzni să-i povestesc și toate micile peripecții ale acestei vîrste fericite, care mă fac încă și astăzi să tresar de bucurie cînd mi le amintesc ? Mai ales cinci sau șase... Să alegem. Vă iert de celelalte cinci, dar vreau să mă opresc la una, una singură, numai să mi se îngăduie s-o relatez pe cît îmi va fi mai pe larg cu putință, spre a-mi prelungi astfel plăcerea.

Dacă aș vrea să vă fac și dumneavoastră pe plac, aș putea să aleg întîmplarea cu fundul domnișoarei Lambercier, care, printr-o nefericită cădere pe spate în livadă, fu expus din plin în fața regelui Sardiniei, la trecerea lui pe acolo¹ ; însă aceea cu nucul din curtea casei e mai hazlie pentru mine, căci aici

¹ Victor Amedée al II-lea, regele Siciliei și al Sardiniei, a făcut o călătorie în Elveția în august 1724 (n. t.).

am fost actorul, pe cînd la berbeleacul din livadă n-am fost decît spectator ; şi mărturisesc că nu-mi ardea de loc să rîd într-o împrejurare care, deşi comică în sine, mă îngrijora pentru o persoană la care ţineam ca la o mamă, şi poate chiar mai mult.

O, cititori curioşi să aflaţi marea poveste a nucului din curtea casei, ascultaţi-i cumplita tragedie, şi apoi stăpîniţi-vă fiorul, dacă mai puteţi !

Dincolo de uşa ce da în curte, la stînga cum intraî, era o pajişte, unde ne duceam adesea să stăm după-amiaza, dar unde nu era umbră. Ca s-o facă, domnul Lambercier puse să se sădească acolo un nuc. Sădirea acestui pom se făcu într-un chip solemn : cei doi mici chiriaşi îi fură naşi ; şi în timp ce se umplea groapa, noi ţineam cu cîte o mînă pomul, în cîntece de slavă. Spre a-l uda, se făcu în jurul tulpinei un fel de bazin. Martori în fiecare zi ai acestei udări, eu şi vărul meu ne-am băgat în cap ideea, foarte normală, că e mai grozav să plantezi un arbore pe pajişte, decît să înfigi un drapel pe o redută, şi ne-am hotărît să cucerim această glorie fără a o împărţi cu nimeni altcineva.

Pentru aceasta am tăiat un butaş dintr-o salcie tî-nără şi l-am plantat pe pajişte, la opt sau zece picioare de augustul nuc. N-am uitat, de asemenea, să săpăm o gropiţă şi în jurul copacului nostru ; greutatea era însă de a avea cu ce s-o umplem, întrucît apa era adusă de departe şi pe noi nu ne lăsau să o cărăm. Totuşi, trebuia cu orice preţ să avem apă pentru salcia noastră. Am recurs la tot felul de viclesuguri spre a uda salcia timp de cîteva zile, şi asta ne izbuti atît de bine, încît o văzurăm înmugurind şi dînd frunzulice, a căror creştere o măsuram din ceas în ceas, incredinţaţi, deşi nu se înălţase decît cu o palmă de la pămînt, că în curînd are să ne facă umbră.

Cum gîndurile ne erau numai la copăcelul nostru, care nu ne mai lăsa să învățăm, să studiem, făcîndu-ne să trăim ca într-un delir, iar cum ceilalți, necunoscînd pricina, ne țineau mai din scurt ca înainte, prevăzurăm clipa fatală cînd apa avea să ne lipsească și ne perpeleam amîndoi așteptînd să vedem copăcelul topindu-se de uscăciune. Dar pînă la urmă, nevoia, mama dibăciei, ne îmboldi la o născocire menită să salveze arborele și pe noi, de la o moarte sigură : anume, să facem pe sub pămînt un șanț care să ducă pe ascuns la salcie o parte din apa ce uda nucul. Lucrarea aceasta, înfăptuită cu înfrigurare, nu izbuti totuși de la început. Alesesem așa de rău panta, că apa nu curgea de loc ; pămîntul se surpa și astupa șanțulețul, gura lui se umplea de gunoaie, totul mergea anapoda. Nimic nu ne descurajă însă : *Omnia vincit labor improbus*.¹ Săparăm mai adînc și pămîntul și gropița, spre a face apa să se scurgă ; tăiarăm din capace de lăzi mici stinghii înguste, așezarăm unele pe fund, la rînd, altele le puserăm înclinate de o parte și de alta a celorlalte, și făcurăm un canal triunghiular pentru conducta noastră. Înfișerăm în gura ei mici bucăți de lemn subțiri și încrucișate care formau un fel de gard sau de grătar, ce reținea noroiul și pietrele, fără a închide trecerea apei. Acoperirăm cu grijă lucrarea noastră cu pămînt bine bătătorit ; și în ziua cînd totul fu gata, așteptarăm tremurînd de speranță și teamă ceasul stropitului. După secole de așteptare, ceasul acesta se ivi, în sfîrșit ; domnul Lambercier se ivi și el, ca de obicei, spre a fi de față la stropire, în timpul căreia noi stăteam în spatele lui pentru a ascunde copăcelul nostru, care, din fericire, se afla în doșul său.

¹ Munca dîrză învinge totul (lat.).

Abia se termină de turnat prima găleată, că începurăm să vedem cum apa se scurgea în gropița noastră. La această priveliște, prudența ne părăsi deodată ; pornirăm să scoatem strigăte de bucurie, ce-l făcură pe domnul Lambercier să se întoarcă spre noi, din nenorocire, căci tocmai se bucura mult să vadă cât de bun era pământul nukului și cu câtă sete sorbea el apa. Surprins să vadă apa împărțită la două gropițe, scoase la rîndul său un strigăt, privi, zări șarlatania, ceru să i se aducă numaidecît un hîrleț, izbi o dată, aruncă în aer două sau trei bucăți din stinghiile noastre, zbierînd din rășputeri : *Un apeduct ! un apeduct !* lovi în toate părțile fără milă, și fiecare lovitură ne zdrobea inimile. Într-o clipă stinghiile noastre, conducta, gropița, salcia, totul fu distrus, totul fu morfolit fără ca el să fi rostit, în timpul acestei cumplite năpustiri, nici un alt cuvînt, în afară de exclamația pe care o repeta mereu : *Un apeduct !* și striga așa într-una, sfărîmînd totul : *un apeduct ! un apeduct !*

Poate credeți că întîmplarea s-a încheiat rău pentru micii arhitecți. Vă înșelați : totul s-a terminat aici. Domnul Lambercier nu ne spuse nici o vorbă de dojană, nu ne aruncă nici măcar o privire urîță, și nu ne mai vorbi despre asta ; l-am auzit chiar mai pe urmă rîzînd lîngă sora lui cu toată gura, căci rîsul domnului Lambercier se auzea de departe, și, ceea ce este mai uimitor e că, o dată prima spaimă trecută, nici noi nu ne-am simțit prea mîhniiți. Sădirăm alt copac în altă parte și ne aminteam adesea catastrofa suferită de primul, repetînd între noi cu mîndrie : *Un apeduct ! un apeduct !* Pînă atunci avusesem adeseori accese de orgoliu cînd mă consideram Aristide, sau Brutus. Acum fu prima mea tresărire de vanitate mai pronunțată. Să construiești un apeduct cu mîinile

tale, să pui un butaş să înfrunte un copac mare, mi se părea cea mai înaltă treaptă a gloriei. La zece ani, eram mai deştept decât Cezar la treizeci.

Gîndul la acel nuc şi la mica păţanie legată de el mi-a rămas atît de bine întipărit în minte sau mi-a revenit de atîtea ori, că unul din cele mai plăcute planuri ale mele în timpul călătoriei la Geneva, în 1754, era de a mă duce la Bossey să revăd monumentele jocurilor copilăriei mele şi, cu deosebire, acel nuc drag, care trebuia să fi atins atunci mai bine de o treime de veac. Am fost însă atît de împovărat şi atît de puţin stăpîn pe mine însumi, că n-am putut găsi timpul de a-mi satisface această plăcere. Sînt puţine probabilităţi că acest prilej se va mai ivi vreodată pentru mine. Totuşi, nu mi-am pierdut nici dorinţa nici speranţa, şi sînt aproape sigur că, dacă vreodată, abătîndu-mă prin acele locuri dragi, voi mai regăsi încă în viaţă scumpul meu nuc, îl voi uda cu lacrimile mele.

Întors la Geneva, am stat doi sau trei ani la unchiul meu, aşteptînd să se hotărăscă ce vor face cu mine. Cum el îşi hărăzise fiul artei militare, îl puse să înveţe desenul şi-i dădea lecţii despre Elementele lui Euclid. Învăţam şi eu acestea împreună cu el, şi am prins gust mai ales pentru desen. Totuşi, stăteau la gînduri dacă să mă facă ceasornicar, judecător sau preot. Mie mi-ar fi plăcut mai mult să fiu preot, căci găseam că e frumos să ştii predici. Dar puţinul venit al mamei, ce trebuia împărţit între mine şi fratele meu, nu era de ajuns spre a-mi urma studiile. Cum vîrsta la care mă afluam nu grăbea încă alegerea profesiei, am rămas în continuare la unchiul meu, pierzîndu-mi timpul aproape degeaba, şi plătind mai departe, aşa cum era drept, o pensie destul de mare.

Unchiul meu, om al plăcerii, ca și tata, nu știa cum să se răsfete mai bine cu îndeletnicirile lui, astfel că nu se prea ocupa de noi. Mătușa mea era o credincioasă puțin pietistă, care ținea mai mult să cînte psalmi, decît să se îngrijească de educația noastră. Ni se lăsa o libertate aproape totală, de care noi nu abuzam niciodată. Mereu împreună, ne eram de ajuns unul altuia, și, nefiind ispitiți să umblăm cu haimanale de vîrsta noastră, n-am avut nici una din apucăturile ușurate pe care lenea ni le-ar fi putut inspira. Greșesc chiar socotindu-ne leneși, căci nicicînd în viață n-am fost mai puțin, și norocul nostru era că toate distracțiile ce ne atrăgeau rînd pe rînd ne făceau să stăm amîndoi în casă și să ne petrecem vremea acolo, fără a fi nici măcar ispitiți să coborîm în stradă. Făceam colivii, fluiere, zînee, tobe, case, bărcuțe, arbalete. Stricam uneltele bătrînului meu bunic ca să meșterim ceasuri la fel ca el. Aveam mai ales o mare poftă să mîzgălim hîrtia, să desenăm, să tragem cu cerneală, să facem chenare, să risipim culorile. Se ivise atunci la Geneva un șarlatan italian pe nume Camba-Corta; ne-am dus să-l vedem o dată, apoi n-am vrut să ne mai ducem: dar omul avea marionete, și ne-am apucat să facem și noi marionete; marionetele lui jucau diferite comedii, și făcurăm și noi comedii pentru ale noastre. Din lipsă de practică, imitam din gîtlej glasul lui Polichinelle, spre a juca aceste fermecătoare comedii pe care bunii noștri părinți aveau răbdare de a le privi și asculta. Dar unchiul Bernard citind într-o zi în familie o foarte frumoasă predică făcută de el, părăsirăm comediile și începurăm să compunem predici. Aceste amănunte nu sînt prea interesante, știu; dar ele arată cît de bine trebuie să fi fost condusă prima noastră educație pentru ca, stă-

pîni aproape în întregime pe noi și pe timpul nostru la o vîrstă atît de fragedă, să fim atît de puțin ispitiți să abuzăm. Aveam atît de puțină nevoie să ne facem alți prieteni, încît nici nu căutam prilejuri. Cînd ne duceam să ne plimbăm, ne uitam în trecere la jocurile lor, fără poftă de a lua parte, chiar fără să ne gîndim la așa ceva. Prietenia noastră ne umplea atît de mult inimile, încît era de ajuns să fim împreună, pentru ca cele mai simple plăceri să fie pentru noi delicii.

Văzîndu-ne totdeauna nedespărțiți, ceilalți ne luară la ochi; cu atît mai mult, cu cît, vărul meu fiind foarte înalt, iar eu foarte mărunț, alcătuiam o pereche destul de caraghioasă. Înfățișarea lui deșirată, fața lui ca o pară mălăiață, aerul lui adormit, mersul lui molatic îi ațîtau pe copii să-și bată joc de el.

În graiul locului i se dădu porecla de *Barna Bredanna*¹, și, de cum ieșeam pe stradă, nu auzeam în jurul nostru decît: *Barna Bredanna!* El îndura asta mai liniștit decît mine. Eu mă supăram, vroiam să mă bat, și era tocmai ceea ce urmăreau micii ticăloși. Sării la ei, săriră asupra mea. Bietul meu văr mă ajuta cît putea, dar el era slab, o lovitură de pumn îl da peste cap. Atunci mă înfuriam. Dar, cu toate că eu încasam cei mai mulți ghionți, nu pe mine aveau ei pică, ci pe *Barna Bredanna*; însă eu întăritam atît de mult lucrurile cu mînia mea îndărătnică, încît nu mai îndrăzneam să ieșim din casă decît în orele de cursuri, de teamă să nu fim huiduiți și urmăriți de școlari.

Iată-mă, așadar, apărătorul celor slabi. Pentru a fi un cavalier în toată regula, nu-mi mai lipsea decît să am o doamnă; avui două. Mă duceam din cînd

¹ Nătăfleacă (n. t).

în cînd să-l văd pe tata la Nyon, un orășel în regiunea Vaud, unde se stabilise el. Tata era foarte iubit acolo și fiul său se bucura de aceeași bunăvoință. În timpul puținelor șederi în preajma lui, erau destui care să mă sărbătorească. O doamnă de Vulson mai ales nu mă mai slăbea cu mîngîierile, și, pentru a pune vîrf la toate, fiica sa mă luă drept amarezul ei. Înțelegeți ce însemna un amarez la unsprezece ani pentru o fată de douăzeci și doi. Dar cît de bine se pricep toate aceste ștreqărițe să pună micile păpuși în față spre a le ascunde pe cele mari, sau spre a le ispiti printr-un joc pe care știu să-l facă atrăgător ! Eu însă, care nu vedeam nici o nepotrivire între mine și dînsa, am luat treaba în serios ; am intrat în joc cu toată inima, sau, mai bine zis, cu tot capul, căci nu eram îndrăgostit decît cu partea aceasta, dar pînă la nebunie, și pornirile mele, frămîntările, tulburările mele dădură loc la scene ce făceau să te prăpădești de rîs.

Cunosc două feluri de iubiri, foarte distincte, foarte reale, și care n-au aproape nimic comun între ele, cu toate că sînt foarte vii și una și alta și amîndouă deosebindu-se de blînda prietenie. Tot cursul vieții mele e împărțit între aceste două iubiri, de naturi atît de diferite, ba chiar le-am încercat pe amîndouă deodată ; căci, bunăoară, în momentul despre care vă vorbesc, în timp ce mă aprindeam după domnișoara de Vulson de față cu toată lumea și într-un chip atît de tiranic, că nu puteam suferi ca un alt bărbat să se apropie de ea, aveam cu o mică domnișoară Goton convorbiri tainice destul de scurte, dar destul de însuflețite, în care ea făcea pe învățătoarea, și asta era tot ; dar acest tot, care, într-adevăr, era totul pentru mine, mi se părea fericirea supremă, și, începînd să simt prețul misterului, deși n-am știut să-l folosesc decît ca un copil,

îi restituia domnişoarei de Vulson, care nu bănuia nimic, grija pe care o avea ea de a se servi de mine spre a-şi ascunde alte amoruri. Dar, spre marele meu regret, taina fu descoperită, sau fu mai puţin bine păstrată de mica mea învăţătoare decît de mine, căci nu peste mult furăm despărţiţi, iar după cîtva timp, reîntorcîndu-mă la Geneva, am auzit, trecînd spre Coutance, nişte fete strigînd în urma mea cu voci înăbuşite : *Goton tic-tac Rousseau !*

Această mică domnişoară Goton era, ce-i drept, o persoană deosebită în felul ei. Fără să fie frumoasă, avea un chip greu de uitat, şi pe care mi-l amintesc încă, adesea chiar prea mult pentru un bătrîn smintit. Ochii ei mai ales nu erau de vîrsta sa, nici talia, nici portul. Avea o ținută impunătoare şi mîndră, foarte potrivită rolului ei, şi care prilejuise prima apropiere dintre noi. Dar ceea ce avea mai bizar era un amestec de îndrăzneală şi rezervă, anevoie de conceput. Îşi îngăduia cu mine cele mai mari libertăţi, fără ca mie să-mi îngăduie vreuna faţă de ea ; mă trata întocmai ca pe un copil, ceea ce mă făcea să cred sau că ea încetase de a mai fi copil, sau că, dimpotrivă, era încă în bună măsură de vreme ce nu vedea decît un joc în primejdia la care se expunea.

Eram cu totul, ca să spun astfel, al fiecăreia dintre cele două persoane, şi atît de deplin, încît cu nici una dintre ele nu mi se întîmpla să mă gîndesc vreodată la cealaltă. Dar, de fapt, între ceea ce mă făceau să simt ele nu era nimic asemănător. Aş fi stat toată viaţa mea lîngă domnişoara de Vulson fără a mă gîndi s-o părăsesc ; dar cînd mă apropiam de ea, încercam o bucurie potolită, ce nu mergea spre tulburare. O iubeam mai ales cînd eram cu mulţi alţii ; glumele, înţepăturile, pizmu-

irile chiar mă legau de ea, îmi dădeau ghes ; îi câştigam cu trufie preferinţele faţă de rivali mai mari, pe care părea că-i brustuluieşte. Eram zbu-
ciumat, dar îmi plăcea acest zbucium. Aplauzele,
încurajările, râsetele mă înfierbîntau, mă însufle-
ţeau. Aveam tresăriri de voieşie, scînteieri de spi-
rit ; eram beat de dragoste într-un cerc de oameni ;
singur cu ea, aş fi fost stîngaci, rece, poate plictisit.
Totuşi, mă interesam mereu de ea ; sufeream cînd
era bolnavă, mi-aş fi dat sănătatea spre a o înzdră-
veni pe a ei, şi notaţi că ştiam foarte bine din ex-
perienţă ce însemna boală şi ce însemna sănătate.
Depart de ea, mă gîndeam la dînsa, îmi lipsea ;
aproape, mîngîierile sale îmi desfătau inima, nu
simţurile. Eram de o familiaritate nevinovată cu
ea ; imaginaţia mea nu cerea decît ceea ce îmi dă-
dea dînsa ; totuşi n-aş fi îndurat să o văd purtîndu-
se la fel şi cu alţii. O iubeam ca un frate, dar
eram gelos ca un îndrăgostit.

Faţă de domnişoara Goton aş fi fost turc, fiară,
tigr, dacă mi-aş fi închipuit doar că ar putea
acorda altuia acelaşi tratament pe care mi-l arăta
mie, deoarece aşa ceva era o graţie ce trebuia ce-
rută în genunchi. Mă apropiam de domnişoara de
Vulson cu o plăcere foarte vie, însă fără tulburare ;
în schimb, era destul să o zăresc pe domnişoara Go-
ton, ca să nu mai văd nimic ; toate simţurile îmi
erau răvăşite. Eram familiar cu cea dintîi, fără să
ajungem la familiarităţi ; dimpotrivă, tremuram şi mă
zbuciumam în faţa celeilalte, chiar asigurat de cele
mai mari familiarităţi. Cred că dacă aş fi rămas
mai multă vreme lîngă ea, n-aş fi putut trăi ; bă-
tăile de inimă m-ar fi înăbuşit. Mă temeam în
aceeaşi măsură să nu le displac ; dar eram mai bine-
voitor cu una, şi mai supus faţă de cealaltă. Pen-
tru nimic în lume n-aş fi vrut s-o supăr pe dom-

nișoara de Vulson ; dar dacă domnișoara Goton mi-ar fi poruncit să mă arunc în flăcări, cred că aş fi făcut-o pe loc.

Iubirea mea, sau, mai bine zis, întâl nirile mele cu aceasta din urmă au durat puțin, spre marea fericire a ei și a mea. Cu toate că legăturile mele cu domnișoara de Vulson nu prezentau același pericol, ele nu erau departe de a duce la catastrofă, de-ar fi fost să dureze ceva mai mult. Orice asemenea sfârșit trebuie să aibă totdeauna un aer puțin romanțios și să stîrnească exclamații. Cu toate că legăturile mele cu domnișoara de Vulson erau mai puțin vii, ele erau poate mai strînse. Despărțirile noastre nu se făceau niciodată fără lacrimi, și e de neînțeles în ce gol apăsător mă simțeam aruncat de îndată ce plecam de lîngă ea. Nu mai vorbeam decît despre ea, nu mă mai gîndeam decît la ea ; mă chinuiau păreri de rău vii și adevărate ; dar mi se pare că, de fapt, aceste eroice păreri de rău nu erau toate pentru ea și că, fără a-mi da seama, jocurile, a căror sorginte era ea, își aveau și ele partea lor în regretele mele. Spre a alina durerea despărțirii, ne scriam scrisori de un patetism în stare să zdrobească stîncile. În cele din urmă îmi fu hărăzită gloria, că ea nu se mai putu stăpîni și veni să mă vadă la Geneva. De astă dată îmi pierdui mințile de tot ; fui beat și nebun în cele două zile cît ea rămase acolo. Cînd plecă, voiam să mă arunc în apă după ea, și făceam să răsunе văzduhul cu strigătele mele. După opt zile îmi trimise bomboane și niște mănuși, ceea ce mi s-ar fi părut foarte frumos din partea ei dacă n-aș fi aflat între timp că se măritase și că acea călătorie, prin care binevoise să mă onoreze, era făcută ca să-și cumpere veșmintele de nuntă. Nu voi descrie furia ce mă cuprinsese ; ea poate fi înțeleasă. Jurai, în nobila mea minie, de a

n-o mai revedea pe perfidă, închipuindu-mi că aceasta e cea mai cumplită pedeapsă pentru ea. Nu muri însă din asta, căci, douăzeci de ani mai târziu, ducându-mă să-l văd pe tata, și plimbându-mă cu el pe lac, îl întrebai cine erau doamnele pe care le zăream într-o barcă, nu prea depărtată de a noastră. „Cum ! îmi zise tatăl meu zîmbind, inima nu-ți spune nimic ? E vechea ta iubire : doamna Cristin, domnișoara de Vulson.“ Tresării la acest nume aproape uitat ; dar le spusei barcagiilor să schimbe direcția, socotind că nu merită, deși aș fi avut prilejul să-mi iau revanșa, să-mi calc jurământul și să reînnoiesc o ceartă de douăzeci de ani cu o femeie de patruzeci.

În astfel de neghiobii se irosea timpul cel mai prețios al copilăriei mele, înainte de a se fi luat o hotărîre cu privire la soarta mea. După lungi deliberări, menite să răspundă predispozițiilor mele firești, se opriră, în sfîrșit, la una ce mi se potrivea cel mai puțin, și mă trimiseră la domnul Masseron, grefier al orașului, pentru a învăța la el bănoasa meserie de condicar, cum spunea domnul Bernard. Această poreclă îmi displăcea în gradul cel mai mare ; speranța de a cîștiga mulți bani pe o cale necinstită încînta prea puțin firea mea mîndră ; ocupația mi se părea plicticoasă, greu de îndurat ; îndatoririle, înrobirea sfîrșiră prin a mă dezgusta și totdeauna mă duceam la grefă cu o scîrbă ce creștea din zi în zi. Domnul Masseron, la rîndul lui, nemulțumit de mine, mă privea cu dispreț, spunîndu-mi fără încetare că sînt amortit, nerod și repetîndu-mi în fiecare zi că unchiul meu îl asigurase *că-s deștept, că-s deștept*, pe cîtă vreme de fapt nu eram în stare de nimic ; că-i făgăduise un băiat de treabă, dar că îi dăduse un catîr. Pe scurt, fui dat afară din grefă în chip rușinos pentru năîngia

mea, iar slujbașii domnului Masseron se pronunțară că nu-s bun decît să trag cu pila.

Vocația mea astfel terminată, fui trimis să fac ucenicie, însă nu la un ceasornicar, ci la un gravor. Purtarea disprețuitoare a grefierului mă umilise atît de tare, că acum mă supuneam fără să crîcnesc. Noul stăpîn, pe nume Ducommun, era un bărbat tînăr, necioplît și silnic, care izbuti, în foarte scurt timp, să întunece toată strălucirea copilăriei mele, să-mi înăbușe firea deschisă și vioaie și să mă coboare, ca spirit și îndeletnicire, la adevărata stare de ucenic. Latineasca mea, faptele antice, istoria pe care o învățasem, totul fu pentru multă vreme uitat; nu-mi mai aminteam nici măcar că, pe lume fuseseră cîndva niște romani. Tata, cînd mă duceam să-l văd, nu mai găsea în mine idolul său, pentru doamne nu mai eram galantul Jean-Jacques, și simțeam bine eu însumi că domnul și domnișoara Lambercier n-ar mai fi recunoscut în mine pe elevul lor, încît mă rușinai să mă mai prezînt în fața lor, și nici nu i-am mai revăzut de-atunci. Apucăturile cele mai urîte, cea mai josnică dezmațare urmară cumîntîilor mele distracții, fără să-mi dau seama de asta. Pesemne că, în ciuda educației celei mai bune, aveam o mare înclinare către depravare, căci am ajuns foarte repede aici, fără nici un fel de osteneală, și niciodată un Cezar atît de precoce nu deveni atît de curînd un Laridon¹.
Mesteșugul nu-mi plăcea prin el însuși; deseneam cu multă plăcere, jocul daltei mă amuza și, cum talentul gravorului în ceasornicărie este foarte mărginit, nutream speranța de a ajunge la perfecțiune. Aș fi atins-o, poate, dacă răutatea stăpînu-

¹ Personaj dintr-o fabulă de La Fontaine, reprezentînd moli-ciunea și degenerarea (n. t.).

lui meu și truda excesivă nu m-ar fi dezgustat de lucru. Furam timpul consacrat muncii spre a-l folosi în ocupații de același gen, dar care aveau pentru mine atracția libertății. Gravam tot felul de medalii menite să ne servească, mie și tovarășilor mei, ca ordine cavalierești. Stăpînul mă surprinse asupra acestei îndeletniciri de contrabandă și mă stîlci în bătai, spunînd că încercam să fac monezi false, deoarece medaliile noastre aveau însemnele Republicii. Pot să jur că habar n-aveam ce-i o monedă falsă, și prea puțin ce-i una veritabilă. Știam mai bine cum se făceau banii romani decît piesele noastre de trei parale.

Tirania stăpînului meu sfîrși prin a mă face să nu mai suport munca pe care aș fi putut s-o iubesc și prin a-mi insufla vicii pe care le-aș fi urît, cum sînt mînciuna, trîndăvia, furtul. Nimic nu mi-a arătat mai bine deosebirea care există între supunerea filială și sclavie decît amintirea schimbărilor ce s-au produs în mine în această perioadă. Timid din fire și rușinos, n-am avut niciodată mai mult dispreț pentru vreun cusur decît am avut pentru obraznicie. Însă mă bucurasem de o libertate curată, ce se restrînsese pînă acum treptat, pentru a dispărea apoi cu totul. Eram îndrăzneț acasă la tata, liber la domnul Lamercier, așezat la unchiul meu; am devenit fricos la stăpîn, și de atunci fui un copil pierdut. Obişnuit să fiu pe picior de egalitate cu cei mai mari în felul de a trăi, să nu cunosc o plăcere care să nu-mi fie acordată, să nu văd o masă unde să n-am locul meu, să nu simt o dorință fără s-o mărturisesc, în sfîrșit, să-mi exprim toate tresăririle inimii prin cuvinte — judecați ce am putut să devin într-o casă unde nu îndrăzneam să deschid gura, unde trebuia să te ridici de la masă după primul fel și să ieși din cameră de îndată ce

nu mai aveai nimic de făcut acolo ; unde, ținut fără răgaz la lucru, vedeam în toate numai prilejuri de desfătare pentru alții și de constrângeri pentru mine ; unde imaginea despre libertatea stăpînului și a calfelor sporea povara înrobirii mele ; unde, în discuțiile despre ceea ce știam mai bine, nu cutezam să spun o vorbă ; în sfîrșit, unde tot ceea ce vedeam devenea obiect rîvnit de inima mea, numai din pricină că eram lipsit de orice. Adio îndeștulare, voioșie, fraze fericite, care, altădată, cînd greșeam, mă făcuseră adesea să scap de pedeapsă. Nu pot să-mi amintesc fără să rîd că, într-o seară, acasă la tata, fiind pedepsit, pentru nu știu ce zburdălnicie, să mă duc la culcare fără să mai cinez, trecînd prin bucătărie cu colțul meu de pîine, am văzut și am mirosit friptura rotindu-se în frigare. Toți ceilalți stăteau în jurul focului ; în trecere, trebuia să le spun bună seara tuturor. După ce am făcut înconjurul, trăgînd cu coada ochiului la friptura ce arăta atît de frumos și mirosea așa de bine, nu mă putei stăpîni să-i fac și ei o reverență și să-i spun cu un glas jalnic : *Adio, friptură*. Acest semn de nevinovăție le plăcu atît de mult, încît mă opriră la cină. Poate că ea ar fi produs același efect și la stăpînul meu, dar este sigur că acolo nu mi-ar fi trecut prin cap sau n-aș fi îndrăznit să spun așa ceva.

Iată cum am învățat să rîvnesc în tăcere, să mă ascund, să mă prefac, să mint, în sfîrșit, să șterpelesc, fantezie ce pînă atunci mi-era necunoscută și de care, pe urmă, nu m-am mai putut lecu. Pofta și slăbiciunea duc totdeauna la ea. Iată de ce toți lacheii sînt pungași și de ce toți ucenicii trebuie să fie la fel ; dar într-o stare de egalitate și liniște, unde tot ceea ce vîd le stă la îndemînă, aceștia din urmă pierd, făcînd să crească asemenea rușinoase

apucături. Neavînd același avantaj, eu n-am putut să trag același profit.

Aproape totdeauna se întîmplă ca simțămintele bune, dar rău călăuzite, să-i îndemne pe copii să facă primul pas spre fapta rea. Cu toate lipsurile și ispitele continui, am stat mai mult de un an la stăpînul meu, fără a mă putea hotărî să pun mîna pe ceva, chiar și pe lucruri de-ale mîncării. Primul meu furt a fost o chestiune de bunăvoință; dar el deschise porțița altora, ce nu avură un sfîrșit prea lăudabil.

Se afla la stăpînul meu un lucrător, pe nume domnul Verrat, a cărui casă, din vecinătate, avea o grădină ceva mai retrasă, unde creștea un minunat sparanghel. Și-i veni chef domnului Verrat, care nu prea avea bani, să fure din grădina maică-si sparanghel din prima recoltă și să-l vîndă spre a încropi cîteva mese bune. Cum nu vroia să se expună el însuși și cum nu era nici prea sprinten, mă alese pe mine pentru această expediție. După cîteva lingușiri preliminare, ce mă cîștigară cu atît mai mult cu cît eu nu vedeam ce scop urmărește el, îmi făcu propunerea, ca și cum ideea i-ar fi venit dintr-o dată în mînte. Eu mă cam codeam, el stăruia. Niciodată n-am putut să rezist la mîngîieri; i-am făcut pe voie. Mă duceam în fiecare dimineață să culeg cel mai frumos sparanghel și-l căram la Molard, unde o femeie, care vedea că leguma era furată, îmi spunea asta ca s-o capete mai ieftin. Eu, de teamă, luam atît cît vroia ea să-mi dea și-i duceam banii domnului Verrat.

Aceștia se transformau numaidecît într-o masă al cărei furnizor eram eu și pe care el o împărțea cu un alt lucrător; căci, în ce mă privea, foarte mulțumit că mă alegeam cu cîteva firimituri, nici nu mă atingeam de vinul lor.

Treaba merse astfel cîteva zile fără să-mi dea măcar în gînd să-l fur pe hoț și să-l dijmuiesc pe domnul Verrat în cîștigul cules din sparanghelul său. Îmi îndeplineam ticăloșia cu cea mai mare credință, și singurul meu îndemn era de a-i fi pe plac celui ce mă punea s-o fac. Dacă însă aș fi fost prins asupra faptului, ce bătaie, ce înjurături, ce pedepse crude s-ar fi abătut asupra mea, în timp ce păcătosul, dînd vina numai pe mine, ar fi fost crezut pe cuvînt, iar eu pedepsit de două ori, fiindcă am îndrăznit să-l acuz, dat fiind că el era calfă, iar eu doar un simplu uce-nic ! Iată cum, în orice situație, vinovatul cu putere iese din încurcătură pe seama celui slab și nevinovat.

Din toate astea am învățat că a fura nu era un lucru atît de cumplit pe cît crezusem, și în curînd trăseai atît de bune foloase din această învățătură, încît nimic din ceea ce rîvneam nu mai era în siguranță în preajma mea. Nu eram chiar întru totul prost hrănit la stăpînul meu, iar cumpătarea nu mi se părea supărătoare decît atunci cînd vedeam cît de greșit o înțelegea el. Obiceiul de a-i scoate de la masă pe cei tineri în momentul cînd se servește ceea ce-i ispitește mai mult, mi se pare mijlocul cel mai bun de a-i face pe cît de pofticioși pe atît de hoțomani. După cîtva timp am devenit și una și alta ; și mă simțeam foarte bine în general, dar era vai de mine uneori, cînd mă prindeau cu mîța în sac.

O amintire, ce mă face încă să tremur dar să și rîd, este aceea în legătură cu sfeterisirea unor mere, care m-a costat scump de tot. Aceste mere se aflau în fundul unei cămări, unde lumina pătrundea, printr-o ferăstruică de sus, din bucătărie. Într-o zi, pe cînd eram singur în casă, m-am urcat pe covată spre a privi în grădina Hesperidelor acele prețioase fructe de care nu mă puteam apropia. Am luat frigarea să văd dacă pot să ajung cu ea pînă la mere : era prea

scurtă. Am înădădit-o cu o altă frigare mai mică ce servea pentru carnea de vînat, căci stăpînului meu îi plăcea să vîneze. Înfipsei de mai multe ori fără succes ; în cele din urmă simții cu bucurie că am agățat un măr. Trăsei foarte încet, mărul ajunse pînă la fărâstruică, mă pregăteam să-l apuc cu mîna. Dar nenorocire ! Mărul era prea mare, nu încăpea prin găurică. La cîte născociri nu m-a dus mintea ca să-l pot scoate afară ! A trebuit să caut o proptea care să țină frigarea întinsă, apoi un cuțit destul de lung ca să tai mărul în bucăți, și o scîndurică pe care să-l sprijin. După multă caznă și scurgere de vreme, izbutii să-l tai în două, sperînd să pot trage apoi bucățile una după alta ; dar abia se dezlipiră una de alta, și bucățile căzură amîndouă în cămară. Milostivule cititor, împărtășește-mi durerea !

Nu-mi pierdusem curajul, dar pierdusem prea mult timp. Mă temeam să nu fiu surprins. Amînai pentru a doua zi o încercare mai norocoasă, și mă întorsei la lucrul meu pe deplin liniștit, ca și cum n-aș fi făcut nimic, fără să mă gîndesc la cei doi martori indiscreți ce mă dădeau de gol în cămară.

A doua zi, pîndind un prilej bun, fac o nouă încercare. Mă urc pe pirostrie, întind frigarea, o potrivesc ; eram gata s-o înfig... Din nenorocire, balaurul nu dormea ; ușa cămării se deschise deodată, stăpînul meu apărui acolo, încrucișă brațele, mă măsură cu privirea și-mi spuse : Curaj !... Pana îmi cade din mînă.

În curînd, cu cît eram bătut mai des, cu atît devenii mai puțin sensibil ; bătaile ajunseră să mi se pară un fel de răsplată a furtului, ce-mi dădea dreptul să-l continui. În loc să întorc ochii înapoi și să văd pedeapsa, îi îndreptam înainte și priveam spre răzbunare. Îmi spuneam că dacă mă bat fiindcă-s hoț, asta mă îndreptățește să fiu. Socoteam că a fura

și a fi bătut merg împreună și formează o anumită stare de lucruri, și că îndeplinind în această stare de lucruri partea ce atârna de mine, puteam să las cealaltă parte în grija stăpînului meu. Pe baza acestei idei, mă apucau să fur mai liniștit ca înainte. Îmi făceam socoteala : la urma urmei, ce-o să se întîmple ? O să fiu bătut. Fie, pentru asta și sînt făcut.

Îmi place să mănînc, fără să fiu lacom : sînt senzual, dar nu mîncăcios. Multe alte năravuri mă distrag de la aceasta. Nu m-am îngrijit niciodată de gură, decît atunci cînd inima-mi lenevea ; iar asta mi s-a întîmplat atît de rareori în viață, încît n-am avut niciodată timp să mă gîndesc la bucățile cele mai bune. Iată pentru ce nu mi-am mărginit prea multă vreme hoția la cele de-ale mîncării, ci am extins-o în curînd la tot ceea ce mă ispitea ; și dacă n-am devenit un hoț cu adevărat, este fiindcă n-am fost niciodată prea ispitit de bani. În atelierul nostru comun, stăpînul avea un alt atelier al lui, pe care-l încuia cu cheia ; eu găsisem mijlocul de a deschide ușa și de a o închide fără să se observe nimic. Acolo încercam uneltele lui bune, schițele, tiparele lui, tot ceea ce îmi stîrnea interesul și ceea ce el căuta să-mi ascundă. În fond, aceste furturi erau destul de nevinovate, fiindcă le făceam în folosul său propriu, însă mă bucuram din toată inima cînd aveam aceste lucruri mărunte în stăpînirea mea ; credeam că-i fur și talentul o dată cu producțiile lui. De altminteri, în cutiuțe se găseau multe rămășițe de aur și de argint, mici pietre prețioase, piese scumpe, monezi chiar. Cînd aveam patru sau cinci soli în buzunar, era mult ; totuși, departe de a mă atinge de toate acestea, nu-mi amintesc să fi aruncat măcar o dată o privire rîvnitoare asupra lor. Mă uitam la ele mai mult cu spaimă decît cu plăcere. Sînt convins că dezgustul pentru furtul de bani și

de ceea ce poate să aducă bani îmi venea în mare parte din educația mea. Se amestecau aici idei tainice despre mîrșăvie, închisoare, pedeapsă, spînzurătoare, ce m-ar fi făcut să tremur dacă aş fi fost împins de ispită ; cîtă vreme micile mele isprăvi nu mi se păreau decît niște fapte de poznaș, și nici nu erau altceva, la drept vorbind. Ele nu puteau face decît să fiu cît mai bine scărmanat de stăpînul meu, și eram pregătît mai dinainte pentru așa ceva.

Dar, încă o dată, nu rîvneam chiar într-atîta, pentru a trebui să mă înfrînez ; nu simțeam nimic ce trebuia înăbușit. O simplă foaie de hîrtie pentru desenat mă ispitea mai mult decît banii cu care se putea cumpăra un top de hîrtie. Această ciudățenie este una din însușirile firii mele ; ea a avut o înrîurire atît de mare asupra purtării mele în viață, încît merită să fie lămurită.

Mă bîntuie pașuni foarte aprinse, și, în timp ce ele mă frămîntă, nimic nu egalează izbucnirea mea : nu mai cunosc atunci nici îndurare, nici respect, nici teamă, nici bună-cuviință ; devin cinic, obraznic, violent, nestăpînit ; nici rușinea nu mă poate opri, nici primejdia nu mă sperie ; în afară de obiectul care mă preocupă, universul nu mai e nimic pentru mine. Dar toate astea nu durează decît un moment, și momentul următor mă pomenesc doborît la pămînt.

· Luați-mă cu binișorul, sînt nepăsarea și sfiiciunea înseși : totul mă înfricoșează, totul mă dezarmează ; o muscă ce zboară mă îngrozește ; un cuvînt de spus, un gest de făcut îmi sperie lenea ; teama și rușinea mă apasă așa de tare, încît aş vrea să dispar din ochii tuturor muritorilor. Dacă trebuie să acționez, nu știu ce să fac ; dacă trebuie să vorbesc, nu știu ce să spun ; dacă mă privește cineva, mă fîstîlesc. Cînd mă înfierbînt, știu să găsesc uneori ce am de spus,

dar în convorbirile obișnuite nu găsesc nimic, absolut nimic ; ele îmi sînt insuportabile chiar numai pentru faptul că sînt silit să spun ceva.

Adăugați că nici unul din gusturile mele dominante nu constă în lucruri care se cumpără. Nu am nevoie decît de plăcerile pure, iar banul le otrăvește pe toate. Iubesc, de pildă, plăcerile mesei ; dar neputînd îndura nici stînghereala unei bune societăți, nici orgia cabaretelor, nu le pot gusta decît cu un prieten ; singur mi-e cu neputință, deoarece gîndurile mi se agață atunci de altceva și nu mai am plăcerea de a mânca. Dacă sîngele înfierbîntat îmi cere femeii, inima vie îmi cere și mai multă iubire. Femeii cumpărate cu bani n-ar avea pentru mine nici un farmec ; mă îndoiesc chiar că aș fi în stare să recurg la așa ceva. La fel se întîmplă cu toate plăcerile ce-mi stau în putere ; dacă le capăt ușor, mi se par searbede. Îmi plac numai bunurile care nu sînt ale nimănui, decît ale primului care știe să le guste.

Niciodată banul nu mi s-a părut ceva atît de prețios pe cît este socotit. Mai mult încă, el nu mi s-a părut niciodată prea îmbietor ; nu e bun la nimic prin el însuși, trebuie să-l transformi ca să te bucuri de el ; trebuie să cumperi, să faci negoț, adesea să fii înșelat, plătind bine spre a fi prost servit. Vreau un lucru bun prin calitatea sa ; cu banul meu sînt sigur că-l voi avea prost. Plătesc scump un ou proaspăt, dar e vechi ; un fruct frumos, dar e crud ; o fată, dar e stricată. Îmi place vinul bun, dar de unde să-l iau ? De la negustorul de vinuri ? Oricum aș face, mă va otrăvi. Țin cu orice preț să fiu bine servit ; cîte griji, cîte încurcături ! Să ai prieteni, corespondenți, să trimiți comisioane, să scrii, să pleci, să vii, să aștepți, și adesea pînă la urmă tot ești păcălit. Cîte necazuri cu banul meu propriu ! Mă tem de el mai mult decît de vinul bun.

De mii de ori, în timpul uceniciei mele, ca și după aceea, am ieșit din casă cu scopul de a cumpăra ceva bun de mâncare. Mă apropii de prăvălia unui plăcintar ; zăresc niște femei la tejghea ; mi se pare că le și văd rîzînd și făcînd haz între ele pe seama micului pofticios. Trec prin fața unei fructării ; trag cu coada ochiului la niște pere frumoase, parfumul lor face să îmi lase gura apă ; doi sau trei tineri din apropiere mă privesc ; un bărbat care mă cunoaște stă în fața dughenii lui ; văd de departe o fată venind înapoi : nu e cumva servitoarea noastră ? Vederea mea slabă mă face să intru la tot felul de păreri. Toți cei care trec pe acolo mi se par oameni cunoscuți ; pretutindeni sînt intimidat, sînt oprit de vreo piedică ; rîvna îmi crește o dată cu rușinarea, și mă întorc acasă ca un prost, mistuit de poftă, avînd în buzunar cu ce să mi-o potolesc, dar fără a fi îndrăznit să cumpăr nimic.

Aș intra în cele mai searbede amănunte dacă aș vorbi despre încurcăturile, rușinea, sila, neplăcerile, scîrbirile de tot felul pe care le-am încercat totdeauna în folosirea banilor mei, fie pentru mine, fie pentru alții. Pe măsură ce, înaintînd în viața mea, cititorul va lua cunoștință de felul meu de a fi, el va simți toate astea fără a mă mai osteni să i le spun eu.

Înțelegeți asupra acestui lucru, se va înțelege cu ușurință una din pretențiile mele contradicții : aceea de a îmbina o zgîrcenie aproape dezgustătoare, cu cel mai mare dispreț față de ban. E un articol pentru mine atît de puțin comod, că nici prin gînd nu-mi trece să-l doresc atunci cînd nu-l am ; iar cînd îl am, îl păstrez multă vreme fără să-l cheltuiesc, neștiind cum să-l folosesc după inspirația mea ; cînd se prezintă însă un prilej potrivit și plăcut, caut să mă

bucur de el din plin și atunci punga mi se golește înainte de a prinde de veste. De altminteri, nu veți găsi la mine ticul avarilor, acela de a cheltui de ochii lumii ; ba tocmai dimpotrivă, eu cheltuiesc banii în taină pentru a-mi împlini o plăcere ; departe de a-mi face o glorie din risipă, eu cheltuiesc pe ascuns. Simt prea bine că banul nu e în trebuințele mele, că aproape mă rușinez să-l am, și, mai mult încă, să-l folosesc. Dacă aș fi avut un venit îndestulător pentru a trăi în tihnă, n-aș fi fost niciodată ispitit de zgîrcenie, sînt absolut încredințat de asta. Mi-aș cheltui venitul fără să doresc a-l spori ; dar situația mea nesigură mă face să fiu grijuliu. Ador libertatea. Urăsc strîmtorarea, truda, înrobirea. Atîta timp cît ține banul pe care-l am în pungă, el îmi asigură independența ; el mă scutește să-mi bat capul ca să caut altul, nevoie pe care am privit-o totdeauna cu oroare ; dar din teama de a nu rămîne cu nimic, îl păstrez cu grijă. Banul pe care-l ai este instrumentul libertății ; acela după care alergi este cel al servituții. Iată pentru ce îmi țin punga strînsă și nu rîvnesc nimic.

Dezinteresul meu pîrînește deci din lene ; plăcerea de a avea nu merită osteneala de a dobîndi ; chiar și risipa este la mine tot lene ; cînd prilejul de a cheltui în mod plăcut mi se oferă totuși, nu pot să mă folosesc prea mult de el. Sînt mai puțin ispitit de bani decît de lucruri, deoarece între bani și posedarea unui lucru dorit se află totdeauna un mijlocitor, pe cînd între lucrul în sine și bucuria pe care ți-o dă nu există așa ceva. Văd lucrul, el mă ispitește ; dacă n-aș vedea decît mijlocul de a-l dobîndi, nu m-ar mai ispiti. Așadar, am furat, și uneori mai fur încă fleacuri care mă ispitesc și pe care îmi place mai mult să le iau decît să le cer ; dar, fie că eram mic sau mare, nu-mi amintesc să fi șterpelit vreodată

un bănișor de la cineva, afară de o singură dată, sînt de atunci vreo cincisprezece ani, cînd am furat șapte livre și zece soli. Întîmplarea face să fie povestită, căci se datorează unei brodiri neobișnuite de îndrăzneală și prostie pe care mie însumi mi-ar veni greu s-o cred dacă s-ar referi la altul decît la mine.

Eram la Paris. Mă plimbam, cu domnul de Francueil, la Palais Royal, pe la ceasurile cinci. El își scoase ceasul, îl privi și-mi spuse : „Hai să mergem la Operă“. Fui de acord ; ne duserăm. Luă două bilete la amfiteatru, îmi dădu mie unul și trecu înainte cu celălalt. Intră în sală, eu mă țineam după el. Dar cînd să intru și eu, mă lovesc de îmbulzeala de la ușă. Mă uit înăuntru, văd toată lumea în picioare ; îmi spun că aș putea să mă rătăcesc în această mulțime sau cel puțin să-l fac pe domnul de Francueil să creadă că m-am rătăcit. Mă întorc, îmi iau contramarca, apoi banii cuveniți și plec, fără a mă gândi că abia ajunseseam la ieșire cînd toată lumea se așezase, iar domnul de Francueil constată că eu nu mai eram acolo.

Cum niciodată n-a fost nimic mai depărtat de firea mea decît această trăsătură, o notez, pentru a arăta că sînt clipe cînd te ia un fel de vîrtej și că oamenii nu trebuie niciodată judecați după actele lor. Nu înseamnă, de bună seamă, că am furat acești bani ; am furat folosința lor ; dar pe cît de puțin era un furt, pe atît de mult era o ticăloșie.

N-aș mai termina cu aceste amănunte dacă aș voi să arăt toate căile pe care le-am străbătut, în timpul uceniciei mele, de la înălțimea sublimă a eroismului, la josnicia unei secături. Totuși, însușindu-mi viciile stării mele, mi-a fost cu neputință să-mi încușesc și gusturile lor. Distracțiile tovarășilor mei mă plictiseau, iar cînd după prea multă muncă mă saturam de lucru, atunci totul mă plictisea. Și-mi recăpătai pofta

de citit, pe care o pierdusem de mult. Aceste lecturi, făcute în timpul lucrului, deveniră o nouă crimă care îmi atrase noi pedepse. Pofta stîrnită de constrîngere se transformă în patimă și, în curînd, în furie. Doamna Tribu, faimoasa împrumutătoare de cărți, îmi dădea scrieri de tot felul. Bune, rele, toate mergeau, nu alegeam nimic, citeam orice cu același nesăț. Citeam la teigheaua mea de lucru, citeam pe cînd eram trimis în diferite curse, citeam la spălător, mă cufundam ceasuri întregi în citit ; capul începea să mi se învîrtească de atîta lectură, nu făceam decît să citesc. Stăpînul meu mă pîndea, mă surprindea, mă bătea, îmi lua cărțile. Cîte volume n-au fost rupte, arse, aruncate pe fereastră ! Cîte scrieri n-au rămas desperecheate la Tribu ! Cînd nu mai aveam cu ce să-i plătesc, îi dădeam cămașile, cravatele, Țoalele de pe mine ; cei trei soli pe care-i primeam bacșiș în fiecare duminică intrau cu regularitate în punga ei.

Iată deci, mi se va spune, banul devenit necesitate. E adevărat, dar asta s-a întîmplat cînd lectura m-a rupt de la orice activitate. Cucerit în întregime de noua mea patimă, nu făceam decît să citesc, astfel că nu mai furam. E aici încă una din însușirile mele caracteristice. În toiul unei anumite obișnuințe de a trăi, un te miri ce mă smulge de la ale mele, mă schimbă, mă leagă de altceva, în sfîrșit, mă pasionează, și atunci totul este uitat, nu mă mai gîndesc decît la noul obiect care mă preocupă. Inima îmi bătea de nerăbdare să răsfoiesc noua carte pe care o aveam în buzunar ; o scoteam de îndată ce rămîneam singur, și atunci nu mă mai bătea gîndul să răscolesc prin atelierul stăpînului. Îmi vine chiar greu să cred că aș fi furat cîndva, chiar dacă aș fi avut pasiuni mai costisitoare. Mărginit la clipa prezentă, nu-mi trecea prin minte să mă pregătesc în

felul acesta pentru mai târziu. Tribu îmi dădea pe datorie ; avansurile erau mici ; dar cînd puneam mîna pe carte, nu mă mai gîndeam la nimic. Banii pe care se întîmpla să-i capăt treceau numaidecît la această femeie, iar cînd ea mă silea să-i plătesc mai repede, nimic nu-mi era mai la îndemînă decît propriile mele lucruri. A fura dinainte era prea mult prevedere, iar a fura spre a plăti nici nu era măcar o tentație.

Din pricina certurilor, a bățăilor, a lecturilor pe ascuns și prost alese, firea îmi deveni posacă, sălbatică ; mintea începu să mi se strice, trăiam ca un om ursuz cu adevărat. Dar dacă patima mea nu mă feri de cărți proaste și fără miez, norocul mă feri de cărți obscene și destrăbălate. Nu fiindcă Tribu, femeie în toate privințele îngăduitoare, s-ar fi codit să mi le împrumute ; dar, spre a le pune în valoare, ea mi le prezenta cu un aer de mister care mă silea tocmai de aceea să le refuz, atît din dezgust, cît și de rușine. Și hazardul a secondat atît de bine firea mea pudică, încît trecusem de treizeci de ani fără să-mi fi aruncat ochii pe vreuna din acele periculoase cărți pe care o frumoasă doamnă din lumea mare le găsește incomode, în sensul că nu poți, spune ea, să le citești decît cu o mînă.

În mai puțin de un an terminai mica prăvălie a doamnei Tribu și după aceea mă pomenii în clipele de răgaz cu totul lipsit de ocupație. Vindecăt de năravurile mele de copil și de ștregar prin acela al lecturii și chiar prin lecturile care, deși fără să fie alese, ba adesea chiar rele, îmi îndreptau totuși inima spre simțăminte mai nobile decît acelea pe care mi le insuflase starea mea ; dezgustat de tot ceea ce îmi sta în putință și simțind prea departe de mine tot ceea ce m-ar fi ispitit, nu vedeam nimic ce-ar fi putut să-mi bucure inima. Simțurile trezite de multă

vreme îmi cereau o desfătare al cărei obiect nici nu puteam să-l imaginez. Eram atît de departe de cel adevărat, de parcă nici n-aş fi avut sex ; şi totuşi, ajuns la pubertate şi începînd să doresc, mă gîndeam uneori la impulsurile mele, dar nu vedeam nimic dincolo de ele. În această stare ciudată, imaginaţia mea neliniştită luă o formă care mă salvă de mine însumi şi-mi potoli senzualitatea născîndă ; aceasta consta în a mă hrăni din situaţii ce mă atrăseseră în cursul lecturilor, răscolindu-le, schimbîndu-le, potrivindu-le cu firea mea în aşa fel, că devenii unul din personajele pe care le închipuiam, că mă vedeam totdeauna în situaţiile cele mai plăcute pentru mine, în sfîrşit, că starea fictivă în care mă trezeam pîna la urmă făcea să uit starea mea reală de care eram atît de nemulţumit. Această pasiune faţă de pricini imaginare şi această uşurinţă de a mă lega de ele sfîrşiră prin a mă dezgusta de tot ceea ce mă înconjură şi-mi sădiră acel gust al singurătăţii ce mi-a rămas pentru totdeauna de atunci încoace. Se vor vedea de multe ori în cele ce urmează bizarele consecinţe ale acestei predispoziţii atît de mizantropă şi atît de sumbră în aparenţă, dar care porneşte de fapt dintr-o inimă prea afectuoasă, prea caldă, prea iubitoare, care, negăsind fiinţe care să-i semene, este silită să se îndoape cu ficţiuni. Mi-e de ajuns, deocamdată, că am descifrat originea şi prima cauză a unei înclinări ce-a transformat toate pasiunile mele şi care, conţinîndu-le prin ele însele, m-a făcut totdeauna leneş în a făptui, din prea multă patimă de a dori.

Atinsei astfel vîrsta de şaisprezece ani, neliniştit, nemulţumit de tot şi de mine însumi, fără plăcerile şi bucuriile stării şi vîrstei mele, mistuit de dorinţe al căror obiect nu-l cunoşteam, plîngînd fără să am motive de lacrimi, suspinînd fără să ştiu de ce, în

sfârșit, mîngîindu-mi cu drag himerele, din pricină că nu vedeam nimic în jurul meu mai presus de ele. Duminica, tovarășii mei veneau să mă ia după predică pentru a mă duce să petrec cu ei. Aș fi fost mai bucuros să scap de ei, dacă aș fi putut ; dar o dată intrat în rîndul lor, eram cel mai aprins și mă avîntam mai mult ca oricare ; eram greu de mișcat, apoi greu de oprit. Asta a fost în toate timpurile în-sușirea mea statornică. În plimbările noastre în afara orașului, o luam totdeauna înainte fără să mă mai gîndesc la întoarcere cît timp alții nu se gîndeau în locul meu. Am pățit-o însă de două ori : porțile se închiseră înainte de a mă întoarce eu. A doua zi am fost tratat cum era de prevăzut, iar a doua oară mi se făgădui o asemenea primire pentru a treia oară, că m-am hotărît să nu mă mai expun la așa ceva. Această a treia oară atît de temută se întîmplă totuși. Vigilența mea fu dată peste cap de un blestemat de căpitan, pe nume domnul Minutoli, care închidea totdeauna poarta unde era el de gardă cu o jumătate de ceas înaintea celorlalți. Mă întorceam spre casă împreună cu doi colegi. La o jumătate de leghe de oraș, aud sunînd retragerea ; măresc pasul ; aud bătînd toba, alerg cît pot de iute, ajung gîfîind, learcă de sudoare ; inima îmi zvîcnea în piept ; văd de departe soldații la postul lor ; o iau la goană, strig cu o voce înăbușită. Era prea tîrziu. La douăzeci de pași de santinelă, văd ridicîndu-se primul pod. Încep să tremur la vederea acelor colțuri îngrozitoare înălțate în văzduh, ca un sinistru și fatal augur al soartei de neînlăturat în acel moment pentru mine.

În prima zvîcnire de durere, mă aruncai pe pînă și începuî să mușc pămîntul cu dinții. Colegii mei, rîzînd de nenorocirea lor, se resemnară numai decît. Mă resemnai și eu, însă într-altfel. Chiar acolo, pe loc, jurai să nu mă mai întorc niciodată la

stăpînul meu. A doua zi dimineața, la ceasul cînd se redeschideau porțile, ei reintrară în oraș, iar eu le-am spus adio pentru totdeauna, rugîndu-i doar să-l înștiințeze în taină pe vărul Bernard despre hotărîrea pe care o luasem și despre locul unde el ar putea să mă mai vadă încă o dată.

De cînd începusem ucenicia, despărțindu-mă de el, îl vedeam mai puțin ; cu toate acestea, o bucată de timp ne întîlneam duminicile ; dar, pe nesimțite, fiecare deprinzînd alte obiceiuri, ne vedeam tot mai rar. Sînt convins că mama lui a contribuit mult la această schimbare. El era un băiat din partea de sus a orașului ; eu, un biet ucenic, nu eram decît un copil din Saint-Gervais¹. Între noi nu mai erau legături de egalitate, cu toate că aveam aceeași origine ; era o înjosire să mă întîlnească. Totuși, relațiile noastre nu se rupseră cu totul, și cum el era un băiat cu fire bună, urma uneori îndemnurile inimii, în ciuda povețelor mamei lui. Aflînd despre hotărîrea mea, alergă să mă vadă, nu spre a mă întoarce din cale sau să rămînă cu mine, ci spre a-mi face, prin cîteva mici daruri, fuga mai ușor de îndurat, căci propriile mele mijloace nu puteau să mă ducă prea departe. Îmi dădu, între altele, o mică spadă, la care țineam foarte mult, pe care am purtat-o pînă la Torino, unde nevoia m-a făcut să mă despart de ea și unde a trebuit, cum se zice, să mi-o împlînt în trup. Cu cît m-am gîndit mai mult, după aceea, la felul cum el s-a purtat cu mine în momentul acela critic, cu atît m-am convins că Bernard urma sfaturile mamei sale, și poate ale tatălui său ; căci nu e cu putință ca el să nu fi dorit să încerce să facă ceva spre a mă opri sau să nu fi fost ispitit să mă urmeze ; dar n-a

¹ Geneva de sus era cartierul aristocratic ; cea de jos, adică Saint-Gervais, era cartierul popular (n. ed. fr.).

făcut-o. Mai curînd mă încurajă în planul meu, decît mă îndemnă să renunţ ; apoi, cînd văzu că eu sînt pe deplin hotărît, mă părăsi fără prea multe lacrimi. Nu ne-am mai revăzut niciodată şi nici nu ne-am mai scris. Păcat : era un caracter prin esenţă bun şi eram făcuţi să ne iubim unul pe altul.

Înainte de a mă lăsa în fatalitatea ursitei mele, să mi se îngăduie să întorc o clipă ochii asupra aceleia care m-ar fi aşteptat în chip firesc dacă aş fi căzut în mîinile unui stăpîn bun. Nimic nu era mai potrivit cu firea mea şi nici mai în măsură să mă facă fericit, decît starea liniştită şi obscură a unui bun meseriaş, mai ales în anumite pături, cum este la Geneva aceea a gravorilor. Această stare, destul de bănoasă spre a-ţi asigura o subzistenţă uşoară, dar nu şi spre a te duce la bogăţie, mi-ar fi îngăduit ambiţia pentru tot restul vieţii şi, oferindu-mi o posibilitate onestă pentru cultivarea unor înclinaţii moderate, m-ar fi menţinut în sfera mea fără să-mi ofere vreun mijloc de a ieşi din ea. Avînd o imaginaţie destul de bogată spre a împodobi cu himerele ei orice stare, şi destul de puternică spre a mă transpune, ca să spun astfel, după bunul meu plac dintr-una într-alta, mă interesa prea puţin să ştiu în care anume aş fi fost de fapt. Din poziţia în care mă aflu, nu putea să fie prea mult pînă la primul castel din Spania, astfel că nu-mi fu greu să mă stabilesc în el. De aici rezultă că starea cea mai simplă, aceea care dă cele mai puţine necazuri şi griji, aceea care lasă cea mai multă libertate spiritului, era cea care îmi convenea cel mai bine ; şi aceasta era tocmai starea mea. Aş fi trăit în sînul religiei mele, al patriei, al familiei, al prietenilor mei o viaţă paşnică şi blîndă, aşa cum se cuvenea caracterului meu, în statornicia unei munci care să-mi placă şi a unei societăţi cu care să mă împac. Aş fi fost bun creştin, cetăţean bun, bun tată

de familie, bun prieten, bun lucrător, un om bun în toate privințele. Aș fi iubit starea mea, aș fi cinstit-o poate, și după ce aș fi dus o viață modestă și simplă, dar netedă și potolită, aș fi murit liniștit în mijlocul alor mei. Dat repede uitării, fără îndoială, aș fi fost regretat măcar atîta vreme cît ceilalți și-ar mai fi amintit de mine.

În loc de asta... ce tablou îmi e dat să zugrăvesc ? Ah, să nu anticipăm asupra nenorocirilor vieții mele ; mi-aș împovăra prea mult cititorii cu acest subiect.

Cartea a doua

(1728)

Pe cît de trist mi se păruse momentul cînd frica îmi sădise în minte gîndul de a fugi, pe atît de plăcut mi se păru acela cînd mă hotărîi să-mi pun în aplicare planul. Un copil încă, aveam să-mi părăsesc țara, părinții, rosturile, mijloacele de trai ; să las baltă o ucenicie dusă pînă la jumătate, fără a-mi cunoaște destul de bine meseria ca să pot trăi din ea ; să mă las pradă grozăviilor mizeriei fără a vedea nici un mijloc de a ieși din ea ; la vîrsta neputinței și a nevinovăției, să mă expun tuturor ispitelor viciului și ale deznădejdiei ; să caut în străini păcatele, greșelile, capcanele, sclavia și moartea, sub un jug mai aspru decît acela pe care nu-l putusem îndura ; asta era ceea ce aveam să fac, asta era perspectiva pe care ar fi trebuit s-o întrevăd. Și cît de diferită era aceea pe care mi-o închipuiam ! Independența pe care credeam că o capăt era singurul simțămînt ce mă însuflețea. Liber și stăpîn pe mine însumi, credeam că pot să fac orice, să ajung la orice : era destul să mă avînt spre a mă înălța și a-mi lua zborul prin văzduh. Intram cu încredere în vastul spațiu al lumii ; aveam să-l umplu cu meritele mele ; aveam să găsesc la fiecare pas ospete, comori, aventuri gata să mă slujească, iubite grăbite să-mi fie pe plac ; ară-

tîndu-mă doar, aveam să fac universul să se ocupe de ființa mea, nu însă tot universul, îl cruțam de asta într-o măsură, căci nu aveam nevoie chiar de atît. O societate plăcută îmi era de ajuns, fără să mă sinchisesc de rest. Moderația mă înscrisa într-o sferă îngustă, dar aleasă după pofta inimii, unde eram încredințat că am să domnesc. Un singur castel era destul pentru ambiția mea. Favorit al seniorului și al doamnei, îndrăgit de domnișoara, prieten cu frațele și protector al vecinilor, eram mulțumit ; nu-mi trebuia mai mult.

În așteptarea acestui modest viitor, rătăcii cîteva zile prin jurul orașului, poposind pe la țărani pe care-i cunoșteam și care mă primiră cu mai multă bunătate decît ar fi făcut-o orășenii. Ei mă primeau, mă găzduiau, mă hrăneau cu o dărnicie pe care n-o meritam. Și nu s-ar putea spune că făceau prin asta o pomană ; nu căutau să-și arate astfel superioritatea.

Hoinărind și străbătînd lumea, am ajuns pînă la Confignon, ținut în Savoia, la două leghe de Geneva. Preotul se numea domnul de Pontverre. Acest nume cunoscut în istoria republicii mă izbi cu deosebire. Eram curios să văd cum arată la chip descendenții gentilomilor din Cuiller ¹. Mă dusei să-l văd pe domnul de Pontverre ; el mă primi bine, îmi vorbi de erezia Genevei, de autoritatea sfintei Biserici, și-mi dădu să mănînc. Nu prea aveam ce să răspund la niște argumente ce se încheiau în felul acesta și îmi spuneam că preoții la care se mănîncă atît de bine valorau cel puțin cît și pastorii noștri. Eram, de bună seamă, mai savant decît domnul de Pontverre, oricît de gentilom era el ; dar eram un prea bun meșan pentru a fi tot atît de bun teolog ; iar vinul

¹ E vorba de gentilomii ducelui de Savoia, care se lăudaseră că-i mănîncă fripți pe genevezi (n. ed. fr.).

lui de Frangy, care îmi păru excelent, argumenta atît de triumfător pentru el, că mi-ar fi fost ruşine să închid gura unei gazde atît de cumsecade. Cedai deci, sau în tot cazul nu rezistai în faţa lui. Văzînd felul cum îl menajam, cineva ar fi crezut că sînt fals. Dar s-ar fi înşelat ; nu eram decît cinstit, asta e sigur. Linguşirea, sau mai bine zis îngăduinţa, nu e totdeauna un păcat, ea e de cele mai multe ori o virtute, îndeosebi la tineri. Bunătatea cu care un om ne tratează ne leagă de el ; nu-i cedezi ca să profiţi de el, ci ca să nu-l mîhnleşti, ca să nu-i plăteşti binele cu rău. Ce interes avea domnul de Pontverre să mă primească, să mă trateze bine, să vrea să mă convingă ? Nici unul, decît spre binele meu. Inima mea tînră îmi spunea asta. Eram pătruns de recunoştinţă şi respect pentru acest preot cumsecade. Îmi simţeam superioritatea, dar nu voiam să-l copleşesc cu asta drept preţ al ospitalităţii lui. Nu era nici un scop fătarnic în purtarea mea, căci nici prin gînd nu-mi trecea să-mi schimb religia. Ba, departe de a mă obişnui atît de repede cu această idee, n-o întrezăream decît cu o groază ce avea s-o îndepărteze pentru multă vreme de mine. Voiam doar să nu-i supăr pe cei care mă mîngîiau în acest scop ; voiam să mă bucur de bunăvoinţa lor şi să le dau speranţa izbînzii părăind mai puţin înarmat decît eram de fapt. Vina mea în această privinţă se aseamănă cu acea cochetărie a femeilor cinstite care, uneori, spre a-şi ajunge scopul, ştiu, fără a îngădui şi fără a făgădui nimic, să dea mai multe speranţe decît vor ele însele să făptuiască.

Răţiunea, mila, dragostea de ordine cereau neţăgăduit ca, departe de a-mi cînta în strună, să fiu întors din calea pierzării pe care apucasem, înapoindu-mă familiei mele. Aşa ar fi făcut sau ar fi încercat să facă orice om cu adevărat virtuos. Dar,

cu toate că domnul de Pontverre era un om bun, el nu era desigur un om virtuos ; dimpotrivă, era un bisericos care nu cunoștea altă virtute decît să adore icoanele și să spună rugăciuni ; un fel de misionar ce nu știa altceva mai bun, spre folosul credinței, decît să întocmească jalbe contra pastorilor din Geneva. Departe de a se gîndi să mă trimită la ai mei, el profită de dorința mea de a mă înstrăina, spre a mă face să nu mă mai întorc din drum, chiar cînd aș fi avut chef să mă răzgîndesc. Este mai presus de orice îndoială că mă trimitea să pier în nimicnicie sau să ajung o haimana. Deși nu astă era ceea ce vedea el, ci un suflet smuls din brațele ereziei și readus la sînul bisericii. Că eram un om cinstit sau o haimana, ce importanță avea asta, de vreme ce mă duceam la slujbă ? Nu trebuie să se deducă de aici că acest fel de a gîndi ar fi caracteristic numai pentru catolici ; el este propriu oricărei religii dogmatice unde esențialul e nu să faci, ci să crezi.

„Dumnezeu te cheamă la sine, îmi spuse domnul de Pontverre ; du-te la Annecy ; vei găsi acolo o femeie cumsecade și milostivă, căreia binefacerile regelui îi dau putința să scoată și alte suflete din rătăcirea din care ea însăși a ieșit.“ Era vorba de doamna de Warens, nouă convertită, pe care preoții o sileau, într-adevăr, să împartă cu ticălosul ce-și vindea credința o pensiune de două mii de franci pe care i-o dădea regele Sardiniei. Mă simțeam foarte umilit să-mi caut sprijinul la o femeie cumsecade și milostivă. Vroiam tare mult să mi se dea ceea ce îmi era de trebuință, dar nu să fiu milostivit ; și apoi, o credincioasă nu era prea atrăgătoare pentru mine. Cu toate astea, îndemnat de domnul de Pontverre, de foamea ce mă urmărea, precum și de bucuria de a face o călătorie și de a avea o

țintă, mă las înduplecat, deși destul de greu, și pornesc spre Annecy. Puteam să fiu ușor acolo într-o zi; dar nu mă grăbeam, și am făcut trei zile. Nu era castel pe care să-l văd la dreapta sau la stînga, fără a mă opri să caut aventura ce eram sigur că mă aștepta acolo. Nu îndrăzneam să intru în castel, nici să bat la poartă, căci eram sfios, dar cîntam sub fereastra ce mi se părea mai arătoasă, foarte nedumerit, după ce-mi spărgeam plămînii, că nu se iveau nici doamne, nici domnișoare atrase de frumusețea vocii mele sau de hazul cîntecelor, mai ales că știam multe cîntece minunate, învățate de la camarazii mei, și pe care le intonam într-un chip admirabil.

În sfîrșit, ajung; o cunosc pe doamna de Warens. Această perioadă a vieții mele a fost hotărîtoare pentru caracterul meu; nu mă pot decide să trec peste ea cu ușurință. Eram la mijlocul celui de al șaisprezecelea an. Fără să fiu ceea ce se numește un băiat frumos, arătam destul de bine cu statura mea mărunță; aveam un picior drăguț, o gleznă subțire, aerul degajat, fizionomia însuflețită, gura mică, părul și sprîncelele negre, ochii mici și chiar înfundați în orbite, dar din care țîșnea cu putere focul ce-mi ardea în sînge. Din nefericire, nu știam nimic despre toate acestea și niciodată în viața mea nu mi s-a întîmplat să mă gîndesc la chipul meu, decît atunci cînd nu mai era vremea să trag foloasele de pe urma lui. Așa că aveam pe lîngă timiditatea vîrstei și pe aceea a unei naturi foarte iubitoare, totdeauna tulburată de teama de a nu displace. De altminteri, cu toate că aveam un spirit destul de bogat, din pricină că nu intrasem pînă atunci în lume, eram cu totul lipsit de maniere, iar cunoștințele mele, departe de a suplini acest lucru, nu făceau decît să mă intimideze și mai mult, lăsîndu-mă să simt cît de stîngaci eram.

Temîndu-mă deci că apariția mea nu-mi va fi tocmai favorabilă, folosii pe altă cale însușirile mele, și întocmii o frumoasă scrisoare în stil retoric, în care îmbinînd fraze din cărți cu locuțiuni de ucenic, îmi desfășurai întreaga elocvență spre a cuceri bunăvoința doamnei de Warens. Vîrîi scrisoarea domnului de Pontverre într-a mea, și pornii spre această teribilă întrevedere. N-o găsii pe doamna de Warens acasă ; mi se spuse că tocmai ieșise pentru a se duce la biserică. Era în ziua de Florii, în anul 1728. Alergai s-o ajung din urmă ; o văd, o opresc, îi vorbesc... Se cuvine să-mi amintesc locul ; l-am udat adesea după aceea cu lacrimile mele și l-am acoperit cu sărutări. De-aș putea împrajui cu un gărduleț de aur colțul acela fericit ! De-aș putea face ca tot pămîntul să-l slăvească ! Oricine înțelege să cinstească monumentele salvării oamenilor n-ar trebui să se apropie de el decît în genunchi !

Era o cărare în spatele casei sale, între un rîușor, pe mîna dreaptă, ce-o despărțea de grădină, și zidul curții, în stînga, ducînd printr-o porțiță ascunsă la biserica Cordelierilor. Dînd să păsească pe această porțiță, doamna de Warens întoarse capul la auzul glasului meu. Am tresărit cînd am văzut-o ! Mi-o închipuiam o bătrînă bigotă și ursuză ; femeia la care mă trimisese domnul de Pontverre nu putea să fie altfel după părerea mea. Văzui o față plină de grație, niște frumoși ochi albaștri încărcăți de blîndețe ; un obraz strălucitor, conturul unui bust încîntător. Nimic nu scăpă rapidei priviri a tînărului prozelit ; căci devenii într-o clipă al ei, convins că o religie predicată de asemenea misionare nu putea duce decît în paradis. Luă surîzînd scrisoarea pe care i-o prezentai cu o mînă tremurătoare, o deschise, își aruncă privirea pe aceea a domnului de Pontverre, se reîntoarse la a mea,

pe care o citi pînă la capăt, și ar fi recitit-o încă o dată dacă servitorul nu i-ar fi amintit că era timpul să intre în biserică. „Eh, copilul meu, îmi spuse pe un ton ce mă făcu să tresar, iată-te cutreierînd lumea destul de tînăr ; e trist, într-adevăr.“ Apoi, fără a aștepta răspunsul meu, adăugă : „Du-te și așteaptă-mă acasă ; spune să ți se dea de mîncare ; după slujbă voi veni să stăm de vorbă“.

Louise-Eléonore de Warens era o domnișoară de la Tour de Pil, nobilă și veche familie din Vevey, oraș din regiunea Vaud. Se căsătorise foarte tînără cu domnul de Warens din casa de Loys, fiul mai mare al domnului de Villardin, din Lausanne. Această căsătorie, din care nu se născuseră copii, nefiind prea reușită, doamna de Warens, împinsă de unele nemulțumiri casnice, folosi prilejul că regele Victor-Amédée se afla la Evian, pentru a trece lacul și a se duce să se arunce la picioarele acestui prinț, părăsindu-și astfel soțul, familia și țara, printr-o nesăbuiță asemănătoare cu a mea, și pe care a avut tot timpul s-o deplîngă ca și mine. Regele, căruia îi plăcea să facă pe catolicul zelos, o luă sub protecția lui, îi dădu o pensie de o mie cinci sute de livre piemonteze, ceea ce era mult pentru un prinț atît de puțin darnic, și văzînd că prin această primire era privit ca un îndrăgostit, o trimise la Annecy, escortată de un detașament din garda lui, unde, sub îngrijirea lui Michel-Gabriel de Bernex, episcop titular al Genevei, ea făcu act de abjurație la mînăstirea Visitation.

Trecuseră șase ani de cînd se afla acolo cînd am sosit eu, și avea atunci douăzeci și opt de ani, fiind născută o dată cu veacul¹. Avea acea frumusețe care se păstrează, fiindcă ținea mai mult de fizionomie

¹ Se născuse de fapt la 31 martie 1699 (n. ed. fr.).

decît de trăsături ; dar a ei se afla încă în toată strălucirea de la început. Avea o înfățișare mîngîietoare și duioasă, o privire foarte blîndă, un zîmbet îngeresc, o gură pe măsura alei mele, părul cu reflexe cenușii de o frumusețe puțin obișnuită și pe care ea îl lăsa să cadă în dezordine, ceea ce o făcea foarte nostimă. Era mică de statură, mărunță chiar, și puțin îndesată, cu toate că nu diformă ; dar era cu neputință să vezi un cap mai frumos, un piept mai frumos, mîini și brațe mai frumoase.

Educația ei era foarte amestecată : își pierduse, ca și mine, mama încă de la naștere și, primind fără deosebire instrucțiuni la împlinire, învățase ceva de la guvernanta ei, ceva de la tatăl ei, ceva de la preceptorii, și mai mult de la amanții ei, îndeosebi de la un domn de Tavel, care, avînd gust și cunoștințe, le transmisese persoanei iubite. Dar atîtea învățături diferite se ciocneau unele cu altele și puțina ordine pe care o puse în ele nu izbuti ca diferitele sale cunoștințe să lărgească justetea firească a spiritului ei. Astfel, cu toate că își însușise unele principii de filozofie și fizică, nu se putea împiedica de a căpăta gustul pe care tatăl ei îl avea pentru medicina empirică și pentru alchimie ; făcea elixiruri, tincturi, balsamuri, unsori și alifii ; pretindea că deține secrete. Șarlatanii, profitînd de slăbiciunea ei, puseră stăpînire pe dînsa, n-o mai slăbiră, o ruinară, și-i irosiră, în mijlocul cup-toarelor și al drogurilor, spiritul, înzestrările și farmecul cu care ar fi putut să facă deliciiile unor societăți mai alese.

Dar dacă niște pungași josnici abuzară de educația ei, rău călăuzită, pentru a întuneca luminile rațiunii, minunata sa inimă nu se dădu bătută și rămase mereu aceeași ; caracterul ei iubitor și blînd,

simțămintele ei pentru cei nenorociți, nesîrșita ei bunătate, firea ei veselă, deschisă și sinceră, nu se întinara niciodată ; și chiar în pragul bătrîneții, la apariția lipsurilor, a bolilor și a suferințelor de tot felul, seninătatea frumosului ei suflet îi păstră pînă la sfîrșitul vieții întreaga voioșie a zilelor sale cele mai frumoase.

Greșelile ei se datorează unui impuls de activitate neîncetată care cerea totdeauna o ocupație. Nu intrigi de femei îi trebuiau ei, ci acțiuni pe care să le îndeplinească și să le dirijeze. Era născută pentru fapte mari. În locul ei, doamna de Longueville¹ n-ar fi fost decît o cicălitoare ; în locul doamnei de Longueville, ea ar fi condus statul. Talentele sale și-au greșit calea ; și ceea ce ar fi făcut gloria ei într-o situație mai înaltă, i-a adus pierzarea în aceea în care a trăit. În lucrurile ce-i stăteau în putere, lărga totdeauna planul în mintea ei și vedea totdeauna scopul în mare. Rezultatul era că, folosind mijloace proporționate mai mult cu vederile decît cu forțele sale, nu izbutea, din greșeala altora, și, proiectul ei fiind dat peste cap, se ruina acolo unde alții n-ar fi pierdut aproape nimic. Acest gust pentru fapte mari, care i-a produs atîtea neazuri, i-a făcut cel puțin un mare bine în azilul ei monastic, împiedicînd-o de a rămîne acolo pentru tot restul zilelor sale, așa cum era ispitită să procedeze. Viața uniformă și simplă a călugărițelor, micile lor flecăreli la vorbitor, toate astea nu puteau mulțumi un spirit totdeauna în mișcare, ce, formînd în fiecare zi noi sisteme, avea nevoie de libertate spre a li se consacra. Bunul episcop de Bernex, cu mai puțină

¹ Anne de Longueville (1619—1679), a jucat un rol important în timpul Frondei, fiind o rivală declarată a lui Mazarin (n. r.).

înțelepciune decât François de Sales¹, îi semăna în multe privințe; iar doamna de Warens, pe care el o numea fiica lui, și care-i semăna doamnei de Chantal² în multe alte privințe, ar fi putut să-i semene lui în retragerea sa, dacă înclinările ei n-ar fi abătut-o de la lincezeala vieții de mînăstire. Dacă această binevoitoare femeie nu se consacră măruntelor îndatoriri religioase ce păreau să se potrivească unei noi convertite trăind sub oblăduirea unui prelat, nu fu cîtuși de puțin din lipsă de zel. Oricare ar fi fost motivul trecerii sale la altă religie, ea era sinceră în aceea pe care o îmbrățișase. Poate să se fi căit că a făcut greșeala, dar n-a mai dorit să se întoarcă din drum. Și nu numai că a murit ca o bună catolică, dar a trăit astfel cu toată credința, încît îndrăznesc să afirm, eu care socot că am citit pînă în fundul sufletului ei, că numai din dispreț față de prefăcătorii nu făcea pe biserică în lume: era de o pietate prea adîncă pentru a simula devoțiunea. Dar nu e aici locul să mă întind asupra principiilor ei, voi avea alte prilejuri să vorbesc despre ele.

Cei care neagă simpatia dintre suflete să explice, dacă pot, cum se face că, de la prima întrevvedere, de la primul cuvînt, de la prima privire, doamna de Warens îmi inspiră nu numai cel mai viu atașament, dar o încredere oarbă ce nu s-a dezmințit niciodată. Să presupunem că ceea ce am simțit pentru ea a fost cu adevărat dragoste, lucru ce va părea cel puțin îndoielnic pentru cine va urmări pove-

¹ François de Sales (1567—1622), episcop de Geneva, este autorul unor scrieri despre îndrumarea în practica religioasă, ca: *Introducere în viața pioasă* și *Tratat despre iubirea de Dumnezeu* (n. t.).

² Jeanne de Chantal (1572—1641) a întemeiat în 1615, împreună cu François de Sales, ordinul monahal *Visitation* (n.t.).

tea legăturilor noastre; cum se face atunci că această pasiune a fost însoțită, încă de la nașterea ei, de simțăminte pe care ea le însuflă cel mai puțin: pacea inimii, liniștea, seninătatea, siguranța, încrederea? De ce, apropiindu-mă pentru prima oară de o femeie binevoitoare, politicoasă, strălucitoare, de o doamnă de o condiție superioară alei mele, cum nu mai întâlnisem niciodată una la fel, de aceea de care depindea oarecum soarta mea, prin interesul mai mult sau mai puțin mare pe care mi-l va arăta, de ce, zic, m-am simțit, cu toate acestea, dintr-o dată atât de liber, atât de la largul meu, ca și cum aș fi fost pe deplin încredințat că-i plac? De ce n-am avut nici o clipă de fîstîceală, de timiditate, de stinghereală? Rușinos din fire, stîngaci, fiindcă nu cunoscusem lumea, de ce am avut față de ea, din prima zi, din prima clipă, purtarea nestingherită, limbajul cald, tonul familiar pe care aveam să-l dobîndesc zece ani mai tîrziu, cînd cea mai mare intimitate l-ar fi făcut firesc? Că eram îndrăgostit, nu spun fără dorinți, e adevărat; dar fără neliniște, fără gelozie? Cine nu vrea să afle măcar, de la persoana pe care o iubește, dacă este iubit? E o întrebare ce nu mi-a trecut prin minte să i-o pun niciodată în viață, așa cum nu m-am întrebat pe mine însumi dacă o iubeam, și nici ea n-a fost vreodată mai curioasă cu mine. Este, de bună seamă, ceva neobișnuit în simțămintele mele pentru această fermecătoare, femeie, și în această privință se vor găsi mai departe citădenii la care nimeni nu se așteaptă.

Vorbirăm despre ceea ce aveam să devin, și pentru a discuta mai pe îndelete, mă opri la masă. Fu primul ospăț din viața mea cînd nu aveam poftă de mîncare, și camerista ei, care ne servea, spuse că era primul călător de vîrsta și de teapa

mea pe care-l văzuse că nu se repede la mîncare. Această remarcă, ce nu mă coborî în ochii stăpînei sale, nimeri însă într-un căpcăun pîntecos ce mîncă împreună cu noi și care devoră, el singur, o masă ce putea îndestula șase persoane. În ce mă privește, mă aflu într-o stare de încîntare ce nu-mi îngăduia să pun nimic în gură. Inima mi se hrănea cu un simțămînt cu totul nou, ce-mi năpădea întreaga ființă și făcea să nu mă mai gîndesc la nimic altceva.

Doamna de Warens vroi să afle amănunte despre mica mea odisee ; ca să i-o povestesc, regăsi toată înflăcărarea pe care o pierdusem la stăpînul meu. Cu cît cîștigam acest excelent suflet în favoarea mea, cu atît ea deplîngea coarta la care aveam să mă expun. Duiosa ei milă se vedea în înfățișarea sa, în privire, în gesturi. Nu îndrăznea să mă îndemne să mă întorc la Geneva. În situația ei, ar fi fost o crimă de lèse-catolicitate, și știa cît era de supravegheată și cît de cîntărite îi erau cuvintele de către alții. Dar îmi vorbi pe un ton atît de mișcător de durerea tatălui meu, încît se vedea bine că ar fi încuviințat să mă duc să-l consolez. Nu-și dădea seama cum, fără să știe, pleda împotriva ei înseși. Pe lîngă aceea că hotărîrea mea era luată, cum cred că am mai spus, cu cît o găseam mai elocventă, mai convingătoare, cu atît vorbele ei îmi mergeau la inimă, și cu atît mai puțin mă puteam hotărî să mă despart de ea. Simțeam că a mă întoarce la Geneva însemna să pun între ea și mine o stavilă aproape de netrecut, afară doar dacă nu reveneam la demersul pe care-l făcusem și la care era mai bine să mă opresc din capul locului. Și mă și oprii. Doamna de Warens, văzînd că eforturile sale sînt zadarnice, nu le împinse pînă la a se compromite ; dar îmi spuse cu o privire plină de com-

pătimire : „Sărman copil, tu trebuie să te duci acolo unde te cheamă Dumnezeu, dar cînd ai să fii mare, ai să-ți amintești de mine“. Cred că nici ea nu se gîdea că această prezicere se va îndeplini într-un chip atît de crud.

Dificultatea rămînea la fel de mare. Cum am să trăiesc atît de tînăr în afara patriei mele ? Abia ajuns la jumătatea uceniciei, eram încă departe de a-mi cunoaște meseria. Cînd mi-o voi fi însușit-o, nu voi putea trăi din ea în Savoia, țară prea săracă pentru a cultiva artele. Căpcăunul ce mîncă și pentru noi, silit să facă o pauză spre a-și odihni fălcile, își exprimă o părere ce spunea că-i vine de la cer, dar care, judecînd după cele ce aveau să urmeze, venea mai curînd din partea opusă ; părerea lui era să mă duc la Torino, unde, într-un internat înființat pentru învățămîntul catiheților, voi avea, zise el, viața temporală și spirituală, pînă cînd, intrat în sînul Bisericii, am să găsesc, prin mila unor suflete bune, un loc care să mi se potrivească. În privința cheltuielilor de călătorie, continuă omul meu, Înălțimea-sa Monseniorul episcop nu se va da înapoi, dacă doamna îi propune această sfîntă sarcină, să-și dea milostivitul său obol, iar doamna baroană, care este atît de miloasă, zise el aplecîndu-se deasupra farfuriei, se va grăbi fără nici o îndoială să contribuie și ea.

Eu găseam toate aceste milostiviri destul de aspre ; aveam inima strînsă, nu spuneam nimic, iar doamna de Warens, fără să adopte acest proiect cu aceeași căldură cu care era oferit, se mulțumi să răspundă că fiecare e dator să facă binele după puterile sale, și că-i va vorbi despre asta Monseniorului. Dar afurisitul de căpcăun, temîndu-se că ea nu va vorbi așa cum vroia el și avînd micul lui interes în această afacere, alergă să-i prevină pe cuvioșii preoți, și-i

pregăti atît de bine, încît, cînd doamna de Warens, care era îngrijorată de călătoria mea, vroi să-i vorbească episcopului, află că totul era aranjat, iar prelatul îi şi dădu numaidecît banii hărăziţi pentru alungarea mea. Ea nu îndrăzni să stăruie ca să rămîn : mă apropiam de o vîrstă cînd pentru o femeie, la anii ei, nu era cuviincios să oprească un tînăr în preajma sa.

Călătoria fiind astfel orînduită de cei ce-mi purtau de grijă, a trebuit să mă supun, şi este totmai ceea ce am şi făcut, fără multă împotrivire. Cu toate că Torino era mai departe decît Geneva, mă gîndeam că, fiind capitală, avea legături mai strînse cu Annecy decît un oraş din alt stat şi de altă religie ; şi apoi, plecînd ca să împlinesc voinţa doamnei de Warens, mă socoteam ca trăind totdeauna sub oblăduirea ei ; era mai mult decît a trăi în apropierea sa. Pe urmă, gîndul unei călătorii lungi îmbia patima mea de hoinăreală, ce începuse să se declare de pe acum. Mi se părea grozav să trec munţii la vîrsta mea şi să mă ridic deasupra tovarăşilor mei pe măsura înălţimii Alpilor. A - vedea ţara e o momcală căreia nici un genevez nu-i poate rezista. Îmi dădui deci consimţămîntul. Omul cu care luasem masa urma să pornească la drum peste două zile împreună cu soţia lui. Le-am fost încredinţat şi recomandat. Tot lor le fu dată în grijă şi punga mea, umflată de doamna de Warens, care, pe deasupra, îmi mai dădu în taină cîtiva bani de buzunar, la care adăugă ample povăţuiri, şi plecaram în Miercurea Mare.

A doua zi după plecarea mea din Annecy, tata sosi acolo, venind pe urma mea împreună cu un domn Rival, prietenul lui, ceasornicar ca şi el, om de spirit, chiar de spirit ales, care făcea versuri mai bune decît La Motte şi vorbea aproape tot aşa de frumos ca şi

el ; în plus, un om foarte cinstit, dar a cărui literatură necuviincioasă nu izbuti decît să-l facă pe unul din fiii lui actor.

Acești domni o văzură pe doamna de Wärens și se mulțumiră să-mi deplîngă soarta laolaltă cu ea, în loc să pornească după mine și să mă ajungă din urmă, cum ar fi putut-o face ușor, ei fiind călare, iar eu pe jos. Același lucru se întîmplă cu unchiul Bernard. El venise la Confignon, și de acolo, aflînd că eram la Annecy, se reîntoarse la Geneva. S-ar fi zis că ai mei conspirau cu steaua mea spre a mă lăsa în voia destinului ce mă aștepta. Fratele meu se pierduse dintr-o nepăsare asemănătoare, și se pierduse atît de rău, că niciodată nu s-a mai știut ce-a devenit.

Tatăl meu nu era numai un om de onoare, dar și un om de-o cinste neclintită și avea unul din acele suflete tari care fac marile virtuți ; pe deasupra, era un părinte bun, mai ales pentru mine. Mă iubea cu duioșie ; ținea însă și la plăcerile lui, și alte înclinări răciseră întrucîtva afecțiunea părintească de cînd eu trăiam departe de el. Se căsătorise a doua oară la Nyon, și, cu toate că soția lui nu mai era la vîrsta cînd putea să-mi aducă pe lume frați, avea totuși rude ; asta însemna o altă familie, alte persoane, o nouă căsnicie, care nu mai trezea atît de des amintirea mea. Tata îmbătrînea și n-avea nici o avere ca să-și îngrijească bătrînețea. Eu și fratele meu aveam o moștenire de la mama, al cărei venit trebuia să-i aparțină tatei cît timp noi eram plecați de-acasă. Această idee nu i se impuse dintr-o dată și nu-l împiedică să-și facă datoria ; dar ea îl frămînta surd, fără ca el să-și dea seama, și-i înfrîna uneori zelul, pe care altfel l-ar fi dus mai departe. Iată pentru ce, cred eu, venit la Annecy pe urmele mele, nu s-a mai dus după mine pînă la Chambéry, unde știa bine că mă putea ajunge. Iată pentru ce, apoi, ducîndu-mă

adesea să-l văd, după fuga mea; am primit totdeauna de la el mîngîieri părintești, dar fără prea mari străduințe de a mă opri lîngă dînsul.

Această purtare a unui tată a cărui dragoste și virtute le cunoscusem atît de bine mi-a stîrnit reflecțiuni asupra mea însumi, care n-au avut mai puțin darul de a-mi păstra inima curată. Am tras de aici un mare precept moral, singurul poate folositor în practică, acela de a ocoli împrejurările care pun în opoziție datoriile cu interesele noastre, și care ne arată binele ce rezultă pentru noi din răul altora, încredințat că, în asemenea împrejurări, oricît de sinceră dragoste am avea pentru virtute, ea slăbește, mai curînd sau mai tîrziu, fără să băgăm de seamă, și devenim nedrepți și răi în fapte, fără a înceta de a fi drepți și buni la suflet.

Acest precept, foarte adînc sădit în inima mea și pus în practică, deși cam tîrziu, în toate comportările mele, este unul dintre acelea care mi-au dat aparența cea mai bizară și mai zănatică în lume, dar mai ales printre cunoscuții mei. Mi s-a adus învinuirea de a căuta să fiu original și de a mă purta altfel decît ceilalți. Adevărul este că nu m-am gîndit niciodată să mă port nici ca ceilalți, nici altfel decît ei. Doream cu sinceritate să fac ceea ce e bine. Mă feream din toate puterile de situații care să-mi creeze un interes contrar interesului altui om, și, ca atare, o dorință tainică, deși fără să vreau anume, de a nu face rău acestui alt om.

Cu doi ani în urmă¹, Mylord Mareșal vroi să mă treacă în testamentul lui. M-am împotrivit cu toată puterea. I-am declarat că n-aș vrea pentru nimic în lume să mă știu în testamentul cuiva, și cu atît mai puțin în al său. El se răzgîndi; acum vrea să-mi facă

¹ „În 1763“ (nota lui Rousseau).

o pensie viageră, și nu mă opun la asta. Se va spune că m-am ales cu un câștig din această schimbare ; tot ce se poate. Dar, o, binefăcător și părinte al meu, dacă voi avea nefericirea de a-ți supraviețui, știu că, pierzându-te pe tine, am totul de pierdut și nu am nimic de câștigat.

Aici este, după mine, filozofia cea bună, singura cu adevărat potrivită inimii omenești. Mă pătrund în fiecare zi tot mai mult de adîncă ei temeinicie și am înfățișat-o în diferite feluri în toate scrierile mele din urmă ; dar publicul, care este ușuratic, n-a știut să o vadă. Dacă voi mai trăi după această lucrare pentru a începe alta, îmi propun să dau în urmarea la *Emil* un exemplu atît de frumos și atît de izbitor la această maximă, încît cititorul va fi nevoit să se oprească asupra ei. Dar, cam prea multe reflecții pentru un călător ; e timpul să-mi reiau drumul.

L-am făcut într-un chip mai plăcut decît m-aș fi putut aștepta, iar căpcăunul meu nu fu chiar atît de urîcios pe cît dădea impresia. Era un bărbat între două vîrste, purtînd părul negru, ce începea să-i încărunească, în codițe, cu înfățișare de grenadir, cu glas puternic, destul de vesel, mergînd bine, mîncînd și mai bine și îndeletnicindu-se cu tot felul de meserii, din pricină că nu știa nici una. Propusese, mi se pare, să înjghebeze la Annecy nu știu ce manufactură. Doamna de Warens nu se dădu în lături de a intra în combinație, și, spre a încerca să câștige și îngăduința episcopului, făcea acum, bine plătit, călătoria la Torino. Omul nostru avea talentul de a atrage atenția amestecîndu-se totdeauna cu preoții și făcînd pe grăbitul în a-i servi ; învățase la școala lor un anumit jargon bisericesc de care se folosea fără încetare, ambiționînd să fie un mare predicator. Știa chiar un pasaj latinesc din *Biblie*, și era ca și cum ar fi știut o mie, căci îl repeta de o mie de ori pe zi ; încolo,

ducea rareori lipsă de bani cînd ştia că se găsesc în punga altora ; mai mult isteţ, totuşi, decît ticălos şi debitîndu-şi pe un ton ademenitor pălăvrăgelile lui pline de cucernicie, semăna cu Petru eremitul predîcînd cruciada, cu sabia la şold.

Cît despre doamna Sabran, soţia lui, aceasta era o nevestă destul de bună, mai liniştită ziua decît noaptea. Cum dormeam totdeauna în aceeaşi odaie cu ei, zgomotoasele ei insomnii mă trezeau adesea din somn şi m-ar fi trezit şi mai mult dacă le-aş fi înţeles pricina. Dar despre asta n-aveam nici o idee, şi asupra acestui capitol eram de o prostie care a lăsat numai pe seama naturii întreaga grijă de a mă instrui.

Îmi continuam drumul, vesel, cu cuviosul meu călăuz şi cu năbădăioasa lui tovarăşă. Nici o peripeţie nu-mi tulbură călătoria ; eram în cea mai fericită dispoziţie a trupului şi a spiritului pe care am cunoscut-o vreodată. Tînăr, puternic, plin de sănătate, de siguranţă şi de încredere în mine şi în alţii, mă aflam în acel scurt, dar preţios moment al vieţii, cînd plenitudinea sa zvicnitoare ne întinde, ca să spun astfel, fiinţa prin toate senzaţiile noastre şi înfrumuseţează în ochii noştri întreaga fire cu farmecul existenţei noastre. Dulcea mea nelinişte avea un obiect care o făcea mai puţin hoinară şi-mi zăgăzuia imaginaţia. Mă priveam ca fiind opera, elevul, prietenul, aproape iubitul doamnei de Warens. Vorbele îndatoritoare pe care mi le spusese, micile mîngîieri pe care mi le dăduse, grija atît de duioasă pe care se părise că o are faţă de mine, privirile ei încîntătoare, care mi se păreau pline de dragoste, fiindcă îmi stîrneau dragostea ; toate acestea îmi hrăneau gîndurile în timpul drumului şi mă făceau să visez cu o mare plăcere. Nici o teamă, nici o îndoială asupra soartei mele nu-mi tulbura aceste reverii. A mă trimite la Torino era, după părerea mea, a-mi asigura o viaţă bună

acolo, a-mi găsi o situație potrivită cu mine. Nu mai aveam nici o grijă în privința mea ; alții se însărcinaseră să-mi poarte de grijă. Mergeam astfel cu inima ușoară, liberă de această povară ; sufletu-mi era plin de dorinți tinere, de speranțe încântătoare, de planuri strălucite. Tot ceea ce vedeam în cale mi se părea cheazășia viitoarei mele fericiri. În case îmi închipuiam ospete rustice ; pe câmpuri, jocuri nebunatice ; de-a lungul apelor, scăldări, plimbări, pescuit ; în pomi, roadele cele mai gustoase ; la umbra lor, voluptuase îmbrățișări ; pe munți, hîrdaie cu lapte și smîntînă, o trîndăvie fermecătoare, pacea, simplitatea, plăcerea de a merge fără să știi unde. În sfîrșit, nimic nu-mi lovea ochii fără să-mi producă în inimă o tresărire de bucurie. Măreția, varietatea, frumusețea reală a priveliștii făceau această tresărire demnă de cele mai înalte gînduri ; mîndria însăși își spunea cuvîntul ei. Să fii atît de tînăr și să ajungi în Italia, să fi văzut atîtea țări, să calci pe urmele lui Anibal¹ prin munți, mi se părea o glorie mai presus de vîrsta mea. Adăugați la toate acestea, popasuri dese și plăcute, o mare poftă de mîncare și cu de toate spre a o îndestula, căci, în adevăr, nu aveam de ce să mă plîng, și pe lîngă masa domnului Sabran, a mea părea o nimica toată.

Nu-mi amintesc să fi avut în tot cursul vieții mele o perioadă mai pe deplin lipsită de griji și de poveri ca aceea de șapte sau opt zile cît a ținut această călătorie² ; căci pasul doamnei Sabran, după care trebuia să-l potrivim pe al nostru, făcea ca drumul să pară o lungă plimbare. Această amintire mi-a lăsat

¹ Hannibal, general și om de stat din Cartagina (247—183 î.e.n.), a cucerit Spania și a străbătut Alpii spre a ajunge la Roma, unde însă n-a putut fi învingător (n.t.).

² După unii biografi, călătoria a durat 19 zile, de la 24 martie la 12 aprilie 1728 (n. ed. fr.).

dragostea cea mai vie pentru tot ceea ce e în legătură cu ea, îndeosebi pentru munți și pentru mersul pe jos. N-am călătorit pe jos decît în zilele mele frumoase, și totdeauna cu multă plăcere. Mai pe urmă, îndatoririle, treburile, bagajul pe care-l purtam cu mine m-au silit să fac pe domnul și să iau trăsuri; grijile apăsătoare, greutățile, slăbiciunea au crescut o dată cu mine, și, de atunci, în călătoriile mele, în loc să simt, ca mai înainte, plăcerea de a umbla, nu mai simțeam decît nevoia de a ajunge undeva. Am căutat mult timp, la Paris, doi tovarăși la fel cu mine, care să vrea să pună la bătaie fiecare cîte cincizeci de ludovici din pungă și cîte un an din timpul lor pentru a face împreună, pe jos, înconjurul Italiei, fără alt echipaj decît un băiat care să poarte cu noi o lădiță cu lucrurile necesare. S-au prezentat mulți inși, încînțați în aparență de acest plan, dar în fond luîndu-l drept o năzărire despre care se discută mult, fără dorința de a o trece în faptă. Mi-aduc aminte că vorbind cu înflăcărare despre acest plan cu Diderot și Grimm, le-am deschis în cele din urmă și lor pofta. Credeam că treaba e făcută; dar totul se redusese la voința de a întreprinde o călătorie prin scris, în care Grimm nu găsi altceva mai bun decît să-l împingă pe Diderot la o sumedenie de nelegiuiri, iar pe mine să mă dea pe mîna tribunalului, în locul lui.

Regretul meu de a ajunge atît de repede la Torino fu îndulcit de plăcerea de a vedea un oraș mare și de speranța că în curînd voi căpăta aici un loc demn de mine, căci fumurile ambiției începuseră să mi se urce la cap; mă priveam de pe acum ca fiind cu mult mai presus de vechea mea stare de ucenic; eram departe de a prevedea că, peste puțin, aveam să fiu cu mult mai prejos.

Înainte de a merge mai departe, îi datorez cititorului iertare și o lămurire, atît asupra neînsemnatelor

amănunte în care am intrat, cât și asupra celor în care voi intra în cele ce urmează și care nu au nimic interesant pentru el. În lucrarea la care am pornit, de a mă arăta în întregime publicului, nimic din ceea ce este în mine nu trebuie să-i rămână umbrat sau ascuns; trebuie să fiu fără încetare sub ochii lui; să mă urmărească în toate rătăcirile inimii, în toate colțișoarele vieții mele; să nu mă scape nici o clipă din vedere, pentru ca nu cumva, găsind în povestirea mea cea mai mică lacună, cel mai mic vid, să se întrebe: „Dar în cutare timp ce-a făcut?” și să-mi arunce vina de a nu fi vroit să spun totul. Dau destulă apă la moară răutății oamenilor prin povestirile mele, ca să le mai dau și prin tăcerea mea.

Pierdusem puținii bani de buzunar; am trăncănit, și dezvăluirea aceasta îi făcu pe însoțitorii mei să profite din plin. Doamna Sabran găsi prilejul de a-mi smulge pînă și o panglicuță argintată pe care mi-o dăduse doamna de Warens pentru mica mea spadă și de care îmi păru rău mai mult ca de rest; chiar și spada ar fi rămas în mîinile lor dacă m-aș fi împotrivit mai puțin. Îmi plătiseră, ce-i drept, cheltuielile de drum, dar nu-mi lăsaseră nimic. Am ajuns la Torino fără haine, fără bani, fără cămăși, fiindu-mi lăsată doar onoarea de a mă descurca singur prin propriile mele merite.

Aveam scrisori de recomandare, le arătai; și numai decît fui dus la internatul catihetilor spre a fi instruit în religia pentru care mi se vindea subzistența. Intrînd acolo, văzui o poartă mare cu drugi de fier, care, de îndată ce-i trecui pragul, fu închisă în urma mea cu două zăvoare. Acest început mi se păru mai curînd impunător decît plăcut, și mă puse pe gînduri mai ales cînd mă băgară într-o încăpere destul de mărișoară. Drept orice mobilă, văzui în fundul camerei un altar de lemn, pe care se înălța un crucifix, iar

În jur, patru sau cinci scaune, tot de lemn, care păreau ceruite, dar care nu erau decît lucioase din pricina statului pe ele și a frecării. În această sală de adunare se aflau patru sau cinci zdragoni îngrozitori, tovarășii mei de învățătură, și care păreau mai degrabă arcașii diavolului, decît aspiranți să devină fiii lui Dumnezeu. Doi din acești tâlhari erau slăvoni, ce se dădeau drept evrei și mauri, și, după cum mi-au mărturisit, își petreceau viața colindînd Spania și Italia, îmbrățișînd creștinismul și botezîndu-se peste tot unde această oboseală le aducea un folos. Se deschise apoi o altă ușă de fier, la mijlocul unui balcon ce dădea în curte. Prin această ușă intra ră surorile noastre catihete, care, ca și mine, visau să-și primenească viața, nu prin botez, ci printr-o solemnă abjurație. Erau, desigur, cele mai mari tîrfe și cele mai ticăloase depravate ce-au murdărit vreodată leagănul Domnului. Una singură mi se păru frumoasă și oarecum interesantă. Era cam de vîrsta mea, poate cu un an, doi mai mare. Avea niște ochi iscoditori ce se întîlneau uneori cu ai mei. Asta îmi trezi oarecare dorință de a-i face cunoștința ; dar, timp de aproape două luni cît rămase în acel lăcaș, unde se afla de trei luni, îmi fu absolut cu neputință să intru în vorbă cu ea, într-atît de supravegheată era de bătrîna noastră temniceră și ținută în frîu de sfîntul misionar, care se ocupa de convertirea ei mai mult cu rîvnă decît cu sîrguință. Trebuie să fi fost cu totul neroadă, deși nu părea, deoarece niciodată o instruire n-a fost mai lungă. Sfîntul om spunea mereu că nu e pregătită încă să abjureze. Dar ea se săturase de schimnicie și zicea că vrea să plece, creștinată sau nu. A trebuit să fie creștinată cît timp mai consimțea la aceasta, de teamă să nu se răzgîndească și apoi să nu mai vrea de loc.

Mica obște fu adunată în cinstea noului-venit. Ni se făcu o scurtă exhortațiune ; mie, spre a mă învoi să primesc grația pe care mi-o arăta Dumnezeu ; celorlalți, spre a-i îndemna să se roage pentru mine și a mă întări prin pildele lor. După care, fecioarele noastre intrînd în celula lor, eu avui timpul de a mă minuna în voie de aceea în care mă găseam.

A doua zi dimineata, furăm adunați din nou pentru învățătură, și abia atunci începui să mă gîndesc pentru prima oară la pasul pe care aveam să-l fac și la demersurile ce mă împinseseră aici.

Am spus, repet și voi repeta poate un lucru de care sînt în fiecare zi tot mai pătruns, anume, că dacă vredată un copil a primit o educație înțeleaptă și sănătoasă, acela am fost eu. Născut într-o familie ale cărei datine nu se deosebeau de popor, n-am primit decît lecții de înțelepciune și pilde de demnitate de la toate rudele mele. Tata, deși om al plăcerilor, avea nu numai o cinste desăvîrșită, dar și multă credință. Bărbat galant în lume și creștin în sinea lui, îmi insuflase de la început simțămintele de care era pătruns el. Dintre cele trei mătuși, toate cumînți și virtuose, cele două mai mari erau smerite, iar a treia, femeie plină de grație și totodată de spirit, era poate și mai smerită decît ele, deși mai puțin bătător la ochi. Din sînul acestei onorabile familii, am trecut la domnul Lam-bercier, care, deși om al bisericii și predicator, era credincios în sinea lui și făcea aproape tot atît bine pe cît spunea. Sora lui și el dezvoltară, prin învățături blajine și drepte, principiile de pietate pe care le găsiră în inima mea. Acești oameni demni folosiră pentru asta mijloace atît de potrivite, de cumpătate și de înțelepte, că, departe de a mi se urî la slujbă, nu ieșeam niciodată de acolo fără să fiu mișcat în sinea mea și fără să iau hotărîri de a trăi cum se cuvine, de la care mă abăteam rareori cu gîndul. La mătușa Ber-

nard, devoțiunea mă plictisea ceva mai mult, fiindcă ea făcea din asta o îndeletnicire. La stăpînul meu nu mă mai gîndeam de loc la toate acestea fără a fi cuitropit totuși de alte gînduri. N-am avut de-a face cu tineri care să mă pervertească. Am devenit haimana, dar nu dezmațat.

Am primit deci de la credință tot ceea ce un copil la vîrsta mea putea să primească. Am primit chiar mai mult, căci, de ce să-mi ascund gîndul ? Copilăria mea n-a fost a unui copil ; gîndeam totdeauna ca un bărbat. Numai crescînd am intrat în rînd cu ceilalți ; prin naștere, ieșisem din rîndul lor. Veți rîde văzînd că mă dau, cu modestie, drept un copil minune. Fie : dar după ce veți fi rîs bine, găsiți un copil pe care la șase ani romanele să-l cucerească, să-l pasioneze, să-l înflăcăreze pînă a-l face să plîngă cu lacrimi fierbinți ; atunci voi socoti vanitatea mea ridicolă și voi recunoaște că n-am dreptate.

Astfel, cînd am spus că nu trebuie să li se vorbească de loc copiilor despre credință, dacă vreți ca ei să aibă una, și că aceștia nu sînt în stare să-l cunoască pe Dumnezeu, chiar în felul nostru, am tras această convingere din observațiile mele, nu din experiența mea proprie : știam că ea nu însemna nimic pentru ceilalți. Găsiți un J.-J. Rousseau de șase ani și vorbiți-i despre Dumnezeu la șapte, vă asigur că nu veți risca nimic.

Se înțelege, presupun, că a avea o credință, pentru un copil și chiar pentru un om mare, înseamnă a o urma pe aceea în care el s-a născut. Uneori ea e slăbită ; rareori e întărită ; credința dogmatică este un rod al educației. În afară de acest principiu comun ce mă lega de cultul părinților mei, aveam aversiunea deosebită a orașului nostru față de catolicism, care ne era înfățișat ca o idolatrie groaznică și al cărui cler ne era descris în culorile cele mai negre. Această pă-

rere mergea atît de departe la mine, că, la început, nu-mi aruncam niciodată ochii în interiorul unei biserici, nu întâlneam niciodată un preot cu stihar, nu auzeam niciodată clopoțelul unei procesiuni, fără să simt un fior de spaimă și groază, ce mă părăsea repede la oraș, dar care adesea mă apuca din nou în parohiile de la țară, ce semănau mai mult cu acelea unde-l încercasem prima oară. E adevărat că această impresie era cu deosebire schimbată de amintirea mîngîierilor pe care preoții din împrejurimile Genevei le dădeau bucuroși copiilor de la oraș. În timp ce clopoțelul pentru împărtașanie mă speria, clopotul de liturghie sau de vecernie îmi amintea de o masă, de o gustare, de unt proaspăt, de fructe, de lapte dulce. Ospățul de la domnul de Pontverre avusese, de asemenea, un mare efect. Așa că n-a fost greu să mă zăpăcesc în această privință. Nevăzînd papismul decît prin legăturile lui cu petrecerile și mesele îmbelșugate, m-am obișnuit ușor cu gîndul de a trăi pe lîngă el ; dar gîndul de a-i deveni adept nu mi-a apărut decît încet și într-un viitor îndepărtat. În acel moment nu mai aveam putința să aleg : văzui cu dezgustul cel mai aprig soiul de angajament ce-mi luasem, ca și urmările sale de neînlăturat. Viitorii neofiți pe care-i vedeam în jurul meu nu erau meniți să-mi susțină curajul prin pilda lor, și nu-mi putui ascunde că sfînta faptă pe care aveam s-o fac nu era în fond decît opera unui tâlhar. Oricît de tînăr eram, am înțeles că, oricare ar fi adevărata credință, eu mi-o vindeam pe a mea, și că, chiar de-aș fi ales bine, în fundul inimii mele mințeam față de Sfîntul Spirit și meritam disprețul oamenilor. Cu cît mă gîndeam mai mult la asta, cu atît eram mai indignat împotriva mea însumi ; și condamnam soarta care mă adusese aici, ca și cum această soartă n-ar fi fost căutată de mine. Au fost momente cînd asemenea reflecții au devenit

atît de puternice, încît, dacă aş fi găsit o singură clipă poarta deschisă, aş fi fugit de bună seamă ; dar nu mi-a fost cu putinţă, şi această hotărîre nu se dovedi nici ea prea tare.

Prea multe imbolduri tainice o combăteau, ca să n-o înfrîngă în cele din urmă. De altminteri, dîrzenia planului meu de a nu mă mai întoarce la Geneva, ruşinea, greutatea chiar de a trece din nou munţii, stîngenirea de a mă vedea departe de patria mea, fără prieteni, fără bani, toate acestea concureau în a mă face să privesc ca o căinţă tardivă remuşcărilor conştiinţei mele ; mă prefăceam că mă învinuiesc pentru ceea ce făcusem, spre a-mi ierta ceea ce aveam să fac. Dînd vina pe greşelile trecutului, priveam viitorul ca o urmare necesară. Nu-mi spuneam : „Nimic nu s-a săvîrşit încă, şi poţi fi nevinovat, dacă vrei“ ; ci îmi spuneam : „Suferă pentru fapta nelegiuită de care te-ai făcut vinovat şi pe care te-ai învoit s-o duci pînă la capăt“. Într-adevăr, ce rară tărie de suflet îmi trebuia la vîrsta mea, spre a răsturna tot ceea ce putusem pînă atunci să făgăduiesc sau să las a se spera, spre a rupe lanţurile prin care mă legasem, spre a declara răspicat că vroiam să rămîn în credinţa părinţilor mei, cu riscul a tot ceea ce putea să se întîmple ! Asemenea tărie nu era de vîrsta mea, şi e puţin probabil că ar fi putut izbîndi. Lucrurile erau prea înaintate pentru ca cineva să vrea să le întoarcă din drum, şi cu cît împotrivirea mea ar fi fost mai mare, cu atît, într-un fel sau altul, ceilalţi ar fi făcut o lege din a mi-o înfrînge.

Sofismul care mă pierdu este acela al celor mai mulţi oameni care se plîng că nu au destulă putere cînd e prea tîrziu ca s-o mai folosească. Virtutea nu ne părăseşte decît din greşeala noastră, şi dacă vrem să fim totdeauna înţelepţi, rareori simţim nevoia să fim virtuoşi. Dar înclinări uşor de învins ne împing înainte

fără să ne opunem ; cedăm ispitelor mărunte a căror primejdie o disprețuim. Pe nesimțite, cădem în situații periculoase, de care ne-am putea feri cu ușurință, dar din care nu mai putem ieși fără eforturi eroice ce ne înspăimântă, și apoi ne prăbușim în abis, strigându-i lui Dumnezeu : „De ce m-ai făcut atît de slab ?“ Însă, fără vrerea noastră, el ne răspunde în conștiință : „Te-am făcut prea slab ca să ieși din prăpastie, fiindcă te-am făcut destul de tare ca să nu cazi în ea“.

Nu luasem încă hotărîrea de a mă face catolic ; dar, văzînd că sorocul e încă departe, îmi dădui timp să mă obișnuiesc cu această idee, și, așteptînd, speram într-o întîmplare neprevăzută care să mă scoată din încurcătură. Mă hotărîi, ca să cîștig timp, să mă apăr cît mai mult îmi va fi cu putință. În curînd, ambiția mea mă scuti de a mă mai ține de această hotărîre, și de îndată ce-mi dădui seama că-i puneam uneori în încurcătură pe cei ce vroiau să mă instruiască, nu-mi trebui mai mult spre a căuta să-i înving cu totul. Pusei chiar în această ambiție un zel destul de ridicol ; căci în timp ce ei acționau asupra mea, eu vroiam să acționez asupra lor. Credeam pur și simplu că nu e nevoie decît să-i conving, spre a-i determina să se facă protestanți.

Nu găsiră deci în mine tocmai atîta ușurință pe cît se așteptau, nici în privința luminării, nici în privința voinței. Protestanții sînt în general mai bine instruiți decît catolicii. Așa și trebuie să fie : doctrina unora cere dezbatere, a celorlalți, supunere. Catolicul e dator să adopte deciziunea ce i se impune ; protestantul, să învețe a se decide. Se știa asta ; dar nu se așteptau ca ei, niște oameni pricepuți, să întîmpine de la unul de vîrsta și condiția mea greutăți mari. De altfel, nu promisem încă prima comuniune și nici pregătirile care se fac pentru aceasta ; se știa și asta, dar nu se știa că, în schimb, eu fusesem bine instruit la domnul Lambercier și că, afară de asta, aveam în urma mea o

mică zestre foarte neplăcută pentru acești domni, în *Istoria Bisericii și a Imperiului*, pe care o învățasem aproape pe dinafară la tatăl meu și pe care o cam uitasem după aceea, dar care îmi revenea în minte pe măsură ce disputa se înfierbînta.

Un preot bătrîn, mic de statură, dar destul de venerabil, ne ținu în comun prima prelegere. Această prelegere era pentru tovarășii mei mai degrabă un catehism decît o controversă, și lui îi rămînea mai mult să-i instruiască decît să rezolve obiecțiunile lor. Nu era același lucru cu mine. Cînd îmi veni rîndul, îl împiedicai ; nu-l scutii de nici una din greutățile pe care i le putui face. Asta făcu prelegerea foarte lungă și foarte plictisitoare pentru asistenți. Bătrînul meu preot vorbea mult, se aprindea, bătea cîmpii și ieși din încurcătură spunînd că nu înțelegea bine franceza. A doua zi, de teamă ca întrebările mele iscoditoare să nu strice mintea celorlalți, fui băgat singur într-o altă cameră, cu un alt preot, mai tînăr, bun vorbitor, adică făcînd lungi fraze, și mulțumit de el cum niciodată n-a fost un doctor al Bisericii. Nu mă lăsai însă copleșit de înfățișarea lui impunătoare și, știind că, la urma urmei, îmi făceam datoria, mă pornii să-i răspund cu multă siguranță și să-l înfund pe ici pe colo, cît putui mai bine. El credea că mă dă gata cu Sfîntul Augustin ¹, Sfîntul Grigore ² și cu ceilalți sfinți Părinți, dar descoperi cu o surprindere de necrezut că-i mînuiam pe toți acești Părinți tot așa de ușor ca și el ; nu că i-aș fi citit vreodată, și poate nici el ; dar reținusem multe

¹ Sfîntul Augustin (354—430), teologician, filosof, moralist, autorul lucrării *Cetatea lui Dumnezeu* și al tratatului *Despre grație*, considerate ca fundamentale pentru dogma catolică. Este renumit mai ales prin *Confesiunile* lui (n.t.).

² Sfîntul Grigorie cel Mare (540—604), în ultimii 14 ani ai vieții a fost papă, calitate în care a afirmat primatul Romei asupra Bizanțului și a introdus o reformă a clerului. Lui i se atribuie, de asemenea, reforma muzicii bisericești (n.t.).

pasaje din Le Sueur al meu ; și cum îmi dădea el un citat, eu, fără să intru în discuție asupra citatului său, îi ripostam cu altul, din același Părinte, ceea ce, uneori, îl punea în mare încurcătură. La urmă, mă dădeam totuși învins, din două motive : unul, că era mai puternic decât mine, și apoi, simțindu-mă, ca să spun astfel, la cheremul lui, îmi spuneam, foarte înțelept, oricât de tânăr aș fi fost, că nu trebuie să-l scot din sărite ; mai ales după ce văzusem că preotul cel bătrîn nu privise cu ochi buni nici erudiția, nici persoana mea. Alt motiv era că cel tânăr avea studii, iar eu nu aveam de loc. Asta făcea să pună în felul lui de a argumenta o metodă pe care eu nu puteam s-o urmez, și atunci cînd se simțea încolțit de o chestiune neprevăzută, o amîna pentru a doua zi, spunînd că nu intra în subiectul de azi. Uneori respingea chiar toate citatele mele, susținînd că erau false și, oferindu-se să-mi caute cartea, mă desfida că am să le găsesc acolo. Știa că nu risca mare lucru, deoarece, cu toată erudiția mea de împrumut, eram prea puțin deprins să mînuiesc cărțile și prea puțin latinist ca să găsesc un pasaj într-un volum gros, chiar dacă aș fi fost sigur că se afla acolo. Îl bănuiesc chiar că folosea reaua-credință de care-i învinuia pe pastori, și că născocea uneori pasajele spre a scăpa de o obiecțiune care nu-i convenea.

În timp ce se desfășurau aceste mici chițibușerii, iar zilele treceau în dispute, în îndrugarea de rugăciuni și în a face pe obraznicul, mi se întîmplă o afurisită de aventură destul de neplăcută și care era să se sfîrșească foarte rău pentru mine.

Nu există suflet, oricît de păcătos, și inimă, oricît de barbară, care să nu fie în stare de un anume simțămînt de prietenie. Unul din cei doi zdragoni ce se dădeau drept mauri prinse dragoste de mine. Mă trăgea totdeauna bucuros de o parte, îmi vorbea în franțuzeasca lui păsărească, îmi făcea mici servicii,

uneori își împărțea porția cu mine la masă și mai ales mă săruta deseori cu o aprindere ce mă stînjenea foarte mult. Oricîtă silă aș fi avut pentru fața lui de turtă dulce, împodobită cu urma unei tăieturi adînci, și pentru privirea lui focoasă ce părea mai curînd furioasă decît drăgăstoasă, înduram totuși aceste sărutări, spunîndu-mi în sinea mea : „Bietul om vrea să-mi arate o prietenie puternică, și ar fi o greșală să i-o resping“. Trecea, treptat, la purtări tot mai libere și-mi vorbea în cuvinte atît de neobișnuite, încît uneori credeam că s-a smintit la cap. Într-o seară, vroi să vină să doarmă cu mine ; m-am opus la asta, spunînd că patul meu era prea mic. Mă îndemnă să mă duc într-al lui ; îl refuzai din nou, căci nenorocitul era atît de murdar și putea atît de rău a tabac mestecat, că-mi întorcea stomacul pe dos.

A doua zi, dis-de-dimineață, ne aflam numai noi amîndoi în sala de adunare ; el își reîncepu mîngîierile, dar cu mișcări atît de violente, încît mă sperie. Pe urmă, vroi să treacă încet-încet la intimitățile cele mai urite și să mă silească să fac și eu la fel, luîndu-mi mîna și umblînd el însuși cu ea. Mă smulsei repede, scoțînd un strigăt, apoi făcui o săritură înapoi și, fără să mă arăt nici indignat nici mînios, căci n-aveam nici cea mai mică idee despre ceea ce era vorba, îmi exprimai surprinderea și dezgustul cu atîta energie, încît mă lăsă în pace ; dar în timp ce el își termina zvîrcolirile sale, văzui țîșnind spre sobă și căzînd la pămînt ceva vîscos și albicios ce-mi produse o mare scîrbă. Mă repezii în cerdac, mai emoționat, mai tulburat, mai îngrozit chiar decît am fost vreodată în viața mea, și gata să leșin.

Nu puteam să înțeleg ce se întîmplase cu acest nenorocit ; îl crezui cuprins de epilepsie sau de o boală și mai cumplită, și mărturisesc că n-am întîl-

nit ceva mai hidos la vedere pentru cineva în toată firea decît această stare de nerușinare și scîrboșenie, și decît această față îngrozitoare, pîrjolită de cea mai dobitocească neînfrînare. N-am văzut niciodată alt om în această stare ; dar dacă astfel apărem noi în dezlănțuirile noastre cu femeile, trebuie ca ele să fie cu totul orbite pentru a nu se îngrozi de noi.

Nu găsii altceva mai grabnic de făcut decît să mă duc să povestesc la toată lumea ceea ce mi se întîmplase. Bătrîna noastră intendentă îmi spuse să tac, dar văzui că această tărașenie o supărase foarte tare și o auzii bombănind printre dinți : *Cam maledet ! bruzza bestia !*¹ Cum nu știam de ce trebuie să tac, nu-mi ținui gura, cu toată interdicția, și pălăvrăgii așa de bine, că, a doua zi, unul din supraveghetori veni de dimineață și-mi trase un perdaf strașnic, învinuindu-mă că fac prea mult tărașoi pentru o nimica toată și că defăimez bunul renume al sfîntului lăcaș.

Își prelungi dojana, explicîndu-mi multe lucruri despre care eu habar n-aveam, dar fără să creadă că mi le aducea la cunoștință pentru prima dată, convins că mă apărasem fiindcă știam ce mi se cerea să fac, dar că eu nu vroiam să consimt. Îmi spuse cu gravitate că așa ceva era un lucru oprit, la fel ca și desfrîul, dar că, la urma urmei, intenția era mai puțin jignitoare pentru persoana la adresa căreia se îndrepta, și că nu aveam de ce să mă supăr fiindcă fusesem găsit drăguț. Îmi mai spuse, fără înconjur, că el însuși, în tinerețe, se bucurase de aceeași onoare, și că, fiind luat prin surprindere și nemaiputîndu-se împotrivi, nu găsisese faptul chiar atît de crud. Duse nerușinarea pînă la a spune lucrurilor pe șleau și, închipuindu-și că împotrivirea mea era cauzată de teamă, de durere, mă asi-

¹ Ce blestemat ! scîrbos animal (it. dialect).

gură că asemenea teamă nu-și avea rostul și că nu trebuia să mă sperii din nimic.

Îl ascultam pe acest nemernic cu atît mai uimît, cu cît el nu vorbea spre lauda lui ; s-ar fi zis că vroia să-mi deschidă mintea spre binele meu. Flecăreala sa i se părea atît de nevinovată, că nici nu căutase măcar să mă tragă mai de o parte ; aveam ca martor un al treilea cleric, pe care toate astea nu-l indignau mai mult decît pe el. Liniștea lor mi se impuse în așa măsură, încît ajunsei să cred că era vorba de un obicei îngăduit, pesemne, și despre care eu nu avusesem prilejul pînă acum să iau cunoștință. Asta mă făcu să-l ascult fără minie, dar nu fără dezgust. Ceea ce mi se întîmplase, dar mai ales ceea ce văzusem, mi se întîpărise atît de adînc în memorie, că numai gîndindu-mă la acele lucruri mi se întorceau iarăși măruntaiele pe dos. Fără să fi simțit-o mai înainte, repulsia mea față de acel nărav se îndrepta acum către cel ce-i făcuse apologia, și nu mă putui stăpîni îndestul pentru ca el să nu vadă efectul contrar al lecțiilor sale. Îmi aruncă o privire puțin măgulitoare, și de atunci nu pierdu nici un prilej spre a-mi face șederea la azil cît mai neplăcută. Și izbuti atît de bine, încît, dîndu-mi seama că, spre a scăpa de persecuții, nu aveam decît o singură cale, mă grăbii s-o apuc, cu toate că pînă atunci mă silisem s-o îndepărtez.

Această pățanie mă făcu să mă feresc în viitor de tentativele cavalerilor în dantele, și simpla vedere a unor oameni ce păreau a fi astfel, amintindu-mi mutra și mișcările groaznicului meu maur, mi-a produs totdeauna atîta oroare, că-mi era cu neputință s-o ascund. Dimpotrivă, femeile cîștigară mult în fața mea prin comparație cu ei : mi se părea că le datoram prin căldura sufletească, prin respectul ce-mi arătau, repararea jignirilor sexului meu, și cea mai urîță pocitură

devenea în ochii mei un obiect adorabil alături de amintirea aceluia fals african.

Cît despre acesta, nu știu ce i s-a putut spune ; mi s-a părut că, în afară de sora Lorenza, nimeni nu-l privea mai rău decît înainte. Totuși, el nu se mai legă de mine și nici nu-mi mai vorbea. Peste opt zile, a primit botezul cu mare ceremonie, fiind îmbrăcat în alb din cap pînă în picioare, spre a ilustra candoarea sufletului său regenerat. A doua zi plecă din azil și nu-l mai văzui niciodată.

Rîndul meu veni după o lună ; căci fu nevoie de tot acest timp spre a le da diriguiților mei fala unei conversiuni grele, și-mi fură perindate pe dinainte toate dogmele spre a se bucura de noua mea supunere.

În sfîrșit, destul de instruit și destul de plecat în fața mai-marilor mei, fui dus, precum se cuvenea, la biserica metropolitană Saint-Jean pentru a face o abjurație solemnă și a primi dichisurile botezului, cu toate că nu fui botezat cu adevărat ; dar cum ceremoniile sînt aproape aceleași, prin asta se arăta poporului că protestanții nu sînt creștini. Fui îmbrăcat într-un anterior cenușiu, cu găitane albe, hărăzit pentru asemenea prilejuri. Doi oameni purtau, înaintea și în urma mea, cîte un lighean de aramă în care loveau cu o cheie și în care cei de față își puneau obolul, după cum îi lăsa inima sau după interesul pe care-l aveau față de noul convertit. În fine, nimic din fastul catolic nu fu omis spre a face solemnitatea cît mai grăitoare pentru public și cît mai umilitoare pentru mine. Nu lipsi decît veșmîntul alb, ce mi-ar fi prins tare bine, dar de care nu fui învrednicit, ca maurul, întrucît eu nu aveam cîstea de a fi evreu.

Asta nu fu însă totul. A trebuit după aceea să mă duc la Inchiziție spre a primi absolvirea de păcatul ereziei și spre a intra în sînul Bisericii cu aceeași ce-

remonie la care Henric al IV-lea¹ fusese supus de ambasadorul său. Înfațișarea și comportarea Preaînaltului Părinte inchizitor nu erau de natură să-mi împrăstie teroarea tainică ce mă cuprinsese întrînd în această casă. După mai multe întrebări despre credințe, despre starea și despre familia mea, el îmi ceru deodată să-i spun dacă mama suferise afurisenia. Groaza mă făcu să-mi stăpînesc prima mișcare de indignare ; mă mulțumii să răspund că vroiam să sper a n-o fi suferit și că bunul Dumnezeu o va fi luminat în ultimul ei ceas. Prelatul tăcu, dar făcu o strîmbătură ce nu mi se păru de loc a fi un semn de aprobare.

După toate acestea, în clipa cînd tocmai credeam că voi fi, în sfîrșit, hirotonisit, așa cum trăgeam nădejde, fui scos pe ușă cu ceva mai mult de douăzeci de franci în monezi mici, produsul obolului pe care-l promisem. Mi se dădură sfaturi să trăiesc ca un bun creștin, să fiu credincios grației divine ; mi se ură mult noroc, ușa se închise în urma mea, și totul dispăru.

Astfel, se spulberară într-o clipă toate marile mele speranțe, și din demersul pe care-l făcusem în mod interesat nu mă aleasei decît cu amintirea de a fi ajuns apostat și totodată tras pe sfoară. E ușor de înțeles ce năprasnică răsturnare a trebuit să se producă în gîndurile mele cînd, de la planurile cele mai strălucite de îmbogățire, mă văzui căzînd în cea mai desăvîrșită mizerie, și cînd, după ce chibzuisem dimineata asupra alegerii palatului în care voi locui, mă văzui seara nevoit să dorm în stradă. Se va crede că începeam să cad pradă unei deznădejdi cu atît mai crude, cu cît căința greșelilor mele sporea, învinuindu-mă că toată

¹ Henric al IV-lea (1553—1610) a abjurat protestantismul în timpul luptelor religioase din Franța (noaptea Sfîntului Bartolomeu), apoi, devenit rege, ca să poată intra în Paris, a trebuit să treacă în mod oficial la catolicism, depunînd jurămîntul de credință în fața ambasadorului său (n.t.).

nenorocirea era opera mea. Nimic din toate acestea. Mi se întâmplase pentru prima dată în viață să fiu ținut închis timp de mai mult de două luni ; primul simțământ pe care-l încercai fu acela al libertății recăstigate. După o lungă sclavie, redeveneam stăpîn pe mine însumi și pe actele mele, și mă vedeam în mijlocul unui oraș mare, bogat și îndestulat, plin de oameni cu vază, unde nu se putea să nu fiu primit îndată ce mă voi face cunoscut prin înzestrările și meritele mele. Aveam, apoi, destul timp ca să aștept, iar cei douăzeci de franci din buzunar mi-se păreau o comoară ce nu se va termina niciodată. Puteam să-i folosesc după placul meu, fără să dau socoteală nimănui. Era prima oară cînd mă vedeam atît de bogat. Departele de a mă lăsa pradă descurajării și lacrimilor, nu făcui decît să-mi schimb speranțele, iar amorul propriu nu pierdu nimic. Niciodată nu simții atîta încredere și siguranță ; îmi și credeam sortirea împlinită, și găseam că e foarte plăcut să n-am obligații decît față de mine însumi.

Primul lucru pe care-l făcui fu să-mi astîmpăr curiozitatea colindînd orașul, chiar dacă asta n-ar fi însemnat decît să mă bucur de libertatea mea. Mă dusei să văd schimbarea gărzii ; instrumentele militare îmi plăceau foarte mult. Mă țineam după procesiuni ; cîntecul încete ale preoților mă desfătau ; mă dusei să văd palatul regelui ; mă apropiai de el cu teamă ; dar văzînd alți oameni intrînd, mă luai după ei ; nimeni nu mă opri. Poate că datoram această învoire micului pachet pe care-l aveam sub braț. Oricum ar fi, căpătaai o mare părere despre mine, pomenindu-mă în acest palat ; începeam să mă privesc aproape ca pe unul ce locuia acolo. În sfîrșit, tot umblînd încoace și încolo, mă ajunsese oboseala ; mi-se făcuse foame ; era cald ; intrai într-o lăptărie ; mi-se dădu *giunca*, lapte covăsit, și cu două bucăți din acea gustoasă pîine de Pie-

mont, care-mi place mai mult ca oricare alta ; am mîncat, pentru cinci sau şase soli, una din cele mai bune mese din viaţa mea.

Trebuia să caut un adăpost. Cum ştiam destule cuvinte piemonteze ca să mă fac înţeles, nu mi-a fost greu să-l găsesc şi avui prevederea de a-l căuta mai mult după pungă, decît după gustul meu. Fui îndrumat în strada Padului, la nevasta unui soldat care găzduia pentru un sol pe noapte servitori fără slujbă. Găsii la ea o laviţă liberă şi mă instalai acolo. Femeia era tînără şi căsătorită de curînd, cu toate că avea cinci sau şase copii. Dormeau toţi în aceeaşi odaie, mama, copiii şi oaspeţii ; asta dură astfel cît timp stătui la ea. Altminteri, era o femeie cumsecade, înjurînd ca un căruţaş, totdeauna jerpelită şi nepieptănată, dar cu inimă bună, îndatoritoare, ce-mi arătă multă prietenie şi-mi fu de mare ajutor.

Îmi petrecui mai multe zile lăsîndu-mă numai în voia plăcerii de a fi liber şi de a-mi potoli curiozitatea. Rătăceam înapoi şi încolo prin oraş, umblînd peste tot, vizitînd tot ceea ce mi se părea neobişnuit şi nou ; şi toate erau aşa pentru un tînăr ce abia părăsise cuibul său şi care nu mai văzuse o capitală. Eram mai ales foarte punctual în a mă duce la curte, şi asistam cu regularitate în fiecare dimineaţă la liturghia regelui. Găseam că e minunat să mă văd în aceeaşi capelă cu prinţul şi suita sa ; dar pasiunea mea pentru muzică, ce începea să se afirme, mă împingea acolo mai mult decît pompa de la curte, care, văzută o dată, şi totdeauna aceeaşi, nu te mai atrage la fel. Regele Sardiniei avea atunci cea mai bună orchestră din Europa. Somis, Desjardins, Besouzzi străluceau în ea rînd pe rînd. Nu era nevoie de mai mult pentru un tînăr pe care sunetul celui mai neînsemnat instrument, dacă era şi bine cîntat, îl umplea de bucurie. De altfel, nu aveam pentru măreţia ce-mi lovea ochii decît o admi-

rație nătîngă și fără ambiție. Singurul lucru ce mă interesa în toată strălucirea de la curte era să văd dacă nu se afla acolo vreo tîină ră prințesă care să merite omagiul meu și cu care să pot împlăti un roman.

Fui pe cale să încep unul într-o situație mai puțin strălucită, și, dacă l-aș fi dus pînă la capăt, aș fi cunoscut plăceri de o mie de ori mai desfătătoare.

Cu toate că trăiam cu multă chibzuială, punga mi se golea pe nesimțite. Această chibzuială era, de fapt, mai puțin efectul prevederii, decît o simplitate a poftelor, care, chiar și astăzi, nu s-a schimbat prin obișnuința meselor îmbelșugate. N-am cunoscut și nu cunosc încă un ospăț mai bun decît acela al unei mese țărănești. Cu lapte, ouă, legume, pîine neagră și puțin vin, sînt totdeauna sigur că mă ospățez din plin, pofta mea de mîncare va face restul, dacă vreun bucatar sau servitor din preajma mea nu-mi va strica cheful prin prezența lui stingheritoare. Mîncam pe atunci mult mai bine cu o cheltuială de șase sau șapte soli, decît o făceam mai tîrziu cu șase sau șapte franci. Eram, așadar, cumpătat, deoarece nu puteam fi ispitit să nu fiu; ba chiar greșesc numind asta cumpătare, căci, la drept vorbind, puneam în ea toată plăcerea simțurilor. Perele mele, *giunca*, brînza, felioarele de pîine și cîteva pahare dintr-un vin de Montferrat, gros de să-l tai felii, mă făceau cel mai fericit dintre mîncăcioși. Dar și așa, tot puteam să văd cum banii mi se împruținau. Îmi dădeam seama de asta din zi în zi tot mai mult, și, în ciuda nesocotințelor vîrstei, grija de viitor începu în curînd să mă încolțească. Din toate visurile mele nu-mi rămase decît acela de a căuta o slujbă care să mă ajute să trăiesc, dar nici aceasta nu era ușor de înfăptuit. Mă gîndeam la vechea mea meserie, însă n-o cunoșteam destul de bine pentru a mă duce să lucrez la un meșter, iar meșterii înșiși nu erau prea mulți la Torino. Luai

astfel hotărîrea, pînă voi găsi ceva mai bun, să umblu din prăvălie în prăvălie și să mă ofer să gravez o inițială sau un blazon pe tacîmuri, sperînd să ispitesc oamenii prin prețul mic al lucrului și să mă pun la cheremul lor. Această încercare nu se dovedi prea fericită. Aproape peste tot eram trimis la plîmbare, iar ceea ce găseam să fac era atît de puțin, că abia îmi cîștigam cîteva prînzuri. Într-o zi însă, trecînd dimineața prin Contra Nova, văzui prin geamurile unui galantar o tînără negustoreasă atît de grațioasă și cu o înfățișare atît de atrăgătoare, încît, cu toată timiditatea mea față de femei, n-am șovăit să intru și să-i vorbesc despre micul meu talent. Ea nu mă alungă ; mă pofti să stau jos, să-i depăn mica mea poveste, mă căină, și-mi spuse să am curaj, căci bunii creștini nu mă vor părăsi. Apoi, în timp ce trimise să caute, la un argintar din apropiere, sculele de care spusesem că am nevoie, se duse la bucătărie și-mi aduse ea însăși ceva de mîncare. Acest început mi se păru de bun augur ; ceea ce a urmat nu l-a dezmințit. Păru mulțumită de lucrul meu, ba și mai mulțumită de flecăreală mea, după ce mă mai liniștii puțin ; căci era strălucitoare și bine îmbrăcată, și, cu toată înfățișarea ei grațioasă, ținuta sa îmi impuse. Dar primirea plină de bunătate, vorbele ei compătimitoare, purtarea ei blîndă și mîngîietoare făcură să mă simt repede la largul meu. Văzui că-mi mergea, și asta mă făcu să cutez și mai departe. Dar, deși italiancă și prea frumoasă ca să nu fie puțin cochetă, era totuși atît de modestă, iar eu atît de timid, încît era greu ca lucrurile să se desfășoare repede spre bine. Nu ne lăsară timp să ducem aventura pînă la capăt. Nu-mi amintesc decît cu mult farmec scurtele clipe trăite alături de ea, și pot spune că am gustat în făgăduielile lor cele mai dulci și cele mai curate bucurii ale iubirii.

Era o brunetă foarte nostimă, dar bunătatea firească întipărită pe frumosul ei chip o făcea de o viciune cuceritoare. Se numea doamna Basile. Soțul ei, mai în vîrstă ca dînsa și destul de gelos, o lăsa, în timpul călătoriilor lui, în paza unui băiat de prăvălie prea posac spre a fi seducător, dar care nu se codea să aibă pretenții în numele său, lucru ce nu-l arăta decît prin încruntarea lui. Acesta mă privea cu ochi răi, deși mie îmi plăcea să-l aud cîntînd din flaut, la care cînta destul de bine. Acest nou Egist¹ bombănea totdeauna cînd mă vedea intrînd la stăpîna lui și mă trata cu un dispreț pe care ea i-l întorcea lui. Se părea chiar că ei îi plăcea, spre a-l chinui, să mă mîngîie în prezența lui, și acest soi de răzbu-nare, deși îmi desfăta inima, l-aș fi dorit și mai mult numai între noi doi. Dar ea nu mergea pînă acolo, sau cel puțin n-o făcea în același fel. Fie că mă socotea prea tînăr, fie că nu se pricepea să facă avansuri, fie că vroia să rămînă cuminte, avea un fel de rețineră care nu era o respingere, dar care mă intimida fără să știu de ce. Deși nu nutream față de ea acel respect, pe atît de adevărat pe cît de duios, pe care-l aveam față de doamna de Warens, simțeam mai multă sfială și mai puțină familiaritate. Mă fisticeam, tremuram, nu îndrăzneam să mă uit în ochii ei, nu îndrăzneam să răsuflu lîngă ea; totuși mă teamam mai rău ca de moarte să nu fiu îndepărtat. Sorbeam cu un ochi lacom tot ceea ce puteam să privesc fără a fi observat: florile de la rochia ei, vîrfurile picio-rului ei frumos, bucățica de braț tare și alb ce apărea între mînușă și mîneacă, ori fîșia de piele ce se ivea uneori între gîtul și băsmăluța ei. Fiecare amănunt sporea impresia produsă de celelalte. Pe măsură ce zăream ceea ce puteam să văd, și chiar mai mult decît

¹ Egist, erou legendar din neamul Atrizilor, a comis incestul cu Clitemnestra și l-a ucis pe Agamemnon (n. t.).

atît, privirea mi se tulbura, pieptul mi se înăbuşea, răsuflarea, din ce în ce mai neregulată, mi-o stăpîneam cu multă greutate, şi tot ce puteam să fac era să scot nişte suspine înfundate şi foarte neplăcute în tăcerea în care ne trezeam adesea amîndoi. Din fericire, doamna Basile, ocupată cu lucrul, nu observa nimic, după cît mi se părea mie. Totuşi, vedeam uneori, printr-un fel de atracţie reciprocă, cum năframa ei filfia uşor. Acest primejdios spectacol sfîrşea prin a mă pierde, şi cînd eram gata să dau drumul pornirii din mine, ea îmi adresa un cuvînt oarecare, pe un ton liniştit, ce mă făcea să-mi revin într-o clipită.

Am fost de mai multe ori singur cu ea în astfel de împrejurări, fără ca un cuvînt, un gest, o privire, chiar mai grăitoare, să fi dat loc între noi celui mai mic subînţeles. Această stare, foarte chinuitoare pentru mine, mă umplea de desfătare, şi în nerozia inimii mele abia dacă puteam să-mi dau seama de ce eram atît de chinuit. Se pare că aceste clipe cînd rămîneam singuri nu-i displăceau nici ei ; în orice caz, căuta asemenea prilejuri cît mai des ; intenţie de bună seamă nevinovată din partea ei în ce priveşte folosul pe care-l trăgea şi pe care mă lăsa să-l trag şi eu.

Într-o zi, cînd, sătulă de bîlbîielile nesărate ale vînzătorului ei, se urcase în cameră, mă grăbii, în încăperea din dosul prăvăliei, unde mă aflam, să termin treaba neînsemnată pe care o aveam, şi o urma. Uşa era întredeschisă ; intrai fără să fiu zărit. Ea broda lîngă o fereastră din partea cealaltă a camerei. Nu putea să mă vadă intrînd şi nici nu mă auzi, din pricina zgomotului pe care-l făceau căruţele pe stradă. Totdeauna se îmbrăca frumos : în ziua aceea părea însă gătită anume. Stătea într-o poziţie graţioasă, capul, puţin înclinat, lăsa să i se vadă albeaţa gîtului ; părul împletit cu eleganţă era împodobit cu flori. Era în toată înfăţişarea ei un farmec pe care avui

timpul să-l admir și care mă tulbură adînc. Căzui în genunchi în pragul ușii, cu brațele întinse spre ea, într-o mișcare pasionată, fiind sigur că nu putea să mă audă și negîndindu-mă că ar putea să mă vadă ; dar la sobă se afla o oglindă care mă dădu de gol. Nu știu ce efect avu asupra ei această scenă ; nu-mi aruncă nici o privire, nu-mi spuse nimic ; dar, întorcînd pe jumătate capul, îmi arătă, cu un semn al degetului, covorașul de la picioarele ei. A tresări, a scoate un strigăt, a mă arunca pe locul ce mi-l arătase era pentru mine unul și același lucru ; ceea ce e mai greu de crezut însă este că în această stare nu îndrăznii să fac nimic mai mult, nici să rostesc o vorbă, nici să-mi ridic ochii spre ea, nici s-o ating măcar, în poziția în care mă aflam, spre a-mi sprijini o clipă capul pe genunchii ei. Eram mut, nemișcat ; dar nu liniștit, de bună seamă : totul trăda în mine frămîntare, bucurie, recunoștință, dorinți aprinse, neîncrezătoare în motivul lor și stăpînite de teama de a nu displace, pe care inima mea tînără nu se putea bizui.

Ea nu părea nici mai liniștită, nici mai puțin sfioasă decît mine. Tulburată să mă vadă acolo, buimăcită că mă lăsase să mă apropii și începînd să înțeleagă întreaga urmare a unui semn făcut, fără îndoială, înainte de a judeca, nu mă primea, nici nu mă respingea, și, fără a-și ridica ochii de la lucrul ei, încerca să facă în așa fel, de parcă nici nu m-ar fi văzut la picioarele sale ; dar năîngia mea nu mă împiedică să cred că-mi împărtaşea fîstîceala, poate și dorințele, și că era reținută de o rușine asemănătoare cu a mea, fără însă ca asta să-mi dea puterea de a o învinge. Cu cinci sau șase ani mai mare decît mine, trebuia, după gîndul meu, ca ea să fie cea îndrăzneată, și îmi spuneam că, de vreme ce ea nu făcea nimic ca să mă încurajeze, însemna că nu vroia să

merg mai departe. Chiar și astăzi socot că gîndeam bine, și desigur ea era prea isteată pentru a nu vedea că un novice ea mine avea nevoie nu numai să fie încurajat, dar să fie și inițiat.

Nu știu cum s-ar fi sfîrșit această scenă răscolitoare și mută, nici cît timp aș fi rămas nemișcat în acea poziție ridicolă și delicioasă, dacă n-am fi fost întrerupți. În culmea tulburării mele, auzii deschizîndu-se ușa de la bucatărie, care se găsea lîngă camera unde ne aflam noi, și doamna Basile, speriată, îmi spuse repede cu glasul și cu gestul: „Ridică-te, vine Rosina“. Ridicîndu-mă în grabă, îi apucaî mîna pe care mi-o întinse și depusei pe ea două sărutări fierbinți, la a doua dintre ele simțind această mîna fermecătoare apăsîndu-mi puțin buzele. În toată viața mea n-am mai trecut printr-un moment atît de dulce; dar prilejul pe care-l pierdusem nu se mai întoarce, și tînăra noastră iubire se sfîrși aici.

Poate că tocmai din cauza asta imaginea acestei femei a rămas întipărită în inima mea cu trăsături atît de fermecătoare. Ea s-a înfrumusețat și mai mult acolo pe măsura ce am cunoscut mai bine lumea și femeile. Oricît de puțină experiență ar fi avut, ar fi procedat altfel pentru a însufleși un copilandru; dar dacă inima îi era slabă, în schimb îi era cinstită; se lăsa fără voie pe pîrtia ce-o atrăgea; aceasta era, după toate aparențele, prima ei abatere de soție credincioasă, și poate că aș fi avut de învins mai mult rușinea ei decît pe a mea. Fără a ajunge pînă acolo, am gustat alături de ea plăceri de nedescris. Nimic din tot ceea ce am simțit în posedarea femeilor nu prețuiește cît cele două minute petrecute la picioarele ei, fără a fi îndrăznit măcar să-i ating rochia. Nu, nu există bucurii asemănătoare celor pe care poate să le dea o femeie cinstită atunci cînd o iubești; totul este o favoare lîngă ea. Un semn al degetului, o mîna apă-

sată ușor pe gura mea sînt singurele favoruri pe care le-am primit de la doamna Basile, și amintirea lor mă înaintă încă și acum, cînd mă gîndesc la ea.

În cele două zile care au urmat, oricît aș fi pîndit un nou prilej de a rămîne singuri, îmi fu cu neputință să-l găsesc și nici n-am văzut din partea ei vreo grijă de a-l pregăti. Purtarea nu-i era mai rece, dar mai reținută ca de obicei, și cred că-mi ocolea privirile, de teamă de a nu și le putea stăpîni îndeajuns pe ale ei. Blestematul de vînzător fu mai plicticos ca niciodată : deveni chiar batjocoritor, înțepător ; îmi spuse că voi ajunge departe prin femei. Tremuram de frică să nu dau în vileag ceva și, privindu-mă ca și cum aș fi avut vreo înțelegere cu ea, încercam să învălui în mister un simțămînt care pînă atunci nu avusese nevoie de așa ceva. Asta mă făcu să fiu mai prevăzător în a căuta prilejurile de a-l satisface, și vroind ca ele să fie sigure, tocmai că n-am mai întîlnit nici unul.

Iată încă una din nebuniile romanțioase, de care nu m-am putut lecu niciodată, și care, adăugată la timiditatea mea înnăscută, a dezmințit în bună parte prezicerile vînzătorului : iubeam cu prea multă sinceritate, în chip desăvîrșit, îndrăznesc să spun, pentru a putea fi fericit cu ușurință. Niciodată o pasiune n-a fost mai vie și mai curată ca a mea, niciodată o dragoste n-a fost mai duioasă, mai adevărată, mai dezinteresată. Mi-aș fi jertfit de o mie de ori fericirea pentru aceea a persoanei pe care o iubeam ; bunul ei renume îmi era mai scump decît propria mea viață, și niciodată n-aș fi vrut să-i întinez liniștea, pentru toate bucuriile plăcerii. Asta m-a făcut să pun atîtea griji, atîta taină, atîtea precauții în iubirile mele, încît nici una nu mi-a putut reuși. Puținul meu succes la femei s-a datorat totdeauna faptului că le iubeam prea mult.

Ca să mă întorc la flautistul Egist, partea ciudată era că pe cît devenea mai de nesuportat, ticălosul pe atît părea mai binevoitor. Din prima zi cînd stăpîna lui îmi arătase oarecare simpatie, ea se gîndise să mă facă folositor în prăvălie. Mă pricepeam de bine de rău la aritmetică ; ea îmi spuse să mă învețe să țin registrele ; dar urîciosul primi cu răutate această în-sărcinare, temîndu-se, pesemne, că va fi înlocuit. Astfel, toată treaba mea, după ce lăsasem sculele, era să transcriu unele socoteli și conturi, să pun în ordine niște condici și să traduc cîteva scrisori de afaceri din italiană în franceză. Pe neașteptate, omul meu se hotărî să-și îndeplinească însărcinarea ce i se dăduse și pe care el o refuzase, spunîndu-mi că mă va învăța conturile în partidă dublă și că vroia să mă pregătească spre a-i fi de ajutor domnului Basile cînd se va întoarce din călătorie. Era în glasul și în mutra lui ceva fals, ceva răutăcios și batjocoritor ce nu-mi inspira încredere. Doamna Basile, fără să aștepte răspunsul meu, îmi spuse scurt că îmi eram îndatorat pentru sprijinul ce mi-l dăduse ea, că spera în norocul ce-mi va încorona pînă la urmă meritul, și că ar fi păcat să rămîn un simplu băiat de prăvălie, cînd eram atît de dezghețat la minte.

Mie îmi spusese în cîteva rînduri că vroia să-mi facă o cunoștință ce mi-ar putea fi de folos. Era destul de înțeleaptă spre a înțelege că sosise timpul să mă despart de dînsa. Mutele noastre declarații se petrecuseră joi. Duminică se dădu o masă, la care luam parte și eu și unde se mai afla un iacobin cu o înfățișare cumsecade, căruia mă și prezentă. Călugărul mă trată foarte călduros, mă felicită pentru converșiunea mea și-mi spuse cîteva lucruri despre povestea vieții mele, din care înțelesei că dînsa i-o dezvăluisese în amănunt ; apoi, lovindu-mă ușor de două ori cu dosul mîinii pe obraz, îmi spuse să fiu cuminte, să-mi

păstrez curajul și să mă duc să-l văd, căci vom putea sta de vorbă mai pe îndelete împreună. Am dedus, din considerația pe care toată lumea o avea pentru el, că era un om bine văzut, iar prin felul părintesc cum se purta cu doamna Basile, că era confesorul ei. Îmi amintesc tot atît de bine că familiaritatea lui cuviincioasă era amestecată cu semne de stimă și chiar de respect pentru pocăita lui, semne ce-mi făcură atunci mai puțină impresie decît îmi fac astăzi. Dacă aș fi avut mai multă înțelepciune, cît de mișcat aș fi fost că am putut răscoli simțirea unei tinere femei respectată de duhovnicul ei !

Masa nu era destul de încăpătoare pentru numărul celor care ne aflam acolo ; a trebuit să se mai pună una mică, unde avui cîntea să fiu alături de jupînul vînzător. Nu pierdui însă nimic în privința atențiilor și a buțatelor bune ; la masa cea mică erau trimise multe farfurii, și, desigur, nu pentru dumnealui. Totul merse foarte bine pînă aici ; femeile erau vesele, bărbații cît se poate de curtenitori ; doamna Basile făcea onorurile casei cu o grație fermecătoare. La mijlocul ospățului, se auzi o caleașcă oprindu-se la poartă ; cineva urcă sus, era domnul Basile. Îl văd de parcă ar intra acum pe ușă, într-un costum stacojiu cu nasturi auriți, culoare pe care n-o mai pot suferi din ziua aceea. Domnul Basile era un bărbat înalt și frumos, ce se prezenta foarte bine. Intră cu zgomot și cu aerul unuia care-și surprinde oaspeții, cu toate că acolo nu se aflau decît prieteni de-ai lui. Soția îi sări de gît, îi luă mîinile, îi făcu mii de giugiuleli pe care el le primi fără să i le întoarcă. Salută lumea, i se dădu un tacîm, mîncă. Abia începuse să vorbească despre călătoria lui, că, aruncîndu-și ochii spre masa cea mică, întreabă pe un ton apăsător cine este băiețandru pe care-l vede acolo. Doamna Basile îi spune totul, cu nevinovăție. El întreabă dacă locuiesc în

casă. I se răspunde că nu. De ce nu ? rostește el cu asprime : de vreme ce stă aici ziua, poate foarte bine să rămână și noaptea. Călugărul luă cuvîntul și după un elogiul adînc și sincer al doamnei Basile, îl făcu și pe al meu cu puține vorbe, adăugînd că, departe de a pone gri pioasă caritate a soției lui, ar trebui să se grăbească s-o împărtășească și el, deoarece nimic nu trecea dincolo de marginile bunei-cuviințe. Soțul replică pe un ton iritat, pe care căuta să și-l ascundă pe jumătate, în prezența preotului, dar care fu de ajuns spre a mă face să înțeleg că fusese informat în legătură cu mine și că vînzătorul mă slujise în felul său.

Îndată ce ne scularăm de la masă, acesta, trimis de patronul său, veni triumfător să-mi pună în vedere, din partea stăpînului, să părăsesc numaidecît casa și să nu mai calc niciodată pe acolo. Își înflori însărcinarea cu tot ceea ce putea să o facă mai jignitoare și mai crudă. Plecai fără să spun nimic, dar cu inima îndurerată, nu atît că o părăseam pe această cumsecade femeie, cît fiindcă o lăsam pradă brutalității bărbatului ei. El era îndreptățit, fără îndoială, de a nu-i îngădui să-l înșele ; dar, deși cuminte și bine-crescută, ea era italiancă, adică aprinsă și răzbunătoare, și el greșea, după părerea mea, că folosea față de ea mijloacele cele mai potrivite de a-și atrage nenorocirea de care se temea.

Acesta fu succesul primei mele aventuri de dragoste. Am încercat să mai trec de două sau de trei ori pe strada aceea, măcar spre a o zări pe cea după care inima mea tînjea fără încetare ; dar în locul ei îl văzui pe soț și pe vigilantul vînzător care, observîndu-mă, îmi făcu din prăvălie un semn cu cotul, mai degrabă grăitor decît atrăgător. Văzîndu-mă atît de pîndit, îmi pierdui curajul și nu mai dădui pe acolo. Nu mai vroiam acum decît să mă duc să-l

văd pe ocrotitorul pe care mi-l găsisese ea. Din nenorocire, nu-i știam numele. Mă învârtii de mai multe ori prin jurul minăstirii spre a încerca să-l întîlnesc ; dar în zadar. În sfîrșit, alte întîmplări îmi istoviră încîntătoarele amintiri despre doamna Basile, iar peste puțin o uitai cu totul, încît, la fel de nătîng și la fel de nepriceput ca și înaintea, nu-mi pieri cheful de a rîvni la femei frumoase.

Totuși, dărnicia ei îmi spori micul meu echipament, foarte sumar încă, și o făcu nu fără prevederea unei femei prudente care ținea mai mult la curățenie decît la găteală și care vroia să mă împiedice de a suferi, iar nu de a mă face să mă mîndresc. Costumul meu pe care-l adusesem de la Geneva era bun și încă purtabil ; ea îi adăugă doar o pălărie și cîteva cămăși. Nu aveam manșete și ea nu vroi să-mi dea, deși mi-ar fi plăcut, foarte mult să am. Se mulțumi să mă deprindă a fi curat, și aceasta era o grijă ce nu trebuia să-mi fie recomandată atîta timp cît mă aflam în fața ei.

La cîteva zile după această catastrofă, gazda mea, care, după cum am mai spus, îmi arăta multă prietenie, îmi spuse că s-ar putea să-mi fi găsit o slujbă și că o doamnă de condiție bună vroia să mă vadă. Auzind acestea, mă și crezui intrat în aventuri de dragoste în lumea nobilă ; căci nu mă gîndeam decît la așa ceva. Aceasta nu se dovedi însă atît de strălucită pe cît mi-o închipuisem. Mă dusei la acea doamnă cu servitorul care-i vorbise despre mine. Ea mă descusu, mă cercetă cu de-amănuntul ; nu i-am displicut ; intrai numaidecît în serviciul ei, dar nu în calitate de favorit, ci în calitate de lacheu. Fui îmbrăcat în culoarea oamenilor săi ; singura deosebire era că ei purtau găitane, ceea ce eu nu aveam ; și o livrea fără galoane semăna puțin cu un costum bur-

ghez. Iată treapta la care ajunseseră pînă la sfîrșit toate marile mele năzuințe.

Doamna contesă de Vercellis, la care am intrat, era văduvă și fără copii; soțul ei fusese piemontez; cît despre ea, am crezut-o totdeauna savoiardă, neputîndu-mi închipui că o piemonteză poate vorbi atît de bine franceza și cu un accent atît de curat. Era femeie între două vîrste, cu o înfățișare foarte nobilă, cu un spirit bogat, iubind literatura franceză și cunoscînd-o bine. Scria mult și totdeauna în limba franceză. Scrierile ei aveau întorsătura de frază și aproape grația celor ale doamnei de Sévigné; unele puteau fi chiar confundate cu ale acesteia. Principala mea îndatorire, care nu-mi displăcea de loc, era să le scriu la dictarea sa, căci un cancer la sîn o făcea să sufere mult și nu-i mai îngăduia să scrie cu mîna proprie.

Doamna de Vercellis avea nu numai mult spirit, dar și un suflet înalt și tare. Am fost martorul bolii ei; am văzut-o suferind și murind, fără să dea o singură clipă dovadă de slăbiciune, fără să facă cel mai mic efort de a-și ascunde durerea, fără să iasă din rolul ei de femeie și fără a se îndoii că e în asta o filozofie, cuvînt ce nu era încă la modă și pe care ea nici nu-l cunoștea măcar în înțelesul pe care-l are astăzi. Această tărie de caracter mergea uneori pînă la uscăciune. Ea mi s-a părut totdeauna prea puțin simțitoare față de alții, ca și față de ea însăși; iar cînd făcea bine celor nenorociți, era mai mult spre a face binele în sine, decît dintr-o adevărată compătimire. Am simțit într-o oarecare măsură asta în timpul celor trei luni cît am stat lîngă dînsa. Era firesc să ia sub oblăduirea ei un tînăr de oarecare viitor, pe care-l avea mereu sub ochi, și să se gîndească, simțindu-și moartea aproape, că după dispariția ei acesta va avea nevoie de un rost și ajutor; cu toate astea, fie că nu mă socotea demn de o atenție deosebită, fie că oamenii din

preajma sa nu-i îngăduiau să-și îndrepte atenția decît asupra lor, nu făcu nimic pentru mine.

Îmi amintesc totuși foarte bine că arătase oarecare interes în a mă cunoaște. Îmi puneă uneori întrebări ; îi făcea plăcere să-i arăt scrisorile pe care le trimiteam doamnei de Warens, să-i împărtășesc simțămintele mele. Dar nu-și dădea, desigur, osteneala să le cunoască, neîmpărtășindu-mi-le niciodată pe ale ei. Inima mea vroia să se reverse, dar numai să simtă că se întâlnește cu alta. Întrebări reci și uscate, fără nici un semn de aprobare sau de dojană la răspunsurile mele, nu-mi dădeau nici o încredere. Cînd nimic nu-mi arăta dacă flecăreala mea plăcea sau displăcea, eram totdeauna cuprins de temeri, și căutam mai puțin să dezvălui ceea ce gîndeam, decît să nu spun ceva care să-mi dăuneze. Am observat de atunci că această metodă seacă de a descoase ȕamenii cu întrebări spre a-i cunoaște este un obicei prost și destul de comun la femeile care se fălesc cu spiritul lor. Ele își închipuie că, ferindu-se să-și arate simțămintele lor, vor putea să le pătrundă mai bine pe ale tale; dar nu văd că prin aceasta îți frîng curajul de a le mărturisi. Un om pe care-l năpădești cu întrebările începe, prin asta, să se pună în gardă, și dacă i se pare că, fără să-i arăți un interes deosebit, nu vrei decît să-l faci să trancănească, se pornește să mintă, sau tace, sau devine mai atent la el însuși, și preferă mai curînd să treacă drept un prost, decît să se lase înșelat de curiozitatea altuia. Oricum, e totdeauna un sistem greșit de a vroi să citești în inima celorlalți căutînd să ți-o închizi pe a ta.

Doamna de Vercellis nu mi-a adresat niciodată un cuvînt care să dovedească dragoste, milă, bunăvoință. Îmi puneă întrebări cu răceală ; eu îi răspundeam cu rezervă. Răspunsurile mele erau atît de sfioase, încît trebuie să i se fi părut neroade și să o plictisească. Pînă la urmă, nu mă mai întreba nimic și nu-mi mai vorbea

decît în chestiuni de serviciu. Mă judeca nu după ceea ce eram, ci după ceea ce ea mă făcuse, și, fiindcă nu vedea în mine decît un lacheu, mă împiedica să-i apar ca altceva.

Cred că de atunci am luat cunoștință de acest joc viclean al intereselor ascunse, care m-a urmărit toată viața și care mi-a stîrnit o ură sinceră pentru rînduiala vădită ce le dă naștere. Doamna de Vercellis, neavînd copii, avea ca moștenitor pe nepotul ei, contele de La Roque, ce-i făcea o curte stăruitoare. Afară de asta, servitorii ei mai răsăriți, văzînd-o că se apropie de sfîrșit, căutau să-i intre și ei în grație, astfel că erau în jurul ei atîția nerăbdători, încît nu mai avea timp să se gîndească la mine. Conducerea casei se afla în mîna unui domn Lorenzi, om dibaci, a cărui soție, și mai dibace încă, intrase atît de mult pe sub pielea stăpînei sale, încît se purta cu ea mai degrabă ca o prietenă decît ca o simbriașă. Aceasta îi dăduse drept cameristă pe o nepoată a ei, numită domnișoara Pontal, o șireată ce-și lua aere de domnișoară de onoare, și o ajuta atît de bine pe mătușa ei să n-o slăbească din ochi pe stăpînă, încît bătrîna eră cu totul la cheremul lor. Nu avui fericirea de a fi pe placul acestor trei persoane ; mă supuneam lor, dar nu le slujeam ; nu înțelegeam ca în afară de serviciul pentru stăpîna noastră comună să fiu și valet la valeții ei. Eram apoi un soi de personaj neliniștitor pentru ei, deoarece vedeau bine că locul pe care-l dețineam nu era potrivit cu mine ; se temeau ca doamna să nu vadă și ea acest lucru și să facă pentru mine ceva ce le-ar tăia din porția lor ; căci această tagmă de oameni, prea lacomi pentru a fi drepiți, privesc toate legatele menite altora ca smulse din ceea ce li se cuvine lor. Se aliară deci ca să mă îndepărteze de lîngă ea. Doamnei îi plăcea să scrie scrisori ; era o distracție pentru ea, în starea în care se afla ; ei îi tăiară pofta și o opriră de la asta prin medic,

spunându-i că așa ceva o obosea. Sub motiv că eu nu știam să-mi fac serviciul, puseră în locul meu două matahale de gealați ce-o mutau cu scaunul prin casă. În fine, făcură totul așa de bine, că, atunci când ea își întocmi testamentul, eu nu mai intrasem de opt zile în camera sa. E adevărat că după aceea intram ca și mai înainte, și eram chiar mai nelipsit de acolo decât oricare altă persoană, căci durerile acestei biete femei îmi frîngeau inima ; tăria cu care le îndura mă făcea să o respect și să o prețuiesc nespus, și am vărsat multe lacrimi sincere în camera sa, fără ca nici ea nici altcineva să fi băgat de seamă.

În cele din urmă o pierdurăm. Am văzut cum și-a dat sufletul. Trăise ca o femeie de spirit și simțire ; a murit ca un înțelept. Pot spune că ea m-a făcut să îndrălesc religia catolică prin seninătatea sufletească din ultimele clipe, când și-a îndeplinit datoriile fără nepăsare și fără fățarnicie. Era o fire sinceră. Spre sfârșitul bolii se arăta de o voieșie prea deschisă spre a fi prefăcută și care nu era decât o zvîcnire a rațiunii împotriva tristeții stării ei. Nu stătu la pat decât în ultimele două zile și nu încetă de a se întreține în liniște cu toată lumea. Apoi, încetînd să mai vorbească și intrată în luptă cu agonia, trase un pîrț mare. „Bun ! zise, răsucindu-se puțin, o femeie care se bese nu e încă moartă.“ Acestea fură ultimele cuvinte pe care le rosti.

Lăsase prin testament ca servitorii de rînd să primească simbria pe un an ; eu însă, nefiind trecut pe lista casei sale, n-am primit nimic. Totuși, contele de La Roque îmi dădu treizeci de livre și-mi lăsă costumul nou pe care-l aveam pe mine și pe care domnul Lorenzi vroia să mi-l ia. Contele făgădui chiar să-mi caute o slujbă și-mi îngădui să mă duc să-l văd. Mă dusei de două sau de trei ori, fără a-i putea vorbi. Era ușor să fiu dat pe ușă afară, și nu mai călcai pe acolo. Se va vedea în curînd că rău am făcut.

Dar n-am terminat tot ceea ce aveam de spus despre șederea mea la doamna de Vercellis ! Cu toate că situația mea rămăsese în fapt aceeași, n-am ieșit din casa ei așa precum intrasem. Plecam de acolo cu amintirile unei fărădelegi și cu povara de neîndurat a unor remușcări de care conștiința mea e încă încărcată după patruzeci de ani și a căror amară apăsare, departe de a se ușura, crește pe măsură ce îmbătrânesc. Cine ar crede că greșeala unui copil putea să aibă urmări atît de crude ? De aceste urmări, mai mult decît probabile, inima mea nu se va vindeca niciodată. Am cauzat poate căderea în rușine și mizerie a unei fete cumsecade, cinstită, respectabilă, și care, desigur, era mult mai de treabă decît mine.

Este greu ca desfacerea unei gospodării să nu creeze oarecare zăpăceală în casă și să nu ducă la rătăcirea multor lucruri ; totuși, buna credință a servitorilor și vigilența domnului Lorenzi erau atît de mari, că nimic nu se găsi lipsă în inventar. Singură domnișoara Pontal pierdu o mică panglică de culoare roz-argintiu, destul de veche. Multe alte lucruri mai acătării îmi stăteau la îndemînă, dar numai această panglică mă ispiti ; o furai, și, cum n-o ascunsei, nu fu greu să fie găsită la mine. Am fost întrebat de unde am luat-o. M-am fîstîcit, m-am bîlbîit, și în cele din urmă am spus, roșindu-mă, că mi-o dăduse Marion. Marion era o tînră mauriană¹, pe care doamna de Vercellis o făcuse bucătăreasa ei, cînd, nemişcînd mese, dăduse drumul bucătăresei sale, avînd nevoie mai mult de supe bune, decît de bucate alese. Nu numai că Marion era frumoasă, dar avea în obraji o prospețime pe care n-o întîlnești decît în munți, și era mai ales de o modestie și de o blîndețe, că nu se putea să o vezi fără să n-o îndrăgești ; altminteri, fată bună, cuminte și foarte credincioasă. Toc-

¹ Din regiunea Maurienne (n.t.).

mai din pricina asta ceilalți fură surprinși cînd i-am rostit numele. Nimeni nu avea mai multă încredere în mine decît în ea, și se hotărî că trebuie să se verifice care din noi doi era hoțul. Fu chemată ; adunarea era mare, contele de La Roque era de față. Ea vine, i se arată panglica, eu o învinuiesc cu nerușinare ; fata rămîne năucă, tace, îmi aruncă o privire ce-ar fi dezarmat demonii, și pe care inima mea barbară o înfruntă. În cele din urmă neagă cu hotărîre, dar fără să se înfurie, mă contrazice, mă îndeamnă să mă gîndesc bine și să nu dezonorez o fată nevinovată ce n-a făcut niciodată rău ; dar eu, cu o cutezanță infernală, îmi repet declarația și susțin fățiș că ea mi-a dat panglica. Biata fată începu să plîngă și-mi spuse aceste cuvinte : „Ah, Rousseau, te credeam un om cîstit. Tu mă nenorocești, dar n-aș vrea să fiu în locul tău.“ Atîta tot. Continuă să se apere cu o simplitate neclintită, însă fără să-mi arunce nici cea mai mică vorbă de ocară. Această moderație, comparată cu tonul meu dîrz, fu în dauna ei. Era greu de ales între o îndrăzneală atît de diabolică și între o atît de angelică blîndețe. Se părea că nu puteau lua o hotărîre, dar bănuielile cădeau asupra mea. În zarva în care se aflau, nu mai pierdură timpul să lămurească chestiunea ; iar contele de La Roque se mulțumi să spună, lăsîndu-ne să plecăm, că singură conștiința vinovatului îl va răzbuna pe nevinovat. Prezicerea sa n-a fost rostită în gol ; ea nu încetează nici o zi de a se împlini.

Nu știu ce a devenit această victimă a defăimării mele ; dar este de presupus că nu și-a mai găsit ușor, după aceea, o slujbă cuviincioasă. Onoarea ei era întinată de o învinuire crudă în toate privințele. Lucrul furat nu era decît un fleac, dar, oricum, era un furt și, ceea ce era mai grav, făcut spre a seduce un băiat tînăr ; pe urmă, minciuna și încăpățînarea nu lăsau să se spere nimic bun de la aceea în care se întîlniseră atîtea

vicii. Eu însumi nu privesc mizeria și alungarea drept cea mai mare primejdie la care am expus-o. Căci cine știe unde au putut-o duce, la vârsta ei, descurajarea și nevinovăția călcată în picioare? Oh, dacă remușcarea de a fi putut-o face nefericită era cumplită, gândiți-vă cum este aceea de a fi putut-o face mai rea decât mine!

Această amintire crudă mă tulbură uneori și mă frământă așa de tare, că în nopțile mele de nesomn o văd pe acea sărmană fată venind să-mi ceară socoteală pentru fărădelegea mea, ca și cum totul s-ar fi întâmplat doar ieri. Atîta vreme cît am trăit liniștit, ea m-a chinuit mai puțin; dar în mijlocul unei vieți furtunoase, mă lipsește de cea mai dulce consolare a nevinovaților prizonieri; ea mă face să simt ceea ce am spus, cred, în vreuna din lucrările mele, anume, că remușcarea adoarme în cursul unui destin fericit, și se înăsprește în potrivnicie. Cu toate astea, n-am avut niciodată tăria să-mi descarc inima făcînd această mărturisire în fața unui prieten. Cea mai strînsă prietenie nu m-a ajutat să vorbesc nimănui, nici chiar doamnei de Warens. Tot ceea ce am putut face a fost să mărturisesc că aveam pe conștiință o faptă îngrozitoare, dar n-am spus niciodată despre ce era vorba. Această povară mi-a rămas astfel pînă astăzi pe suflet, și pot spune că dorința de a mă izbăvi de ea a contribuit în mare măsură la hotărîrea pe care am luat-o de a-mi scrie confesiunile.

Am fost cît se poate de sincer în aceea pe care am făcut-o aici, și nu se va spune, desigur, că am căutat să micșorez vina mîrșăviei mele. Dar n-aș atinge rostul acestei cărți dacă n-aș arăta în același timp și stările mele lăuntrice și dacă m-aș teme să mă apăr în ceea ce este conform cu adevărul. Niciodată răutatea n-a fost mai străină de mine decât în acel crud moment, și cînd am aruncat năpasta pe acea nefericită

fată, e ciudat, dar adevărul este că am făcut-o din prietenia pe care o simţeam pentru ea. Era mereu prezentă în gândul meu, şi m-am oprit la prima persoană ce se ivise. Am învinuit-o că a făcut ceea ce vroiam să fac eu şi că mi-a dat panglica, fiindcă intenţia mea era să i-o dau ei. Apoi, când am văzut-o apărînd, inima îmi fu sfişiată, dar prezenţa atîtor oameni acolo fu mai tare decît căinţa mea. Mă temeam mai puţin de pedeapsă, nu mi-era teamă decît de ruşine; iar de aceasta mă temeam mai mult ca de moarte, ca de crimă, mai mult ca de orice pe lume. Aş fi vrut să mă scufund, să intru în măruntaiele pămîntului; năprasnica ruşine îmi luă minţile, ea singură mă împinse la ticăloşie; şi cu cît deveneam mai mîrşav, cu atît groaza de a-mi recunoaşte vina mă făcea mai neînduplecat. Nu vedeam decît spaima de a fi dat de gol, declarat în faţa tuturor, ou cel prezent, ca hoţ, mincinos, defăimător. O răvăşire a întregii fiinţe îmi întuneca orice alt simţămînt. Dacă aş fi fost lăsat să-mi revin în fire, aş fi mărturisit negreşit totul. Dacă domnul de La Roque m-ar fi luat de o parte şi mi-ar fi spus : „N-o nenoroci pe această biată fată; dacă eşti vinovat, mărturiseşte-mi-o”, m-aş fi aruncat într-o clipă la picioarele lui, sînt pe deplin încredinţat de asta. Dar nu făcură decît să mă înfricoşeze, cînd ar fi trebuit să mi se dea curaj. Vîrsta mea avea nevoie de aşa ceva; abia ieşisem din copilărie sau, mai bine zis, eram încă un copil. La tinereţe, adevăratele fapte rele sînt mai vrednice de osîndit decît la vîrsta matură; dar cînd e vorba de o slăbiciune, aceasta merită mai puţin osînda, şi greşeala mea nici nu era altceva. De aceea, amintirea ei mă apasă mai puţin din pricina răului în sine, cît din pricina celui pe care l-a putut prilejui. Ea mi-a făcut chiar acest bine de a mă feri în cursul vieţii mele de mai tîrziu de orice faptă ce-ar fi dus la nelegiuire,

prin impresia cumplită ce mi-a rămas de pe urma singurei fapte de acest fel pe care am săvârșit-o vreodată ; și cred că disprețul meu pentru minciună vine în mare parte de la părerea de rău de a fi fost în stare să ticluiesc una atît de nemernică. Și dacă aceasta este o crimă care poate fi ispășită, cum citez a o crede, ea trebuie să fie prin multele nenorociri ce s-au abătut asupra mea la sfîrșitul vieții, prin patruzeci de ani de cinste neabătută în împrejurări grele, iar biata Marion găsește atîția răzbunători în această lume, că, oricît de mare ar fi fost jignirea pe care i-am făcut-o, mă tem mai puțin că voi duce culpa cu mine. Iată ce avusesem de spus asupra acestui punct. Fie-mi îngăduit să nu mai aduc vorba despre asta.

Cartea a treia

(1728 — 1730)

Plecînd de la doamna de Vercellis aproape așa precum venisem, m-am reîntors la vechea mea gazdă, și am rămas acolo cinci sau șase săptămîni, în cursul cărora sănătatea, tinerețea și trîndăvia îmi făureau o fire hărțuitoare. Eram neliniștit, împrăștiat, vișător; plîngeam, suspinam, tînjeam după o fericire pe care n-o cunoșteam încă, și a cărei lipsă o simțeam totuși. Această stare nu poate fi descrisă, și puțini oameni și-o pot închipui, întrucît cei mai mulți au ocolit asemenea belșug de viață, deopotrivă de tulburător și de plăcut, care, în beția dorinței, creează un început de poftă a desfătărilor. Sîngele aprins îmi umplea fără încetare mintea numai cu fete și femei; dar, nesimțînd adevărata lor nevoie, le purtam în chip ciudat în gînd, după fanteziile mele, nepricepîndu-mă să fac mai mult; iar aceste gînduri îmi țineau simțurile într-o încordare foarte neprielnică, de care, din fericire, nu mă învățau cum să mă eliberez. Mi-aș fi dat viața ca să regăsesc pentru un sfert de ceas o domnișoară Goton. Dar nu mai era vremea cînd jocurile copilăriei să se desfășoare de la sine. Rușinarea, această tovarășă a conștiinței răului, apăruse o dată cu anii; ea îmi sporise timiditatea firească pînă la a o face

de neînvins ; și niciodată, nici atunci, nici mai târziu, n-am fost în stare să încropesc o propunere lascivă decît dacă aceea căreia i-o adresam mă îndemna oarecum la aceasta prin avansurile ei, deși știam că nu era o persoană care să țină la virtute și fiind aproape sigur că nu mă va respinge.

Tulburarea mea crescuse în așa măsură, că, neputîndu-mi satisface dorințele, le ațîtam prin cele mai năzdrăvane mijloace. Căutam aleile întunecate, ungherele ascunse, unde puteam să mă înfățișez de departe persoanelor de celălalt sex în felul în care aș fi vrut să pot fi în fața lor. Ceea ce vedeau ele nu era un lucru obscen, nici prin gînd nu-mi trecea așa ceva ; era un lucru ridicol. Prosteasca plăcere pe care o aveam de a le-o arăta nu poate fi descrisă. De aici, nu mai era de făcut decît un pas pînă la a culege roadele dorite și nu mă îndoiesc că, numai cu puțină hotărîre, aș fi căpătat această bucurie, dacă aș fi avut curajul să aștept. Asemenea nebunie fu o catastrofă de-a dreptul comică, dar pîntru mine mai puțin hazlie.

Într-o zi m-am oprit în fundul unei curți, unde se afla un puț de la care fetele din acea casă veneau din cînd în cînd să ia apă. Din acel fund de curte se făcea o mică scară ce ducea la niște pivnițe prin mai multe deschizături. Cercetai în întuneric acele pîrtii subterane și, văzînd că sînt lungi și întunecoase, îmi spusei că ele nu se înfundă nicăieri și că, dacă aș fi fost văzut și prins asupra faptului, aș putea găsi în ele un ascunziș foarte bun. Cu această convingere, le oferii fetelor ce veneau la fîntînă un spectacol mai degrabă de rîs, decît seducător. Cele mai cumînți se prefăcură că nu văd nimic ; altele începură să hohotească ; altele se socotiră jignite și făcură gălăgie. M-am refugiat în ascunzișul meu ; fui urmărit. Auzii un glas de bărbat pe care nu-l prevăzusem și care

mă puse pe gânduri. Mă înfundai în subterane, cu riscul de a mă rătăci acolo ; gălăgia, vocile, glasul bărbatului se țineau într-una după mine. Mă bizui-sem pe întuneric, dădui de lumină. Începui să tremur, pornii mai departe. Mă lovii de un perete și, neputînd merge mai departe, îmi așteptam acolo soarta. Într-o clipă, fui ajuns din urmă și înhățat de un vlăjgan cu o mustață mare, cu o pălărie largă și cu un paloș lung, urmat de patru sau cinci femei bătrîne înarmate fiecare cu cîte o coadă de mătură, printre care o zării pe mica ștregăriță ce-mi prinsese urma și care vroia, fără îndoială, să mă vadă la față.

Bărbatul cu paloș mă apucă de braț și mă întrebă cu asprime ce caut acolo. Se înțelege că nu aveam răspunsul pregătit. Îmi păstrai însă cumpătul și, căzîndu-mi mintea ca să ies din încolțire, găsii o salvare înduioșătoare ce-mi reuși. Îi spusei pe un ton rugător să aibă milă de vîrsta și de nenorocirea mea ; că sînt un băiat străin, de familie nobilă, dar cam scrîntit la cap ; că fugisem de acasă fiindcă ai mei vroiau să mă ducă la ospiciu ; că aș fi pierdut dacă m-ar da în vileag ; dar, dacă m-ar lăsa să plec în pace, poate că îi voi putea fi într-o zi recunoscător pentru această bunăvoință a lui. Împotriva așteptărilor, acest discurs al meu și înfățișarea pe care o luasem avură efect ; cumplitul bărbat fu mișcat, și, după o mustrare destul de scurtă, mă lăsă să plec în liniște, fără să mă mai întrebe ceva. După cum fata și bătrînele mă priveau la plecare, am înțeles că bărbatul de care mă temusem atîta mi-a fost de mare ajutor, căci dacă aș fi fost numai cu ele singure n-aș fi scăpat atît de ușor. Le auzii murmurînd ceva, dar acum nu-mi mai păsa ; chipurile, atîta vreme cît paloșul și vlăjganul nu se amestecau, eram convins că, sprinten și puter-

nic cum mă simțeam, m-aș fi descurcat repede și din rețeveile, și din mîinile lor.

Cîteva zile după aceea, trecînd pe o stradă cu un tînăr abate, vecinul meu, mă pomenii nas în nas cu omul cu paloș. El mă recunoscu și, aruncîndu-mi o privire batjocoritoare, îmi strigă : „Prințul, prințul, iar eu un papă-lapte ; dar alteța-sa să nu mai calce pe aici“. Nu mai adăugă nimic, iar eu îmi luai tălpășița cu ochii în pămînt și mulțumindu-i în sinea mea că nu spusese mai multe. Bănuiesc că blestemele acelea de bătrîne l-au făcut de rușine pentru ușurința lui de a fi dat crezare spuselor mele. Oricum, deși piemontez, era un om cumsecade și nici-odată nu-mi amintesc de el fără o tresărire de recunoștință, dat fiind că întîmplarea era atît de hazlie, încît, din simpla dorință de a stîrni rîsul, oricare altul m-ar fi dezonorat. Această pățanie, fără să fi avut urmările de care mă puteam teme, mă cuminți totuși pentru multă vreme.

În timpul șederii mele la doamna de Ve cellis, făcui cîteva cunoștințe, pe care le întretineam în speranța că ele mi-ar putea fi de folos. Între alții, mă duceam să-l văd uneori pe un abate savoiard, pe nume domnul Gaime, preceptorul copiilor conțelui de Mellarède. Era încă tînăr și puțin introdus, dar plin de bun simț, de cinste, de lumini, și unul dintre cei mai de treabă oameni pe care i-am cunoscut. Nu mi-a fost de nici o ispravă pentru scopul ce mă trăgea la el ; nu avea destulă trecere ca să-mi găsească o slujbă ; dar m-am ales de la el cu cîștiguri mai prețioase, ce mi-au folosit toată viața : lecțiile de morală sănătoasă și maximele de dreaptă înțelepciune. În ordinea curgătoare a înclinărilor și ideilor mele, fusesem totdeauna prea sus sau prea jos :

Ahile¹ sau Tirsit², cînd erou, cînd o secătură. Domnul Gaime își luă sarcina de a mă pune la locul meu și de a mă arăta mie însumi, fără să mă cruțe, dar nici să mă descurajeze. Îmi vorbi foarte măgulitor despre firea și însușirile mele; dar adăugă că vedea în aceasta izvorul opreliștilor ce mă vor împiedica să trag foloase din ele; în așa fel, că, după credințele lui, acestea trebuiau să-mi servească mai puțin ca trepte pentru a ajunge la bogăție, decît ca tărie de a mă lipsi de ea. Îmi făcu un tablou adevărat despre viața omenească, despre care eu nu aveam decît idei false; îmi arătă că, într-o soartă potrivnică, omul înțelept poate năzui totdeauna la fericire și poate să fie mai aproape de a ajunge la ea; că nu există fericire adevărată fără înțelepciune și că înțelepciunea aparține tuturor stărilor. Îmi înfrînă mult admirația pentru măreție, dovedindu-mi că aceia care-i stăpîneau pe alții nu erau nici mai înțelepți, nici mai fericiți decît ei. Îmi spuse un lucru ce mi-a revenit adesea în memorie, anume că, dacă fiecare om, ar putea să citească în inimile tuturor celorlalți, ar fi mai mulți oameni care ar vroi să coboare, decît din aceia care ar vroi să se înalțe. Această reflecție, al cărei adevăr e izbitor și care nu are nimic exagerat, mi-a fost de un mare ajutor în viață, făcîndu-mă să-mi țin rangul meu. Mi-a dat primele idei adevărate despre cumință, pe care firea mea îngîmfată n-o privise decît în exce-sele ei. M-a făcut să înțeleg că înflăcărarea virtuților sublime este de puțin folos în societate, că ridicîndu-te prea sus poți ajunge să cazi mai ușor; că îndeplinirea totdeauna cu rîvnă a micilor îndatoriri nu cere mai puțină tărie decît faptele eroice; că aceasta îți poate aduce mai multă cinstire și fericire;

¹, ² Eroi din *Iliada*, reprezentînd contrastul dintre curaj și lașitate (n.t.).

și că valorează nesfârșit mai mult să te bucuri întotdeauna de stima oamenilor, decît arareori de admirația lor.

Pentru a stabili îndatoririle omului, trebuia să ajungem la principiul lor de bază. De altminteri, pasul pe care-l făcusem, și a cărui urmare era starea mea prezentă, ne-a condus să vorbim despre religie. Se poate ușor vedea că cinstitul domn Gaime era, cel puțin în mare parte, un model al vicarului savoiard¹. Numai că, prudența silindu-l să vorbească cu mai multă reținere, se exprima mai puțin deschis asupra anumitor puncte ; în rest însă, maximele lui, simțămintele, părerile sale erau aceleași, și, pînă la sfatul de a mă reîntoarce în patria mea, toate fură așa precum le-am înfățișat mai tîrziu publicului. Astfel, fără a mă mai întinde asupra acestor convorbiri, al căror miez oricine poate să-l vadă, voi spune că lecțiile lui înțelepte, dar la început fără efect, au sădit în inima mea o sămînță de virtute și credință ce nu s-a înăbușit niciodată și care nu aștepta, pentru a da roade, decît îngrijirile unei mîini mai dragăstoașe.

Cu toate că pe atunci harul meu de a susține o conversație era destul de firav, nu încetam de a fi mișcat. Departe de a mă plictisi, aceste convorbiri îmi stîrniră interesul din cauza limpezimii lor, a simplității lor, și mai ales a unei anumite trageri de inimă de care simțeam că sînt străbătute. Am un suflet iubitor și m-am apropiat totdeauna de oameni nu atît pentru binele pe care mi l-au făcut, cît pentru acela pe care mi l-au dorit, și asupra acestui punct tactul meu nu mă înșală niciodată. Astfel, m-am legat adînc sufletește de domnul Gaime ; eram, ca să spun așa, al doilea discipol al lui ; și asta îmi făcu

¹ Personaj din opera *Emil* (n. t.).

atunci neprețuitul bine de a mă întoarce de pe panta viciului spre care mă împingea lenevia mea.

Într-o zi, pe cînd mă așteptam la asemenea lucru mai puțin ca la orice, veni cineva să mă caute din partea contelui de La Roque. Din pricină că mă dușesem la el și nu-i putusem vorbi, mă descurajasem și nu m-am mai dus; credeam că m-a uitat sau că a rămas cu impresii proaste despre mine. Mă înșelam. Fusesse de mai multe ori martorul plăcerii cu care îmi îndeplineam datoria pe lîngă mătușa lui; i-o spusese chiar bătrînei, și mi-a amintit-o mie însumi atunci cînd nici nu mă mai gîndeam. Mă primi bine, îmi spuse că, fără să mă încînte cu făgăduieli goale, îmi căutase o slujbă, că reușise, că mă pune pe drumul de a deveni ceva, că mie îmi rămînea să fac răs-tul, că familia în care mă ajuta să intru era puternică și bine văzută; că nu aveam nevoie de alți protec-tori pentru a mă ridica și că, deși tratat la început ca simplul servitor, așa cum mai fusesem, puteam să fiu încredințat că, de mă vor judeca după simțămintele și purtarea mea mai presus de această stare, vor fi gata să nu mă lase aici. Sfîrșitul acestui discurs dez-minți în chip crud strălucitele speranțe pe care mi le dăduse începutul lui. „Cum! Tot lacheu!“ mi-am spus în sinea mea cu un dispreț amar, pe care încre-derea îl spulberă însă repede. Mă simțeam prea puțin făcut pentru această slujbă, ca să mă tem că mă vor lăsa la ea.

Mă duse la contele de Gouvon, primul gentilom al reginei și șeful ilustrei case de Solar. Aerul plin de demnitate al acestui respectabil bătrîn făcu să mi se pară și mai călduroasă primirea ce mi-o arătă. Mă întrebă cu luare-aminte, iar eu i-am răspuns cu sinceritate. Îi spuse contelui de La Roque că aveam o înfățișare plăcută și care făgăduia istețime de minte; că i se părea, într-adevăr, a nu-mi lipsi așa ceva, dar

că nu asta e totul și că trebuie să mă vadă la treabă ; apoi, întorcându-se spre mine : „Copilul meu, îmi spuse el, în mai toate lucrurile începutul e greu ; al dumitale nu va fi totuși prea greu. Fii înțelept și caută să plăci aici la toată lumea ; iată, deocamdată, singura dumitale datorie ; cît despre rest, păstrează-ți curajul ; și se va purta de grijă.“ Numaidecît trecu la marchiza de Breil, nora lui, căreia mă prezentă, apoi abatelui de Gouvon, fiul său. Acest debut mi se păru de bun augur. Învățasem destule lucruri pînă acum spre a-mi da seama că nu se fac atîtea ceremonii pentru primirea unui lacheu. Într-adevăr, nu mă tratară ca atare. Luam masa în oficiu ; nu mi se dădu livrea, iar cînd contele de Favria, un tînăr cam zăbăuc, vroi să mă pună să stau la spatele trăsurii lui, bunicul său nu îngădui aceasta, spunînd să nu mă urc la spatele nici unei trăsurii și să nu urmez pe nimeni în afara casei. Totuși, serveam la masă și făceam, înăuntru, aproape slujba unui lacheu ; dar o făceam într-un fel oarecum liber, fără să fiu legat anume de nimeni. În afară de cîteva scrisori pe care mi le dicta și de imaginile pe care contele de Favria mă punea să le decupez, eram aproape stăpîn pe tot timpul meu de peste zi. Această încercare, de care nu-mi dădeam seama, era de bună seamă foarte primejdioasă ; nu era nici prea ome-nească ; deoarece asemenea mare trîndăveală putea face să mă dedau la vicii pe care altfel nu le-aș fi cunoscut.

Dar, din fericire, tocmai asta nu se întîmplă. Lecțiile domnului Gaime puseseră stăpînire pe inima mea și prinsesem atîta gust pentru ele, încît uneori plecam spre a mă duce să le ascult iar. Cred că cei care mă vedeau ieșind astfel pe furiș nu bănuiau cîtuși de puțin unde mă duceam. Nu se poate ceva mai înțelept decît sfaturile pe care mi le dădea el

în legătură cu felul cum trebuie să mă port. Începuturile mele fură minunate ; eram de o hărnicie, de o atenție, de un zel ce încântau pe toată lumea. Abatele Gaime mă preveni, cu bună dreptate, să cumpătez această primă osîrdie, de teamă ca ea să nu încetineze și să nu se bage de seamă acest lucru. „Începutul dumitale, îmi spuse el, este regula a ceea ce ți se va cere mereu ; încearcă de a nu căuta să faci mai mult în continuare, dar ferește-te să faci vreodată mai puțin.“

Cum nu fusesem cîntărit după micile mele înzes-trări și cum nu mi se presupuneau decît acelea pe care le promisem de la natură, se părea că, în ciuda celor ce-mi spusese contele de Gouvon, nimeni nu se gîdea să-mi dea vreo importanță deosebită. Interveniră unele întîmplări, și eu fui dat uitării. Marchizul de Breil, fiul contelui de Gouvon, era pe atunci ambasador la Viena. Se produsură schimbări la curte care se făcură simțite în familie, și toți fură, cîteva săptămîni, atît de frămîntați, încît nu mai aveau timp să se gîndească la mine. Totuși, pînă atunci, eu nu-mi încetinisem rîvna. Ceva însă îmi făcu și bine și rău, îndepărtîndu-mă de orice risipire exterioară, dar aducînd oarecare ușurință în felul cum îmi îndeplineam îndatoririle.

Domnișoara de Breil era o fată tînără, cam de aceeași vîrstă cu mine, bine făcută, destul de frumoasă, foarte albă, cu păr foarte negru și, cu toate că era brunetă, avea pe față acel aer de delicatețe al blondelor, căruia inima mea nu i-a rezistat nicio-dată. Costumul de curte, atît de potrivit persoanelor tinere, îi marca talia frumoasă, îi punea în evidență pieptul și umerii și-i făcea figura și mai strălucitoare prin doliul pe care-l purta atunci. Se va spune că nu era treaba unui servitor să bage în seamă aceste lucruri. Era o cutezanță, fără îndoială, dar mă uitam totuși,

și de altfel nici nu eram singurul. Majordomul și valeții de cameră vorbeau uneori la masa noastră despre ea cu o grosolănie care mă făcea să sufăr cumplit. Nu-mi pierdusem încă chiar într-atîta capul ca să mă îndrăgostesc cu adevărat. Nu uitam ce sînt, stăteam la locul meu și dorințele-mi n-o luau razna. Îmi plăcea să o privesc pe domnișoara de Breil, s-o aud rostind cîteva cuvinte ce dovedeau spirit, înțelegere, cumințenie ; ambiția mea, mărginită la încîntarea de a o servi, nu trecea dincolo de drep-turile ce-mi erau îngăduite. La masă, căutam să prind orice prilej spre a mi le pune în valoare. Dacă lacheul pleca o clipă de lîngă scaunul ei, mă și instalam în locul lui, și astfel puteam să stau în fața ei ; îi urmăream ochii să ghicesc ce vroia, pîndeam momentul cînd trebuia să-i schimb farfuria. Ce n-aș fi făcut, numai să se îndure a-mi da o poruncă, a-mi arunca o privire, a-mi spune un singur cuvînt ! Dar nimic ; mă mistuia chinul de a fi nul pentru ea ; nici nu observase măcar că mă aflam acolo. Totuși, fratelui ei, care îmi adresa uneori cîte un cuvînt în timpul mesei, spunîndu-mi nu știu ce vorbă puțin binevoitoare, îi dădui un' răspuns atît de fin și atît de bine întocmit, că atrase atenția domnișoarei de Breil, care își îndreptă ochii spre mine. Această privire, scurtă, mă umplu de fericire. A doua zi, se ivi prilejul de a-mi arunca încă o privire, și m-am străduit să nu scap ocazia. În ziua aceea se dădea un mare ospăț, unde văzui, pentru prima dată, cu uimire, că majordomul servea bucatele cu spada la brîu și cu pălăria pe cap. Din întîmplare, veni vorba de stema casei de Solar, care era zugrăvită pe tapiserie cu deviza : *Tel fiert qui ne tue pas*. Cum piemontezii nu sînt de obicei desăvîrșiți în limba franceză, cineva găsi în această deviză o greșeală de ortografie și spuse că la cuvîntul *fiert* litera *t* este de prisos.

Bătrînul conte de Gouvon se pregătea să răspundă ; dar, aruncîndu-și ochii spre mine, văzu că eu zîmbeam fără a îndrăzni să spun nimic : îmi ordonă să vorbesc. Atunci spusei că eu nu socoteam litera *t* de prisos, că *fiert* era un vechi cuvînt francez care nu venea de la adjectivul *ferus*, mîndru, amenințator, ci de la verbul *ferit*, lovește, rănește ; astfel că deviza nu-mi pare a spune : acela amenință, ci *acela lovește care nu ucide*.

Toată lumea mă privea și se privea fără să spună nimic. Rar poți vedea în viață asemenea înmărmurire. Dar ceea ce mă bucură mai mult fu să văd limpede pe chipul domnișoarei de Breil o rază de satisfacție. Această persoană atît de mîndră catadixi să-mi arunce o a doua privire, care făcea pe puțin cît și prima ; întorcîndu-și ochii spre bunicul său, părea să aștepte cu un fel de nerăbdare lauda pe care el mi-o datora, și pe care mi-o și făcu, într-adevăr, atît de deplină, de întregă, și cu un aer atît de mulțumit, încît toată masa se porni să facă la fel. Această clipă fu scurtă, dar plină de toate încîntările. Fu unul din acele momente prea rare ce repun lucrurile în ordinea lor firească și răzbună meritul înjosit de nedreptățile soartei. Cîteva minute după aceea, domnișoara de Breil, ridicîndu-și din nou ochii spre mine, mă rugă, cu un ton în glas pe cît de sfios pe atît de blînd, să-i torn să bea. Se înțelege că n-am lăsat-o să aștepte ; dar, apropiindu-mă, fui cuprins de un asemenea tremur, că, umplînd prea mult paharul, am vărsat o parte din apă în farfurie și chiar pe dînsa. Fratele ei mă întrebă bezmetic de ce tremur atît de tare. Această întrebare n-avu darul să mă liniștească, iar domnișoara de Breil se înroși pînă în albul ochilor.

Aici se sfîrși romanul din care se va observa, ca și în cazul cu doamna Basile și în tot ce a urmat în

viața mea, că nu am noroc în dragoste. În zadar am trecut cu serviciul în anticamera doamnei de Breil : n-am mai primit nici un semn de atenție din partea fiicei ei. Aceasta intra și ieșea fără să mă privească, iar eu abia îndrăzneam să ridic ochii spre ea. Eram chiar atât de nătîng și de stîngaci, că, într-o zi, cînd trecînd pe lîngă mine, lăsă să-i cadă mînușa, eu, în loc să mă reped la acea mînușă pe care aș fi vroît s-o acopăr cu sărutări, nu îndrăznii să mă mișc din loc și am lăsat să-i ridice mînușa un mojić de valet pe care l-aș fi zdrobit bucuros. Ceea ce mă intimidă și mai mult fu să observ că nu aveam fericirea de a fi agreat de doamna de Breil. Nu numai că nu-mi dădea nici o poruncă, dar nici nu primea vreodată să o servesc eu ; ba chiar, de două ori, aflîndu-mă în anticamera sa, mă întrebă pe un ton foarte sec dacă n-am nimic de făcut. A trebuit să renunț la această scumpă anticameră. La început mi-a părut rău, dar, furat de alte îndeletniciri, în curînd nu m-am mai gîndit la ea.

M-am putut consola de disprețul doamnei de Breil prin bunătatea socrului ei, care își aminti, în sfîrșit, că mai existam și eu pe acolo. În seara ospățului despre care am vorbit, avu cu mine o convorbire de o jumătate de ceas, de care el păru mulțumit, iar eu fui încîntat. Acest cumsecade moșneag, deși om de spirit, era mai puțin isteț ca doamna de Vercellis, dar avea mai multă inimă, și reușii mai ușor pe lîngă el. Îmi spuse să mă dau pe lîngă abatele de Gouvon, fiul său, care mă privea cu simpatie ; că această simpatie, dacă voi ști să o cultiv, mi-ar putea fi de folos și m-ar face să dobîndesc ceea ce-mi lipsea în vederea planurilor ce le aveau cu mine. Chiar a doua zi dimineața alergai la domnul abate. El nu mă primi ca pe un servitor ; mă puse să stau la gura sobei lui și interogîndu-mă cu cea mai

mare blîndețe, văzu repede că educația mea, începută în atîtea direcții, nu se împlinise în nici una. Găsind mai ales că știam puțină latinească, hotărî să mă învețe mai temeinic. Ne înțeleaserăm să vin la el în fiecare dimineață, și începui chiar de a doua zi. Astfel, printr-una din acele ciudățenii ce se vor întîlni adesea în cursul vieții mele, eram în același timp mai prejos și mai presus de starea mea, eram discipol și valet în aceeași casă, și în slujba mea de simbriaș aveam totuși un preceptor de viță nobilă, cum au numai copiii de regi.

Domnul abate de Gouvion era fiul cel mai tînăr al unei familii care-l hărăzise episcopatului, și din acest motiv fusese pus să urmeze studii mai mult decît li se cere de regulă copiilor de viță mare. Fusese trimis la universitatea din Siena, unde stătuse mai mulți ani și de unde se întorsese cu o doză atît de mare de cruscantism¹, încît era la Torino aproape ceea ce era altădată la Paris abatele de Dangeau. Dezgustul de teologie îl îndreptase spre artele frumoase, ceea ce este foarte obișnuit în Italia la cei care urmăresc cariera bisericească. Citise mulți poeți; făcea bunișoare versuri latine și italiene. Într-un cuvînt, avea gustul care trebuia spre a mi-l forma pe al meu și a pune oarecare rînduială în harababura cu care îmi împuiasem capul. Dar, fie că destoinicia mea îi dăduse iluzii asupra științei mele, fie că nu putu suporta plictiseala latinei elementare, mă ridică de la început mult prea sus; și abia terminai de tradus cîteva fabule din Fedru, că mă aruncă în Vergiliu, unde nu înțelegeam aproape nimic. Eram sortit, cum se va vedea mai departe, să reiau adesea învățarea limbii și să nu o știu niciodată bine. Totuși, munceam cu multă rîvnă, iar dîmnul abate mă

¹ Purism al limbii italiene (n.t.).

ajuta totdeauna cu o bunătate a cărei amintire mă înduioșează pînă și astăzi. Îmi petreceam cu el o mare parte a dimineții, atît pentru instruirea mea, cît și pentru serviciul său ; nu serviciul față de persoana lui, căci nu îngăduia să-l slujesc cu nimic, ci pentru a scrie la dictarea sa și a copia ; iar funcțiunea aceasta de secretar îmi fu mai folositoare decît aceea de școlar. Nu numai că am învățat astfel italiana în forma ei pură, dar am prins gust pentru literatură și oarecare pricepere a cărților bune ce nu se căpăta la Tribu și care îmi sluji mult, mai tîrziu, cînd am început să lucrez singur.

Această perioadă a vieții mele fu aceea cînd, fără proiecte de a deveni scriitor, puteam, în chipul cel mai cuminte, să nutresc speranța de a ajunge ceva. Domnul abate, foarte mulțumit de mine, o spunea la toată lumea, iar tatăl său îmi arată o dragoste atît de neobișnuită, încît contele de Favria mă înștiință că-i vorbise despre mine regelui. Însăși doamna de Breil părăsise față de mine aerul ei disprețuitor. În fine, am devenit un fel de favorit al casei, spre marea pizmă a celorlalți servitori care, văzîndu-mă onorat cu învățăturile fiului stăpînului lor, înțelegeau bine că nu aveam să mai rămîn multă vreme egalul lor.

Atît cît am putut să-mi dau seama din cîteva vorbe prinse din zbor și la care nu m-am gîndit decît mai pe urmă, în legătură cu planurile ce le aveau cu mine, mi s-a părut că cei din casa de Solar, țintind spre cariera de ambasador, și poate să-și deschidă pe îndelete calea către minister, ar fi fost foarte mulțumiți să-și formeze din vreme un slujitor cu merite și talente, care, depinzînd numai de ei, ar fi putut să capete încrederea lor și să-i servească apoi cu mult folos. Acest plan al contelui de Gouvion era nobil, îndreptățit, mărinimos și într-adevăr demn de un mare senior bine intenționat și prevăzător ; dar, în afară

de aceea că eu nu vedeam atunci toată întinderea planului, el era prea greu de înțeles pentru mintea mea și cerea o prea lungă înrobire. Ambiția mea zănată nu căuta înălțarea decât prin idile amoroase ; și, neavînd în aceasta contribuția nici unei femei, mi se părea că asemenea cale de a ajunge sus era înceată, grea și lipsită de bucurii ; cînd, dimpotrivă, ar fi trebuit să o găsesc cu atît mai onorabilă și mai sigură, cu cît femeile nu s-ar fi amestecat, deoarece soiul de merit pe care-l protejează ele era, neîndoios, mai puțin important decât acela ce mi se atribuia.

Totul mergea de minune. Obținusem, aproape smulseșem, stima tuturor celor ai casei ; probele se sfîrșiseră și eram privit în familie ca un tînăr de cea mai mare nădejde, care nu-și avea locul cuvenit și la care se așteptau să-l vadă ajuns. Dar locul meu nu era acela pe care mi-l pregăteau oamenii, și trebuia să mi-l cuceresc pe căi cu totul diferite. Ating aci una din trăsăturile caracteristice ce-mi sînt proprii, și e destul să o înfățișez cititorului, fără a mai face alte reflecțiuni.

Cu toate că la Torino erau mulți convertiți de teapa mea, nu-i vedeam cu ochi buni și n-am vroit niciodată să mă întîlnesc cu vreunul din ei. Dar am întîlnit cîțiva genevezi care nu erau convertiți, între alții un domn Mussard, poreclit *Gură-Spartă*, pictor de miniaturi și puțin rudă cu mine. Acest domn Mussard dădu de urma mea la contele de Gouvon și veni să mă vadă acolo, împreună cu un alt genevez, numit Bâcle, cu care fusesem camarad în timpul uceniciei mele. Acest Bâcle era un băiat foarte glumeț, foarte vesel, plin de ghidușii caraghioase, care la vîrsta lui îi stăteau bine. Iată-mă deodată prins de slăbiciune pentru domnul Bâcle, dar o slăbiciune așa de mare, că nu mă mai puteam despărți de el. Și tocmai trebuia să plece curînd,

pentru a se reîntoarce la Geneva. Ce pierdere pentru mine ! Și îi simțeam cu putere întreaga povară. Spre a mă bucura măcar de timpul ce-mi mai rămăsese, nu-l mai părăseam de loc sau, mai curînd, el nu mă părăsea pe mine ; căci, la început, nu-mi pierdusem chiar într-atîta capul încît să plec de acasă spre a petrece ziua cu el, fără învoire ; dar în curînd, văzînd că el pușese cu totul stăpînire pe mine, nu i se mai îngădui să treacă pragul, iar eu mă perpeleam așa de tare, încît, uitînd de toate, în afară de prietenul meu Bâcle, nu mă mai duceam la domnul abate, nici la domnul conte, și nici nu mai puteam fi văzut prin casă. Mi se făcură muștrări de care nu ascultai. Fui amenințat cu concedierea. Această amenințare fu pierderea mea : ea mă făcu să întrevăd că era cu puțință ca Bâcle să nu plece singur. De atunci, nu trăiam altă plăcere, altă soartă, altă fericire, decît aceea de a întreprinde o asemenea călătorie, și nu vedeam în asta decît nespusa bucurie a călătoriei, la capătul căreia o întrezăream, pe deasupra, pe doamna de Warens, dar la o depărtare imensă, căci reîntorcerea la Geneva nu spre ea îmi îndrepta gîndurile. Munții, cîmpiile, pădurile, rîurile, satele se înșiruiău fără sfîrșit și fără încetare cu noi încîntări ; acest preafrumos drum părea că-mi va absorbi întreaga existență. Îmi aminteam cu mare plăcere cît de încîntătoare mi se păruse această călătorie la venire. Ce trebuia să fie ea, cînd, la bucuria libertății, se adăuga aceea de a face drumul cu un camarad de vîrsta mea, de gustul meu și de o mare voieșie, fără siliri, fără îndatoriri, fără constrîngerii, fără să fim împiedicați de a ne duce sau de a ne opri unde ne place ! Ar trebui să fii nebun ca să jertfești o asemenea fericire unor planuri ambițioase a căror înfăptuire e înceată, grea și nesigură, și care, pre-

supunînd că s-ar realiza într-o zi, nu fac, cu toată strălucirea lor, cît un sfert de ceas de adevărată bucurie și de libertate în zarea tinereții.

Stăpînit de asemenea închipuiri, mă purtai în așa fel, că ajunsei să fiu dat afară, ceea ce se întîmplă, e drept; nu fără oarecare bătaie de cap. Într-o seară, întorcîndu-mă acasă, majordomul îmi anunță concedierea din partea domnului conte. Era tocmai ceea ce doream; căci, înțelegînd fără să vreau ciudățenia purtării mele, adăugai la asta, ca o scuză, nedreptatea și ingratitudinea, crezînd că astfel îi voi face pe oameni să-și dea seama de greșeala lor și dezvinovățindu-mă față de mine însumi de o hotărîre luată de nevoie. Mi se comunică din partea contelui de Favria să mă duc să-i vorbesc a doua zi dimineața, înainte de plecare; și cum se vedea că, pornit pe această cale, eram în stare să nu mai ascult de nimic, majordomul hotărî ca abia după această vizită să-mi dea cîtiva bani ce-mi fuseseră sorociți și pe care, de bună seamă, mi-i cîștigasem anevoie; căci, nevroind să mă lase în funcția de valet, nu mi se fixase o leafă anume.

Contele de Favria, oricît de tînăr și de zvîntura-tic era el, îmi ținu în această împrejurare discursurile cele mai înțelepte și aș îndrăzni aproape să spun cele mai călduroase, într-atît îmi expuse, într-un chip măgulitor și mișcător, grija ce mi-o purta unchiul său și intențiile bunicului său. În sfîrșit, după ce îmi înfățișă tot ceea ce sacrificam pentru a mă duce la pierzanie, el se arătă gata să se împace cu mine, cerînd drept singură condiție să nu-l mai văd pe nenorocitul acela care-mi tulburase mințile.

Era atît de limpede că nu spunea toate acestea din propriul său îndemn, încît, în ciuda prosteștii mele orbiri, am simțit întreaga bunătate a bătrînului

meu stăpîn, și fui adînc mișcat, dar acea frumoasă călătorie mi se întipărise prea tare în minte pentru ca ceva să-i mai poată clătina farmecul. Nu mai vroiam să știu de nimic: m-am încăpățînat, m-am îndîrjit, am făcut-o pe mîndrul și am răspuns cu semeție că, de vreme ce am fost concediat, îmi primesc soarta, că nu mai e cazul să se revină și că, orice ar putea să mi se întîmple în viață, eram hotărît să nu mă las izgonit de două ori dintr-o casă. Atunci, acest tînăr, pe bună dreptate mîniat, mă beșteli așa cum meritam, mă apucă de umeri și mă dădu afară din cameră, închizînd ușa în urma mea. Eu ieșii triumfător, ca și cum aș fi cucerit cea mai mare victorie, și, de teamă să nu fiu silit să dau o a doua luptă, avui nevrednicia de a pleca fără a mă mai duce să-i mulțumesc domnului abate pentru bunătața lui.

Pentru a înțelege pînă unde mergea nebunia mea în acel moment, ar trebui să se știe pînă la ce punct inima mea e în stare să se înflăcăreze pentru cele mai neînsemnate lucruri și cu ce putere se aruncă ea în plăsmuirea unei fapte care o atrage, oricît de zadarnică ar fi uneori acea faptă. Fațetele cele mai ciudate, cele mai copilărești, cele mai smințite vin să mîngîie ideea mea favorită și să-mi arate că ar fi cu putință să mă las condus de ea. Cine ar crede că, la aproape nouăsprezece ani, cineva ar putea să se bizuie pe o sticlă goală spre a-și cîștiga existența de toate zilele? Dar, ascultați.

Abatele Gouvon îmi dăduse în dar, cu cîteva săptămîni înainte, un mic vas din care țîșnea apa, foarte frumos și de care eram încîntat. În timp ce ne jucam cu acest vas și vorbeam despre călătoria noastră, ne gîndirăm, deșteptul de Bâcle și cu mine, că unul ar putea să slujească celeilalte și să o prelungească. Ce putea fi mai curios pe lume decît

un vas din care țîșnește apa? Acest principiu fu baza pe care clădirăm edificiul îndestulării noastre. Era destul să adunăm în fiecare sat țăranii în jurul vasului nostru, și hrana avea să ne cadă de-a gata, cu atît mai îmbelșugată cu cît eram încredințați, și unul și altul, că merindele nu-i costă nimic pe cei care le culeg și că, dacă ei nu-i ghițuiesc pe drumeți cu de-ale mîncării, asta nu e decît o rea voință din partea lor. Ne închipuiam numai ospețe și nunți peste tot și ne făceam socoteala că, fără a cheltui decît aerul din plămîinii noștri și apa din vasul țîșnitor, ne vom putea descurca foarte ușor în Piemont, în Savoia, în Franța și pretutindeni în lume. Făuream planuri de călătorii nesfîrșite, pornind mai întîi în sus, spre nord, mai mult din plăcerea de a trece Alpii, decît din nevoia presupusă de a ne opri în cele din urmă undeva.

Acesta fu planul pe baza căruia pornii la drum, părăsindu-mi fără părere de rău protectorul, preceptorul, studiile, speranțele și așteptarea unei situații aproape asigurate, pentru a începe viața unui adevărat hoinar. Adio capitală, adio curte, ambiție, vanitate, dragoste, femei frumoase și toate marile idile la care năzuisem cu un an mai înainte. Pornesc la drum cu vasul meu țîșnitor și cu prietenul Băcle, cu punga ușoară, dar cu sufletul încărcat de bucurie, neavînd alt gînd decît să mă îmbăt de această fericire pribeagă la care îmi mărginisem dintr-o dată strălucitoarele mele proiecte.

Am făcut această călătorie năstrușnică aproape în chipul plăcut la care mă așteptasem, dar nu chiar întru totul așa cum prevăzusem; căci deși vasul nostru înveselea cîteva clipe prin cîrciumi hangițele și servitoarele lor, la plecare trebuia totuși să plătim găzduirea. Dar asta nu ne tulbura de loc și nu ne gîndeam să tragem foloase din jucăria noas-

tră decît atunci cînd banii aveau să ni se termine. O întîmplare neprevăzută ne scăpă de asemenea grijă : vasul se sparse aproape de Bramant ; era şi timpul, căci prindeam să simţim, fără a ne o mărturisi, că el începea să ne plictisească. Această nenorocire ne făcu mai voioşi ca înainte şi rîserăm mult de nesocotinţa noastră, uitînd că veşmintele şi încălţărilor ni se vor rupe, sau că ne pusesem nădejdea în acel vas spre a ni le reînnoi. Ne continuăm drumul la fel de nepăsători precum îl începusem, dar apucînd ceva mai drept spre ţinta unde punga noastră ce se golea ne sîlea să ajungem cît mai repede.

La Chambéry mă năpădiră gîndurile, nu în privinţa prostiei pe care o făcusem, nici un om nu regretă atît de repede trecutul, ci în privinţa primirii ce mă aştepta la doamna de Warens ; căci priveam casa ei ca şi casa mea părintească. Îi scrisesem despre angajarea mea la contele de Gouvion ; ea ştia pe ce picior mă aflam acolo şi, lăudîndu-mă, îmi dăduse nişte sfaturi foarte înţelepte asupra felului cum trebuie să răspund la bunătatea ce mi se arăta. Era încredinţată că am nimerit-o bine, numai dacă nu voi năruî totul prin vreo greşeală a mea. Ce va spune oare acum, văzînd că mă întorc ? Nici prin gînd nu-mi trecea că ar putea să-mi închidă uşa ; mă temeam însă de supărarea pe care aveam să i-o produc ; socoteam muştrările ei mai aspre pentru mine decît orice altă nenorocire. Hotărîii să îndur totul în tăcere şi să fac totul spre a o linişti. N-o vedeam pe lume decît pe ea singură : a trăi urgisit de ea era ceva ce nu putea fi cu putinţă.

Ceea ce mă neliniştea cel mai mult era tovarăşul meu de drum, pe umerii căruia nu vroiam să arunc vina şi de care mă temeam că n-am să pot scăpa

atît de ușor. Am pregătit despărțirea noastră purtîndu-mă cu el destul de rece în ultima zi. Păcătosul m-a mirosit însă ; era mai mult zurliu decît prost. Credeam că o să fie mîhnit de schimbarea mea ; m-am înșelat ; amicul Bâcle nu se mîhnea de nimic. Intrînd în Annecy, abia puserăm piciorul în oraș, că el îmi spuse : „Iată-te la tine“, mă îmbrățișă, îmi spuse adio, se răsuci pe călcîie și dispăru. N-am mai auzit niciodată nimic despre el. Cunoștința și prietenia noastră durară în totul cam vreo șase săptămîni, dar urmările vor dura atît cît și mine.

Cît de tare îmi bătea inima apropiindu-mă de casa doamnei de Warens ! Picioarele îmi tremurau, ochii mi se acopereau de un vâl, nu vedeam nimic, nu auzeam nimic, n-aș fi recunoscut pe nimeni ; fui nevdit să mă opresc de mai multe ori spre a răsufla și a-mi veni în fire. Oare teama de a nu primi ajutorul de care aveam nevoie era aceea care mă tulbura atît de mult ? La vîrsta mea, frica de a nu muri de foame să producă oare atîta spaimă ? Nu, nu ; o spun cu tot adevărul și mîndria, niciodată, în cursul vieții mele, îndestularea sau lipsurile nu mi-au aprins și nici nu mi-au întristat inima. De-a lungul vieții mele întortocheate și demne de memorat prin încercările ei, adesea fără adăpost și fără o bucată de pîine, am privit totdeauna cu același ochi și bogația și sărăcia. La nevoie, aș fi putut că cerșesc sau să fur ca oricare altul, dar nu să mă neliniștesc că am ajuns aici. Puțini oameni au gemut ca mine, puțini au plîns ca mine în viața lor ; dar niciodată sărăcia sau teama de a cădea în ghearele ei nu m-au făcut să scot un suspin sau să vărs o lacrimă. Sufletul meu, în izbeliștea soartei, n-a cunoscut decît binele și răul ce porneau de la el însuși,

și tocmai atunci cînd nu-mi lipsea nimic pentru trai, eu m-am simțit cel mai nenorocit dintre muritori.

De cum apărui în fața doamnei de Warens, înfățișarea ei mă liniști. Am tresărit la primul sunet al vocii sale; m-am aruncat la picioarele ei, și, sub puterea celei mai vii bucurii, mi-am lipit buzele pe mîna ei. În ce-o privea, nu știu dacă aflase ceva despre mine; dar văzui prea puțină surprindere pe chipul ei și nici o urmă de supărare. „Sărman copil, îmi spuse cu un glas mîngîietor, iată-te dar din nou aici! Știam că erai prea tînăr pentru o călătorie ca asta; sînt însă mulțumită că nu s-a întîmplat mai rău decît m-aș fi temut.“ Apoi mă puse să-i înșir povestea mea, care nu fu lungă, și pe care i-o depănai cu toată sinceritatea, lăsînd totuși la o parte unele amănunte, dar, în rest, fără să mă cruț și nici să mă scuz.

Veni vorba despre sălașul meu. Ea se consultă cu camerista. Nici nu mai îndrăzneam să răsflu în timpul convorbirii lor; dar cînd auzii că voi dormi aici în casă, abia putui să mă stăpînesc, și am văzut că mi s-a dus mica bocceluță în camera ce-mi era hărăzită, aprîndea la fel cum Saint-Preux văzuse așezîndu-i-se jîlțul la doamna de Wolmar¹. Avui, pe deasupra, plăcerea de a afla că această favoare nu va fi trecătoare; și, într-un moment cînd credeau că mă gîndesc la altceva, o auzii spunînd: „N-au decît să vorbească ce vor; dar de vreme ce providența mi l-a adus înapoi, sînt hotărîtă să nu-l părăsesc“.

Iată-mă deci stabilit, în sfîrșit, la ea. Totuși, această instalare nu fu încă aceea prin care îmi datez zilele fericite ale vieții mele, dar servi la pregătirea lor. Cu toate că sensibilitatea inimii, care

¹ Personaje din romanul lui Rousseau, *Noua Heloiză* (n. t.).

ne face să ne bucurăm cu adevărat de noi, este opera naturii și poate o însușire a organismului, ea are nevoie de împrejurări care să o dezvolte. Fără aceste cauze întâmplătoare, un om născut cu o fire foarte duiosă n-ar simți nimic și ar muri fără să-și cunoască ființa proprie. Aproape așa fusesem eu pînă atunci, și poate că așa aș fi rămas totdeauna, dacă n-aș fi cunoscut-o pe doamna de Warens, sau dacă, chiar cunoscînd-o, n-aș fi trăit multă vreme în preajma ei, spre a-mi însuși dulcea deprindere a simțămintelor afectuoase pe care ea mi le inspiră. Îndrăznesc să o spun, cine nu simte decît iubirea nu simte ceea ce e mai plăcut în viață. Cuncosc un alt simțămînt, mai puțin năvalnic poate, dar de o mie de ori mai desfătător, care uneori se îmbină cu iubirea, dar de care este adesea despărțit. Acest simțămînt nu e numai prietenie; el e mai voluptos, mai gingaș; nu-mi închipui că el se poate înfiripa pentru cineva de același sex; cel puțin eu, care am fost prieten mai mult ca oricare om, nu l-am încercat-niciodată față de nici unul din prietenii mei. Acest lucru nu e prea limpede, dar va deveni în cele din urmă; simțămintele nu se descriu cu adevărat decît prin efectele lor.

Doamna de Warens locuia într-o casă veche, dar destul de mare pentru a avea o frumoasă încăpere de rezervă, din care făcuse camera ei cea mai de vază, și care era aceea unde am fost instalat. Această cameră dădea spre alea despre care am vorbit, unde s-a petrecut prima noastră întîlnire, și dincolo de rîu și de livezi se zărea cîmpia. Asemenea priveliște nu era un lucru care să nu lîncînte pe tînărul oaspete. Era, după Bossey, prima dată cînd aveam verdeață la ferestrele mele. Veșnic înconjurat de ziduri, nu avusesem sub ochi de-

cît acoperişuri de case sau cenuşul străzilor. Cît de plăcută şi de dragă îmi fu această noutate ! Ea îmi spori şi mai mult înclinările către înduioşare. Vedeam în această fermecătoare panoramă încă una din binefacerile scumpei mele gazde ; mi se părea că ea o pusese anume acolo, pentru mine ; şedeam aici în linişte, alături de ea ; o vedeam pretutindeni printre flori şi verdeaţă ; farmecul ei şi farmecul primăverii se confundau în ochii mei. Inima-mi, pînă atunci înăbuşită, se simţea la largul ei în acest văzduh, iar suspinele-mi se răspîndeau mai în voie în acele grădini.

La doamna de Warens nu era măreţia pe care o văzusem la Torino, dar se găsea aici curăţenie, buna-cuviinţă şi o îmbelşugare patriarhală, faţă de care fastul nu se potriveşte niciodată. Ea avea puţine tacîmuri de argint, nici un porţelan, nici un vînat în bucătăria sa şi nici în pivniţă vinuri aduse din alte părţi ; dar şi una şi alta erau bine înzestrate pentru nevoile tuturor, şi dînsa servea o excelentă cafea în ceşcuţe de faianţă. Oricine venea să o vadă era poftit să ia masa cu dînsa sau la dînsa, şi nu era lucrător, mesager sau drumcî care să plece fără a fi ospătat sau cinstit cu băutură. Personalul de serviciu era alcătuit dintr-o cameristă friburgheză destul de drăguţă, care se numea Merceret, un valet, din ţara ei, pe nume Claude Anet, despre care va fi vorba mai departe, dintr-o bucătăreasă şi din doi purtători închiriaţi, cînd se ducea în vizită, ceea ce făcea foarte rar. Iată destule poveri pentru o rentă de două mii de livre ; totuşi, micul ei venit, bine chibzuit, ar fi putut ajunge pentru toate acestea într-o ţară unde pămîntul e mănos şi banii foarte rari. Din păcate, chivernisirea n-a fost niciodată virtutea ei favo-

rită : se îndatora, plătea ; banii intrau și ieșeau, totul se ducea.

Felul cum își orînduise gospodăria era exact acela pe care l-aș fi ales eu : nu se poate spune că nu m-am înfruptat din asta. Ceea ce-mi plăcea mai puțin era că trebuia să stăm prea mult timp la masă. Ea se împăca greu cu mirosul ciorbei și al mîncărilor ; acest miros o făcea aproape să leșine, și dezgustul ținea mult. Căuta să se obișnuiască încetul cu încetul, vorbind, dar fără să mănînce. Abia după o jumătate de ceas gusta prima îmbucătură. Eu aș fi mîncat de trei ori în acest interval ; terminam masa cu mult înainte ca ea să o înceapă. Pe urmă o luam de la început împreună cu ea ; astfel, mîncam cît doi, și nu mă simțeam de loc rău. Pe scurt, mă lăsam cu atît mai mult în voia plăcutului simțămînt de bun trai, pe care-l încercam în preajma ei, cu cît acest bun trai de care mă bucuram nu era tulburat de nici o grijă în privința mijloacelor de a-l susține. Nefiind încă la curent cu mersul treburilor ei bănești, presupuneam că ele se mențin totdeauna la aceeași stare. Am găsit mereu în casa ei aceleași bucurii ; dar, cunoscînd mai îndeaproape situația reală și văzînd că ele costau mai mult decît veniturile sale, nu le-am mai gustat cu aceeași tihnă. Prevederea a stat totdeauna la mine în calea desfătării. În zadar am întrevăzut viitorul : nu l-am putut înlătura.

Încă din prima zi, familiaritatea cea mai blîndă s-a stabilit între noi la treapta la care ea a continuat apoi mereu. *Micuțul* mă agreia doamna de Warens ; *Maman*, o agreiam eu ; și am rămas totdeauna *Micuțul* și *Maman*, chiar cînd numărul anilor aproape ștersese diferența de vîrstă dintre noi. Socot că aceste două apelative exprimă cel mai bine ideea despre tonul nostru, simplitatea felului nostru

de a ne purta și mai ales legătura dintre inimile noastre. Ea fu pentru mine cea mai iubitoare dintre mame, care nu căuta niciodată plăcerea ei, ci numai binele meu ; și dacă simțurile au intrat în dragostea ce i-o purtam, asta nu era pentru a-i schimba natura, ci doar pentru a o face mai delicată, pentru a mă îmbăta de farmecul de a avea o mamă tânără și frumoasă, pe care îmi plăcea nespus de mult s-o mângâi: spun s-o mângâi în adevăratul înțeles al cuvîntului, căci niciodată ea nu se gîndea să-și precupețească sărutările, nici cele mai calde mângîieri materne, iar eu n-am căutat niciodată să abuzez de ele. Se va spune că între noi au fost, pînă la urmă, și legături de alt soi ; recunosc, așa e ; dar răbdare, nu pot să spun tot dintr-o dată.

Scurta privire ce mi-o aruncă la prima noastră întîlnire a fost singurul moment cu adevărat pătimaș pe care ea m-a făcut să-l simt vreodată, dar acest moment a fost opera surprizei. Privirile mele nu s-au furișat niciodată necuviincioase sub băzmăluța ei, cu toate că un piept frumos și rău ascuns în acel loc ar fi putut să le atragă. Nu aveam nici imbolduri, nici dorințe în preajma ei ; eram de o potolire încîntătoare, bucurîndu-mă fără să știu din ce pricină anume. Mi-aș fi petrecut astfel viața întreagă și chiar veșnicia fără să mă plictisesc nici o clipă. Ea este singura persoană lîngă care n-am simțit niciodată acea uscăciune a conversației, ce-mi produce o adevărată osîndă în a trebui să o susțin. Convorbirile noastre nu erau atît niște discuții, cît o sporovăială nesecată, care nu se sfîrșea decît dacă era întreruptă de cineva. Departe de a-mi face o lege din a vorbi, trebuia mai curînd să-mi fac una din a tăcea. Gîndindu-se mereu la proiectele ei, cădea uneori în visare. Ei bine, o lăsam să viseze, tăceam, o contemplam, și eram cel mai fericit dintre oameni. Mai aveam un nărav foarte ciu-

dat. Fără a pretinde favorurile unei convorbiri între patru ochi, le căutam neconținut și mă bucuram de ele cu o patimă ce degenera în furie atunci cînd nepoștiții veneau să le tulbure. De îndată ce intra cineva, bărbat sau femeie, n-avea importanță cine, eu ieșeam bombănind, neputînd îndura să rămînem în trei. Mă duceam să număr minutele în anticameră, blestemînd de mii de ori acești nesfîrșiți vizitatori și neputînd să concep ce aveau ei să spună atîta, fiindcă eu aveam și mai mult de spus.

Nu simțeam întreaga tărie a atașamentului meu față de ea decît atunci cînd n-o vedeam. Cînd o vedeam, nu eram decît mulțumit, în schimb, în absența ei, neliniștea mea devenea aproape dureroasă. Nevoia de a trăi lîngă ea îmi stîrnea porniri de înduioșare ce mergeau adesea pînă la lacrimi. Îmi voi aminti totdeauna că într-o zi de sărbătoare, pe cînd ea se afla la biserică, m-am dus să mă preumblu în afara orașului, cu inima plină de imaginea ei și cu dorința fierbinte de a-mi petrece toate zilele alături de dînsa. Aveam destul bun-simț spre a vedea că, în lumina prezentului, așa ceva nu era cu putință și că fericirea pe care o gustam cu atîta nesaț va fi scurtă. Asta dădea reveriei mele o tristețe care n-avea totuși nimic sumbru și pe care o speranță îmbietoare o potolea puțin. Dangătul clopotelor, care m-a impresionat totdeauna în mod deosebit, cîntecul păsărelor, frumusețea zilei, dulceața peisajului, casele țărănești răspîndite pe cîmp și în care vedeam în gînd sălașul nostru comun, toate acestea mă sfîșiau cu un simțămînt atît de viu, de cald, de trist și de mișcător, încît mă vedeam transpus, ca într-un extaz, în acel lăcaș fericit și în acea fericită vreme cînd inima mea, atingînd întreaga bucurie după care tînjea, trăia în desfătări de nedescris, fără să se gîndească însă la voluptatea simțurilor. Nu-mi amintesc să mă fi avîntat vreodată în viitor

cu mai multă însuflețire și amăgire decît am făcut-o atunci; și ceea ce m-a izbit mai mult, amintindu-mi de această reverie, atunci cînd ea s-a înfăptuit, este de a fi cunoscut asemenea momente întocmai așa precum le văzusem cu închipuirea. Dacă vreodată visul unui om treaz a avut înfățișarea unei viziuni profetice, acesta a fost, de bună seamă, al meu. N-am fost dezamăgit decît în durata lui imaginară; căci zilele, și anii, și viața întreagă s-au desfășurat într-o netulburată liniște, dat fiind că totul n-a ținut decît o clipă. Vai, cea mai statornică fericire a mea a fost în vis; împlinirea ei a fost urmată aproape numaidecît de trezire.

N-aș mai sfîrși dacă aș intra în amănuntul tuturor nebuniilor pe care gîndul la această scumpă Maman mă făcea să le săvîrșesc atunci cînd nu mă aflu în fața ei. De cîte ori nu mi-am sărutat patul, gîndindu-mă că ea dormise în el; sau perdelele și toate mobilele din camera mea, gîndindu-mă că erau ale ei, că frumosele ei mîini le atinseseră; sau chiar podeaua pe care mă prosternam, gîndindu-mă că ea călcase pe acolo! Uneori, în prezența ei, făptuiam nesăbuite pe care cea mai aprigă iubire pare în stare să le inspire. Într-o zi, la masă, în momentul cînd ea băgase o bucată în gură, am strigat că am văzut un fir de păr: ea aruncă bucată în farfurie; am luat-o repede și am înghițit-o cu lăcomie. Într-un cuvînt, între mine și îndrăgostitul cel mai pătimș nu era decît o deosebire unică, dar esențială, și care face starea mea aproape de neconceput pentru rațiune.

Mă întorsesem din Italia nu într-un tot așa cum mă dusesem, dar așa cum poate nimeni de vîrsta mea nu s-a întors vreodată de acolo. Readusesem înapoi nu fecioria mea, ci neprihănirea. Începusem să simt înaintarea anilor; pornirile firii mele nepotolite îmi dădeau ghes, și prima lor izbucnire, cu totul fără

voie, îmi trezi asupra sănătății mele îngrijorările pe care le exprimă mai bine decît orice nevinovăția în care trăisem pînă atunci. În curînd, răcorindu-mă, am învățat acel periculos subterfugiu care înșală natura și-i scapă pe tinerii cu firea mea de multe răvășiri, cu prețul sănătății lor, al vigoarei lor, și uneori al viciii lor. Acest viciu, pe care rușinea și timiditatea îl găsesc atît de la îndemînă, are pe deasupra o mare atracție asupra imaginațiilor vii : aceea de a dispune, fără nici o opreliște, spre a spune astfel, de întregul sex, de a supune plăcerilor lor frumusețea care-i ispitește fără a avea nevoie să capete consimțămîntul ei. Sedus de acest funest avantaj, făceam totul spre a distruge buna întocmire pe care natura o stabilise în mine și căreia eu îi lăsasem timp să se desăvîrșească. Să se adauge la această înclinare locul unde mă aflam acum ; trăind în casa unei femei frumoase, mîngîindu-i chipul în străfundul inimii, văzînd-o mereu în timpul zilei, seara înconjurat de obiecte care-mi aminteau de ea, dormind în patul unde știam că dormise ea — cîte ațîțări! Cititorul care și le înfățișează m-ar putea socoti un om pe jumătate mort. Dimpotrivă, însă, ceea ce trebuia să mă piardă fu ceea ce mă salvă, cel puțin pentru o vreme. Îmbătat de farmecul de a trăi în preajma ei, de dorința arzătoare de a-mi trece zilele lîngă ea, prezentă sau absentă, vedeam mereu în ea o mamă duioasă, o soră dragă, o prietenă minunată, și nimic mai mult. O vedeam totdeauna așa, totdeauna aceeași, și n-o vedeam decît pe ea. Imaginea ei, pururi sădită în inima mea, nu lăsa loc pentru nici una alta ; era pentru mine singura femeie care se afla pe lume, iar marea gingășie a simțămintelor pe care mi le insufla, nelăsînd simțurilor mele timpul să se înfierbînte pentru altele, mă apăra de ea și de toate cele de sexul ei. Într-un cuvînt, eram cuminte fiindcă o iubeam. În lumina acestor lucruri,

pe care le redau cu stîngăcie, n-are decît să spună oricine de ce speță era dragostea pe care i-o purtam. În ce mă privește, tot ce pot să spun este că, dacă această dragoste părea cu totul neobișnuită, în cele ce urmează ea va apărea și mai neobișnuită.

Îmi petreceam timpul în modul cel mai plăcut din lume, ocupat cu lucruri care mă atrăgeau cel mai puțin. Aveam de întocmit planuri, de socotit pierderi, de transcris cîștiguri; culegeam ierburi, pisam alifii, îngrijeam de alambicuri. La toate acestea se adăugau puhoiaie de drumeți, de cerșetori, de vizite de tot felul. Trebuia să stau de vorbă în același timp cu un soldat, un spițer, un cleric, o doamnă elegantă, un frate călugăr. Crîcneam, bombăneam, înjuram, dădeam la dracul toată această mulțime blestemată. Pe doamna de Warens, care privea totul cu voioșie, furia mea o făcea să rîdă cu lacrimi; și ceea ce o făcea să rîdă și mai tare era să mă vadă cu atît mai furios, că nu mă puteam împiedica nici eu de a rîde. Micile răgazuri cînd îmi îngăduiam plăcerea de a bufni erau încîntătoare; iar dacă apărea vreun nou nepoftit în timpul cicălelii noastre, ea știa să folosească prilejul spre a se distra, prelungind răutăcioasă vizita și aruncîndu-mi niște priviri pentru care aș fi fost în stare să o bat. Se stăpînea greu să nu hohotească văzîndu-mă cum, constrîns și obligat să păstrez buna-cuviință, o priveam cu niște ochi de apucat, în timp ce în fundul inimii mele, și chiar în ciuda mea, găseam că totul era foarte comic.

Toate astea, fără să-mi placă prin ele însele, mă amuzau totuși, fiindcă alcătuiau un fel de a trăi care mi-era drag. Nimic din ceea ce se făcea în jurul meu, nimic din ceea ce eram pus să fac nu corespundea gustului meu, dar totul îmi mergea la inimă. Cred că aș fi ajuns să îndrăgesc medicina, dacă dezgustul meu

pentru ea n-ar fi dat loc la scene zănatice care ne stîrneau mereu rîsul : este poate prima dată cînd această artă a produs asemenea efect. Pretindeam că pot cunoaște o carte de medicină după miros, și hazul este că numai arareori mă înșelam. Ea mă puneă să gust cele mai scîrboase droguri. În zadar încercam să fug sau să mă apăr ; în pofida împotrivirii și a strîmbăturilor mele cumplite, în pofida mea și a dinților înțelești, cînd îi vedeam frumoasele degete mînjite apropiindu-se de gura mea, trebuia să sfîrșesc prin a o deschide și a suga. Cînd toată lumea din casă se afla în aceeași cameră, dacă cineva ne-ar fi auzit tropăind și zbierînd aproape printre hohote de rîs, ar fi crezut că acolo se joacă teatru, iar nu că se prepară doctorii sau elixiruri.

Timpul meu nu se risipea însă numai cu astfel de strengării. În camera pe care o ocupam, găsisem cîteva cărți : *Spectatorul*¹, *Puffendorf*², *Saint-Evrement*³, *Henriada*.⁴ Cu toate că nu mai aveam vechea patimă pentru citit, ca să-mi omor vremea îmi aruncam ochii peste acele cărți. *Spectatorul* îndeosebi îmi plăcu mult și îmi făcu bine. Domnul abate de Gouvion mă învățase să citesc cu mai puțină sete și cu mai multă reflectare ; lectura îmi era de mare folos. M-am obișnuit să gîndesc asupra alocuțiunii, asupra frazelor frumoase ; mă străduiam să deosebesc franceza curată de idiomurile provinciale. De pildă, mi-am corectat o greșeală de ortografie, pe care o

¹ Sub acest titlul există cîteva traduceri din lucrarea în englezește a lui Joseph Addison și o imitație a aceleiași scrieri făcută de Marivaux (n.t.).

² Samuel Puffendorf (1632—1694), istoric german, autorul unei lucrări intitulată *Dreptul naturii și al oamenilor* (n.t.).

³ Charles de Saint-Evrement (1610—1703), scriitor francez de frondă. A scris între altele comedia *Academiștii* (n.t.).

⁴ *Henriada*, poemă epică de Voltaire apărută în 1728 (n.t.).

făceam laolaltă cu toți genevezii noștri, prin aceste două versuri din *Henriada* :

Soit qu'un ancien respect pour le sang de leurs maîtres

*Parlât encor pour lui dans le coeur de ces traîtres.*¹

Cuvîntul *parlât*, care mă izbi, îmi atrase atenția că trebuia scris cu *t* la persoana a treia subjonctiv, pe cînd mai înainte eu îl scriam și pronunțam *parla*, ca perfectul simplu de la indicativ.

Uneori vorbeam cu Maman despre lecturile mele ; adesea citeam stînd alături de ea ; asta îmi făcea mare plăcere : învățam să citesc corect, ceea ce-mi fu, de asemenea, de folos. Am spus că avea un spirit bogat : el era atunci în plină înflorire. Cîțiva oameni de literă căutaseră să-i intre în grații și o deprinseseră să judece creațiile minții. Avea, dacă pot să spun astfel, un gust puțin protestant ; nu vorbea decît de Bayle și făcea mare caz de Saint-Evremond, care în Franța era mort de mult. Dar asta n-o împiedica să cunoască literatura bună și să vorbească despre ea cu multă pricepere. Fusese crescută în societăți alese ; apoi, venită în Savoia pe cînd era încă tînără, pierduse, în contactul măgulitor cu nobilimea țării, tonul acela afectat din provincia Vaud, unde femeile iau vorbirea frumoasă drept vorbire de salon și nu știu să se exprime decît prin epigrame.

Cu toate că nu văzuse Curtea decît în trecere, își aruncase asupra ei o privire fugară care-i fu de ajuns ca s-o cunoască. Își păstră acolo mereu prieteni, și, în ciuda unor pizme tainice, în ciuda murmururilor pe care le stîrneau conduita și datoriile ei bănești, nu și-a pierdut niciodată subsidiul pe care-l primea.

¹ Fie ca un vechi respect pentru sîngele stăpînitorilor lor să vorbească încă pentru el în inimile acestor trădători.

Avea experiența lumii înalte și puterea de gândire care ajută să tragi foloase din asemenea experiență. Acesta era subiectul favorit al conversațiilor ei, și tocmai acesta era, date fiind ideile mele himerice, genul de instruire de care aveam cea mai mare nevoie. Îl citeam împreună pe La Bruyère ; îi plăcea mai mult decît La Rochefoucauld, a cărui carte e tristă și dezolantă, mai ales în tinerețe, cînd nimeni nu vrea să vadă omul așa cum este el. Cînd începea să facă morală, bătea uneori cîmpii ; dar, sărutîndu-i din timp în timp gura sau mîinile, deveneam răbdător și vorbăria ei nu mă plictisea.

Această viață era prea frumoasă pentru a putea dăinui. Simțeam asta, și temerea de a o vedea sfîrșindu-se era singurul lucru ce-mi tulbura desfătarea. În zbgunguile noastre, Maman mă studia, mă observa, mă întreba cîte ceva și întocmea pentru fericirea mea tot felul de planuri, de care eu m-aș fi lipsit bucuros. Noroc însă că totul nu se reducea la a-mi cunoaște înclinările, gusturile, micile mele talente ; trebuiau găsite sau făurite prilejurile de a trage foloase din ele, și asta nu era treabă de o zi. Părerile înseși pe care biata femeie și le făcuse în favoarea meritelor mele îndepărtau momentele de a mă pune la încercare și-i îngreuiau sarcina de a alege mijloacele. În sfîrșit, totul se desfășura după dorințele mele, datorită bunei impresii pe care ea o avea despre mine : dar a trebuit să dovedesc ce pot, și, de atunci, adio fericire. O rudă a ei, un anume domn d'Aubonne, veni să o vadă. Era un om cu mult spirit, intrigant, destoinic în planuri ca și ea, dar fără a se ruina, un fel de aventurier. Îi propuse cardinalului de Fleury un proiect de loterie foarte bine studiat, care nu fu gustat. S-a dus și l-a propus apoi Curții de la Torino, unde a fost primit și pus în aplicare. El se opri pentru cîtva timp la Annecy, unde se îndrăgosti de doamna

Intendentă, care era o femeie foarte drăguță, foarte pe gustul meu și singura pe care o vedeam cu plăcere la Maman. Domnul d'Aubonne mă văzu ; ruda lui îi vorbi despre mine ; el se însărcină să mă studieze, să vadă la ce-aș putea fi bun și, dacă mă va găsi capabil, să-mi caute o slujbă.

Doamna de Warens mă trimise la el în două sau trei dimineți, sub pretextul să-i fac câte un comision, dar fără să mă prevină cu nimic. El se pricepu foarte bine să mă facă să pălăvrălesc, se familiariză cu mine, făcu să mă simt la largul meu, atît cît era cu putință, îmi vorbi despre tot felul de lucruri și nerozii, totul fără să pară că mă iscodește, fără cea mai mică prefăcătorie, ca și cum, glumind cu mine, ar fi vroit să converseze fără nici o stinghereală. Eram încîntat de el. Rezultatul iscodirilor lui fu că, în ciuda a ceea ce făgăduia înfățișarea și fizionomia mea însuflețită, eram, dacă nu cu totul neghiob, cel puțin un băiat lipsit de spirit, fără idei, aproape fără învățătură, într-un cuvînt, foarte mărginit în toate privințele, și că cîntea de a deveni într-o zi preot de țară era cea mai înaltă soartă la care se cuvenea să năzuiesc. Aceasta fu concluzia pe care o trase despre mine în fața doamnei de Warens. Era pentru a doua sau a treia oară cînd mă vedeam judecat astfel ; n-a fost însă și ultima oară, iar sentința domnului Masseron a fost adesea confirmată.

Cauza acestor judecăți este prea strîns legată de caracterul meu pentru a nu simți aci nevoia unei explicații, căci cugetul îmi spune că nu pot subscrie la ele cu sinceritate și că, invocînd toată nepărtinirea cu putință, orice ar fi putut să zică domnii Masseron, d'Aubonne și mulți alții, nu-i pot crede pe cuvînt.

Două însușiri aproape cu neputință de aliat se întîlnesc în mine, fără să-mi pot da seama în ce fel : o fire foarte aprinsă, cu pasiuni vii, nestăvilite, și idei

care se nasc greu, încîlcite și care apar totdeauna cu întârziere. S-ar spune că inima și creierul meu nu aparțin unuia și aceluiași individ. Simțirea îmi năpădește sufletul mai iute ca fulgerul ; dar în loc să mă lumineze, mă arde și mă orbește. Simt totul, și nu văd nimic. Mă înflăcărez, dar rămîn năuc ; trebuie să am gheață în vine ca să pot gîndi. Ceea ce e mai uimitor este că am totuși măsură, putere de pătrundere, ascuțime chiar, numai să fiu ascultat : fac excelente improvizații jucîndu-mă, dar pe îndelete n-am făcut și n-am spus niciodată ceva care să valoreze. Aș putea întreține o foarte frumoasă conversație prin poștă, cum se zice că joacă șah spaniolii. Cînd am citit întîmplarea cu un duce de Savoia, care, pornind la drum, întoarse capul pentru a striga : *Destupă-ți gîtlejul, tîrgoveț de Paris !* am zis : Iată-mă-s.

Această încetineală de a gîndi, unită cu această iuțeală de a simți, o încerc nu numai în conversație, dar chiar cînd sînt singur și cînd scriu. Ideile mi se îmbină în cap cu o greutate de necrezut : ele mișună acolo surd, dospesc pînă mă amețesc, pînă la fierbințeală, pînă mă fac să tremur ; dar în toată această răvășire nu văd nimic limpede, nu sînt în stare să scriu un cuvînt, trebuie să aștept. Pe nesimțite, acest mare vîrtej se potolește, acest haos se descurcă, fiecare lucru se așază la locul lui, dar încet și după o lungă și încîlcită frămîntare. Ați fost vreodată la operă în Italia ? La schimbarea scenelor domnește în acele mari teatre o învălmășeală neplăcută și care ține destul de mult ; toate decorurile sînt amestecate unele cu altele ; în toate părțile vezi un talmeș-balmeș care te sperie, ai crede că totul se va prăbuși ; dar, încet-încet, lucrurile se orînduiesc, nimic nu lipsește și ești surprins să vezi că, după o lungă zarvă, urmează un spectacol care te vrăjește. Aproape aceeași haraba-

bură se petrece în creierul meu cînd vreau să scriu. Dacă aş fi putut mai întîi să aştept şi numai după aceea să aştern în frumuseţea lor gîndurile care s-au născut în felul acesta, acolo, puţini autori m-ar fi întrecut.

De aici provine marea greutate de care mă lovesc cînd scriu. Manuscrisele mele, pline de ştersături, de mîzgălituri, încurcate, indescifrabile, dovedesc chinul care m-au costat. Nu există unul pe care să nu-l fi transcris de patru sau cinci ori înainte de a-l da la tipar. N-am putut să încropesc niciodată ceva cu pana în mîină, aşezat la masă în faţa hîrtiei : numai plimbîndu-mă printre stînci şi în pădure, numai noaptea în pat şi în timpul insomniilor îmi întocmesc scrierile în creier ; şi e uşor de înţeles cu cîtă încetineală, mai ales pentru un om cu totul lipsit de memorie verbală şi care în viaţa lui n-a putut să înveţe şase versuri pe dinafară. Sînt unele fraze pe care le-am sucit şi răsucit cinci sau şase nopţi la rînd în cap, înainte de a fi bune de pus pe hîrtie. Dar aici vine şi faptul că am izbutit mai bine în scrierile care cer multă migală, decît în acelea ce se vor făcute cu o anumită uşurinţă, cum sînt scrisorile, gen al cărui ton nu l-am putut deprinde niciodată şi a cărui îndeletnicire este pentru mine o osîndă. N-am scris nici o epistolă asupra celor mai neînsemnate lucruri care să nu mă coste ceasuri de trudă, sau, dacă vreau să scriu dintr-o dată ceea ce-mi trece prin minte, nu ştiu cum să încep, nici cum să sfîrşesc ; scrisoarea devine o lungă şi încălcită vorbărie ; abia cu greu sînt înţeles cînd este citită.

Dar nu numai că-mi exprim greu ideile, ci le şi primesc greu. Am studiat oamenii, şi mă socot un observator destul de bun ; totuşi, nu ştiu să văd nimic din ceea ce văd ; nu văd bine decît ceea ce-mi amîn-

tesc și nu am deșteptăciune decît în cele ce vin din amintirile mele. Din tot ce se vorbește, din tot ce se face, din tot ce se petrece în prezența mea nu înțeleg nimic, nu pătrund nimic. Semnul exterior este singurul care-mi reține atenția. Dar mai pe urmă totul îmi revine în minte ; îmi amintesc locul, timpul, glasul, privirea, gestul, împrejurarea, nimic nu-mi scapă. Atunci, pornind de la ceea ce a spus ori a făcut cineva, ajung la ceea ce a gîndit, și rareori se întîmplă să mă înșel.

Atît de puțin stăpîn pe spiritul meu, cînd sînt singur, vă puteți închipui cum trebuie să fiu în conversație, unde, spre a fi prompt, trebuie să ai în vedere în același timp o mie de lucruri. Numai gîndul la atîtea conveniențe, din care sînt sigur că voi uita cel puțin una, este de ajuns spre a mă intimida. Nu pot înțelege cum cineva are cutezanța de a vorbi într-un cerc : deoarece la fiecare cuvînt trebuie să ții seama de oamenii care sînt de față ; trebuie să cunoști caracterele tuturor, să știi povestea fiecăruia, spre a fi sigur că nu vei spune nimic care ar putea jigni pe vreunul. Într-aceasta, cei care trăiesc în lume au un mare avantaj : știind ce anume trebuie să țină sub tăcere, sînt mai siguri de ceea ce spun ; dar chiar și atunci le scapă adesea cîte o mojie. Gîndiți-vă la unul care cade acolo din nori : este aproape cu neputință să vorbească un minut fără a nu greși. În doi, un neajuns pe care-l găsesc și mai rău e necesitatea de a vorbi mereu : cînd ți se vorbește trebuie să răspunzi, și dacă nu spui nimic trebuie să închei convorbirea. Această constrîngere de nesuportat, ea singură m-ar fi putut dezgusta de societate. Nu văd stinghereală mai cumplită decît obligația de a vorbi într-una și pe moment. Nu știu dacă asta ține de aversiunea mea zdrobitoare față de orice formă de înrobire, dar e

destul să fiu obligat să spun neapărat ceva, spre a debita negreșit o prostie.

Ceea ce e mai fatal, este că în loc de a păstra tăcere cînd nu am nimic de spus, tocmai atunci, spre a-mi plăti mai repede datoria, sînt cuprins de furia de a vroi să vorbesc. Mă grăbesc să îndrug la iuteală cuvinte fără idei, preafericit dacă ele nu au nici o semnificație. Vroind să-mi înving ori să-mi ascund neghiobia, izbutesc rareori să n-o dau pe față. Între miile de exemple pe care le-aș putea cita, mă opresc la unul care nu e din tinerețea mea, ci dintr-o vreme cînd, după ce trăisem mai mulți ani în lume, aș fi putut să-i deprind ușurința și tonul, dacă lucrul ar fi fost cu puțință. Mă aflu într-o seară cu două doamne din lumea bună și cu un bărbat al cărui nume pot să-l spun : era domnul duce de Gontaut. Nu mai era nimeni altcineva în cameră, iar eu mă străduiam să arunc cîteva cuvinte — Dumnezeu știe care ! — într-o conversație între patru persoane, dintre care trei n-aveau, de bună seamă, nevoie de contribuția mea. Stăpîna casei ceru să i se aducă o licoare pe care ea o lua regulat de două ori pe zi, pentru stomac. Cealaltă doamnă, văzînd-o că se strîmbă, zise rîzînd : „Este preparatul domnului Tronchin ?”¹ „Nu cred”, răspunse pe același ton prima. „Eu cred că nu valorează mai mult ca cealaltă”, adăugă cu grație spiritualul Rousseau. Toți trei amuțiră ; nu scoaseră o vorbă, nu schițară un surîs, și numaidecît după aceea convorbirea apucă alt fir. Față de altcineva, mojiția ar fi putut să fie luată drept o glumă ; dar adresată unei femei prea cumsecade ca să se fi făcut vreo aluzie la ea, și pe care, firește, eu n-avusesem de gînd să o

¹ Théodor Tronchin (1709—1781), celebru medic genovez, contemporan cu Rousseau (n.t.).

jignesc, vorbele aruncate de mine erau cumplite ; și cred că cei doi martori, bărbatul și femeia, s-au stăpînit cu greu să nu-și arate indignarea. Iată una din scînteierile de spirit ce-mi scapă atunci cînd vreau să vorbesc cu tot dinadinsul fără a avea nimic de spus. Pe asta o voi uita foarte greu ; căci, pe lîngă că e de pomină, mi-a intrat în cap că ea a avut urmări care mă fac să mi-o amintesc destul de des.

Din asta cred că se poate înțelege cum, nefiind un prost, am părut totuși adesea că sînt, chiar între oameni care știu să judece bine pe alții : cu atît mai mult cu cît fizionomia mea și ochii fac o impresie plăcută și cu cît această impresie înșelătoare face mai izbitoare pentru alții nerozia mea. Acest amănunt, întîmplat într-o împrejurare deosebită, nu este neavenit pentru ceea ce avea să urmeze. În el se află cheia multor lucruri neobișnuite pe care am fost văzut făcîndu-le și care sînt atribuite unei predispoziții de sălbatic, pe care n-o am cîtuși de puțin. Aș fi iubit societatea ca oricare altul, dacă n-aș fi fost încredințat că mă arăt în ea nu numai în dezavantajul meu, dar cu totul altfel decît sînt. Hotărîrea pe care am luat-o de a scrie și de a mă ascunde este tocmai cea care mi se potrivea. Despre mine, ca om prezent, nu s-ar fi știut niciodată cît valorez, și nici nu s-ar fi bănuit măcar ; este ceea ce s-a întîmplat cu doamna Dupin, deși femeie deșteaptă și deși am trăit în casa ei mai mulți ani ; ea mi-a și spus-o de nenumărate ori după aceea. Ce-i drept, au fost și unele excepții, și asupra lor voi reveni mai departe.

Măsura talentelor mele astfel fixată, starea ce mi se potrivea astfel desemnată, nu mai fu vorba, pentru a doua oară, decît de a-mi îndeplini vocația. Greutatea era că nu-mi făcusem studiile și că nu știam destulă latină pentru a fi preot. Doamna de Warens se gîndi să mă trimită la seminar cîtva timp.

Îi vorbi despre asta starețului. Acesta era un lazariș¹ pe nume domnul Gros, un omuleț mărunț, pe jumătate chior, uscățiv, cu părul alb, cel mai învățat și cel mai puțin pedant lazariș pe care l-am cunoscut ; ceea ce nu e mult spus, credeți-mă.

El venea uneori la Maman, care-l primea, îl corcolea, îl ațîța chiar, și-l puneă uneori să-i lege șireturile, treabă pe care el o îndeplinea foarte bucuros. În timp ce-i lega șireturile, ea umbla încoace și încolo prin cameră, făcînd ba una, ba alta. Ținîndu-se după șiret, domnul stareț o urma bombănind și spunînd în tot momentul : „Dar, doamnă, stați puțin locului !” Scena era cît se poate de pitorească.

Domnul Gros se oferî din toată inima s-o ajute pe Maman în planul ei. Se mulțumi cu o plată foarte mică și se însărcină cu instruirea mea. Nu mai era vorba decît de consimțămîntul episcopului, care nu numai că-l dădu, dar vroî să plătească și cheltuiala. El îngădui, de asemenea, să rămîn în haine laice pînă cînd se va putea vedea, printr-o probă, dacă răspundeam așteptărilor.

Ce schimbare ! A trebuit să mă supun. M-am dus la seminar cum m-aș fi dus la osîndă². Trist lăcaș e un seminar, mai ales pentru cel care pleca din casa unei femei iubitoare. Am luat cu mine o singură carte, rugînd-o pe Maman să mi-o împrumute, și care mi-a fost de un mare folos. Nu veți ghici ce fel de carte era aceasta : o carte de muzică. Printre talentele pe care ea le cultivase, muzica nu fusese uitată. Avea voce, intona binișor și cînta puțin la clavecin ; avusese bunăvoința să-mi dea cîteva lecții de canto, și a trebuit s-o ia de la început, căci eu abia mă des-

¹ Călugăr de la mînăstirea Saint-Lazaire (n.t.).

² Rousseau a stat la seminarul din Annecy de la Paște pînă la sfîrșitul lui septembrie 1729 (n. ed. fr.).

curcam în muzica psalmilor noștri. Opt sau zece lecții date de o femeie, și cu mari întreruperi, departe de a mă face în stare să solfegiez, nu mă învățară nici un sfert din semnele muzicale. Totuși, aveam o pasiune atît de mare pentru această artă, încît am vroit să încerc să mă exerseze singur. Cartea pe care o luasem nu era măcar dintre cele mai ușoare : erau cantatele lui Clérambault.¹ Se va înțelege cîtă rîvnă și voință am pus în asta, cînd voi spune că, fără a cunoaște nici intonarea, nici măsura, am ajuns să descifrez și să cînt fără greșală primul recitativ și prima arie a cantatei *Alfeu și Aretuza* ; e adevărat că această melodie e scandată atît de bine, încît e destul să reciți versurile în ritmul lor, pentru a căpăta ritmul melodiei.

La seminar era un blestemat de lazarist pe mîna căruia fui dat și care izbuti să mă dezguste de latina ce încerca să mi-o predea. Avea părul lins, negru și unsuros, o față de turtă dulce, o voce de bivoli, ochi de huhurez și niște țepi de mistreț în loc de barbă ; cînd zîmbea, mai mult rînjea, iar mîinile și picioarele i se clătinau ca niște brațe de paie ; i-am uitat numele odios, dar figura lui îngrozitoare și plină de dulcegărie mi-a rămas bine întipărită, și nu pot să mi-o amintesc fără să tremur. Parcă îl văd și astăzi pe coridoare, venind agale spre mine și făcîndu-mi semn cu tichia lui jigărită să intru în chilia sa, mai groaznică pentru mine decît o celulă de ocnaș. Vă dați seama ce contrast prezenta un asemenea dascăl pentru învățacelul unui abate de la curte !

Dacă aș fi rămas două luni în voia acestui monstru, sînt încredințat că mi-aș fi pierdut mințile. Dar bunul domn Gros, care observă că eram trist, că nu

¹ Louis Nicolas Clérambault (1676—1749), compozitor și organist francez (n.t.).

mîncam și că slăbeam mereu, ghici cauza mîhnirii mele ; aceasta nu era greu de ghicit. El mă scoase din ghearele călăului meu și, printr-un alt contrast și mai izbitor, mă trecu celui mai blînd dintre oameni : acesta era un tînăr abate faucignerot ¹, pe nume Gâtier, care ținea și el lecții de seminar și care, din bunăvoință pentru domnul Gros, dar cred că și din omenie, primi să rupă de la studiile lui timpul necesar spre a mi le împlini pe ale mele. N-am văzut niciodată o înfățișare mai blajină ca aceea a domnului Gâtier. Era blond, iar barba îi bătea în roșcat ; avea ținuta obișnuită a oamenilor din provincia lui, care ascund, toți, sub un chip greoi, multă înțelepciune ; dar ceea ce se deosebea cu adevărat în el era un suflet sensibil, cald, iubitor. În ochii lui albaștri și mari era un amestec de blîndețe, de duioșie și tristețe, și nu se putea să-l vezi, fără să te simți atras spre el. Privirile, glasul acestui om tînăr păreau că-i prevestesc soarta care-i era scrisă și că se vedea născut pentru a fi nefericit.

Caracterul nu-i dezmințea fizionomia ; plin de răbdare și bunăvoință, el părea mai degrabă că studiază împreună cu mine, decît că mă instruiește. Nu era nevoie de toate acestea pentru a mă face să-l iubesc : predecesorul lui pregătise foarte mult calea. Totuși, în ciuda timpului pe care mi-l acorda, în ciuda bunăvoinței ce o aveam și unul și altul, și cu toate că el îmi dădea multă silință, eu înaintam încet, muncind din greu. Este curios că, înzestrat cu destulă ușurință de a înțelege, n-am putut să învăț niciodată nimic cu dascălii mei, în afară de tata și de domnul Lambercier. Puținul pe care l-am învățat după aceea, mi l-am însușit singur, cum se va vedea îndată. Spiritul meu potrivit oricărui fel de jug nu se poate înclina în

¹ Adică din Faucigny, district din Savoia (n.t.).

fața unei legi de moment ; teama chiar de a nu învăța nimic mă împiedică să fiu atent ; de frică să nu-l necăjesc pe cel care-mi vorbește, mă prefac că ascult ; el merge înainte, iar eu nu aud nimic. Spiritul meu vrea să-și urmeze calea lui, nu poate să se supună celei a altuia.

Sosind vremea hirotonisirii, domnul Gâtier se întoarse ca diacon în provincia lui. Plecă împreună cu părerile mele de rău, cu dragostea, cu recunoștința ce i-o purtam. I-am făcut urări ce nu s-au împlinit mai bine decât cele pe care mi le-am făcut mie însumi. Cîțiva ani după aceea, am aflat că, fiind vicar într-o parohie, i-a făcut un copil unei fete, singura de care a fost îndrăgostit din toată inima lui bună. Fu un scandal îngrozitor, într-o dioceză administrată cu foarte multă severitate. Preoții, conform canoanelor, nu le pot face copii decât femeilor măritate. Întrucît călcase această lege prestabilită, fu băgat la închisoare, defăimat, izgonit. Nu știu dacă va fi putut mai pe urmă să-și refacă viața, dar simțămîntul nenorocirii lui, adînc întipărit în inima mea, m-a călăuzit atunci cînd am scris *Emil*, și unind persoana domnului Gâtier cu aceea a domnului Gaime, am zămislit din acești doi demni preoți personajul Vicarului sa-voiard. Mă mîndresc că imitația nu i-a dezonorat pe cei ce mi-au servit de modele.

În timp ce mă aflu la seminar, domnul d'Aubonne a fost silit să plece din Annecy. Domnul intendent găsi că era urît lucru ca starețul să facă dragoste cu nevasta lui. Se răzbună ca dulăul grădinarului ; căci, deși doamna Corvezi era o soție credincioasă, el trăia rău cu ea ; plăceri ultramontane i-o făceau de prisos și o trata cu atîta brutalitate, încît se puse problema despărțirii. Domnul Corvezi era un urîcios, negru ca o cîrțiță, viclean ca o bufniță și care, din pricina purtărilor rele, sfîrși prin a se face alungat el însuși de

acolo. Se zice că provensalii se răzbună pe dușmanii lor prin cîntece : domnul d'Aubonne se răzbună pe al său printr-o comedie ; îi trimise această piesă doamnei de Warens, care mi-o arată. Ea îmi plăcu și îmi stîrni fantezia să scriu și eu una, pentru a-mi da seama dacă eram într-adevăr atît de prost precum arătase autorul ; dar acest proiect nu l-am executat decît la Chambéry, scriind *Amantul lui însuși*. Așa că atunci cînd am spus în prefața acestei piese că am scris-o la optsprezece ani, mințeam cu cîțiva ani.

Cam la această vreme se referă o întîmplare, neînsemnată prin ea însăși, dar care a avut urmări pentru mine și care a făcut vîlvă în lume atunci cînd eu o uitasem. În fiecare săptămînă aveam îngăduința de a ieși o dată în oraș ; nu e nevoie să spun unde mă duceam. Într-o duminică, pe cînd mă aflam la Maman, se iscă focul într-un hambar al Cordelierilor, lipit de casa în care locuia ea. Acest hambar, unde se afla cuptorul lor, era plin pînă în grinzi cu crăci uscate. Totul fu cuprins de flăcări în cîteva clipe : casa era în mare primejdie, învăluită de vîlvățile pe care vîntul le abătea asupra ei. A trebuit să se scoată la repezeală totul din casă și să se care mobilele în grădina ce se afla în fața fostelor mele ferestre, peste rîul de care am vorbit. Eram atît de speriat, încît aruncam pe fereastră tot ce-mi cădea în mînă, fără să mă mai uit la nimic, pînă și o piuă grea de piatră, pe care altădată nici n-aș fi putut s-o ridic de jos. Eram gata să arunc pe fereastră și o oglindă mare, dacă cineva nu m-ar fi oprit la timp. Bunul episcop, care venise s-o vadă în ziua aceea pe Maman, nu stătea nici el degeaba : o duse pe Maman în grădină, unde începu să se roage împreună cu ea și cu toți cei ce se găseau acolo ; astfel că, sosind și eu peste cîtva timp, găsii toată lumea în genunchi, și mă așezai în rînd cu ceilalți. În timpul rugăciunii prea-

sfîntitului, vîntul se schimbă, dar atît de repede și atît de bine, că flăcările ce înconjurau casa și începuseră chiar să intre pe ferestre, fură îndreptate în cealaltă parte a curții și casa nu păți nimic. Peste doi ani, domnul de Bernex murind, Antoninii¹, foștii săi frați de credință, începură să strîngă mărturiile ce puteau servi la beatificarea lui. La rugămintea părintelui Boudet, adăugai și eu la aceste mărturii o atestare a faptului pe care l-am povestit mai sus, ceea ce a fost bine ; dar ce a fost rău, fu să înfățișez acest fapt drept o minune. Îl văzusem pe episcop rugîndu-se, și în cursul rugăciunii lui văzusem cum vîntul și-a schimbat direcția, și tocmai la timp ; iată ceea ce puteam să spun și să dovedesc ; dar că una din aceste două întîmplări a fost cauza celeilalte, iată ceea ce nu trebuia să atest, fiindcă nu puteam să știu. Totuși, atît cît pot să-mi amintesc ideile mele de atunci, cînd eram sincer catolic, eram de bună credință. Admirația pentru miraculos, atît de firească inimii omenești, venerația față de acest vrednic prelat, mîndria tainică de a fi contribuit poate eu însumi la săvîrșirea minunii sfîrșiră prin a mă seduce ; și ceea ce este mai sigur e că, dacă acea minune a fost efectul celor mai fierbinți rugăciuni, aș fi putut să am și eu partea mea la împlinirea lor.

Peste mai bine de treizeci de ani, cînd am publicat *Scrisorile de la Munte*, domnul Fréron dezgropă această încredințare, nu știu cum, și o folosi în foile sale. Trebuie să mărturisesc că descoperirea era fericită, iar referirea la ea îmi făcu mie însumi multă plăcere.

Eram sortit să rămîn un om de nimic. Cu toate că domnul Gâtier vorbi despre progresele mele în chipul

¹ Antonini, membri ai ordinului călugăresc întemeiat de Sf. Anton, episcop florentin din secolul al XV-lea (n.t.).

cel mai puțin defavorabil ce-i fu cu putință, se vedea că ele nu corespundeau silinții pe care o arătasem, și asta nu era în măsură să-i încurajeze spre a mă face să-mi continui studiile. Așa că episcopul și starețul se lăsară păgubași, și mă trimiseră înapoi la doamna de Warens, ca pe unul care nu era bun să fie nici măcar preot, deși, altfel, eram, se zicea, un băiat cuminte și fără vicii ; dar, în ciuda atîtor păreri descurajante în privința mea, ea nu mă părăsi totuși.

I-am adus înapoi victorios cartea de muzică din care mă alesesem cu ceva. Melodia *Alfeu și Aretuza* era aproape tot ceea ce învățasem la seminar. Gustul meu pronunțat pentru această artă o îndemnă să se gîndească să mai facă muzician ; prilejul era la îndemînă ; cel puțin o dată pe săptămînă, la ea se făcea muzică, iar capelmaistrul de la catedrală, care dirija micul cor, venea să o vadă destul de des. Acesta era un parizian, pe nume domnul Le Maître, bun compozitor, plin de viață, foarte vesel, tînăr încă, destul de arătos, nu prea deștept, dar altminteri un om foarte cumsecade. Maman îmi făcu cunoștință cu el ; mi-a plăcut ; nici eu nu i-am displicut lui. Vorbiră despre plată, se înțeleseseră. Pe scurt, intrai în școala lui, unde îmi petrecui iarna într-un chip cu atît mai mulțumitor, cu cît școala fiind doar la douăzeci de pași de casa lui Maman, eram la ea într-o clipă și deseori luam masa aici cu toții împreună.

Se înțelege că viața de la școala de muzică, unde totdeauna se cînta și era veselie, cu muzicanți și copii din cor, îmi plăcea mai mult decît aceea de la seminar, cu părinții călugări lazariști. Totuși, această viață, deși mai liberă, nu era mai puțin uniformă și regulată. Iar eu eram făcut să îndrăgesc independența, dar fără să întrec vreodată măsura. Timp de șase luni întregi, n-am ieșit niciodată din școală, decît pentru a mă duce la Maman sau la biserică, și nici nu eram

isпитit să ies. Această perioadă este una din acelea când am trăit în cea mai mare liniște sufletească și de care îmi amintesc cu mai multă plăcere. În situațiile diferite prin care am trecut, unele erau marcate de un asemenea simțămînt de tihnă, că, amintindu-mi-le, sînt mișcat ca și cum m-aș afla încă în acele împrejurări. Nu numai că-mi sînt proaspete în memorie zilele, locurile, persoanele, dar toate lucrurile înconjurătoare, temperatura aerului, mirosul lui, culoarea, o anumită impresie pe care n-o simți decît acolo, și a cărei amintire vie mă transpune din nou în mijlocul lor. De pildă, tot ce se repeta la școală, tot ce se cînta în cor, tot ce se făcea acolo, frumosul și nobilul veșmînt al călugărilor, patrafirele preoților, comănacele cantorilor, figurile muzicanților, un bătrîn dulgher șchiop care cînta la contrabas, un mărunțel abate cu părul auriu care cînta la vioară, pulpana sutanei umflată de parcă ar purta spadă, peste care domnul Le Maître își îmbrăca vestonul laic și frumosul stihar subțire cu care își acoperea vechiturile de pe el pentru a se duce la cor ; mîndria cu care mă urcam pe podium, în orchestră, ținînd în mînă micul meu flaut cu cioc, spre a cînta un recitativ pe care domnul Le Maître îl compusese anume pentru mine, masa bună ce ne aștepta după aceea, pofta de mîncare ce-o aveam cu toții ; această împlinire de amănunte ce mi s-a întipărit puternic în minte mi-a desfătut de sute de ori memoria, mai mult și mai tare ca în realitate. Am păstrat totdeauna o dragoste duioasă pentru o melodie din *Conditor alme siderum*¹, compusă din iambi, fiindcă, într-o duminică din postul Crăciunului, am auzit din pat, în zorii zilei, acest imn ce se cînta pe treptele catedralei, după o datină a bisericii de aici. Domnișoara Merceret, camerista lui Maman, se pricepea puțin la muzică ; nu voi uita niciodată un mic moaet *Afferte*,

pe care domnul Le Maître mă puse să-l cînt cu ea și pe care stăpîna ei îl asculta cu atîta plăcere. În sfîrșit, totul, pînă și buna servitoare Perrine, o fată tare cumsecade și pe care băieții din cor o necăjeau atîta, totul în amintirile din acea vreme de fericire și nevinovăție revine adesea spre a mă vrăji și a mă întrista.

Trăiam la Annecy de mai bine de un an, fără să-mi fi atras cea mai mică muștrare ; toată lumea era mulțumită de mine. De la plecarea din Torino, nu mai făcusem nici o prostie, și nici n-am făcut atîta timp cît am fost sub ochii lui Maman. Ea mă îndruma totdeauna bine ; dragostea ce i-o purtam devenise singura mea pasiune ; și ceea ce dovedește că nu era o pasiune smintită este că inima îmi ținea loc de rațiune. E adevărat că un singur simțămînt, ce absorbea, ca să spun astfel, toate facultățile mele, mă împiedica să pot învăța ceva, chiar și muzică, deși îmi dădeam toate silințele. Dar asta nu era din vina mea ; bunăvoința nu-mi lipsea, rîvnă aveam destulă. Eram cu gîndurile în altă parte, visam, suspinam : ce puteam să fac ? Pentru progresele mele nu-mi lipsea nimic ce depindea de mine ; dar ca să fac noi nebulii nu era nevoie decît de un prilej care să mi le stîrnească. Acest prilej se ivi ; întîmplarea puse la cale totul și, cum se va vedea, mintea mea ușuratică se lăsă prinsă în joc.

Într-o seară din luna februarie, cînd afară era tare frig, în timp ce stăteam cu toții în jurul sobei auzirăm bătăi în poarta de la stradă. Perrine ia lampa, coboară, deschide ; împreună cu ea intră un bărbat tînăr, urcă sus, se prezintă cu un aer voios, și-i făcu domnului Le Maître un compliment scurt și bine rostit, dîndu-se drept un muzician francez pe care lipsa de bani îl silea să cînte pe la vicariate spre a-și urma drumul. La cuvintele de muzician francez, ini-

ma bunului Le Maître tresări : își iubea cu ardoare țara și arta sa. Îl primi pe tânărul călător, îi dădu adăpost, de care acesta părea să aibă mare nevoie și pe care-l acceptă fără multă codire. Eu îl cerceram cu ochii în timp ce el se încălzea și trănănea mereu, așteptînd masa. Era mic de statură, dar lat în spate ; era nu știu ce pocit în înfățișarea lui, fără să aibă nici o slutenie deosebită ; părea, ca să spun așa, un cocoșat cu umerii turtiți, dar cred că șchiopăta puțin. Avea un surtuc negru, mai degrabă jerpelit decît vechi, și care-i cădea în bucăți, o cămașă foarte subțire și foarte murdară, manșete frumoase cu franjuri, niște ghetre largi de și-ar fi putut vîrî amîndouă picioarele într-una singură și, spre a se apăra de zăpadă, o pălărie mică pe care o ținea sub braț. În această ținută comică era, totuși, ceva nobil, pe care comportarea lui n-o dezmințea ; fizionomia îi era fină și plăcută ; vorbea cu ușurință și cu farmec, însă cu foarte puțină modestie. Totul arăta în el un tânăr desfrînat, care primise educație și care pornise la cerșit nu ca un calic, ci ca un scrîntit. Ne spuse că se numește Venture de Villeneuve, că vine de la Paris, că se rătăcise pe drum ; și, uitîndu-și oarecum rolul de muzician, adăugă că se ducea la Grenoble să-și vadă o rudă pe care o avea în parlament.

În timpul cinei se vorbi despre muzică, și el arătă că se pricepea. Cunoștea toți marii virtuoși, toate lucrările celebre, toți actorii, toate actrițele, toate femeile frumoase, pe toți marii seniori. În tot ceea ce spunea, părea în elementul său ; dar nu apucam să intrăm bine într-un subiect, că el tulbura convorbirea prin te-miri-ce glumă care stîrnea rîsul și făcea să se uite despre ce era vorba. Era într-o simbătă ; a doua zi era cor la catedrală ; domnul Le Maître îi propuse să cînte, și el : „Foarte bucuros“ ; apoi îl întrebă care era glasul lui : „Contralto...” și începu să vor-

bească despre altceva. Înainte de a se duce la biserică, i se dădu partitura lui spre a se pregăti ; nici nu-și aruncă ochii pe ea. Această lăudăroșenie îl surprinse pe Le Maître. „Ai să vezi, îmi șopti el la ureche, că nu cunoaște nici o notă muzicală.“ „Tare mă tem că așa e“, i-am răspuns. Îi urma, foarte neliniștit. Când s-a început, inima îmi bătea cu putere în piept, căci mă uitam numai la el.

În curînd avui de ce să mă liniștesc. El cîntă două recitative cu toată măsura și cu toată priceperea ce se poate închipui, ba, ceva mai mult, cu o voce foarte frumoasă. N-am avut niciodată o surpriză mai plăcută. După slujbă, domnul Venture primi laude neprecupețite din partea canonicilor și a muzicienilor, cărora el le răspunse pe un ton glumeț, însă cu multă grație. Domnul Le Maître îl îmbrățișă din toată inima ; făcui la fel ; el văzu că eram încîntat, și asta păru să-i facă plăcere.

Se va spune, sînt încredințat, că după ce m-am aprins de admirație pentru domnul Bâcle, care, la urma urmelor, nu era decît un țărănoi, puteam să mă aprind și pentru domnul Venture, care avea educație, talente, spirit, experiență în societate și care putea trece drept un simpatic desfrînat. Era tocmai ceea ce mi se întîmplă și ceea ce i s-ar fi întîmplat, cred, oricărui tînăr în locul meu, cu atît mai ușor cu cît ar avea mai mult simț spre a vedea un merit și mai mult gust spre a și-l apropia ; căci Venture avea destule merite, fără discuție, și avea mai ales unul, îndeobște rar la vîrsta lui, acela de a nu se grăbi de loc să arate ce știe. E adevărat că se lăuda cu multe lucruri de care habar n-avea ; dar despre cele pe care le cunoștea, și care nu erau puține, nu spunea nimic ; aștepta prilejul ca să le dea la iveală, și atunci o făcea fără să se grăbească, ceea ce producea cel mai

mare efect. Cum se oprea după fiecare lucru, fără a stăruia asupra restului, nu mai știai cînd el va fi arătat totul. Glumeț, zglobiu, nesecat, seducător în conversație, zîmbind totdeauna și niciodată rîzînd, spunea pe tonul cel mai elegant lucrurile cele mai grosolane, și-i mergea. Înseși femeile cele mai modeste se mirau de cîte puteau să îndure din partea lui. Și chiar dacă simțeau că ar trebui să se supere, nu aveau tăria să o facă. Lui nu-i trebuiau decît fete decăzute, și nu cred că a fost făcut pentru aventuri galante, dar era făcut să producă o mare veselie în lumea celor care le aveau. Era greu de presupus că, înzestrat cu atîtea însușiri alese, într-o țară unde oamenii le înțeleg și le prețuiesc, să fi rămas multă vreme mărginit la sfera muzicienilor.

Atenția mea pentru domnul Venture, mai îndreptățită prin cauza ei, a fost totodată mai puțin izbitoare prin efecte, deși mai vie și mai trainică decît aceea pe care o simțisem pentru domnul Bâcle. Îmi plăcea să-l văd, să-l ascult ; tot ceea ce făcea mi se părea încîntător ; în tot ceea ce spunea vedeam niște sentințe ; dar admirația mea nu mergea pînă la a nu mă mai putea despărți de el. Aveam în preajma mea un bun apărător împotriva unui astfel de exces. De altfel, găsind maximele sale foarte bune pentru el, îmi dădeam seama că ele nu erau potrivite pentru mine ; eu rîvneam alt soi de desfătare, la care el nici nu se gîndea și despre care nu îndrăzneam să-i vorbesc, deoarece ar fi rîs de mine. Totuși, aș fi vroit să îmbin prietenia față de el cu aceea care mă domina. I-am vorbit cu însufletire despre dînsul lui Maman ; Le Maître îi vorbi și el, lăudîndu-l. Maman consimți să-i fie adus. Dar întrevederea nu dădu rezultat : el o găsea prețioasă ; ea îl socotea libertin ; și, îngrijorîndu-se pentru mine de o cunoștință atît de nesănă-

toasă, nu numai că mă opri de a-l mai aduce în casă, dar îmi descrie cu atîta putere primejdiile ce mă păşteau din partea acestui tînăr, încît devenii ceva mai atent, ca să nu cad în ele, şi, din fericire pentru purtările şi mintea mea, furăm în curînd despărţiţi.

Domnul Le Maître avea gusturile artei lui : îi plăcea vinul. La masă era însă cumpătat, dar cînd lucra în cabinetul său, trebuia să bea. Slujnica lui ştia asta atît de bine, că, îndată ce-şi pregătea hîrtia pentru a compune sau se aşeza la violoncel, ulcica şi paharul îşi şi făceau apariţia, iar ulcica era umplută de cîteva ori la rînd. Fără să fie vreodată cu adevărat beat, aproape totdeauna duhnea a vin ; şi era păcat, într-adevăr, căci era un om prin esenţă bun şi atît de vioi, că Maman nu-l scotea din *pisoilul*. Din nefericire, îşi iubea talentul său, lucra mult şi bea la fel. Asta îi înrîuri sănătatea şi pînă la urmă firea : devenea cîteodată ursuz şi uşor de scos din răbdări. Nefiind în stare de grosolăanii, nefiind în stare să greşească faţă de cineva, n-a spus niciodată vreo vorbă urîtă, nici măcar vreunuia din copiii din cor ; dar nici nu îngăduia să i se greşească, şi asta era drept. Partea proastă era că, neavînd un spirit prea isteţ, nu deosebea tonurile şi caracterele, şi-i sărea adesea tîndăra din nimic.

Vechea adunare eparhială a Genevei, din care altădată atîţia prinţi şi arhieriei se socoteau onoraţi să facă parte, îşi pierduse în surghiun fosta ei strălucire, dar îşi păstrase mîndria. Spre a putea fi primit în sînul ei, trebuia să fii gentilom sau doctor de la Sorbona, căci dacă există un orgoliu ce poate fi iertat, după cel pe care-l aduce meritul personal, este acela pe care ţi-l dă obîrşia. De altminteri, toţi preoţii care au laici în garanţia lor morală îi tratează de regulă de sus. Astfel îl tratau adesea canonicii pe bietul Le Maître. Cantorul mai ales, pe nume domnul abate de

Vidonne, care, altfel, era un om curtenitor, dar prea plin de noblețea lui, nu avea totdeauna față de el atențiile pe care le merita talentele sale ; iar celălalt nu îndura cu ușurință această disprețuire. În anul acela ei avură, în săptămîna mare, o ciocnire mai aprinsă ca de obicei, în cursul unei agape tradiționale pe care episcopul o dădea canonicilor și unde Le Maître era totdeauna poftit. Cantorul îi aduse atunci o învinuire nedreaptă și-i spuse cîteva vorbe grele pe care acesta nu le putu mistui ; el luă numaidecît hotărîrea de a pleca de acolo, în noaptea următoare, și nimic nu-l putu face să-și calce pe inimă, cu toate că doamna de Warens, la care se duse să-și ia rămas bun, nu cruță nimic spre a-l potoli. Le Maître nu putu renunța la plăcerea de a se răzbuna pe tiranii lui, lăsîndu-i baltă de sărbătorile Paștelui, cînd ei aveau cea mai mare nevoie de el. Dar ceea ce-l puna în încurcătură erau uneltele lui muzicale, pe care vroia să le ia cu sine, ceea ce nu era tocmai ușor ; acestea ocupau o ladă destul de mare și foarte grea, ce nu putea fi purtată sub braț.

Maman făcu ceea ce aș fi făcut și eu, și ceea ce aș face și acum în locul ei. După ce încercase în zadar să-l oprească, văzîndu-l hotărît să plece cu orice preț, ea se oferi să-l ajute, atît cît îi stătea în puteri. Îndrăznesc să spun că era datorare să-l ajute, Le Maître consacrîndu-se, ca să zic așa, serviciului ei. Fie prin arta lui, fie prin îndatoririle sale, el era în întregime la ordinele ei, și tragerea de inimă cu care le urma dădea bunăvoinței sale și mai multă greutate. Ea nu făcea decît să întoarcă unui prieten, într-un prilej de mare nevoie, ceea ce el făcuse pentru dînsa pe îndelete timp de patru sau cinci ani ; dar doamna de Warens avea un suflet care, spre a îndeplini asemenea datorii, nu se putea gîndi că o face din obligație. Mă chemă, îmi porunci să-l urmez pe

domnul Le Maître măcar pînă la Lyon și să rămîn lîngă el atîta vreme cît va avea trebuință de mine. Mai tîrziu, mi-a mărturisit că dorința de a mă îndepărta de Venture contribuisese la această hotărîre. Se sfătui apoi cu Claude Anet, servitorul ei credincios, în privința transportului lăzii. Acesta fu de părere că, în loc să luăm din Annecy un animal de povară, din pricina căruia am putea fi urmăriți cu ușurință, ar trebui să cărăm lada pe brațe, în timpul nopții, pînă la o anumită depărtare și apoi să închiriem un măgăruș într-un sat spre a o duce pînă la Seyssel, unde, aflîndu-ne pe pămîntul Franței, n-aveam să ne mai temem de nimic. Sfatul lui fu urmat întocmai; plecaram în aceeași seară, la ceasurile șapte, iar Maman, sub motiv că-mi plătește cheltuielile de drum, umflă mica pungă a *pisoiului* cu un adaos care lui îi prinse bine. Claude Anet, grădinarul și eu tîrîram cum puturăm lada pînă la primul sat, unde am pus-o pe spinarea unui măgăruș, și în aceeași noapte am ajuns la Seyssel.

Cred a mai fi arătat că sînt perioade cînd eu semăn atît de puțin cu mine însumi, încît aș putea fi luat drept un alt om, cu o fire întru totul opusă. Voi da un exemplu. Domnul Reydelet, preotul din Seyssel, era canonic de la Saint-Pierre, prin urmare o cunoștință a domnului Le Maître și unul din oamenii de care el trebuia să se ferească cel mai mult. Părerea mea fu, dimpotrivă, să ne ducem la el, și să-i cerem adăpost sub un motiv oarecare, ca și cum ne-am afla acolo cu știința adunării eparhiale. Le Maître găsi bună această idee, care dădea răzbunării sale o notă batjocoritoare și hazlie. Ne duserăm deci cu toată nerușinarea la domnul Reydelet, care ne primi foarte bine. Le Maître îi spuse că era în drum spre Belley, din însărcinarea episcopului, unde avea să cînte de sărbătorile Paștelui și că, peste cîteva zile, urma să

treacă înapoi ; iar cu înşirai, în sprijinul acestei minciuni, o sută altele, atît de fireşti, că domnul Reydelet, găsindu-mă băiat isteţ, mă privi cu drag şi mă răsfăţă în mii de feluri. Furăm ospătaţi din belşug, dormirăm foarte bine. Domnul Reydelet nu ştia cum să ne mai intre în voie, şi ne despărţirăm ca cei mai buni prieteni din lume, cu făgăduiala că la întoarcere să ne oprim mai mult la dînsul. Abia aşteptarăm să fim singuri, spre a izbucni în hohote de rîs, şi mărturisesc că ele mă apucă şi acum cînd mă gîndesc la această ispravă, căci nu se poate închipui o poznă mai bine ticluită şi mai minunată. Ea ne-ar fi înveselit tot restul drumului, dacă domnul Le Maître, care nu înceta de a bea şi de a bate cîmpii, n-ar fi fost cuprins de două sau de trei ori de un atac ce puneă stăpînire pe el şi care semăna foarte mult cu epilepsia. Asta mă aruncă în încurcături care mă speriară şi din care mă gîndii numaidecît să ies cum voi putea.

Ne duserăm la Belley să facem acolo sărbătorile Paştelui, aşa cum îi spusese domnului Reydelet ; şi cu toate că nu eram aşteptaţi de nimeni, furăm primiţi de capelmaistru şi de toată lumea cu multă plăcere. Domnul Le Maître era apreciat pentru arta lui, şi o merita. Capelmaistrul se mîndri cu cele mai bune compoziţii ale lui şi încercă să capete aprobarea unui judecător atît de bun ; căci, pe lîngă faptul că Le Maître era cunoscător, el era drept, niciodată invidios şi nici linguşitor. Le era atît de superior tuturor acestor capelmaiştri provinciali, şi o simţeau atît de bine ei înşişi, încît îl priveau nu atît ca pe un confrate, cît ca pe un şef.

După ce petrecurăm în mod foarte plăcut patru sau cinci zile la Belley, plecarăm mai departe şi ne continuărăm drumul fără alte întîmplări în afară de cele despre care am vorbit. Ajunşi la Lyon, am fost găzduiţi la hanul „Nôtre-Dame-de-Pitié“, şi, în aşteptarea

lăzii pe care, grație unei alte minciuni, o îmbarcasem pe Ron, prin grija bunului nostru amfitrion Reydelet, domnul Le Maître se duse să-și vadă cunoscuții, printre alții pe părintele Caton, cordelier, despre care va fi vorba mai târziu, și pe abatele Dortan, conte de Lyon. Și unul și altul îl primiră bine; dar tot ei îl trădară, după cum se va vedea îndată; norocul lui se sfârșise la domnul Reydelet.

După două zile de la sosirea noastră în Lyon, pe cînd treceam pe o străduță, nu departe de hanul nostru, Le Maître fu apucat de unul din atacurile boalei lui, și acesta fu atît de puternic, încît eu fui cuprins de groază. Începui să țip, strigai după ajutor, spusei numele hanului și rugai să fie dus acolo; apoi, în timp ce lumea se aduna și se îmbulzea în jurul unui om căzut în nesimțire și spumegînd în mijlocul străzii, el fu părăsit de singurul prieten pe care ar fi trebuit să se bizuie. Pîndii momentul cînd nimeni nu se gîndea la mine, dădui colțul străzii și mă făcui nevăzut. Grație cerului, mi-am încheiat și această a treia spovedanie dureroasă. Dacă aș mai avea de făcut multe la fel, m-aș lăsa păgubaș de lucrarea pe care am început-o.

Din toate cele ce am spus pînă aici, s-a aflat cîte ceva prin locurile pe unde am trăit; dar ceea ce îmi rămîne să spun în cartea următoare este aproape în întregime neștiut de nimeni. Este vorba de cele mai mari năstrușnicii ale vieții mele, și e o fericire că ele nu s-au sfîrșit și mai rău. Mintea mea, luîndu-se după sunetul unui instrument străin, își pierduse diapazonul; și l-a regăsit însă singură; și atunci am pus capăt nebuniilor mele, sau cel puțin am făcut unele mai potrivite cu firea mea. Această perioadă a tăcerii mele este aceea despre care am ideea cea mai tulbure. Aproape nimic deosebit nu s-a petrecut atunci pentru inima mea, ca să-mi fi rămas bine întipărit

în amintire, și e greu ca în evocarea atîtor plecări și venituri, a atîtor hoinărieli ce se țineau lanț, să nu fac unele încurcături în privința timpului sau a locurilor. Scriu numai din memorie, fără însemnări, fără materiale care să mă ajute. Unele întâmplări din viața mea îmi sînt atît de proaspete în minte, de parcă abia s-ar fi petrecut ; dar sînt și lipsuri sau goluri pe care nu le pot umple decît prin povestiri la fel de încîlcite ca și amintirea ce mi-a rămas despre ele. Am putut deci să fac uneori greșeli, și aș mai putea încă să fac în privința lucrurilor mărunte, pînă la vremea cînd am despre mine date mai precise ; însă cînd e vorba de persoana mea, sînt încredințat că nu mă abat de la adevăr, așa cum voi încerca să fac totdeauna : asupra acestui lucru nu poate fi îndoială.

De îndată ce l-am părăsit pe domnul Le Maître, hotărîrea mea fu luată și pornii spre Annecy. Cauza și misterul plecării noastre îmi stîrniră o mare grijă pentru siguranța refugiului nostru ; iar această grijă, stăpînindu-mă în întregime, mă făcuse să uit cîteva zile de ceea ce mă chema înapoi ; dar după ce mă mai liniștii cu privire la călătorie, simțămîntul dominant își reluă locul. Nimic nu mă măgulea, nimic nu mă ispitea, n-aveam nici o altă dorință decît să mă reîntorc lîngă Maman. Duiosia și puterea dragostei ce i-o purtam îmi smulseseră din inimă orice planuri imaginare, orice nebunii ale ambiției. Nu mai vedeam altă fericire decît aceea de a trăi lîngă ea, nu făceam nici un pas fără să simt că mă depărtam de această fericire. Mă întorsei deci la ea de îndată ce îmi fu cu putință. Drumul înapoi îl făcui atît de iute și spiritul îmi era atît de împrăștiat, că, deși îmi amintesc cu plăcere despre toate celelalte călătorii ale mele, despre aceasta nu am nici cea mai slabă amintire ; nu-mi aduc aminte de nimic, decît de plecarea din Lyon și sosirea la Annecy. E de necrezut cum

această ultimă perioadă n-a lăsat nici o urmă în memoria mea ! La sosire, n-am mai găsit-o pe doamna de Warens acasă ; plecase la Paris.

N-am aflat niciodată taina acestei călătorii. Ea mi-ar fi spus-o, sînt pe deplin convins, dacă i-aş fi cerut-o ; dar nici un om n-a fost mai puţin curios decît mine să cunoască tainele prietenilor lui : ini-mă-mi, aplecată numai asupra prezentului, se umple numai de el, trăieşte numai în el, şi, în afară de plăcerile din trecut, care formează de aici înainte singurele mele desfătări, nu rămîne nici un colţişor gol pentru ceea ce nu mai este. Tot ceea ce am crezut că întrezăresc în puţinul pe care ea mi l-a destăinuit este că, în revoluţia iscată la Torino prin abdicarea regelui Sardiniei, se temea să nu fie dată uitării, şi a vroit să caute, prin intrigile domnului d'Aubonne, acelaşi sprijin la curtea Franţei, pe care mi-a spus adesea că ar fi preferat-o, deoarece mulţimea marilor treburi de acolo făcea să nu mai fie supravegheată atît de neplăcut. Dacă este aşa, e surprinzător că la întoarcere nu era privită cu ochi mai răi şi că s-a bucurat totdeauna de subsidiul ei, fără nici o întrerupere. Mulţi oameni au crezut că fusese însărcinată cu vreo misiune secretă, fie din partea episcopului, care avea atunci legături cu curtea Franţei, unde a trebuit să se ducă mai apoi el însuşi, fie din partea cuiva şi mai puternic, care a putut să-i asigure o întoarcere mulţumitoare. Dacă aşa s-au petrecut lucrurile, ceea ce este sigur e că ambasadoarea a fost bine aleasă, şi că, tînără şi frumoasă încă, ea avea însușirile necesare spre a duce la bun sfîrșit o negociere.

Cartea a patra

(1730 — 1731)

Am ajuns și n-am găsit-o. Vă închipuiți surprinderea și durerea mea ! Abia atunci remușcarea de a-l fi părăsit atât de laș pe domnul Le Maître începu să mă încolțească ; ea fu și mai aprigă când am aflat despre nenorocirea ce i se întâmplase. Lada lui de muzică, în care se găsea întreaga sa avere, acea prețioasă ladă, cărată cu atîta trudă, fusese confiscată la sosirea în Lyon de către contele Dortan, căruia eparhia îi scrisese ca să-l înștiințeze de această răpire pe ascuns. În zadar Le Maître își ceru înapoi avutul, pîinea lui de toate zilele, munca lui de o viață întreagă. Proprietatea acestei lăzi putea cel mult să fie supusă judecății ; nici vorbă de așa ceva. Chestiunea s-a hotărît pe loc după legea celui mai tare, și bietul Le Maître își pierdu astfel roadele talentelor sale, osîrdia tinereții și agoniseala lui pentru zilele bătrîneții.

Nu mai lipsea nimic pentru ca lovitura pe care am primit-o să fie zdrobitoare. Dar eram la vîrsta cînd marile dureri au mai puțină putere, și mă înarmai repede cu tot felul de consolări. Speram să capăt în curînd vești de la doamna de Warens, cu toate că nu-i cunoșteam adresa, iar ea nu știa că mă întorsesem ; cît despre dezertarea mea, stînd și judecînd,

n-o găseam chiar atît de condamnabilă. Nu-i fusem de nici un folos domnului Le Maître în fuga lui, făcusem tot ceea ce atîrna de mine. Dacă aş fi rămas cu el în Franța, nu l-aş fi vindecat de boala lui, nu i-aş fi salvat lada, n-aş fi făcut decît să-i îndoiesc cheltuielile, fără să-i pot fi bun la ceva. Iată cum vedeam eu lucrurile atunci ; astăzi le văd altfel. O faptă urîta ne chinuie nu atunci cînd o săvîrşim, ci mult mai tîrziu, atunci cînd ne amintim de ea ; căci amintirea unei astfel de fapte nu se şterge niciodată.

Singurul lucru pe care-l aveam de făcut ca să află ceva despre Maman era să aştept ; căci unde era să mă duc s-o caut la Paris, şi cu ce bani să plătesc călătoria ? Cel mai bun loc spre a şti, mai curînd sau mai tîrziu, unde se găsea ea, era Annecy. Am rămas deci aici. Am făcut însă unele greşeli. Nu m-am dus să-l văd pe episcop, care mă ocrotise şi putea încă să mă mai ocrotească. Dar acum n-o mai aveam pe stăpîna mea în preajma lui, şi mă temeam de muştrările sale în legătură cu fuga noastră. Nu m-am dus nici la seminar, dat fiind că domnul Gros nu mai era acolo. N-am văzut pe nimeni dintre cunoştinţele mele ; aş fi vroit totuşi să mă duc s-o văd pe doamna intendentă, dar nu îndrăzneam. Am făcut în schimb ceva mai rău ; m-am întîlnit cu domnul Venture, la care, cu toată înflăcărarea mea de mai înainte, nu mă mai gîndisem de cînd plecasem. L-am găsit în plină strălucire şi răsfăţat de întregul Annecy ; femeile se dădeau în vînt după el. Acest succes sfîrşi prin a-mi suci minţile. Nu mai ştiam de nimic altceva decît de domnul Venture, el mă făcu aproape s-o uit pe doamna de Warens. Spre a-mi însuşi cît mai în voie lecţiile lui, i-am propus să împartă cu mine locuinţa sa ; el a consimţit. Stătea la un cizmar, personaj glumeţ şi caraghios, care nu-i spunea nevastii, în limba lui mucalită, decît *putoare*, vorbă pe

care ea și-o merita în mare parte. Avea cu ea dese încăierări, pe care Venture căuta să le prelungească, deși părea că vroia să facă contrariul. Le arunca, pe un ton rece, cu accentul lui provansal, cuvinte ce-i întăriteau și mai mult; erau niște scene, că te prăpădeai de râs. Diminețile treceau astfel cu ciorovăieli iscate din senin; la ceasurile două sau trei îmbucam ceva; Venture pleca apoi în vizitele lui, unde cina, iar eu mă duceam să mă plimb singur, meditănd asupra mării lui fale, admirînd, rîvnind rarele lui însușiri și blestemînd steaua mea posomorîtă care nu mă călăuzea către o asemenea viață fericită. Ah, cît de rău mă cunoșteam! Viața mea ar fi fost de o sută de ori mai frumoasă, dacă aș fi fost mai puțin nerod și dacă aș fi știut mai bine să trag foloase din ea.

Doamna de Warens nu-l luase cu ea decît pe Anet; pe Merceret, camerista sa, despre care am mai vorbit, o lăsase acasă. Am găsit-o instalată în apartamentul ei. Domnișoara Merceret era o fată puțin mai în vîrstă decît mine, nu frumoasă, dar destul de drăguță; o friburgheză¹ fără pretenții și căreia nu i-am găsit alt cusur decît că era uneori cam nesupusă față de stăpîna ei. Mă duceam s-o văd destul de des. Era una din vechile mele cunoștințe și întîlnirea cu ea îmi amintea de o altă fată, ce-mi era mai dragă și care mă făcea s-o iubesc și pe ea. Merceret avea mai multe prietene, între altele o domnișoară Giraud, geneveză, care găsi cu cale să-i placă de mine, pentru cusururile mele. Aceasta o îndemna mereu pe Merceret să mă ducă la ea; m-am lăsat dus acolo, fiindcă țineam mult la Merceret și pentru că acolo mai erau și alte fete tinere pe care îmi făcea plăcere să le văd. Despre domnișoara Giraud, care mă cam călca pe nervi, n-aș mai putea adăuga nimic la aversiunea pe

¹ Adică din orașul Fribourg (n.t.).

care o aveam pentru ea. Când își apropia botul uscat și negru, mînjit de tabac spaniol, de fața mea, numai cu greu mă stăpîneam să nu-l scuip. Însă aveam răbdare, și, afară de asta, mă simțeam tare bine în mijlocul tuturor acelor fete, care, fie spre a-i intra în voie domnișoarei Giraud, fie pentru mine însumi, se întreceau în a mă răsfăța. Dar eu nu vedeam în toate astea decît prietenia. Abia mai târziu mi-am dat seama că nu depindea decît de mine ca să merg mai departe ; dar n-am făcut-o, și nici nu m-am gîndit la așa ceva.

De altminteri, cusătoresele, cameristele, vînzătoarele din prăvălii nu mă atrăgeau de loc. Mie îmi plăceau domnișoarele. Orice om are zbîrnîielile lui, eu o aveam pe aceasta, și asupra acestui punct nu mă potrivesc cu Horațiu. Totuși, nu vanitatea poziției sau a rangului mă atrage la o persoană, ci un obraz mai bine păstrat, niște mîini mai frumoase, o găteală mai elegantă, o înfățișare delicată și curată, mai mult gust în felul de a fi și de a vorbi, o rochie mai aleasă și mai bine făcută, un pantof mai mic, panglici, dantele, un păr așezat cu pricepere. Preferam totdeauna pe cea mai puțin frumoasă, dar avînd mai mult din toate acestea. Găsesc eu însumi această preferință foarte caraghioasă, dar inima mi-o impune fără să vreau.

Ei bine, asemenea prilejuri mi se ofereau totuși, și nu atîrna decît de mine ca să mă bucur de ele. Cît de mult îmi place să mă opresc din cînd în cînd asupra momentelor fericite din tinerețea mea ! Îmi erau atît de dulci ! Și erau atît de scurte, atît de rare, iar eu le gustam cu atîta nepăsare ! Ah, însăși amintirea lor îmi umple inima de o voluptate neprihănită de care am nevoie spre a prinde curaj și a înfrunta neazurile din anii de mai târziu.

Într-o dimineață, aurora mi se păru atît de frumoasă, încît mă îmbrăcai repede și mă dusei în grabă pe cîmp să văd răsăritul soarelui. Am sorbit această plăcere în tot farmecul ei. Era în săptămîna de după Tăierea capului Sfîntului Ioan. Pămîntul, în cel mai bogat veșmînt al său, era acoperit de iarbă și de flori; privighetorile se aflau în perioada cînd își încheiau viersul lor și păreau că vor să cînte și mai cu foc; toate păsărelele, luîndu-și laolaltă rămas bun de la primăvară, salutau apariția unei frumoase zile de vară, una din acele minunate zile ce nu se mai întîlnesc la vîrsta mea și care n-au fost niciodată văzute prin mohorîtele locuri unde mă aflu acum.¹

Mă depărtasem pe nesimțite de oraș, căldura creștea și mă plimbam pe sub umbra copacilor, pe o vîlcea, de-a lungul unui rîușor. Auzii în urma mea tro-pote de cai și niște glasuri de fete ce păreau neliniștite, dar fără să rîdă, totuși, cu mai puțină poftă. Întorc capul, mă aud chemat pe nume, mă apropii, dau de două tinere persoane pe care le cunoșteam, domnișoara de Graffenried și domnișoara Galley, care, nefiind prea bune călărețe, nu știau cum să-și îndemne caii să treacă rîul. Domnișoara de Graffenried era o tînără berneză foarte drăguță, care, fiind gonită din patria ei din pricina unor zburdălnicii ale vîrstei sale, urmasse exemplul doamnei de Warens, la care o văzusem de cîteva ori; dar, neavînd un subsidiu ca ea, fusese prea fericită să se împrietenească cu domnișoara Galley, care, simpatizînd-o, îi ceruse mamei sale îngăduința de a i-o da ca însoțitoare pînă cînd îi vor putea găsi un rost oarecare. Domnișoara Galley, cu un an mai mică decît ea, era și mai frumoasă; avea un nu știu ce mai delicat, mai gingaș; era în același timp mignonă și bine dezvoltată, ceea

¹ La Wootton, în Straffordshire (nota lui J.-J. Rousseau).

ce reprezintă pentru o fată momentul cel mai binecuvîntat. Amîndouă țineau mult una la alta, caracterele lor bune nu puteau decît să întrețină mult timp această prietenie, dacă nu apărea vreun iubit care să le dezbine. Îmi spuseră că se duceau la Toune, un vechi castel aparținînd doamnei Galley, și mă rugară să le ajut să-și mîne caii peste rîu, ele singure neputînd-o face. Eu vrui să dau bice cailor, dar ele se temură să nu mă lovească sau să mă muște. Am recurs atunci la alt mijloc. Am apucat calul domnișoarei Galley de frîu, apoi, trăgîndu-l după mine, am trecut rîul prin apa ce-mi ajungea pînă la genunchi, iar celălalt cal m-a urmat fără să se mai împotrivească. După asta, vrui să le salut pe cele două domnișoare și să mă retrag ca un nătăflet; dar ele își spuseră ceva încet, apoi domnișoara de Graffenried mi se adresă, zicînd : „Nu, nu ; nu ne scapi așa de ușor. Te-ai udat din pricina noastră, și avem datoria să ne îngrijim să te usuci, trebuie să vii cu noi ; te luăm prizonier.“ Inima începu să-mi bată tare ; mă uitai spre domnișoara Galley : „Da, da, prizonier de război, adăugă ea, rîzînd de mutra mea speriată ; urcă-te pe cal, la spatele ei ; vrem să dăm socoteală despre dumneata“. „Dar, domnișoară, n-am cîstea de a o cunoaște pe doamna, mama dumneavoastră ; ce va spune cînd mă va vedea sosind ?“ „Mama ei, reluă domnișoara de Graffenried, nu e la Toune, sîntem singure ; ne întoarcem diseară, și vei reveni o dată cu noi.“

Efectul electricității nu este mai rapid decît acela pe care aces e cuvinte îl făcură asupra mea. Aruncîndu-mă pe calul domnișoarei de Graffenried, tremuram de bucurie, iar cînd a trebuit să o cuprind în brațe ca să mă țin, inima îmi bătea atît de tare, încît ea o simți : îmi spuse că și a ei bătea la fel, de frică să nu cadă ; în poziția în care mă aflam, era aproape un îndemn din partea ei să pun mîna și să verific ;

dar n-am îndrăznit s-o fac, și în tot timpul drumului cele două brațe ale mele o încercuiau ca o centură, foarte strîns, e adevărat, dar fără să se miște de la locul lor. Orice femeie care va citi acestea m-ar pămui, de bună seamă, și ar avea dreptate să o facă.

Veselia acestei călătorii și limbuția celor două fete mi-o ațîțară în așa măsură pe a mea, că, pînă seara, și atîta vreme cît am fost împreună, nu ne-au tăcut gurile nici o clipă. Ele făcură să mă simt atît de la largul meu, că buzele îmi vorbeau la fel de mult ca și ochii, cu toate că ele nu spuneau aceleași lucruri. Numai în unele momente doar, cînd rămîneam singur cu una sau cu alta, convorbirea se poticnea puțin, însă cum cea plecată se întorcea repede, nu ne lăsa timp să învingem această stînghereală.

Ajunși la Toune, și după ce mă uscai bine, luarăm dejunul. Pe urmă a trebuit să trecem la importanta treabă a pregătirii mesei de la amiază. Cele două domnișoare, în timp ce bucătăreau, sărutau din cînd în cînd copiii îngrijitoarei, iar bietul de mine, rînduș, priveam aceasta spumegînd în sinea mea. Fuseseră trimise merinde de la oraș, astfel că aveau cu ce să întocmească o masă foarte bună, mai ales în dulciuri; dar, din păcate, lipsea vinul. Această lipsă nu era surprinzătoare pentru niște fete neobișnuite cu băutura, dar eu mă declarai nemulțumit, deoarece mă bizuisem oarecum pe acest ajutor spre a prinde curaj. Se arătară și ele nemulțumite, poate din același motiv, însă n-aș prea crede. Veselia lor vie și fermecătoare era inocența însăși; și apoi, ce-ar fi făcut cu mine, între ele două? Trimiseră după vin peste tot prin împrejurimi; nu se găsi însă nicăieri, într-atît de cumpătați și de săraci erau țăranii din acel canton. Cum ținură să-mi dovedească mîhnirea lor, le-am spus să nu se întristeze din atîta lucru, și că nu aveau

nevoie de vin ca să mă vrăjească. A fost singura galanterie pe care le-am spus-o în ziua aceea ; dar cred că ştrengăriţele vedeau prea bine că această galanterie era un adevăr.

Am mâncat în bucătăria îngrijitoarei, cele două prietene aşezate pe laviţele dintr-o parte şi alta a mesei, iar oaspetele lor între ele, pe un scăunel cu trei picioare. Ce masă ! Ce amintire plină de farmec ! Cum ai putea oare, gustînd fără multă osteneală plăceri atît de nevinovate şi de reale, să te mai gîndeşti la altele ? Niciicînd un ospăţ din micile case ale Parisului nu s-au asemuit cu dejunul acesta, nu spun numai în privinţa bucuriei, a dulcii voioşii, dar şi în privinţa plăcerilor simţurilor.

După ce-am terminat cu mîncarea, făcurăm o pauză. În loc să încheiem masa cu cafeaua ce rămînea s-o mai sorbim, o păstrărăm pe aceasta pentru prăjiturile aduse de ele ; şi spre a ne aţîta pofta, ne duserăm în livadă să completăm desertul cu cireşe coapte. M-am urcat într-un pom şi le aruncam de sus ciorchini de cireşe, ai căror sîmburi ele îi azvîrleau în mine printre ramuri. O dată, domnişoara Galley, întinzînd şorţul şi lăsîndu-şi capul pe spate, stătea aşa de bine, iar eu ochii atît de exact, încît lăsai să-i cadă un ciorchine drept în sîn ; să te ţii rîsete. Îmi spuneam în sinea mea : „De ce buzele mele nu sînt nişte cireşe ! Cu cîtă plăcere li le-aş arunca astfel !“

Ziua trecu în felul acesta, zbenguindu-ne în toată libertatea, dar şi în cea mai mare cumîntenie. Nici un cuvînt în doi peri, nici o glumă nelalocul ei ; iar această cumîntenie nu căutam să ne-o impunem, ea venea de la sine, aveam cu toţii tonul pe care ni-l dădeau inimile noastre. Pe scurt, modestia mea, alţii vor spune prostia mea, fu de aşa natură, că cea mai mare libertate ce-mi scăpă fu să sărut o singură dată mîna domnişoarei Galley. E drept că împrejurarea

ne îmbia spre acest ușor favor. Eram singuri, eu respiram greu, ea își ținea ochii în jos. Gura-mi, în loc să rostească ceva, găsi de cuvântă să se lipească de mîna ei, pe care ea și-o retrase încet, după ce fu sărutată, în timp ce mă privea cu o expresie ce nu era de loc supărată. Nu știu ce-aș fi putut să-i spun, dar prietena ei intră tocmai atunci, și aceasta mi se părut tare urîță în acel moment.

În fine, ele își aduseră aminte că nu trebuia să așteptăm noaptea spre a ne reîntoarce în oraș. Nu ne mai rămînea decît timpul necesar pentru a ajunge pe lumină și ne grăbirăm să plecăm, împărțindu-ne în același fel ca la venire. Dacă aș fi avut mai multă îndrăzneală, aș fi schimbat ordinea, deoarece privirea domnișoarei Galley îmi răscolise inima, dar n-am îndrăznit să-î spun nimic, iar ea nu putea să dea tonul. Pe drum, ne spuneam că ziua se sfîrșise, din păcate, dar, în loc să ne plîngem că fusese prea scurtă, găsirăm că avusesem secretul de a o face lungă prin toate distracțiile de care știusem să o umplem.

Le părăsii aproape în același loc de unde mă luaseră ele. Cu cîtă părere de rău ne-am despărțit ! Cu cîtă plăcere am proiectat să ne revedem ! Douăsprezece ore petrecute împreună făceau pentru noi cît veacuri de familiaritate. Dulcea amintire a acelei zile nu le costa nimic pe aceste fete dragălașe ; gingașa legătură ce se crease între noi trei presupunea plăceri mai vii, ce n-ar fi putut-o face să dăinuiească : noi ne iubeam fără ascunzișuri și fără fapte rușinoase, și vroiam să ne iubim astfel totdeauna. Nevinovăția cumințeniei are voluptatea ei, care prețuiește mai mult decît cealaltă, fiindcă e neînteruptă și fiindcă ține mereu. În ce mă privește, știu că amintirea unei zile atît de frumoase mă mișcă mai mult, mă farmecă mai tare, îmi străbate mai ades inima decît

aceea a oricăror alte bucurii pe care le-am cunoscut în viața mea. Nu știam prea bine ce anume vroiam eu de la aceste două încântătoare fete, dar ele mă interesau deopotrivă amîndouă. Nu vreau să spun că, dacă aș fi fost stăpîn pe simțămintele mele, aș fi făcut o alegere ; simțeam totuși o oarecare preferință. Aș fi fost fericit ca domnișoara de Graffenried să fie iubita mea ; dar, pînă la urmă, cred că aș fi vrut-o mai mult ca o confidentă. Oricum ar fi, la despărțire mi se părea că n-aș mai putea trăi fără una și fără cealaltă. Cine mi-ar fi putut spune că nu le voi mai vedea niciodată și că aici se vor încheia ofeme-rele mele visuri de dragoste ?

Cei ce vor citi aceste rînduri nu se vor putea opri să nu rîdă de aventurile mele galante, observînd că după multe pregătiri înfrigate, cele mai îndrăznețe sfîrșesc printr-o sărutare de mînă. O, cititorilor, nu vă lăsați înșelați ! S-ar putea ca eu să fi cunoscut bucurii mai mari în iubirile mele ce se încheiau cu această sărutare de mînă, decît veți fi cunoscut voi în ale voastre începînd de aici.

Venture, care se culcase foarte tîrziu în ajun, se întoarse acum acasă puțin după ce venisem eu. De data asta, nu-l mai privii cu aceeași plăcere ca de obicei, și mă ferii să-i spun cum îmi petrecusem ziua. Domnișoarele acelea îmi vorbiseră despre el în termeni puțin măgulitori și mi se părură nemulțumite de a mă ști în mîini atît de rele : asta îl coborî în ochii mei, și de altfel tot ceea ce îmi abătea gîndul de la ele nu putea să-mi fie decît foarte neplăcut. Totuși, Venture mă readuse repede la ale noastre vorbindu-mi despre situația mea. Ea era prea critică pentru a se putea prelungi. Cu toate că cheltuiam foarte puțin, mica mea agoniseală sfîrși prin a se slei, rămăsesem fără nici un ban. Fără vești de la Maman, nu știam

ce să mai fac, și simțeam o crudă strângere de inimă la gândul de a-l vedea pe prietenul domnișoarei Galley silit să cerșească.

Venture îmi spusese că-i vorbise despre mine domnului judecător supleant, unde vroia să mă ducă a doua zi, la masă; că acesta era un om care mi-ar putea fi de folos prin prietenii lui; și apoi, aveam să fac o cunoștință prețioasă într-un bărbat de spirit și de litere, de o companie foarte plăcută, care avea talente și le cultiva; pe urmă, trecînd, după obiceiul lui, de la lucrurile cele mai serioase la cea mai nevinovată frivolitate, mă duse să văd un distractiv cuplet, venit de la Paris, pe o arie dintr-o operă de Mouret, ce se cînta atunci. Acest cuplet îi plăcuse atît de mult domnului Simon (era numele judecătorului supleant), încît vroia să facă un altul, ca răspuns, pe aceeași arie; ba îi spusese lui Venture să facă și el unul; iar acestuia îi trăsni prin minte să mă pună să fac și eu un al treilea, pentru ca, zicea el, cupletele să curgă a doua zi ca tîrgile din *Romanul comic*¹.

Noaptea, neputînd dormi, am făcut cum m-am priceput cupletul meu. Ca prime versuri pe care le încropeam, erau acceptabile, mai bune chiar, sau în orice caz întocmite cu mai mult gust decît s-ar fi întîmplat cu o zi mai înainte, subiectul învîrtindu-se în jurul unei situații pline de gingășie, la care inima mea era întru totul predispusă. Dimineața, îi arătai cupletul lui Venture, care, găsindu-l drăguț, îl băgă în buzunar, fără să-mi spună dacă îl făcuse și el pe al său. Ne duserăm să luăm masa la domnul Simon, care ne primi bine. Conversația era plăcută: nici nu putea să fie altfel între doi oameni de spirit, cărora lecturile le fuseseră de folos. Cît despre mine, cu îmi

¹ Roman satiric de P. Scarron, apărut în 1651 (n.t.).

luasem rolul meu : ascultam și tăceam. N-au adus vorba despre cuplete nici unul, nici celălalt ; n-am adus-o nici eu, și niciodată, pre cît știu, n-a fost vorba despre al meu.

Domnul Simon păru mulțumit de înfățișarea mea : este aproape tot ceea ce văzuse la mine în această întrevedere. Mă mai văzuse de cîteva ori la doamna de Warens, fără să-mi dea însă vreo atenție deosebită. Așa că pot data cu această masă cunoștința lui, care nu-mi fu de nici un ajutor în scopul pentru care fusese dus să i-o fac, dar din care am tras mai pe urmă alte foloase ce mă îndeamnă să-mi amintesc de el cu plăcere.

Aș săvîrși o greșeală să nu vorbesc despre înfățișarea lui, care, în calitatea sa de magistrat și cu spiritul de care se fălea, n-ar putea fi imaginată dacă n-aș zugrăvi-o în cîteva cuvinte. Domnul ajutor de judecător Simon nu era, de bună seamă, un om înalt. Picioarele lui drepte, subțiri și chiar destul de lung. I-ar fi arătat mai mare, dacă ar fi fost verticale ; dar ele stăteau pieziș, ca acelea ale unui compas deschis mult. Trupul lui era nu numai scurt, dar și slab și, oricum, de o micime de necrezut. Trebuie că semăna cu o lăcustă cînd era gol. Capul lui, de mărime obișnuită, cu o față bine croită, cu un aer nobil, cu ochi destul de frumoși, părea un cap fals pe care cineva l-ar fi înfipt în vîrful unei buturugi. Putea foarte bine să nu facă nici o cheltuială cu îmbrăcăminte, căci marea lui perucă îl acoperea singură din creștet pînă în călcîie.

Avea două glasuri deosebite între ele, care se amestecau fără încetare în conversație, cu un contrast foarte hazliu la început, dar pe urmă foarte neplăcut. Unul era adînc și răsunător ; acesta era, dacă pot să spun așa, glasul capului său. Celălalt, limpede, ascuțit și pătrunzător, era glasul trupului său. Cînd era în

toane bune, de vorbea cu măsură, de-și cruța răsuflarea, putea să vorbească numai cu glasul cel gros ; dar, de îndată ce se aprindea puțin și un accent mai viu puneă stăpînire pe el, acest accent devenea ca scrișnetul unei chei și trebuia să facă eforturile cele mai mari ca să-și recapete cealaltă voce groasă.

Cu figura pe care am descri-o, și care nu e de loc exagerată, domnul Simon era politicoș, iscusit, împlător de vorbe dulci, și ducea pînă la cochetărie grija înfățișării lui. Deoarece căuta să-și ascundă metehnele, el își ținea cu precădere audiențele de dimineată în pat ; căci, văzînd pe pernă un cap atît de frumos, nimeni nu-și închipuia că acesta era totul. De aici se nășteau uneori scene de care sînt sigur că întregul Annecy își amintește încă și astăzi. Într-o dimineată, pe cînd își aștepta pe pat, sau mai bine zis în pat, împricinații, într-o frumoasă scufie de noapte foarte elegantă și foarte albă, împodobită cu două mari funde din panglici de culoarea trandafirului, sosi un țaran, care bătuse la ușă. Servitoarea era plecată. Domnul ajutor de judecător, auzind ciocăniturile repetîndu-se, strigă : *Intră* ; și această vorbă, rostită puțin mai tare, porni din glasul lui subțire. Omul intră, și căută să se lămurească de unde vine acea voce de femeie ; dar văzînd în pat o scufie și panglicile legate în funde, dădu să iasă repede, cerîndu-i „doamnei“ iertările sale. Domnul Simon se supără, și strigă după el cu un glas și mai ascuțit. Țăranul, incredințat că nu-l înșală auzul, și socotindu-se luat în batjocură, îi trînti o înjurătură, spunîndu-i că, după cîte se pare, dumneaei nu e decît o tîrfă și că domnul judecător nu dă pilde bune la el acasă. Ajutorul de judecător, furios, și neavînd la îndemînă decît oala de noapte, tocmai se pregătea s-o arunce în capul bietului om, cînd sosi îngrijitoarea.

Acest om pitic, atît de văduvit trupește de către natură, fusese despăgubit în privința spiritului : avea o minte înzestrată și se îngrijise să și-o îmbogățească și mai mult. Cu toate că era, după cîte se spunea, destul de bun cunoscător al legilor, nu-și iubea meseria. Îndrăgise arta literară, și aici izbutise. Căpătase mai ales acea îndemînare strălucită, acea floare ce face plăcută o conversație, chiar cu femeile. Știa pe dinafară toate vorbele de duh și cîte altele ; avea darul de a le pune în valoare, povestind cu interes, cu mister, ca pe o anecdotă auzită în ajun, ceva ce se petrecuse cu șaizeci de ani în urmă. Se pricepea în muzică și cînta destul de frumos cu vocea lui de bărbat ; în sfîrșit, avea multe talente lăudabile pentru un magistrat. Vrînd să le măgulească pe doamnele din Annecy, căutase să fie pe gustul lor, iar acestea îl tîrau după ele ca pe un cățeluș. Năzuia chiar să se îndrăgostească de vreuna, și asta le amuza tare mult. O doamnă d'Epagny spunea că pentru el cea mai mare favoare era să sărute o femeie pe genunchi.

Intrucît cunoștea cărțile bune și vorbea bucuros despre ele, conversația lui era nu numai plăcută, dar și instructivă. Mai tîrziu, cînd am prins gust pentru citit, m-am folosit de cunoștința lui și mă simțeam foarte bine. Mă duceam uneori să-l văd, de la Chambéry, unde mă aflam atunci. El îmi lăuda, îmi stîrnea zelul și îmi dădea pentru lecturile mele sfaturi prețioase care mi-au fost adesea de ajutor. Din nefericire, în acest trup atît de pipernicit, sălășluia un suflet foarte sensibil. Cîțiva ani mai tîrziu, trecu prin nu știu ce încercare nenorocoasă care-l îndureră și muri din pricina ei. Păcat ; era de bună seamă un omuleț cumsecade, pe care-l luai la început în rîs, dar sfîrșeai prin a-l iubi. Cu toate că viața lui a fost prea puțin legată de a mea, fiindcă am primit de la el îndru-

mări ce mi-au prins bine, am socotit de cuviință să-i consacru, din recunoștință, o mică amintire.

De îndată ce găsii o clipă liberă, alergai în strada domnișoarei Galley, sperînd să văd acolo intrînd sau ieșind pe cineva, sau măcar deschizîndu-se vreo fereastră. Nimic ; nu apăru nici măcar o pisică, și tot timpul cît am stat acolo casa rămase închisă, ca și cum nimeni n-ar fi locuit în ea. Strada era mică și pustie, un om era ușor de văzut în lungul ei ; din cînd în cînd, cîte cineva trecea, intra sau ieșea prin vecinătate. Eram foarte stingherit de înfățișarea mea : mi se părea că oricine ghicea pentru ce mă aflu acolo, și acest gînd mă chinuia amarnic, deoarece eu am ținut totdeauna mai mult decît la plăcerile mele, la cinstea și la liniștea acelora care-mi erau dragi.

În sfîrșit, sătul s-o fac pe îndrăgostitul spaniol, și neavînd nici ghitară, am luat hotărîrea de a-i scrie domnișoarei de Graffenried. I-aș fi scris cu mai multă tragere de inimă prietenei sale, dar nu îndrăzneam, și era mai ușor să încep cu aceea căreia îi datoram cunoștința celeilalte și cu care eram mai familiar. Încheindu-mi scrisoarea, m-am dus să i-o dau domnișoarei Giraud, așa cum mă înțelesesem cu cele două fete la despărțirea noastră. Ele însele îmi indicaseră această cale. Domnișoara Giraud era slujnică cu ziua și lucra uneori la doamna Galley, unde avea ușa deschisă. Mesagera nu mi se păru totuși prea bine aleasă, dar mă temeam că, de nu voi fi mulțumit de aceasta, n-o să mi se mai dea alta. Pe deasupra, aș putea să spun că ea vroia să fie aceea căreia să-i fac scrisori. Mă simțeam înjosit ca ea să aibă cutezanța de a se crede pentru mine de același gen ca și acele domnișoare. În cele din urmă găsii că e mai bine să mă folosesc de ea decît de nimic, și mă pregătii pentru orice risc.

Giraud mă ghici de la primul cuvînt, ceea ce nu era de loc greu. Chiar dacă o scrisoare ce urma să fie dusă unei domnișoare n-ar fi spus totul de la sine, mutra mea prostească și fîstîcită m-ar fi dat singură de gol. S-ar putea crede că această însărcinare nu-i făcu prea mare plăcere, totuși o primi și o duse la îndeplinire cu toată credința. A doua zi dimineața alergai la ea, unde găsii răspunsul așteptat. Cum m-am mai grăbit să plec pentru a mă duce să-l citesc și să-l sărut cu patimă ! Despre asta nu mai e nevoie să vorbesc ; dar ceea ce trebuie să spun neapărat este atitudinea pe care o luă domnișoara Giraud și în care am văzut mai multă delicatețe și cumpănire decît m-aș fi așteptat din partea ei. Avînd destul bun-simț pentru a înțelege că la cei treizeci și șapte de ani ai ei, cu ochii aceia de iepure, cu nasul ei pistruiat, cu vocea sa pițigăiată și cu pielea ei neagră nu se putea măsura cu două fete tinere pline de grație și în toată strălucirea frumuseții lor, nu vroi nici să le trădeze, nici să le servească, și preferă să mă piardă, decît să mă lase lîngă ele.

De cîtva timp, Merceret, neprimind nici o veste de la stăpîna ei, se gîndea să se întoarcă la Fribourg ; Giraud îi întări această hotărîre. Ea făcu și mai mult, îi dădu să înțeleagă că ar fi bine să fie însoțită de cineva la tatăl ei, și mă propuse pe mine. Tînăra Merceret, căreia, de asemenea, nu-i displăceam, găsi această idee foarte binevenită. Ele îmi vorbiră chiar în aceeași zi despre asta ca despre o treabă pregătită ; și cum eu nu vedeam nimic care să-mi displacă în acest fel de a dispune de mine, am consimțit, socotind că toată călătoria nu va dura decît opt zile cel mult. Giraud, care nu gîndea tot așa, pregăti plecarea. A trebuit să mărturisesc starea mea bănească. Luaseră măsuri și în privința asta : Merceret se însărcină să-mi plătească cheltuielile de drum ; și, spre a recîștiga pe

o cale ceea ce irosea pe alta, la rugămintea mea se hotărî să trimită înainte puţinul ei bagaj, iar noi să mergem pe jos, pe îndelete. Aşa şi făcurăm.

Îmi pare rău că am făcut atâtea fete să se îndrăgostească de mine. Dar cum nu pot să mă laud cu foloasele pe care le-am tras din toate aceste amoruri, cred că pot să spun adevărul fără rezerve. Merceret, mai tânără şi mai puţin isteată decît Giraud, nu se ţinea de capul meu cu tot dinadinsul ; dar îmi imita glasul, accentele, îmi lua vorba din gură, avea pentru mine atenţiile pe care eu ar fi trebuit să le am faţă de ea, şi lua totdeauna măsurii, dat fiind că era foarte fricoasă, să dormim în aceeaşi cameră, fapt ce se mărgineşte rareori la atîta într-o călătorie, cînd e vorba de un băiat de douăzeci de ani şi o fată de douăzeci şi cinci.

De data asta, el s-a mărginit, totuşi, la atît. Ne-ghiobia mea fu aşa de mare, că, deşi Merceret era o fată drăguţă, în tot timpul călătoriei nu mi-a trecut prin minte, nu spun cea mai mică ispită de dragoste, dar nici măcar vreun gînd despre aşa ceva ; iar dacă asemenea gînd m-ar fi străbătut totuşi, eram prea nepriceput ca să ştiu să trag folos din asta. Nu-mi închipuiam cum o fată şi un băiat ajung să se culce împreună ; credeam că trebuiau secole pentru a se pregăti o atît de teribilă împrejurare. Dacă biata Merceret, plătindu-mi drumul, se bizuia pe oarecare răsplată, se înşela amarnic, şi ajunserăm la Fribourg la fel precum eram cînd am plecat din Annecy.

Trecînd prin Geneva, nu m-am dus să văd pe nimeni, însă fu aproape să-mi vină leşinul cînd m-am văzut pe poduri. Niciodată n-am privit zidurile acestui fericit oraş, niciodată n-am păşit în el fără să simt o anumită sfîrşeală a inimii, care pornea dintr-o prea mare înduioşare. În timp ce nobila imagine a libertăţii îmi înălţa sufletul, cea a egalităţii, a unităţii,

a blîndeții moravurilor mă mișcau pînă la lacrimi și îmi stîrneau un puternic regret de a fi pierdut toate aceste bunuri. În ce greșală pluteam, dar cît era de firească ! Credeam a vedea toate acestea în patria mea, deoarece le aveam sădite în inimă.

Trebuia să trecem prin Nyon. Să trec pe aici, fără să-l văd pe bunul meu părinte ? Dacă aș fi avut această nehibzuință, aș fi acum răpus de durere. Am lăsat-o pe Merceret la han și m-am dus să-l văd cu orice preț. Ah, cît mă înșelasem temîndu-mă să dau ochii cu el ! Întîmpinîndu-mă, sufletul lui își arată toate simțămintele părintești de care era plin. Cîte lacrimi am vărsat, îmbrățișîndu-ne ! El crezu la început că mă reîntorsesem la dînsul. I-am povestit rostul călătoriei mele și i-am spus care e hotărîrea mea. El o combătu fără tărie. Mă făcu să înțeleg primejdiile la care mă expuneam, îmi spuse că nebuniile cele mai scurte sînt cele mai sănătoase. De altfel, nici nu încercă măcar să mă rețină cu forța, și în asta socot că a avut dreptate ; dar e sigur că n-a făcut tot ceea ce i-ar fi stat în putință spre a mă opri, fie din pricină că, după pasul pe care-l făcusem, judeca el în-suși că nu trebuie să mă mai întorc acolo, fie că nu știa pesemne nici el ce-ar putea să facă cu mine la vîrsta mea. Am aflat mai tîrziu că avea despre tovarășa mea de drum o părere nedreaptă și depărtată de adevăr însă, de fapt, întru totul firească. Mama mea vitregă, femeie bună, puțin cam microasă, se prefăcu că vroia să mă oprească la masă. N-am rămas ; dar le-am spus că am de gînd să stau mai mult timp la ei la întoarcere, și le-am lăsat în păstrare lădița mea cu lucruri, ce sosise cu vaporul și care mă cam încurca. A doua zi am plecat dis-de-dimineață, mulțumit că-mi văzusem părintele și că am avut curajul să-mi fac această datorie.

Am ajuns cu bine la Fribourg. Spre sfârșitul călătoriei, îmbierile domnișoarei Merceret se mai potoliră întrucîtva. După sosirea acolo, ea nu-mi mai arătă decît răceală, iar tatăl ei, care nu înota în bogăție, nu-mi făcu nici el o primire prea bună : m-am dus să dorm la birt. A doua zi m-am întors la dîșii, mi-au dat să mănînc, m-am ospătat. Ne-am despărțit fără lacrimi, eu revenind seara la crîșma mea, de unde am plecat după două zile de la sosire, fără să știu prea bine încotro aveam de gînd s-o apuc.

Iată încă o împrejurare din viața mea cînd Providența îmi oferea tocmai ceea ce-mi trebuia spre a mă simți fericit. Merceret era o fată foarte bună, nu strălucitoare, nu frumoasă, însă nici urîță ; potolită, înțeleaptă, doar cu unele mici slăbiciuni ce-o făceau să plîngă repede și care nu aveau niciodată urmări furtunoase. Îi plăcea cu adevărat de mine ; aș fi putut să mă însor ușor cu ea și să mă îndeletnicesc cu meseria tatălui ei, pe care gustul meu pentru muzică m-ar fi făcut s-o îndrăgesc. M-aș fi stabilit la Fribourg, orașel nu prea frumos, dar locuit de oameni foarte cumsecade. Aș fi pierdut fără îndoială mari bucurii, dar aș fi trăit liniștit pînă în ultimul meu ceas ; și eu știu mai bine ca oricine că nu aveam de ales în această privință.

M-am întors nu la Nyon, ci la Lausanne. Vroiam să mă satur admirînd frumosul lac ce poate fi văzut acolo în cea mai mare parte a întinderii lui. Cele mai multe dintre motivele tainice ce mi-au călăuzit pașii în viață n-au fost mai întemciate. Perspectivele îndepărtate au rareori destulă tărie spre a mă face să întreprind ceva. Nesiguranța viitorului m-a făcut să privesc totdeauna proiectele a căror înfăptuire cere mult timp, ca niște momeli înșelătoare. Mă las călăuzit de speranță ca oricare altul, cu condiția ca ea să nu-mi ceară nimic spre a o hrăni ; dar, dacă îmi dă prea

multă bătaie de cap, mă las păgubaș. Cea mai mică bucurie ce-mi stă la îndemână mă ispitește mai mult decît fericirile Paradisului. Ocolesc totuși plăcerea ce trebuie să fie urmată de durere ; aceasta nu mă ispitește, deoarece nu iubesc decît bucuriile pure și fiindcă niciodată nu există din acestea atunci cînd știi că după ele vine o căință.

Aveam mare nevoie să ajung undeva, și cu cît mai repede cu atît mai bine ; căci, rătăcind drumul, mă pomenii seara la Moudon, unde am cheltuit puținul ce-mi rămăsese, în afară de zece crețari care se topiră a doua zi, cu masa ; apoi, ajungînd seara într-un sătuc de lîngă Lausanne, am intrat într-o cîrciumă, fără un sol în buzunar ca să-mi plătesc dormitul și fără să știu ce aveam să mă fac. Eram mort de foame ; îmi luai inima în dinți și cerui să mi se servească cina, ca și cum aș fi avut cu ce să plătesc. Pe urmă m-am culcat fără să mă mai gîndesc la nimic, și am dormit buștean ; dimineața, după ce am luat prînzul și am făcut socoteala cu hangiul, am vrut să-i las haina ca amanet pentru un sfert de taler, la cît se urca găzduirea mea. Acest vrednic om nu se învoi ; el îmi spuse că, slavă cerului, nu despuiașe pină acum pe nimeni și nu vroia să facă asta pentru un sfert de taler ; să-mi păstrez deci haina și-i voi plăti cînd îmi va sta în putință. Am fost mișcat de bunătatea lui, însă mai puțin decît s-ar fi convenit să fiu și decît am fost mai tîrziu amintindu-mi această întîmplare. N-am întîrziat să-i trimit banii, dimpreună cu mulțumirile mele, printr-un om de încredere ; dar, trecînd din nou prin Lausanne, după cincisprezece ani, pe cînd mă întorceam din Italia, am simțit o mare părere de rău că uitasem numele cîrciumii și al birtașului. M-aș fi dus să-l văd și aș fi încercat o adîncă plăcere să-i amintesc de fapta lui bună și să-i dovedesc că ea nu nimerise rău. Ajutorări mai importante, de bună seamă, dar

făcute cu mai multă fălire, nu mi s-au părut atât de demne de recunoștință ca omenia simplă și fără lăudăroșenie a acestui om cinstit.

Apropiindu-mă de Lausanne, mă gîndeam la sărăcia în care mă aflam, la mijloacele de a mă descurca, fără a mă duce să-mi arăt calicia mamei mele vitrege, și mă asemuiam în acest pelerinaj pedestru cu prietenul meu Venture la sosirea lui în Annecy. Mă înfierbîntai atât de tare la acest gînd, încît, uitînd că nu aveam nici ușurința lui de a vorbi, nici talentele sale, îmi băgai în cap s-o fac la Lausanne pe micul Venture, dînd lecții de muzică, la care nu mă pricepeam de loc, și spunînd că vin de la Paris, unde nu fusesem niciodată. Ca urmare a acestui frumos plan, și întrucît acolo nu se afla o școală unde aș fi putut preda, și cum, pe de altă parte, n-aveam de gînd să mă amestec printre oamenii de artă, începui prin a căuta un mic han unde să mă simt bine și care să mă coste puțin. Mi se dădu adresa unui anume Perrotet care închiria camere, cu masă. Acest Perrotet se întîmplă să fie cel mai bun om din lume, și mă primi foarte voios. Îi îndrugai micile mele minciuni, așa cum le ticluisem. El îmi făgădui să vorbească despre mine și să încerce să-mi găsească elevi: îmi spuse că nu-mi va cere bani decît atunci cînd îi voi avea. Chiria lui era de cinci franci albi; ceea ce însemna puțin în fond, însă pentru mine era mult. El mă sfătui să rămîn la început în semipensiune, care consta la prînz într-o supă bună, și nimic altceva, în schimb cu o masă îndestulată seara. Mi-am învoit. Acest cumsecade Perrotet îmi făcu asemenea înlesniri cu cea mai mare bunăvoință din lume și nu cruță nimic spre a-mi fi de folos.

Cum se face că, întîlnind atîția oameni buni în tinerețea mea, întîlnesc atât de puțini la o vîrstă înaintată? Rasa lor să se fi stins oare? Nu; dar treapta

la care sînt nevoit să-i caut astăzi nu mai este aceeași cu cea în care-i găseam atunci. Printre oamenii de jos, unde marile pasiuni nu prind glas decît la întîmplare, simțămintele naturale se fac mai adesea auzite. În păturile mai înalte, ele sînt cu totul înăbușite, și sub masca simțămîntului, acolo nu se ascund decît interesul sau vanitatea.

I-am scris din Luasanne tatălui meu, care îmi trimise lădița și-mi împărtăși cîteva excelente sfaturi, de care ar fi trebuit să țin seama mai îndeaproape. Am notat mai înainte unele momente de nebunie neînchipuită, cînd eu nu mai eram eu. Iată aci încă unul dintre cele mai caracteristice. Spre a înțelege în ce măsură îmi pierdusem capul atunci, în ce măsură mă *venturizasem*, ca să spun astfel, e destul să se observe cîte ciudățenii și nepotriviri mă stăpîneau una peste alta. Iată-mă profesor de muzică fără să fiu în stare să descifrez o arie ; căci, deși cele șase luni pe care le petrecusem cu Le Maître mi-ar fi putut fi de ajutor, ele nu-mi puteau fi de ajuns ; afară de asta, învățam cu un maestru, adică destul ca să învăț prost. Parizian din Geneva și catolic într-o țară protestantă, am găsit de cuviință să-mi schimb numele, ca și credința și patria. Mă apropiam tot mai mult, atît cît îmi stătea în putință, de marele meu model. El se numise Venture de Villeneuve, eu făcui anagrama numelui Rousseau în acela de Vaussore și mă numii Vaussore de Villeneuve. Venture cunoștea compoziția, cu toate că nu spusese nimic despre asta ; eu, fără s-o cunosc, mă laudam la toată lumea cu ea, și, fără să pot pune pe note nici cel mai mic cîntecel, mă dădeam drept compozitor. Și asta nu e totul : fiind prezentat domnului de Treytorens, profesor de drept, căruia îi plăcea muzica și organiza concerte la el acasă, am vrut să-i fac o dovadă despre talentul meu și m-am apucat să compun o bucată pentru concertul său, cu atîta ne-

rușinare, de parcă aș fi fost într-un totuș stăpîn pe meserie. Avui răbdarea să lucrez cincisprezece zile la această operă, s-o pun pe curat, să transcriu partiturile și să le împart cu atîta siguranță, de parcă ar fi fost o capodoperă de armonie. În sfîrșit, ceea ce pare de necrezut și este totuși adevărat, spre a încorona cum se cuvine această sublimă producție, am așternut la urmă un săltăreț menuet ce se auzea pe toate străzile și pe care multă lume și-l amintește poate și astăzi, pe aceste cuvinte altădată atît de cunoscute :

Ce toană !

Ce prigoană !

Hei ! a ta cucoană

Își joacă festa ! etc.

Învățasem de la Venture acest cîntec în care vocea basului mai intona și alte cuvinte fără perdea, datorită cărora îl și memorizasem. Am pus deci la sfîrșitul compoziției mele acest menuet, dimpreună cu partea basului, suprimînd însă cuvintele lui, și l-am prezentat ca fiind făcut de mine, totul întreprins cu atîta îndrăzneală, de parcă le-aș fi vorbit unor oameni din lună.

Se adunară ca să cînte bucata mea. Explic fiecăruia genul mișcării, tonul execuției, respectarea părților ; eram foarte împăunat. Se pregătiră timp de cinci sau șase minute, care fură pentru mine cinci sau șase veacuri. În fine, totul fiind gata, bat cu un frumos sul de hîrtie în pupitrul meu de dirijor cele cinci sau șase lovituri de : *Fîți atenți, începem.* Se făcu liniște. Începui să bat cu gravitate măsura ; pornirăm... Nu, de cînd există pe lume compoziții franceze, niciodată nu s-a pomenit un asemenea vacarm. Orice s-ar fi putut crede despre pretinsul meu talent, efectul fu mai groaznic decît era de așteptat. Muzicanții se înăbușeau de rîs ; auditorii făceau ochii mari și ar fi vrut

să-și astupe urechile, dar nu era cu putință. Simfoniștii, transformați în niște călăi ai mei, vroind să se distreze, scîrțiau coardele așa de tare, că ar fi spart și urechile unui surd. Eu avui tăria să-mi păstrez firea, scăldat în sudoare, e adevărat, dar ținut locului de rușine, neîndrăznind să fug, ca încremenit acolo. Drept consolare, auzeam în jurul meu cum spectatorii își șopteau la ureche, sau, mai degrabă, la urechea mea, spunînd, unul : „E ceva de nesuportat !“ ; altul : „Ce muzică turbată !“, iar altul : „Ce sarabandă drăcească !“ Sărmane Jean-Jacques, în acele clipe cumplite nici prin gînd nu-ți trecea că într-o zi, în fața regelui Franței și a întregii lui curți, sunetele tale vor stîrni murmure de surpriză și aplauze și că, în toate lojile din jurul tău, cele mai frumoase femei își vor spune în șoptă : „Ce melodii fermecătoare ! Ce muzică plină de vrajă ! Cîntecele astea îți merg la inimă !“

Dar ceea ce înveseli atunci toată lumea fu menuetul. Abia fură intonate cîteva măsuri, că auzii izbucnind din toate părțile hohote de rîs. Fiecare mă felicită pentru minunatul meu cîntec ; mi se dădeau asigurări că acest menuet va face să se vorbească de mine și că merita să fie cîntat peste tot. Nu e nevoie să mai descriu groaza mea și nici să mărturisesc că eram demn de ea.

A doua zi, unul din simfoniști, pe nume Lutold, veni să mă vadă și fu atît de cumsecade, că nu mă lăudă pentru succesul meu. Adîncul simțămînt al prostiei mele, rușinea, regretul, deznădejdea stării în care mă aflu, neputința de a-mi fereca inima la durerile ei, mă făcură să mă destăinui lui ; îmi dădui drumul lacrimilor ; și în loc să mă mulțumesc a-i mărturisi nepriceperea mea, îi spusei totul, conîndu-i să păstreze taina, ceea ce el îmi făgădui, și o păstră pînă plecă de la mine. În aceeași seară, toată lumea din Lausanne

știa cine eram ; dar, ceea ce e demn de remarcat, nimeni nu mă privea cu dispreț, nici chiar bunul Perrotet, care, după toate cele întâmplate, nu încetă de a mă găzdui și hrăni mai departe.

Viețuiam, dar destul de trist. Urmărilor unui asemenea debut nu-mi făcură șederea în Lausanne prea plăcută. Elevii nu se înghesuiau la mine ; n-aveam nici o elevă, iar din oraș pe nimeni. Aveam în totul doi sau trei nemțoi grași, pe atât de năvingi pe cât eram eu de ignorant, care mă plectiseau de moarte, și care n-au ieșit din mâinile mele prea grozavi muzicanți. Am fost chemat într-o singură casă, unde o drăcoaică de fată se distra să-mi arate o mulțime de compoziții din care nu putui citi nici o notă și pe care ea avu răutatea să le cînte apoi în fața „domnului profesor“, spre a-i arăta cum se execută. Eram atât de puțin în stare să citesc o arie de la prima vedere, încît, la faimosul concert despre care am vorbit, nu-mi fu cu putință să urmăresc un singur moment execuția spre a-mi da seama dacă se cînta bine ceea ce aveau sub ochi și ceea ce compusesem eu însumi.

În mijlocul atîtor umiliri, găseam unele dulci consolări în veștile pe care le primeam din cînd în cînd de la două încîntătoare prietene. Am întîlnit întotdeauna la sexul opus o mare virtute consolatoare, și nimic nu m-a bucurat mai mult în durerea dizgrației mele decît să știu că o persoană iubitoare se interesează de mine. Această corespondență încetă însă curînd după aceea, și n-a mai fost reluată niciodată, dar asta numai din vina mea. Schimbînd locul, am neglijat să le dau adresa, și, silit de nevoi să mă gîndesc totdeauna la mine însumi, le-am uitat în curînd cu totul.

A trecut mult de cînd n-am mai pomenit de buna mea Maman ; dar dacă vă închipuiți că am uitat-o și pe ea, vă înșelați amar. N-am încetat de a mă gîndi

mereu la ea și de a dori să o revăd, nu numai pentru subzistența mea, dar mai ales pentru nevoia pe care o avea de ea inima mea. Dragostea ce i-o purtam, oricît de vie, oricît de duioasă era, nu mă împiedica să mă îndrăgostesc și de altele ; dar nu în același fel. Toate celelalte îmi stîrneau iubirea prin farmecul lor, dar totul se reducea la acest farmec, căruia iubirea nu i-ar fi putut supraviețui ; pe cînd Maman putea să îmbătrînească și să devină urîță, fără ca eu s-o iubesc mai puțin. Inima mea transmisese întru totul persoanei sale omagiul pe care-l făcuse la început frumuseții sale ; și, oricît s-ar fi schimbat dînsa, prin faptul că era mereu ea, simțămintele mele nu puteau să se schimbe. Știu prea bine că-i datoram recunoștință, dar adevărul este că nu mă gîndeam la așa ceva. Că ar fi făcut sau n-ar fi făcut ceva pentru mine, asta nu schimba cu nimic lucrurile. N-o iubeam nici din datorie, nici din interes, nici din conveniență ; o iubeam fiindcă mă născusem ca să o iubesc. Cînd mă îndrăgosteam de alta, deveneam mai nepăsător, o mărturisesc, și mă gîndeam uneori mai rar la ea ; dar mă gîndeam cu aceeași plăcere, și totdeauna, îndrăgostit sau nu, o purtam în inima mea, simțind că pentru mine nu poate fi adevărată fericire în viață atîta timp cît aș fi despărțit de ea.

Neavînd de multă vreme nici o veste de la ea, nu credeam totuși că am pierdut-o cu desăvîrșire, și nici că ea a putut să mă dea uitării. Îmi spuneam : „Va afla mai curînd sau mai tîrziu că sînt fără nici un căpătîi, și-mi va da un semn de viață ; o voi reîntîlni, sînt sigur“. Așteptînd-o, era o mîngîiere pentru mine să stau în țara ei, să trec pe străzile pe unde trecuse ea, prin fața caselor unde locuise ea, și făceam aceasta oarecum orbește, căci una din neghioabele mele ciudățenii era că nu îndrăzneam să întreb despre ea, nici să-i pronunț numele, decît atunci cînd era absolut ne-

cesar. Mi se părea că rostindu-i numele dezvăluiam tot ceea ce simțeam pentru ea, că gura îmi trăda taina inimii, că o compromiteam într-un fel oarecare. Cred chiar că în toate acestea era și o anumită teamă de a nu mi se spune ceva rău despre ea. Se vorbise mult despre demersul ei, ba oarecum și despre purtarea sa. De teamă să nu mi se spună ceea ce nu vroiam să aud, preferam să nu mi se vorbească nimic despre ea.

Cum elevii mei nu-mi luau prea mult timp, și cum orașul ei natal se afla doar la patru leghe de Lausanne, am făcut acolo o plimbare de două sau trei zile, în cursul cărora fui stăpînit de o dulce și nestinsă emoție. Priveliștea lacului Geneva și a minunatelor lui țărmuri a avut totdeauna în ochii mei o atracție deosebită, pe care n-aș putea-o explica, și care nu ține numai de frumusețea spectacolului, dar și de nu știu ce mai mișcător care mă tulbură și mă înduioșează. Ori de cîte ori mă apropii de cantonul Vaud, încerc un simțămînt compus din amintirea doamnei de Warrens care s-a născut acolo, de a tatălui meu care trăia acolo, de a domnișoarei de Vulson care mi-a răscolit acolo primele bătăi ale inimii, de mai multe călătorii plăcute pe care le-am făcut acolo în copilărie, și, precît mi se pare, dintr-un alt motiv mai ascuns și mai puternic decît toate acestea. De cîte ori arzătoarea dorință pentru o viață fericită și tihnită, la care năzuiesc mereu și pentru care fusesem născut, îmi aprinde imaginația, gîndul mi se oprește la ținutul Vaud, lîngă lac, cu fermecătoarele lui cîmpii. Aș vrea o livadă pe marginea acestui lac și nu a altuia ; aș vrea un prieten bun, o femeie dragăstoasă, o vacă și o bărcuță. Nu mă voi bucura de o fericire deplină pe pămînt decît atunci cînd voi avea toate acestea. Îmi vine să rîd de năîngia ce m-a mînat de mai multe ori în acest ținut numai pentru a căuta acolo această fericire închipuită. Am fost de fiecare dată surprins să dau aici de oameni,

mai ales femei, de o fire cu totul deosebită decît aceea pe care o căutam eu. Cît de nepotrivit mi se părea totul ! Țara și poporul care o locuiește nu mi s-au părut niciodată făcute unul pentru cealaltă.

În această călătorie spre Vevey, mă lăsam pradă, mergînd de-a lungul frumosului țărm, celei mai dulci melancolii. Inima-mi se scâldea cu nesaț în mii de fericiiri nevinovate : mă înduioșam, suspinam și plîngeam ca un copil. De cîte ori, oprindu-mă ca să plîng în voie, așezat pe un colț de stîncă, nu m-am desfătat privind cum lacrimile îmi cădeau în apă !

Mă duceam la Vevey să fiu absolut singur, și în cele două zile cît am stat acolo fără să văd pe nimeni, am căpătat pentru acest oraș o dragoste ce m-a însuflețit în toate celelalte călătorii ale mele și care m-a determinat pînă la urmă să-i fixez aici pe eroii romanului ¹ meu. Le-aș spune bucuros celor cărora le place frumosul și au o inimă simțitoare : Duceți-vă la Vevey, vizitați ținutul, priviți împrejurimile, plimbați-vă pe lac, și spuneți dacă natura n-a creat acest colț de lume pentru niște ființe ca Julie, Claire, Saint-Preux, dar pe care să nu le căutați aici. Să mă întorc însă la povestea mea.

Cum eram catolic și mă consideram ca atare, urmam fără ascunzișuri și fără muștrări de cuget credința pe care o îmbrățișasem. Duminicile, dacă era timp frumos, mă duceam la slujbă la Assens, la două leghe de Lausanne. Făceam de obicei acest drum împreună cu alți catolici, îndeosebi cu un lucrător de broderii, parizian, al cărui nume l-am uitat. Acesta nu era parizian ca mine, ci un adevărat parizian din Paris, un arhiparizian, om cumsecade, ca orice băștinăș din Champagne. Își iubea atît de mult patria, încît nu vroia cu nici un chip să creadă că și eu fusesem pe

¹ *Noua Heloiză* (n.t.).

acolo, spre a nu pierde prilejul de a-mi vorbi despre ea. Domnul de Crouzas, ajutor de judecător, avea un grădinar tot din Paris, însă mai puțin binevoitor, și care socotea gloria țării lui știrbită de cei ce cutezau să spună că sînt de acolo fără a avea această onoare. El mă chestiona cu aerul unui om sigur că mă prinde cu mîta în sac, apoi zîmbea răutăcios. O dată mă întrebă ce era mai deosebit în Marché-Neuf. Eu bătui cîmpii, cum era de așteptat. După ce am stat douăzeci de ani la Paris, pot spune că în prezent cunosc acest oraș ; totuși, dacă mi s-ar pune astăzi o asemenea întrebare, n-aș fi mai puțin încurcat să răspund ; iar această încurcătură ar putea duce la concluzia că n-am fost niciodată la Paris : căci, chiar atunci cînd au în față adevărul, oamenii sînt înclinați să dea crezare părerilor înșelătoare.

N-aș putea să spun cu exactitate cît timp am stat la Lausanne. N-am păstrat despre acest oraș amintiri prea vii. Știu numai că, neavînd cu ce trăi acolo, m-am dus la Neufchâtel, unde am petrecut întreaga iarnă. În acest din urmă oraș mă descurcai ceva mai bineșor ; aveam elevi și cîștigam destul ca să mă pot răsplăti față de bunul meu prieten Perrotet, care îmi trimisese în mod cinstit micul meu bagaj, cu toate că-i ciupisem din datorie.

Învățam pe nesimțite muzică, în timp ce o predam. Viața îmi era destul de liniștită ; un om cu judecată s-ar fi putut declara mulțumit ; dar inima mea nepotolită îmi cerea mereu altceva. Duminicile și în zilele cînd eram liber colindam cîmpiile și pădurile din împrejurimi, veșnic hoinărind, visînd, suspinînd ; iar o dată ieșit din oraș, nu mă mai întorceam acasă decît la lăsatul serii. Într-o zi, aflîndu-mă la Boudry, am intrat într-o cîrciumă să mănînc ceva ; acolo văzui un om cu o barbă mare, cu o haină viorie, de modă greacă, cu o căciulă îmblănită, cu îmbrăcămintea și înfățișarea

destul de nobile, și care întâmpina greutăți să se facă înțeles, nevorbind decât într-o limbă stricată, aproape de nepriceput, dar semănând cu italiana mai mult decât cu orice alt grai. Eu înțelegeam mai tot ce spunea el, și eram singurul care o puteam face. Omul nu se descurca în fața birtașului și a localnicilor decât prin semne. I-am adresat câteva cuvinte în italiană, pe care el le-a înțeles perfect : se ridică și veni să mă îmbrățișeze cu înflăcărare. Legătura fu repede stabilită, și din acea clipă i-am slujit de talmaci. Masa lui era îmbelșugată, a mea mai puțin decât mediocră. El mă pofti să trec la ai lui ; n-am făcut mofturi. Bînd și vorbind mai mult păsărește, sfîrșirăm prin a ne împrieteni, încît, cînd ne ridicarăm de la masă, devenirăm nedespărțiți. Îmi spuse că era prelat grec și arhimandrit la Ierusalim și că fusese însărcinat să strîngă bani în Europa pentru refacerea Sfîntului Mormînt. Îmi arătă niște frumoase hîrtii de la Tarină și de la Împărat, precum și de la mulți alți suverani. Era mulțumit de ceea ce strînsese pînă atunci, dar se lovea de greutăți foarte mari în Germania, necunoscînd nici o vorbă nemțească, latinească și franțuzească, mîrginindu-se la greaca lui, la turcă și la o vorbărie levantină, care nu-l ajuta prea mult în țara unde nimerise să ajungă. Îmi propuse să-l însoțesc și să-i slujesc ca secretar și interpret. În ciuda hainei mele viorii, cum-părate de curînd, și care se potrivea oarecum cu noul meu post, aveam o înfățișare atît de lihnită, încît lui nu i se păru greu să mă cîștige, și nu se înșelă de loc. Înțelegerea dintre noi fu repede încheiată ; eu nu ceream nimic, el făgăduia mult. Fără nici o garanție, fără nici o siguranță, fără să cunosc nimic, mă lăsai cîrmuit de el, și iată-mă a doua zi pornit spre Ierusalim.

Începurăm peregrinarea noastră în cantonul Fribourg, unde nu se alese cu prea mare lucru. Demnitatea

episcopală nu-i îngăduia să facă cerșetorie și să ceară obolul la particulari ; prezentarăm însă investitura sa Senatului, care-i dădu o mică sumă. De acolo, ne duserăm la Berna. Aici a fost nevoie de mai multe forme, și cercetarea titlurilor lui nu fu treabă de o zi. Locuiam la „Vulturul“, un han bun pe atunci și unde se întâlnea o lume de condiție aleasă. Masa era îndestulată și bine servită. Cam de multă vreme mîncasem pe apucate ; aveam mare nevoie să mă refac, mi se oferea prilejul, și m-am folosit de el. Monseniorul arhimandrit era el însuși un om de bună condiție, îi plăceau mesele bogate, era vesel, vorbea frumos pentru cei care-l înțelegeau, nu era lipsit de anumite cunoștințe și își arăta erudiția greacă într-un chip destul de atrăgător. Într-o zi, spărgînd niște nuci la sfîrșitul mesei, își zgîrie adînc vârful unui deget ; și cum sîngele curgea din belșug, își arată degetul către cei din jur, spunînd cu un zîmbet : *Mirate, signori ; questo è sangue pelasgo*¹.

La Berna, serviciile mele nu-i fură de prisos, iar eu nu m-am descurcat chiar atît de rău precum mă temusem. Eram mai îndrăzneț și mai vorbăreț decît aș fi fost pentru mine însumi. Aici, lucrurile nu se petrecură așa de simplu ca la Fribourg.

Dar, în sfîrșit, totul fiind în regulă, fu introdus în audiență la Senat. Am intrat cu el, ca interpret, și mi s-a spus să iau cuvîntul. La nimic nu mă așteptam mai puțin, și nu mă gîndisem că după ce am conferit cu senatorii, trebuia să ne adresăm forului povestind totul de-a fir-a-păr. Vă închipuiți emoția mea ! Pentru un om atît de sfios ca mine, a vorbi nu numai în public, dar în fața Senatului Bernei, și a vorbi dintr-o dată, fără a avea nici un singur minut spre a mă pregăti, putea să mă dea peste cap. N-am fost însă nici

¹ Priviți, domnilor ; acesta este sînge pelasg (it.).

măcar intimidat. Am expus pe scurt și clar misiunea arhimandritului. Am lăudat pietatea prinților ce contribuiseră la colecta pe care el venise să o facă. Dînd a înțelege că nici pietatea excelențelor-lor nu trebuia să rămînă mai prejos, am spus că așteptăm tot pe atîta de la dărnicia lor recunoscută. Apoi, căutînd să demonstrez că această operă frumoasă era în aceeași măsură valabilă pentru toți creștinii, fără deosebire de cult, am încheiat prin a invoca binecuvîntarea cerului pentru toți cei ce vor binevoi să-și dea obolul. Nu voi spune că discursul meu a produs efect ; dar e sigur că a fost gustat, iar la sfîrșitul audienței, arhimandritul primi o ofrandă foarte mulțumitoare, și, pe deasupra, laude despre istețimea secretarului său, pe care avui plăcerea de a i le traduce, dar fără a îndrăzni să i le comunic întocmai. Iată singura dată din viața mea cînd am vorbit în public, și încă în fața unei instanțe, și, totodată, poate singura oară cînd am vorbit bine și cu mult curaj. Cîtă deosebire între manifestările aceluiași om ! Acum trei ani, ducîndu-mă la Yverdun să-l văd pe vechiul meu prieten, domnul Roguin, am primit o delegație care venea să-mi mulțumească pentru niște cărți pe care le donasem bibliotecii acestui oraș. Elvețienii sînt mari vorbitori ; acei domni ținură o cuvîntare. M-am simțit obligat să răspund ; dar mă încurcai așa de tare în răspunsul meu și mintea mi se încîlci în așa măsură, că a trebuit să închei repede, spre marea mea rușine. Deși timid din fire, am fost uneori îndrăzneț în tinerețe, însă niciodată la vîrsta înaintată. Cu cît am văzut mai mult lumea, cu atît mai puțin m-am putut potrivi felului ei de a fi.

Părăsind Berna, ne-am dus la Soleure ; căci planul arhimandritului era de a ajunge în Germania și de acolo să se întoarcă prin Ungaria sau Polonia, ceea ce însemna un drum foarte lung ; dar cum punga lui se umplea mai mult decît se golea, ocolurile nu-l spe-

riau. În ce mă privește, plăcîndu-mi aproape tot atît de mult să umblu călare ca și pe jos, n-aș fi dorit altceva mai bun decît să călătoresc astfel toată viața ; dar era scris să nu ajung atît de departe.

Primul lucru pe care-l făcurăm ajungînd la Soleure, a fost să ne ducem să-l salutăm pe domnul ambasador al Franței. Din nefericire pentru episcopul meu, acest ambasador era marchizul de Bonac, care fusese ambasador la Poartă și, ca atare, era la curent cu tot ceea ce se referea la Sfîntul Mormînt. Arhimandritul avu o audiență de un sfert de ceas, la care eu nu fui primit, deoarece domnul ambasador cunoștea limba lelatină, iar italiana o vorbea cel puțin tot atît de bine ca și mine. La ieșirea grecului meu, am vroit să-l urmez ; fui însă oprit : mi se înfundase. Dîndu-mă drept parizian, intram sub jurisdicția excelenței-sale. El mă întrebă cine eram și mă îndemnă să-i spun adevărul ; eu am făgăduit, cerîndu-i o audiență particulară, care-mi fu acordată. Domnul ambasador mă duse în cabinetul lui, închise ușa în urma noastră, și acolo, căzînd la picioarele lui, îmi dădui drumul. Nu i-aș fi vorbit mai puțin deschis dacă nu i-aș fi făgăduit să-i spun totul, deoarece o continuă nevoie de a-mi descărca sufletul îmi împingea totdeauna inima la gură ; și apoi, după ce mă destăinuisem fără nici o rezervă muzicianului Lutold, nu mai era cazul să fac pe misteriosul cu marchizul de Bonac. El fu atît de mulțumit de mica mea poveste și de înflăcărarea cu care văzuse că i-o depănam, că mă luă de mîină, intră la doamna ambasadoare și mă prezentă ei, făcînd un rezumat al celor spuse de mine. Doamna de Bonac mă primi cu bunătate și opină că n-ar trebui să fiu lăsat să plec cu călugărul acela grec. Se hotărî să rămîn acolo pînă cînd se va vedea ce se va putea face cu mine. Am vroit să mă duc să-mi iau rămas bun de la bietul meu arhi-

mandrit, de care mă simțeam legat, dar nu mi s-a îngăduit. Trimiseră pe cineva să-l anunțe că am fost oprit, și după un sfert de ceas am văzut sosind micul meu pachet. Domnul de la Martinière, secretarul ambasadei, fu oarecum însărcinat să se ocupe de mine. Conducându-mă în camera ce-mi era destinată, el îmi spuse: „Această cameră a fost ocupată sub contele du Luc de un om/celebru, cu același nume ca dumneata¹; depinde de dumneata să-l înlocuiești cum se cuvine și să faci să se spună într-o zi: Rousseau întâiul, Rousseau al doilea“. Această apropiere, la care atunci nu mă gîndeam de fel, m-ar fi măgulit mai puțin, desigur, dacă aș fi putut să prevăd prețul cu care aveam s-o plătesc într-o zi.

Ceea ce-mi spusese domnul de la Martinière îmi ațîta curiozitatea. Citii lucrările celui a cărui cameră o ocupam, și după laudele ce-mi fuseseră aduse, crezînd că am înclinare către poezie, compusei, ca să-mi încerc lira, o cantată în slava doamnei de Bonac. Încercarea nu-mi izbuti. Am scris din cînd în cînd unele versuri mediocre; acesta e un exercițiu destul de bun spre a te obișnui cu întorsăturile frumoase de frază și a învăța să scrii mai bine proză; dar n-am găsit niciodată în poezia franceză destulă atragere ca să mă consacru în întregime ei.

Domnul de la Martinière vroi să-mi vadă stilul și-mi ceru să-i povestesc în scris aceleași amănunte pe care i le spuseseam domnului ambasador. I-am făcut o lungă scrisoare, despre care am aflat că a fost păstrată de domnul de Marianne, care era de mai multă vreme atașat pe lîngă marchizul de Bonac și care pe urmă a luat locul domnului de la Martinière sub ambasada domnului de Courteilles. L-am rugat pe domnul de

¹ Jean-Baptiste Rousseau (1671—1741), poet liric francez (n. t.).

Malesherbes¹ să încerce să-mi procure o copie a acestei scrisori. Dacă o voi putea căpăta de la el sau de la altcineva, se va găsi în culegerea care va însoți *Confesiunile* mele.

Experiența pe care începeam să o am tempera înțetul cu înțetul pornirile mele sentimentale, și, de pildă, nu numai că nu mă îndrăgostii de doamna de Bonac, dar am simțit din capul locului că n-aș putea ajunge mare lucru în casa soțului ei. Domnul de la Martinière în post, și domnul de Marianne așteptînd, ca să spun așa, să-i ia locul, nu mă lăsau să sper drept orice perspectivă decît funcția de ajutor de secretar, care nu mă atrăgea prea mult. Astfel că, atunci cînd am fost întrebant ce-aș vroi să fac, îmi exprimai marea dorință de a mă duce la Paris. Domnul ambasador găsi bună această idee, care avea cel puțin menirea să-l scape de mină. Domnul de Merveilleux, secretar interpret al ambasadei, spuse că prietenul său, domnul Godard, colonel elvețian în serviciul Franței, căuta pe cineva spre a-l numi pe lîngă nepotul său, care intra foarte de tînăr în armată, și se gîndi că eu aș putea să-i convin. Cu această intenție însușită cu destulă ușurință, plecarea mea fu hotărîtă; iar eu, care vedeam în față o călătorie și la capătul ei Parisul, eram în al noulea cer de bucurie. Mi se dădură cîteva scrisori, o sută de franci pentru drum, dimpreună cu multe sfaturi bune, și pornii.

Am făcut această călătorie în cincisprezece zile, pe care le pot număra printre cele fericite ale vieții mele. Eram tînăr, sănătos, aveam destui bani, eram plin de speranțe, călătoream singur. S-ar putea ca cineva, care nu s-a familiarizat încă pînă acum cu felul meu de a fi, să se mire văzînd că mă bucur de acest din urmă

¹ Despre acest domn de Malesherbes, personaj cu atribuții importante în serviciul cenzurii regale, admirator și ocrotitor al lui Rousseau, va fi vorba și mai departe în *Confesiuni* (n.t.).

privilegiu. Dulcile himere îmi țineau însă tovărășie și niciodată căldura imaginației mele n-a născocit unele mai pline de măreție. Când mi se oferea vreun loc rămas gol într-o diligență sau când cineva se lipea de mine pe drum, mă încruntam cu dezgust, văzînd prăbușindu-se fericirea, al cărei edificiu îl înălțam la plecare. De astă dată gîndurile mele erau marțiale. Mă duceam să stau pe lîngă un militar și să devin eu însumi militar; căci se hotărîse că voi începe prin a fi cadet. Mă și vedeam în uniformă de ofițer, cu o frumoasă pană albă. Inima îmi creștea în piept la acest nobil gînd. Aveam oarecare cunoștințe de geometrie și fortificații; aveam un unchi inginer; eram, într-un fel, copil al tunului. Vederea mea slabă constituia o mică piedică, dar asta nu mă neliniștea, și socoteam că prin sînge rece și curaj voi putea învinge această meteahnă. Citisem că mareșalul (de) Schomberg avea vederea foarte slabă; de ce n-ar avea-o și mareșalul Rousseau? Mă aprindeam în asemenea măsură cu astfel de trăsnaî, că nu mai vedeam decît trupe, metereze, parapete, chesoane, iar eu, în mijlocul focului și al fumului, dînd ordine cu luneta în mînă. Dar cînd treceam pe lîngă o cîmpie îmbietoare, cînd vedeam o dumbravă sau un rîu, priveaiștea lor fermecătoare mă făcea să suspin de dor; în avîntul gloriei mele, simteam că inima-mi nu era făcută pentru astfel de isprăvi și în curînd mă trezeam din nou, fără să-mi dau seama cum, în mijlocul visurilor mele pastorale, renunțînd pentru totdeauna la năstrușniciile lui Marte.

Cît de mult îmi răsturnă întîlnirea cu Parisul imaginea pe care o aveam despre el! Împodobirile exterioare pe care le văzusem la Torino, frumusețea străzilor, simetria și alinierea caselor mă făceau să caut la Paris ceva și mai deosebit încă. Îmi închipuisem un oraș pe cît de mare pe atît de frumos, cu aspectul cel mai impozant, unde să nu vezi decît străzi su-

perbe, plaiuri de marmură și de aur. Intrînd prin forburgul Saint-Marceau, am dat de niște ulicioare murdare și îmbîcsite, case negre și prăpădite, gunoaie, cerșetori, surugii, femei guralive, vînzătoare de buruieni de leac și telali. Toate astea mă izbiră la început așa de tare, că toată acea măreție reală pe care am văzut-o mai pe urmă la Paris n-a putut să șteargă această primă impresie, și am rămas totdeauna cu un dezgust ascuns pentru viața din această capitală. Pot să spun că tot timpul cît am locuit mai tîrziu aici nu l-am folosit decît să caut mijloace pentru a mă duce să trăiesc cît mai departe. Iată rodul unei imaginații prea vii care exagerează peste măsură exagerările oamenilor și vede totdeauna mai mult decît i se spune. Parisul îmi fusese atît de lăudat, încît mi-l închipuiam ca vechiul Babilon, despre care, dacă l-aș fi văzut aș fi avut poate atîtea de modificat la imaginea ce mi-o făcusem despre el. Același lucru mi s-a întîmplat la Operă, unde mă grăbii să mă duc a doua zi după sosire; același lucru mi s-a întîmplat mai apoi la Versailles; și mai tîrziu, cînd am văzut marea; același lucru mi se va întîmpla totdeauna vîzînd priveliști despre care mi s-a vorbit cu însuflețire; căci le este cu neputință oamenilor și e greu chiar ca natura însăși să poată întrece în bogăție plămuirile imaginației mele.

După felul cum am fost primit de toți cei pentru care aveam scrisori, îmi credeam norocul împlinit. Cel căruia îi fusesem cel mai mult recomandat, dar care mă răsfătă cel mai puțin, era domnul de Surbeck, retras din armată și trăind ca un filozof la Bagneux, unde m-am dus să-l văd de mai multe ori și unde nu mi-a dat nici măcar un pahar cu apă. Mai multă căldură mi-au arătat doamna de Merveilleux, cumnata interpretului, și nepotul acestuia, ofițer în gardă; nu numai că mama și fiul mă primiră bine,

dar mă poftiră la masa lor, din care m-am înfruptat adeseori în timpul șederii mele la Paris. Doamna de Merveilleux îmi păru a fi fost o femeie frumoasă ; avea un minunat păr negru, cu cîrlionți la tîmple, după moda veche. Îi rămăsese ceea ce nu se pierde cîtuși de puțin o dată cu vestejirea trăsăturilor, un spirit foarte plăcut. Ea păru a-l gusta pe al meu, și făcu tot ceea ce putu spre a-mi fi de folos ; dar nimeni n-o secunda, și în curînd fui dezamăgit de tot acel mare interes ce crezusem că mi se arătase. Trebuie totuși să fiu drept cu francezii ; ei nu se grăbesc într-atît pe cît se spune cu făgăduielile, iar acelea pe care le fac sînt mai totdeauna sincere ; dar au un fel de a părea că se interesează de cineva ce te poate înșela mai mult decît vorbele. Laudele umflate ale elvețienilor nu-i pot amăgi decît pe proști ; purtările francezilor sînt mai seducătoare tocmai prin aceea că sînt mai sincere ; s-ar crede că ei nu vor să-ți spună tot ceea ce au de gînd s-o facă, pentru ca surpriza pe care ți-o oferă să fie și mai plăcută. Aș spune mai mult : nu sînt de loc falși în manifestările lor ; sînt în chip firesc îndatoritori, omenoși, binevoitori, și chiar, orice s-ar zice, mai deschiși decît orice alt popor ; dar sînt flusturatici și nestatornici. Au, într-adevăr, simțămîntul pe care ți-l mărturisesc, dar acest simțămînt se stinge repede, așa cum s-a aprins. Cînd îți vorbesc, sînt plini de tine ; dacă nu te mai au în fața ochilor, te dau uitării. Nimic nu e permanent în inima lor, totul la ei este opera momentului.

Fui deci copleșit de măguliri, dar prea puțin ajutat. Acel colonel Godard, pe lîngă al cărui nepot fusesem dat, se întîmplă să fie un netrebnic bătrîn avar, care, cu toate că era plin de aur, văzînd sărăcia mea, vroia să mă capete pe nimic. El pretindea să fiu pe lîngă nepotul său un fel de ordonanță fără plată, mai curînd decît un adevărat îndrumător. Legat în perma-

nență de el, și prin aceasta scutit de obligațiile militare, trebuia să trăiesc din solda mea de cadet, adică de soldat ; ba abia consimți să-mi dea uniformă, căci ar fi vroit să mă mulțumesc cu aceea a regimentului. Doamna de Merveilleux, indignată de propunerile lui, mă îndemnă ea însăși să nu le accept ; fiul ei fu de aceeași părere. Căutau să-mi facă alt rost, dar nu găseau nimic. Eu începeam însă să fiu strîmtorat, întrucît cei o sută de franci pe care-i căpătasem pentru călătorie nu puteau să țină prea mult. Din fericire, primii din partea domnului ambasador încă o mică sumă care-mi prinse foarte bine, și cred că el m-ar fi sprijinit mai departe dacă aș fi avut mai multă răbdare ; dar a tînji după ceva, a aștepta, a cere sînt pentru mine lucruri cu neputință de făcut. Mă dezgustai, nu mai dădui pe acolo, și totul se sfîrși. N-o uitasem pe biata mea Maman ; dar cum s-o găsesc ? Unde s-o caut ? Doamna de Merveilleux, care-mi cunoștea povestea, mă ajutase în această căutare, însă multă vreme în zadar. În cele din urmă, ea mă înștiință că doamna de Warens plecase de mai bine de două luni, dar nimeni nu știa dacă se dusese în Savoia sau la Torino, iar unele persoane spuneau că se întorsese în Elveția. Nu-mi trebui mai mult spre a mă hotărî s-o urmez, încredințat că, oriunde s-ar afla, îmi va fi mai ușor s-o găsesc în provincie, decît o putusem face la Paris.

Înainte de a pleca, îmi încercai noul meu talent poetic într-o epistolă către colonelul Godard, în care îl încondeiai cum putui mai bine. I-am arătat această bolboroseală doamnei de Merveilleux, care, în loc să mă cenzureze, cum ar fi trebuit să facă, rîse cu poftă de sarcasmele mele ; la fel și fiul ei, care, vreau să cred, nu-l iubea pe domnul Godard, și trebuie să mărturisesc că nici nu merita să fie iubit. Vroiam să-i trimit versurile mele ; ei mă încurajară într-aceasta ;

făcui un plic pe adresa lui, și cum pe atunci nu exista poștă locală în Paris, l-am băgat în buzunar și i l-am trimis din Auxerre, pe unde treceam. Rîd uneori și astăzi gîndindu-mă la strîmbăturile pe care trebuie să le fi făcut el citind acel panegiric în care era zugrăvit trăsătură cu trăsătură și care începea astfel :

*Credeai, bătrîn craidon, c'un gînd netot
M-ar ispiti să-l cresc pe-al tău nepot...*

Această mică bucată, stîngace, într-adevăr, dar nu lipsită de sare și care anunța un talent pentru satiră, este totuși singura scriere satirică ieșită din pana mea. Am o inimă prea puțin veninoasă spre a mă servi de un asemenea talent ; dar cred că se poate deduce, din cele cîteva scrieri polemice întocmite la o vreme sau alta pentru a mă apăra, că, dacă aș fi avut o fire bătaioasă, dușmanii mei ar fi cules de puține ori aplauzele de partea lor.

Lucrul pe care-l regret cel mai mult în legătură cu amănuntele din viața mea pe care le-am uitat este că n-am ținut un jurnal al călătoriilor mele. Niciodată n-am gîndit mai mult, n-am existat, n-am trăit, n-am fost mai mult eu însumi, dacă pot să spun astfel, decît în acelea pe care le-am făcut de unul singur și pe jos. Mersul are ceva care îmi ațîță și-mi înviează ideile ; aproape că nu pot gîndi cînd stau pe loc ; e nevoie ca trupul să se miște spre a-mi pune în mișcare spiritul. Vederea unei cîmpii, înșiruirea priveliștilor frumoase, aerul liber, pofta de mîncare, sănătatea pe care o capăt umblînd, voioșia dintr-un han, depărtarea de tot ceea ce mă face să simt că sînt legat de ceva, de tot ce-mi amintește de situația mea, toate acestea îmi descătușează sufletul, îmi dau mai multă îndrăzneală de a gîndi, mă aruncă în-

tr-un fel în imensitatea fapturilor firii pe care le aleg, mi le apropii după plac, nestingherit și fără nici o teamă. Dispun atunci ca un stăpîn de natura întregă ; inima mea, hoinărind din faptură în faptură, se unește, se contopește cu acelea care o desfată, se înconjoară de imagini dezmierdătoare, se îmbată de simțămintele cele mai încîntătoare. Iar dacă, spre a le fixa, mă delectez să le zugrăvesc în mine însumi, cu cîtă forță a trăsăturilor, cu cîtă prospețime a coloritului, cu cîtă putere de expresie le înzestrez ! Spun unii că se găsește cîte ceva din toate acestea în lucrările mele, cu toate că le-am scris spre declinul anilor mei. O, dar dacă le-ați fi văzut pe cele din tinerețea mea, pe cele întocmite în cursul călătoriilor mele, pe cele pe care le-am plămădit și pe care nu le-am scris niciodată !... De ce nu le-ați scris ? mă veți întreba. Și de ce să le scriu ? vă voi răspunde eu. De ce să mă lipsesc de vraja prezentă a bucuriei, ca să le spun altora că m-am bucurat ? Ce preț mai aveau pentru mine cititorii, un public, întreaga lume, cînd eu pluteam prin slăvile cerului ? De altminteri, purtam oare cu mine hîrtie și pene de scris ? Dacă m-aș fi gîndit la toate astea, nimic nu mi-ar fi venit. Nu puteam să prevăd că ideile vor da năvală în capul meu ; ele vin cînd le place lor, nu cînd vreau eu. Nu vin de loc sau curg în șuvoaie, copleșindu-mă cu mulțimea și puterea lor. Zece volume pe zi n-ar fi de ajuns ca să le cuprindă pe toate. De unde să iei atîta timp ca să le așterni pe hîrtie ? Sosind undeva, nu vroiam decît să mănînc. Plecînd, nu vroiam decît să merg. Simțeam că un nou paradis mă așteaptă la ușă. Nu rîvneam decît să pornesc în întîmpinarea lui.

Niciodată n-am simțit asta mai bine ca la întoarcerea despre care vorbesc. Venind la Paris, mă mărginisem la ideile în legătură cu ceea ce aveam să fac aici. M-am lansat în cariera pe care trebuia s-o ur-

mez, și am slujit-o cu destulă glorie ; această carieră nu era însă aceea la care mă îndemna inima mea, iar ființele reale nu erau croite pe măsura celor imaginare. Colonelul Godard și nepotul lui nu priveau cu ochi buni un asemenea erou ca mine. Grație cerului, acum eram dezlegat de toate aceste piedici : puteam să mă cufund după voie în lumea himerelor, căci doar pe aceasta o aveam în față. Ca atare, mă adâncii atît de mult în ea, încît rătăcii cu adevărat de mai multe ori drumul ; și nici nu mi-ar fi plăcut să merg drept înainte, deoarece, știind că la Lyon aveam să mă regăsesc pe pămînt, aș fi vroit să nu ajung niciodată acolo.

Într-o zi, abătîndu-mă din cale ca să văd mai de aproape o priveliște ce mi se păru demnă de admirat, mă lăsai atît de mult prins de vraja ei și făcui atîtea ocoluri, încît pînă la urmă mă rătăcii de-a binelea. După mai multe ceasuri de umblat fără țintă, obosit și mort de sete și de foame, intrai la un țăran a cărui casă nu avea o înfățișare prea atrăgătoare, dar era singura pe care o vedeam prin partea locului. Credeam că și aici era ca la Geneva sau în Elveția, unde toți locuitorii sînt gata să-ți ofere cu inima largă ospitalitatea lor. Îl rugai pe acesta să-mi dea ceva de mîncare, contra plată. El îmi aduse niște lapte smîntînit și o bucată de pîine de ovăz, spunîndu-mi că asta era tot ce avea. Am băut laptele acela cu o mare poftă și am mîncat pîinea aceea, care era mai mult paie ; dar atîta nu era de ajuns pentru un om zdrobit de oboseală. Țăranul, cercetîndu-mă îndeaproape, își dădu seama, după foamea pe care o aveam, de adevărul situației mele. După ce-mi spuse că vedea în mine un tînăr cumsecade ce nu venise acolo ca să-l pîrască, deschise repede o mică trapă de lîngă bucătăria lui, coborî în beci și se în-

toarse peste puțin cu o pâine neagră de grâu curat, cu o șuncă de-ți lăsa gura apă, deși era începută, și cu o sticlă de vin a cărei vedere mă bucură mai mult ca toate celelalte. Adăugă la acestea niște ouă prăjite în multă grăsime, și mă ospătai cu un prînz așa cum nici un alt călător n-a întîlnit vreodată. Cînd vrui să-i plătesc, omul meu fu cuprins iarăși de neli-niște și teamă ; nu vroia să primească bani și se lepăda de ei cu o scuturătură încrîncenată ; partea hazlie era însă că nu puteam să ghicesc ce anume îmi făcea să-i fie frică. În cele din urmă, el rosti tremurînd cuvintele îngrozitoare de ipistat și perceptor. Îmi dădu a înțelege că-și ascundea vinul din pricina impozitului, că-și ascundea pâinea din cauza birului, și că ar fi un om pierdut dacă n-ar fi socotit drept un muritor de foame. Toate cele ce îmi spuse în legătură cu acestea, și despre care eu nu aveam nici cea mai mică idee, îmi făcură o impresie ce nu se va șterge niciodată în mintea mea. Aici se găsește germenul acelei uri nestinse ce prinse mai tîrziu rădăcini în inima mea împotriva apăsărilor la care este supus nenorocitul popor și împotriva asupritorilor lui. Acest om, deși îndestulat, nu îndrăznea să mă-nînce pâinea pe care o cîștigase cu sudoarea frunții lui și nu se putea feri de ruină decît arătînd aceeași sărăcie ce domnea în jurul său. Am plecat din casa lui pe atît de indignat pe cît eram de înduioșat, deplîngînd soarta acestor frumoase locuri, cărora natura nu le-a revărsat darurile ei decît spre a le face prada zbirilor stăpînirii.

Iată singura amintire precisă ce mi-a rămas din ceea ce mi s-a întîmplat în cursul acestei călătorii. Îmi mai amintesc doar că, apropiindu-mă de Lyon, am fost ispitit să-mi prelungesc drumul ducîndu-mă să văd malurile rîului Lignon ; căci, printre romanele

pe care le citisem cu tatăl meu, *Astrée*¹ nu fusese uitat și era acela la care mă gîndeam cel mai adesea cu plăcere. Întrebai care era drumul spre Forez ; și în timp ce vorbeam cu gazda mea, ea îmi spuse că acesta era un ținut bogat pentru meșterii fierari, că acolo se aflau multe topitorii și că se lucrau cu spor unelte de fier. Acest elogiu îmi potoli dintr-o dată o curiozitate stîrnită de romane, și nu mai socotii de cuviință să mă duc să caut Diane și zîne printre niște bieți fierari. Buna femeie care mă încuraja astfel mă luase, fără îndoială, drept un ucenic lăcătuș.

Nu mă duceam, totuși, la Lyon fără un scop anumit. Ajungînd aici, m-am dus s-o văd la Chasottes² pe domnișoara du Châtelet, prietenă a doamnei de Warens, și pentru care aceasta îmi dăduse o scrisoare cînd venisem prima dată aici cu domnul Le Maître, așa că era o cunoștință mai veche. Domnișoara du Châtelet îmi spuse că, într-adevăr, prietena ei trecuse prin Lyon, însă nu știa dacă își urmase drumul pînă în Piemont, deoarece nu era sigură nici ea la plecare dacă nu se va opri în Savoia ; dar, dacă vreau, ea îi va scrie să capete vești, și cel mai bun lucru pe care l-aș putea face era să aștept aceste vești la Lyon. Primii propunerea ; dar n-am îndrăznit să-i spun domnișoarei du Châtelet că eram grăbit să am răspunsul și că mica mea pungă golită nu-mi dădea înghaduința să aștept prea mult. Ceea ce mă oprea de la aceasta nu era faptul că ea m-ar fi primit cu răceală. Dimpotrivă, îmi arătă multă bunăvoință și mă trată pe un picior de egalitate ce-mi tăie curajul de a-i dezvălui adevărata mea situație și de a coborî de la rolul de bună tovarășie la acela al unui nenorocit cerșetor.

¹ Roman pastoral de H. d'Urfé, publicat la începutul secolului al XVII-lea (n.t.).

² Fosta mînăstire Chazeaux (n. ed. fr.).

Mi se pare că se vede destul de limpede urmarea a tot ceea ce am povestit în această carte. Totuși, cred a-mi aminti, în aceeași perioadă, de o altă călătorie la Lyon, pe care nu pot să o trec cu vederea, și în cursul căreia am trecut printr-o mare încercare. O mică pățanie, ce nu poate fi povestită ușor, mă face să n-o uit niciodată. Mă aflu într-o seară în parcul Bellecour, după o cină foarte săracă, gândindu-mă cum să o scot la capăt, când un bărbat cu bonetă veni și se așază lângă mine ; acest om avea înfățișarea unuia din acei lucrători la pânzeturi cărora li se spune la Lyon mătăsari. Mă întrebă ceva, eu îi răspunsei, și astfel conversația se legă. Abia stăturăm de vorbă un sfert de ceas, că el, cu același sînge rece și fără nici un fel de tulburare în glas, îmi propuse să ne distrăm împreună. Așteptam să-mi explice în ce consta această distracție ; dar el, fără să mai adauge nimic, se porni să-mi arate totul fățiș. Se lipi aproape de mine, iar noaptea nefiind prea întunecoasă puteam să văd pentru ce fel de apucături se pregătea. Nu-mi pusese gând rău, cel puțin nimic nu trăda această intenție, iar locul nu-i era prielnic. Nu vroia, așa cum îmi spusese, decît să se distreze, și să mă distrez și eu, fiecare pe contul lui ; iar acest lucru i se părea atît de simplu, că nici nu presupuse măcar că mie nu mi se părea la fel de simplu ca lui. Fui atît de îngrozit de această nerușinare, că, fără a-i răspunde, mă ridicai repede și o rupsei la fugă, crezînd că ticălosul se ține după mine. Eram atît de tulburat, că, în loc să ajung acasă pe strada Saint-Dominique, alergai de-a lungul cheiului și nîu mă oprii decît la podul de lemn, tremurînd așa de tare, de parcă aș fi săvîrșit o nelegiuire. Mai fusesem o dată supus ace-luiasi viciu ; amintirea aceea mă lecuî pentru multă vreme de asemenea curiozități.

În cursul acestei călătorii mi s-a mai întîmplat ceva cam de același gen, dar care mă puse într-o primejdie mai mare. Prinzînd de veste că banii îmi sînt pe terminate, cîntăream fiecare lețcaie din puțînul ce-mi mai rămăsese. Mîncam mai rar la gazda mea, și în curînd nici nu mai luai masa acolo, deoarece pentru cinci sau șase soli puteam să mă satur tot așa de bine la un birt, ca și cu douăzeci și cinci la gazdă. Nemaîmîncînd aici, îmi venea peste mînă să mai și dorm acasă, nu fiindcă m-ar fi costat cine știe cît, dar mi-era rușine să ocup o cameră fără să-i aduc vreun cîștig mai acătării gazdei mele. Timpul era frumos. Într-o seară, fiind foarte cald, m-am hotărît să petrec noaptea în piața orașului, și tocmai îmi făcusem culcușul pe o bancă de acolo, cînd un abate, trecînd pe stradă și văzîndu-mă culcat astfel, se apropie de mine și mă întrebă dacă eram lipsit de adăpost. Îi mărturisii toată povestea mea, și el păru mișcat ; se așeză alături de mine și intrară în vorbă. Mi se adresa într-un chip cît se poate de cuviincios ; tot ceea ce îmi spunea mă făcea să am despre el părerea cea mai bună cu putință. Cînd mă văzu mai în apele mele, îmi spuse că nici el nu locuia prea bine, că nu avea decît o singură cameră, dar, de bună seamă, nu mă va lăsa să dorm așa, pe stradă : că era prea tîrziu spre a-mi găsi un adăpost și că îmi oferea pentru noaptea aceea jumătate din patul său. Primii propunerea cu sîperanța că-mi voi face un prieten ce mi-ar putea fi de folos. Mă dusei cu el ; aprinse opaițul. Camera lui mi se păru curată în micimea ei ; el mă primi foarte binevoitor. Scoase dintr-un dulap o carafă cu cireșe în rachiu, mîncară fiecare cîte două și ne pregătirăm de culcare.

Acest om avea aceleași înclinări ca și evreul pe care-l cunoscusem la azil, dar nu și le manifesta cu atîta patimă. Fie că, bănuind că eu aș putea ști despre

ce este vorba, se temea să nu mă determine să mă apăr, fie că era mai puțin hotărât să treacă la fapte, nu îndrăzni să-mi facă propunerea fătiș, și încerca să mă înduplece, fără să mă sperie. Mai instruit decât prima dată, eu înțelesei însă repede ce urmărea el, și am intrat la gânduri; dar neștiind nici în ce casă mă aflam, nici în mâinile cui căzusem, mă temeam ca, făcînd tărăboi, să nu plătesc totul cu viața. Mă prefăcui a nu pricepe ce vroia de la mine; dar arătîndu-mă foarte stingherit în mîngîierile lui și foarte hotărât să nu-l las să meargă mai departe mă purtai în așa fel, că a trebuit să se potolească. Apoi îi vorbii cu toată blîndețea și cu toată tăria de care eram în stare și, fără a părea că aş bănuî ceva, îi cerui iertare pentru tulburarea ce i-o arătasem, dînd vina pe vechea mea pățanie, pe care căutai să i-o povestesc în termeni atît de plini de dezgust și de groază, că i-am întors, cred, și lui stomacul pe dos, făcîndu-l să renunțe cu totul la scîrbosul său plan, și am petrecut astfel restul nopții în liniște. El mi-a dat chiar multe povește bune, foarte înțelepte, căci nu era, de bună seamă, un om de nimic, cu toate că se comportase ca un mare păcătos.

Dimineața, domnul abate, care încerca să-și ascundă nemulțumirea, aduse vorba de micul dejun, și rugă pe una din fetele gazdei lui, care era frumoasă, să ne pregătească ceva de mîncare. Aceasta îi spuse că nu are timp; el se adresă atunci surorii ei, care nici nu catadixi să-i răspundă. Noi așteptam, totuși, dar masa nu venea. În cele din urmă, trecurăm în camera acestor domnișoare. Ele îl întîmpinară pe domnul abate cu un aer îmbufnat; eu aveam să mă laud și mai puțin cu primirea lor. Cea mai mare, răsucindu-se, mă călcă dinadins cu tocul ei ascuțit pe vîrful piciorului, unde o bătătură foarte dureroasă mă silise să tai pielea pantofului; cealaltă se repezi

și trase dintr-o dată de la spatele meu scaunul pe care tocmai vroiam să mă așez ; mama lor, aruncînd cu apă pe fereastră, mă stropi pe față ; în orice loc m-aș fi așezat, eram dat la o parte ca să caute te mirice ; în viața mea nu mi se mai întîmplase așa ceva. În privirile lor jignitoare și batjocoritoare vedeam o mînie ascunsă, din care aveam neghiobia de a nu înțelege nimic. Înmărmurit, încremenit, gata să le cred pe toate niște posedate, începeam pur și simplu să mă înfricoșez, cînd abatele, făcîndu-se că nu vede și nu aude nimic și dîndu-și seama că nici vorbă nu putea fi de dejun, luă hotărîrea să iasă din casă, iar eu mă grăbii să-l urmez, foarte mulțumit că scăpam de aceste trei furii. Pe drum, el îmi propuse să ne ducem să mîncăm la o cafenea. Cu toate că eram mort de foame, nu primii invitația lui, iar el nu stăruî mai mult, și ne despărțirăm la al treilea sau al patrulea colț de stradă, eu fericit că mă depărtam de tot ceea ce-mi amintea de acea casă blestemată, el încîntat, pe cît se părea, că mă dusesese destul de departe de ea ca să n-o mai pot recunoaște cu ușurință. Cum nici la Paris, nici în alt oraș nu mai pățisem niciodată ceva asemănător cu aceste două întîmplări, am rămas cu o impresie puțin măgulitoare despre populația Lyonului, și am privit totdeauna acest oraș ca unul în care domnește cel mai îngrozitor dezmăț din Europa.

Amintirea lipsurilor prin care am trecut nu contribuie să-mi impresioneze plăcut memoria. Dacă aș fi fost ca alții, dacă aș fi avut talentul de a trăi pe credit și a mă îndatora la birtul meu, m-aș fi descurcat, desigur, mai ușor ; dar în privința asta nepriceperea mea era la fel de mare ca și hotărîrea de a nu recurge la așa ceva ; și pentru a da o idee despre gradul pînă la care mergeau una și alta, e destul să se știe că, după ce mi-am petrecut toată viața

în strîmătorări, adesea lipsindu-mi aproape pînă și pîinea, nu mi s-a întîmplat niciodată să cer bani unui creditor fără a-i restitui numaidecît. Nu m-am priceput să fac datorii împovărătoare, și am preferat totdeauna să sufăr, decît să fiu datornic.

Era o suferință, desigur, să fiu nevoit a-mi petrece noaptea în stradă, și asta mi s-a întîmplat de mai multe ori la Lyon. Dar găseam de cuviință să folosesc cei cîtiva soli ce-mi rămîneau plătind mai degrabă o pîine decît un adăpost ; căci, la urma urmei, eram amenințat mai puțin să mor de somn, decît de foame. Ceea ce e curios este că, în această cumplită situație, nu eram nici neliniștit, nici întristat. N-aveam nici cea mai mică grijă în privința viitorului, și așteptam răspunsurile pe care trebuia să le primească domnișoara du Châtelet, culcîndu-mă sub cerul liber și dormind la fel de împăcat întins pe o bancă sau pe pămînt, ca și cum m-aș fi aflat pe un pat de roze. Îmi amintesc bine că am petrecut o noapte de farmec în afara orașului, pe un drum ce mergea pe marginea Ronului sau a rîului Saône, nu mai știu bine care din două. Grădini înălțate în terase se întindeau într-o parte a drumului. Fusesse foarte cald în ziua aceea, seara era - încîntătoare, roua înviora iarba vestejită, nu se simțea nici o adiere de vînt, noaptea era liniștită, aerul era răcoros, fără să fie frig, soarele, după ce apusese, brăzda cerul cu niște norișori roșii, a căror oglindire dădea apei o culoare trandafirie, iar copacii erau încărcati de privighetori ce-și respirau cîntecul de la unul la altul. Mă plimbam într-un fel de extaz, lăsîndu-mi inima și simțurile să plutească în această vrajă și suspinînd doar din pricina regretului că mă bucuram de toate acestea de unul singur. Cufundat în dulcea mea reverie, îmi prelungii mult în noapte plimbarea, fără a-mi da seama că eram obosit. În cele din urmă, am simțit

oboseala. M-am întins cu voluptate pe un prag dintr-un fel de firidă sau de uşă falsă scobită într-un perete al terasei ; acoperişul patului meu era format de vîrfurile copacilor, o privighetoare se afla chiar deasupra mea ; am adormit în cîntecul ei ; somnul mi-a fost dulce, trezirea şi mai dulce încă. Se făcuse ziuă, şi cînd am deschis ochii am văzut apa, verdeaţa, un peisaj minunat. M-am ridicat, m-am scuturat, mi-era foame, am pornit voios spre oraş, hotărît să sacrific pentru o masă bună ultimele monezi ce-mi mai rămăseseră. Eram atît de bine dispus, că am făcut tot drumul cîntînd, şi-mi amintesc chiar că acest cîntec era o cantată de Batistin, intitulată *Băile din Thomery*, pe care o ştiam pe dinafară. Bîncuvîntat fie bunul Batistin şi frumoasa lui cantată, care mi-a adus un prînz mai bun decît cel la care mă gîndeam şi o cină şi mai bună încă, la care nici nu mă gîndisem. În timp ce mergeam şi cîntam cu atîta voieşie, am auzit pe cineva în urma mea, am întors capul şi am văzut un om ce se ţinea după mine şi care părea că mă asculta cu plăcere. El mă opri, mă salută, mă întrebă dacă mă pricep la muzică. I-am răspuns : *puţin*, spre a da a înţelege *mult*. Îmi mai puse cîteva întrebări, eu i-am povestit o parte din viaţa mea. El mă întrebă dacă am copiat vreodată note muzicale. Adesea, i-am răspuns. Şi era adevărat ; metoda mea cea mai bună de a învăţa muzica era s-o copiez. „Foarte bine, îmi spuse el, vino cu mine ; am să-ţi dau de lucru pentru cîteva zile, în timpul cărora nu-ţi va lipsi nimic, cu condiţia de a consimţi să nu ieşi de loc din cameră.“ Am primit foarte bucuros şi l-am urmat.

Acest om se numea domnul Rolichon ; îi plăcea muzica, o cunoştea şi o cînta în mici concerte pe care le făcea cu prietenii lui. Pînă aici totul era curat şi cinstit ; dar gustul lui pentru muzică părea

să degenereze într-o patimă pe care era obligat să și-o ascundă în parte. Mă conduse într-o cămăruță, unde mă instalai și unde se aflau o mulțime de partituri muzicale copiate de el. Îmi dădu să fac și eu altele, îndeosebi cantata pe care o auzise și pe care trebuia să o cînte el însuși peste cîteva zile. Am rămas acolo trei sau patru zile, copiind tot timpul cît nu mîncam ; căci, în viața mea n-am fost atît de flămînd, și nici atît de bine hrănit. Îmi aducea el însuși bucatele de la bucătărie, și trebuie că aceasta era bună, dacă mîncarea de fiecare zi era ca a mea. De cînd mă știu n-am mîncat cu atîta plăcere, și trebuie să mărturisesc că acest chilipir căzuse foarte bine, căci eram slab ca o scîndură. Lucram aproape cu aceeași poftă cu care mîncam, și asta nu e puțin spus. E drept că nu eram la fel de corect pe cît eram de sîrguincios. Cîteva zile după aceea, domnul Rolichon, întîlnindu-mă pe stradă, mi-a spus că partiturile mele făceau muzica de ne-executat, într-atît fuseseră găsite pline de omisiuni, de greșeli, de adăugiri. Trebuie să mărturisesc că îmi alesesem în această îndeletnicire meseria pentru care eram cel mai puțin potrivit. Nu că notele mele nu erau frumoase și nu le copiam foarte curat ; dar cauza unei munci îndelungate îmi împrăstie atît de tare atenția, că pierd mai mult cu ștersăturile decît cu scri-sul notelor, iar dacă nu depun cea mai mare băgare de seamă la copierea partiturilor, ele ajung să zădărnicească execuția. Am lucrat deci foarte rău vroid să lucrez bine, și, pentru a termina mai repede, am dat totul peste cap. Asta nu l-a împiedicat pe domnul Rolichon să mă trateze bine pînă la sfîrșit și să-mi dea la plecare cîtiva gologani în plus, pe care nu-i meritam de loc și care m-au pus iarăși pe picioare. La puține zile după aceea, am primit vești de la Maman, care se afla la Chambéry, de unde îmi trimise și bani spre a mă duce s-o întîlnesc, ceea ce făcui cu bucurie.

De atunci, situația mea financiară a fost adesea foarte strîmtorată, dar niciodată atît de grea încît să mă văd că n-am ce mânca. Însemn această perioadă cu o inimă recunoscătoare față de binefacerile Providenței. A fost ultima dată din viața mea cînd am cunoscut mizeria și foamea.

Am mai rămas la Lyon șapte sau opt zile, așteptînd dispozițiile pe care Maman i le dăduse domnișoarei du Châtelet, la care mă duceam acum mai des ca înainte, pentru plăcerea de a vorbi cu ea despre prietena ei, și pentru că nu mai eram chinuit de acele crude reveniri asupra situației mele, care mă sileau s-o ascund mereu. Domnișoara du Châtelet nu era nici tînără, nici frumoasă, dar nu-i lipsea grația; era blîndă și prietenoasă, iar spiritul ei dădea și mai mult preț acestei prietenii. Avea acea înclinare către observația morală ce duce la studierea omului; de la ea am cîpătat și eu, pentru prima dată, această înclinare. Îi plăceau romanele lui Le Sage, și îndeosebi *Gil Blas*; îmi vorbi despre el, mi-l împrumută, îl citii cu interes; dar nu eram încă copt pentru acest gen de lecturi; preferam romanele de dragoste. Îmi petreceam astfel timpul la vorbitorul domnișoarei du Châtelet nu numai cu plăcere, ci și cu folos, și nu încapе în-doială că discuțiile cuviincioase și înțelepte cu o femeie de merit fac mai mult pentru formarea unui om tînăr decît toată pedanta filozofie a cărților. La Chasottes am făcut cunoștință și cu alte pensionare, precum și cu prietene de-ale lor; între altele, cu o tînără de paisprezece ani, numită domnișoara Serre, căreia nu i-am dat atunci prea multă atenție, dar de care m-am îndrăgostit, șapte sau opt ani mai tîrziu, și pe bună dreptate, căci era o fată încîntătoare.

Așteptînd s-o revăd în curînd pe buna mea Maman, am făcut o mică pauză în himerele mele, iar fericirea reală ce mă aștepta mă scuti să caut altele în viziunile

mele. Nu numai că o regăseam, dar aflam alături de ea și prin ea o tihnă care îmi făcea plăcere ; căci ea anunțase că-mi găsisese o ocupație care spera să-mi convină și care nu mă va depărta de dînsa. Îmi frămîntam mintea să ghicesc care putea să fie această ocupație, și nu-mi rămînea decît să ghicesc, într-adevăr, dacă vroiam să știu. Aveam destui bani spre a face drumul în voie. Domnișoara du Châtelet mă sfătui să iau un cal ; n-am fost de această părere, și bine am făcut : aș fi pierdut plăcerea ultimei călătorii pedestre pe care am întreprins-o în viața mea, căci nu pot să dau acest nume excursiilor pe care le făceam adesea prin împrejurimi în timpul cît am stat la Motiers.

E un lucru ciudat, desigur, că imaginația mea nu se aprinde niciodată cu mai multă voioșie decît atunci cînd starea mea este cel mai puțin voioasă, și că, dimpotrivă, ea este mai puțin veselă atunci cînd totul surîde în jurul meu. Păcătosul meu de cap nu se potrivește niciodată cu ordinea firească. El nu se pricepe să înfrumusețeze, vrea să creeze. Și în aceasta, obiectele reale se înfățișează cel mult așa cum sînt ; el nu știe să împodobească decît obiectele imaginare. Dacă vreau să zugrăvesc primăvara, trebuie să mă aflu în iarnă ; dacă vreau să descriu un peisaj frumos, trebuie să fiu între ziduri ; și am spus de o sută de ori că dacă aș fi închis la Bastilia, aș picta acolo tabloul Libertății. Plecînd din Lyon nu vedeam în față decît un viitor luminos, eram atît de mulțumit, și aveam toate motivele să fiu, cum nu eram atunci cînd am plecat din Paris. Cu toate acestea, în cursul acestei călătorii n-am avut acele dulci reverii ce mă însoțiseră în cealaltă. Îmi simțeam inima ușoară, dar asta era totul. Mă apropiam de minunata prietenă pe care aveam s-o revăd. Încercam dinainte, dar fără îmbătare, bucuria de a trăi lîngă ea ; mă așteptasem totdeauna la asta, era ea și cum nu mi s-ar fi întîmplat nimic deosebit. Mă

nelinişteam de ceea ce aveam să fac, ca şi cum asta ar fi fost un prilej de nelinişte. Gîndurile îmi erau potolite şi blînde, nu cereşti şi pline de vrajă. Tot ceea ce întîlneam în cale îmi lovea văzul ; îmi îndreptam atenţia către peisaje ; priveam arborii, casele, rîurile ; stăteam şi cumpăneam la răscrucile drumurilor, mă temeam să nu mă rătăcesc, şi nu m-am rătăcit de loc. Într-un cuvînt, nu mă aflam în empireu, mă aflam cînd acolo unde eram, cînd acolo unde mă duceam, niciodată mai departe.

Mă simt, povestind călătoriile mele, cum mă simţeam atunci cînd le făceam ; nu mă grăbeam să ajung undeva. Inima îmi bătea de bucurie apropiindu-mă de scumpa mea Maman, cu toate astea nu mă îndreptam spre ea mai repede. Îmi place să merg în voie şi să mă opresc cînd şi unde am poftă. Viaţa în mers este cea de care am trebuinţă. A face un drum pe jos, pe o vreme frumoasă, printr-un ţinut frumos, fără să fiu grăbit, şi a avea ca ţintă a mersului meu ceva plăcut : iată dintre toate felurile de a trăi acela care e cel mai mult pe gustul meu. De altfel, se ştie ce înţeleg eu printr-un ţinut frumos. Niciodată o cîmpie, oricît de frumoasă ar fi ea, nu mi-a apărut demnă de acest nume. Vreau torenţi, stînci, brazi înalţi, păduri întunecoase, munţi, drumuri gloduroase pe care să le urc şi să le cobor, prăpăstii care să mă înspăimînte, în jur. Am avut această plăcere, şi am gustat-o cu tot farmecul ei, apropiindu-mă de Chambéry. Nu departe de un munte tăiat în două, căruia i se spune Pas-de-l'Echelle, sub drumul mare scobit în stîncă la locul numit Chailles, curge şi clocoteşte în prăpăstii îngrozitoare un mic rîu ce pare a fi avut nevoie de mii de secole spre a le săpa. Drumul a fost mărginit acolo de un parapet, ca să nu se întîmple nenorociri, şi datorită lui puteam să contemplu în voie hăurile şi să mă simt cuprins de ameţală, căci ceea

te mă bucură mai mult în locurile prăpăstioase este că ele fac să mi se învîrtească tot capul, și această amețală îmi produce o deosebită plăcere, cu condiția ca să fiu în siguranță. Bine sprijinit de parapet, îmi aplecam fața înainte, și am stat așa ceasuri întregi, zărind din cînd în cînd spuma din adînc și apa albastră al cărei muget îl auzeam printre croncăniturile corbilor și ale păsărilor de pradă ce zburau din stîncă în stîncă și din tufiș în tufiș, la o sută de stînjeni sub mine. Prin părțile unde povîrnișul era mai lin și tufișurile mai rare spre a mă putea strecura printre ele, mă duceam cît mai departe și căutam pietrele cele mai mari pe care le puteam căra, le strîngeam grămezi pe parapet, apoi, aruncîndu-le una după alta în jos, mă delectam privind cum se rostogolesc, sfărîmîndu-se și zburînd în mii de bucăți înainte de a ajunge în fundul genunei.

Mai aproape de Chambéry am întîlnit un spectacol asemănător, dar de sens contrar. Drumul trece pe la picioarele celei mai frumoase cascade pe care am văzut-o vreodată. Cascada este atît de povîrnită, că apa se desprinde de stîncă și cade în arc, destul de departe de peretele stîncii ca să poți trece pe dedesubt, uneori fără să fii nici măcar udat. Dar dacă nu iei destule măsuri, te poți înșela ușor, așa cum am pățit eu : căci, din pricina mării înălțimi, apa se împrăstie și cade ca pulberea, iar dacă te apropii ceva mai mult de acest nor, fără să prinzi de veste că ești stropit, te pomenești numaidecît făcut learcă.

În sfîrșit ajung, o revăd. Nu era singură. Domnul intendent general se afla la ea în momentul cînd am apărut eu. Fără a-mi vorbi, mă luă de mîină și mă prezentă cu aceea grație ce-i făcea pe toți să-și deschidă inima : „Iată-l, domnule, pe sărmanul nostru tînăr ; binevoiește și ocrotește-l atîta timp cît o va merita ; de aici încolo soarta lui nu mă mai îngrijorează“.

Apoi, întorcîndu-se către mine, îmi zise : „Copilul meu, aparții Regelui : mulțumește-i domnului intendent, care îți dă pîine“. Eu făcui ochii mari, fără să spun nimic, fără să prea știu ce să cred ; puțin a lipsit ea ambiția născîndă să nu-mi ia mințile și să n-o fac de pe acum pe micul Intendent. Norocul meu se dovedi mai puțin strălucitor decît mi-l închipuisem prin acest început ; dar, deocamdată, aveam din ce trăi, și pentru mine asta însemna mult. Iată despre ce era vorba.

Regele Victor-Amedeu, dîndu-și seama, prin soarta războaielor precedente și prin poziția vechiului patrimoniu al strămoșilor lui, că într-o bună zi acesta îi va scăpa din mîină, nu făcea decît să-l sleiască. Trecuseră doar cîțiva ani de cînd se hotărîse ca nobilimea să fie supusă dărilor și se ordonase întocmirea unui cadastru general al întregii țări pentru ca, introducînd o impunere reală, ea să fie aplicată cu mai multă dreptate. Această lucrare, începută sub domnia tatălui, fu încheiată de fiu. Două sau trei sute de oameni, atît măsurători de terenuri, cărora li se spunea geometri, cît și condicari, cărora li se spunea secretari, fură folosiți pentru această treabă, iar printre aceștia din urmă Maman mă înscrisese și pe mine. Postul, fără să fie prea bănos, îți dădea puțința să duci o viață îndestulată într-o asemenea țară. Partea proastă era că această slujbă era temporară, dar ea te ajută să cauți și să aștepti altceva, și ca măsură de prevedere, Maman încerca să obțină de la intendent o protecție spre a mă putea trece într-o slujbă mai temeinică după ce sorocul acesteia se va fi încheiat.

Am intrat în funcție la cîteva zile de la sosire. Munca aceasta nu avea în sine nimic greu, astfel că în curînd deprinsei totul. Și iată cum, după patru sau cinci ani de hoinăreli, de nebunii și de suferințe, de

la plecarea din Geneva, am ajuns pentru prima dată să-mi câștig pâinea pe cale onestă.

Aceste lungi amănunte despre prima mea tinerețe vă vor fi părînd copilărești, dar n-am ce face : Deși m-am născut om în unele privințe, am fost multă vreme un copil, și mai sînt încă în multe altele. N-am făgăduit să înfățișez publicului un mare personaj ; am făgăduit să mă descriu așa cum sînt ; și, ea să mă cunoașteți la vîrsta înaintată, trebuie să mă cunoașteți bine în tinerețe. Cum, în general, întâmplările fac mai puțină impresie asupra mea decît amintirile lor, și cum toate ideile mele sînt în imagini, primele trăsături ce mi s-au întipărit în minte au rămas neclintite acolo, iar cele care s-au adăugat mai târziu s-au împletit cu ele, fără ca cele dintîi să se fi șters. Există o anumită succesiune a simțămintelor și a gîndurilor care determină pe cele ce urmează, și ea trebuie luată în seamă pentru a înțelege totul bine. Străduința mea este să dezvolt cu orice prilej primele cauze, spre a face să se vadă înlănțuirea efectelor. Aș vroi să-mi pot prezenta sufletul într-un fel oarecum transparent în ochii cititorului, și pentru asta caut să i-l arăt sub toate laturile, să-l pun în toate luminile, să fac în așa fel ca nimic din ce se întâmplă înăuntru să nu-i scape, spre a putea judeca el însuși mobilurile ce-l frămîntă.

Dacă m-aș mulțumi cu rezultatul și dacă i-aș spune : Acesta este caracterul meu, cititorul ar putea crede, nu că-l înșel, dar cel puțin că mă înșel pe mine. În-fățișîndu-i însă cu sinceritate tot ce mi s-a întîmplat, tot ce-am făcut, tot ce-am gîndit, tot ce-am simțit, nu-l pot induce în eroare, afară doar dacă nu țin cu tot dinadinsul s-o fac : dar chiar dacă aș vroi, n-aș izbuti cu ușurință. Căci lui îi revine sarcina să îmbine toate aceste elemente și să definească ființa pe care

o compun ele ; rezultatul trebuie să fie opera lui ; și dacă se înșală, atunci greșeala este a sa. Or, în acest scop nu e de ajuns ca povestirea mea să fie sinceră, ea trebuie să fie și exactă. Nu e datoria mea să judec însemnătatea faptelor ; eu trebuie să le spun pe toate și să-i las lui grija de a alege. Ceea ce m-am și străduit să fac pînă aici cu tot curajul, și o voi face la fel și mai departe. Dar amintirile din vîrsta mijlocie sînt totdeauna mai puțin vii decît acelea din prima tinerețe. Am început prin a le reda pe acestea în chipul cel mai larg ce mi-a fost cu putință. Dacă și celelalte îmi vor reveni cu aceeași putere, cititorii nerăbdători se vor plictisi poate, dar eu nu voi fi nemulțumit de munca mea. Nu mă tem decît de un lucru în această lucrare : nu că voi spune prea mult sau voi spune neadevăruri, ci de a nu spune totul și de a trece sub tăcere adevărul.

Cartea a cincea

(1732 (?) — 1738)

Cred că în 1732, dacă nu mă înșel, am ajuns la Chambéry, așa cum am spus, și am început să fiu folosit la cadastru pentru serviciul regelui. Aveam douăzeci de ani trecuți, aproape douăzeci și unu. Eram destul de format pentru vârsta mea în ce privește spiritul, dar facultatea de a judeca nu era dezvoltată în aceeași măsură, și aveam mare nevoie de mâinile în care am căzut pentru a învăța să mă conduc; căci cei câțiva ani de experiență nu mă lecuiseră încă pe de-a întregul de visurile închipuirii mele și, în ciuda încercărilor de care mă lovisem, cunoșteam atât de puțin lumea și oamenii, de parcă n-aș fi învățat nimic în tot acest timp.

Locuiam la mine, adică la Maman; dar nu mai aveam camera de la Annecy. Nici grădină, nici rîu, nici priveliște! Casa unde stătea acum era întunecoasă și tristă, iar camera mea era cea mai întunecoasă și mai tristă din toată casa. Un zid în fața ferestrei, o fundătură în loc de stradă, aer și lumină puțină, spațiu îngust, greieri, șoareci, dușumele putrede: toate astea nu făceau o locuință plăcută. Dar eram la ea, lângă ea; și apoi mereu la slujbă sau în camera ei, nu-mi dădeam seama cît de urîtă era a mea, și nici nu aveam timp să mă gîndesc la așa ceva. Va

părea ciudat că se stabilise la Chambéry anume ca să locuiască într-o casă atît de nearătoasă, dar asta a fost numai un semn de abilitate din partea ei, asupra căruia nu se cade să tac. Se ducea la Torino fără tragere de inimă, simțind că după revoluțiile încă proaspete și în frământarea ce domnea încă la curte, nu era momentul să se înfățișeze acolo. Totuși, interesele îi cereau să se arate din cînd în cînd, căci se temea să nu fie uitată sau păgubită. Știa mai ales că contele de Saint-Laurent, intendent general al finanțelor, nu o proteja. Acesta avea la Chambéry o casă veche, rău construită și într-o poziție atît de proastă, că stătea tot timpul goală ; ea o închirie și se instală acolo. Asta făcu mai mult decît o călătorie la curte ; pensia nu-i fu suprimată, iar contele de Saint-Laurent se număra de atunci printre prietenii ei.

Am găsit gospodăria sa orînduită aproape ca și înainte, iar credinciosul Claude Anet era nelipsit de lîngă ea. Acesta era, cum cred că am mai spus, un țaran din Moutru¹ care, în copilărie, strîngea ierburi din Jura pentru a face ceaiuri de Elveția, și pe care îl luase în serviciul ei datorită licorilor lui, găsind că e bine să aibă un ierborist în persoana servitorului. El se pasionă atît de mult pentru studiul plantelor, iar ea îl încurajă atît de bine în această direcție, că deveni un adevărat botanist, și, dacă n-ar fi murit tînr, și-ar fi făcut un nume în această știință, la fel cum merita să aibă unul printre oamenii de onoare. Fiindcă era serios, grav chiar, și fiindcă eu eram mai tînr decît el, deveni pentru mine un fel de îndrumător ce mă feri de multe nesăbuinte, căci îmi impunea respect, iar eu nu îndrăzneam să-mi fac de cap în fața lui. Era respectat chiar și de stăpîna lui, care-i prețuia înțelepciunea, bunul-simț, credința neștrămutată ce

¹ Adică din cantonul Montreux (n. ed. fr.).

i-o purta, și pe care ea i-o arăta în aceeași măsură. Claude Anet era, netăgăduit, un om rar și chiar singurul de categoria lui pe care l-am cunoscut vreodată. Potolit, așezat, chibzuit, prevenitor în actele sale, rece în felul de a fi, laconic și plin de miez în vorbe, punea în pasiunile lui o înflăcărare de care nu părea niciodată în stare, dar care-l mistuia în lăuntru și care nu l-a făcut să săvârșească decît o singură prostie în viața lui, dar cumplită, aceea de a se fi otrăvit. Această scenă tragică s-a întîmplat puțin după sosirea mea, și ea a trebuit să se întîmple ca să cunosc legătura ce se statornicise între acest tînăr și stăpîna lui, căci dacă ea nu mi-ar fi spus despre ce este vorba, n-aș fi bănuir niciodată nimic. Fără îndoială, dacă apropierea, sîrguința, credința merită o răsplată corespunzătoare, ea i-a fost dată, și, ceea ce dovedește că era un om demn, el n-a rîvnit la mai mult. Între ei numai rareori se iscau certuri, care se încheiau însă totdeauna cu bine. Se întîmplă, totuși, una care se sfîrși rău : stăpîna îi aruncă într-o clipă de furie o vorbă jignitoare, pe care el n-o putu îndura. Își luă ca sfetnic doar deznădejdea, și găsind la îndemînă o sticlută cu otravă, o înghiți, apoi se culcă liniștit, cu gîndul de a nu se mai trezi niciodată. Din fericire, doamna de Warens, neliniștită, tulburată ea însăși, umblînd prin casă găsi sticluta goală și ghici numaidecît restul. Alergînd să-l salveze, scoase niște strigăte ce mă făcură să sar lîngă ea ; îmi mărturisii totul, mă rugă s-o ajut și izbutii cu multă greutate să-l facă să vomeze otrava. Martor al acestei scene, îmi admiram năîngia de a nu fi avut nici cea mai mică bănuială despre legăturile pe care ea mi le dezvăluia. Dar Claude Anet era atît de discret, încît chiar și cei mai clarvăzători ar fi putut să se lase înșelați. Împăcarea fu de așa natură, că eu însumi fui adînc mișcat, și, de atunci, adăugînd stima la respectul ce i-l

purtam, am devenit, într-un anume fel, elevul lui, și nu mă simțeam de loc rău.

Am înțeles totuși, cu multă mîhnire, că cineva putea să fie cu ea într-o intimitate mai mare decît eram eu. Nu-mi trecuse prin cap să rîvnesc pentru mine acest loc, dar mă durea să-l văd ocupat de altul; ceea ce era foarte firesc. Cu toate acestea, în loc să-l dușmănesc pe cel care mi-o răpise, simțeam răsfîrîgîndu-se asupra lui dragostea ce i-o purtam ei. Nu doream decît ca ea să fie fericită; și, de vreme ce avea nevoie de el ca să fie, eram bucuros să-l văd și pe el fericit. La rîndu-i, se potrivea întru totul cu vederile stăpînei lui, și arată o prietenie sinceră prietenului pe care și-l alesese ea. Fără să-și exercite asupra mea autoritatea pe care postul lui îl îndreptăța s-o aibă, se mulțumea cu aceea pe care înțelepciunea lui i-o dădea asupra alei mele. Nu îndrăzneam să fac nimic ce-ar fi părut să nu capete aprobarea lui, iar el nu dezaproba decît ceea ce era rău. Trăiam astfel într-o armonie ce ne făcea fericiți pe toți și pe care numai moartea a putut să o rupă. Una din dovezile frumuseții de caracter a acestei minunate femei era că toți cei care o iubeau se iubeau între ei. Gelozia, rivalitatea cedau în fața simțămîntului dominant pe care-l inspira ea, și n-am văzut niciodată ca aceia care o înconjura să se pizmuiască unul pe altul. Invit pe cei ce mă citeau să întrerupă o clipă lectura la acest elogiu și să se gîndească puțin, iar dacă găsesc o altă femeie despre care ar putea să spună același lucru, să se alăture de ea spre liniștea vieții lor, chiar de-ar fi vorba, la urma urmelor, de ultima dintre tîrfe.

Aici începe, de la sosirea mea la Chambéry și pînă la plecarea la Paris, în 1741, o perioadă de opt sau nouă ani, în cursul căreia voi avea puține fapte de povestit, deoarece viața mea a fost destul de simplă și potolită, iar această statornicie era tocmai aceea

de care aveam cea mai mare nevoie spre a sfîrși să-mi formez caracterul, pe care tulburări continui îl împiedicau să se precizeze. În timpul acestei însemnate perioade, educația mea, amestecată și fără șir, căpătînd consistență, a făcut din mine ceea ce aveam să fiu mereu de-a lungul furtunilor ce mă așteptau în viitor. Acest progres s-a înfăptuit încet și pe nesimțite, încărcat cu puține întâmplări demne de amintit ; totuși, el merită să fie urmărit și înfățișat pe larg.

La început nu eram ocupat decît cu munca mea ; datoriile slujbei nu mă lăsau să mă gîndesc la altceva. Puținul timp ce mi rămînea liber îl petreceam lîngă buna mea Maman, și neavînd măcar răgazul să citesc, fantezia nu-mi mai galopa ca înainte. Dar cînd slujba, devenind un fel de obișnuință, îmi preocupa mai puțin spiritul, el fu din nou cuprins de zvînturățile sale ; lectura îmi deveni iarăși o nevoie, iar cum acest gust era zgîndărit de piedicile ce-i stăteau în cale, ar fi putut să se transforme într-o patimă, ca la stăpînul meu, dacă alte înclinații venite pe de lături nu s-ar fi amestecat cu aceasta.

Cu toate că pentru lucrările noastre nu era nevoie de o matematică prea înaltă, lipsa ei mă pune uneori în încurcături. Spre a învinge această greutate, cumpărai cărți de aritmetică, pe care o învățai bine, fiindcă am învățat-o singur. Aritmetica practică se întinde mai departe decît s-ar crede, atunci cînd vrei să fii absolut precis. Sînt unele operații de o lungime extremă, în mijlocul cărora am văzut adesea chiar și buni geometri încurcîndu-se. Reflecția îmbinată cu calculul dă idei limpezi, și atunci găsești metode prescurtate, a căror descoperire îți măgulește amorul propriu, a căror justete îți încîntă spiritul și care te fac să îndeplinești cu plăcere o muncă prin ea însăși neplăcută. M-am cufundat atît de mult în această treabă, încît nici o problemă ce putea fi re-

zolvată prin cifre nu mă mai încurca, și chiar astăzi, cînd tot ce am învățat se șterge cu fiecare zi în memoria mea, aceste cunoștințe mai stăruie încă în bună parte, după treizeci de ani de întrerupere. Acum cîteva zile, într-o călătorie pe care am făcut-o la Davenport, urmărind, la gazda mea, lecțiile de aritmetică ale copiilor ei, am rezolvat fără greșală, cu o plăcere ne-
spusă, o operație dintre cele mai complicate. Mi se părea, mînuind cifrele, că mă aflam încă la Chambéry, în zilele mele fericite. Era ca și cum m-aș fi regăsit de departe pe mine însumi.

Schițele din mapele geometrilor noștri mi-au deschis totodată gustul pentru desen. Am cumpărat culori și am început să fac flori și peisaje. E păcat că mi-am găsit prea puțin talent pentru această artă, căci ea îmi plăcea foarte mult. Aș fi stat luni întregi în mijlocul creioanelor și al pensulelor, fără să le las din mîna. Dar această ocupație devenind prea acaparatoare, a trebuit să o părăsesc. Așa se întîmplă cu toate înclinările cărora mă dedic ; ele cresc, se transformă în pasiune, și în curînd nu mai văd nimic altceva pe lume decît amuzamentul cu care mă îndeletnicesc. Vîrsta nu m-a vindecat de acest cusur, nici nu l-a micșorat măcar, și chiar astăzi, cînd scriu acestea aici, mă consider un bătrîn neisprăvit ce-a prins patimă pentru un alt studiu de prisos. În care nu am nici o pricepere¹, și pe care chiar aceia ce-l practică din tinerețea lor se văd siliți să-l părăsească la vîrsta cînd eu vreau să-l încep.

Atunci însă ar fi fost altceva. Prilejul era bun și aș fi fost ispitit să mă consacru lui. Mulțumirea pe care o vedeam în ochii lui Anet cînd se întorcea cu plante noi, îmi stîrni de două sau de trei ori pofta de a mă duce să culeg ierburi cu el. Sînt aproape con-

¹ E vorba de botanică (n. ed. fr.).

vins că dacă m-aș mai fi dus o singură dată, preocuparea aceasta m-ar fi cucerit, și poate că astăzi aș fi fost un mare botanist ; căci nu cunosc alt studiu care să se potrivească mai bine cu înclinările mele firești decât acela al plantelor, iar viața pe care o trăiesc de zece ani la țară nu e altceva decât o ierborizare continuă, e drept fără scop și fără vreun progres ; atunci însă, neavînd nici o idee despre botanică, o priveam cu un fel de dispreț și chiar cu dezgust, nevăzînd în ea decât o treabă de spițer. Maman, care o iubea, nu-i dădea nici ea altă folosință și nu căuta decât plantele bune pentru prepararea licorilor sale. Astfel, botanica, chimia și anatomia, confundate în spiritul meu sub numele de medicină, nu făceau decât să-mi inspire sarcasme pe care le rosteam toată ziua și de pe urma cărora mă alegeam uneori cu cîte o palmă pe obraz. De altfel, o înclinare diferită și mult prea contrară acesteia creștea în mine treptat, și în curînd le înăbuși pe toate celelalte. E vorba de muzică. Trebuie, de bună seamă, că m-am născut pentru această artă, deoarece am început s-o iubesc din copilărie, și este singura pe care am iubit-o fără întrerupere în toate timpurile. Partea uimitoare este că o artă pentru care eram născut m-a costat totuși atîta trudă ca s-o învăț, și cu succese atît de încete, încît, după o practică de o viață întreagă, niciodată n-am putut izbuti să cînt pe nepregătite ceva bine. Dar ceea ce mă făcea atunci să îndrăgesc acest studiu era mai ales faptul că-l puteam urma împreună cu Maman. Avînd, altfel, gusturi foarte diferite, muzica era pentru noi un punct de întîlnire, de care eu căutam să mă folosesc. Nici ea nu se dădea înapoi ; eram pe atunci aproape tot atîta de avansat ca și ea ; din două sau trei citiri descifram o melodie. Uneori, văzînd-o învîrtindu-se în jurul vreuneia din fierturile ei, îi spuneam : „Maman, iată un *duo* încîntător ce mi se pare că exală

mirosul de arsură al drogurilor tale". „Ah, ascultă-mă, îmi răspundea ea, dacă mă faci să le ard, te pun să le mănânci." Și, trăgînd de ea, o duceam lîngă clavicin, unde uita de toate ; extrasul de ienuper sau de absint se prefăcea în scrum, ea îmi mînjea fața cu el, și totul era foarte plăcut.

După cum se vede, aveam din belșug cu ce să-mi umplu puținul timp ce-mi rămînea liber. Pe deasupra, mi se oferi încă o distracție, ce făcea mai mult decît toate celelalte.

Locuiam într-o hrubă atît de îmbîcsită, că uneori trebuia să ieșim afară să luăm aer curat. Anet o convinsese pe Maman să închirieze o grădină de la marginea orașului pentru a cultiva acolo plante. În această grădină se afla o casuță destul de frumoasă, care fu mobilată după vrere. Se pusese și un pat ; ne duceam adesea să mîncăm acolo, iar eu rămîneam și dormeam uneori noaptea. Pe nesimțite, mă îndrăgostii de această casuță retrasă ; adusei cîteva cărți, mai multe stampe ; îmi petreceam o parte a timpului împodobind-o și pregătind o surpriză plăcută pentru Maman cînd venea să se plimbe pe aici. Plecam de lîngă ea pentru a mă duce la grădină să fiu tot cu ea, să mă gîndesc cu mai multă plăcere la ea ; altă toană, pe care nici n-o acuz nici n-o explic, dar o mărturisesc, fiindcă așa stau lucrurile. Mi-aduc aminte că doamna de Luxembourg îmi vorbea odată, în bătaie de joc, despre un om care pleca de lîngă iubita lui ca să-i scrie. I-am spus că eu aș fi putut să fiu acel om, și aș fi putut să adaug că am și fost uneori astfel. Cu toate astea, n-am simțit niciodată lîngă Maman dorința aceasta de a mă depărta de ea spre a o iubi și mai mult ; căci alături de ea mă simțeam tot atît de bine ca și cum aș fi fost singur, și asta nu mi s-a întîmplat niciodată lîngă o altă persoană, bărbat sau femeie, oricît de mare era dragostea ce le-o purtam. Dar ea avea mai totdeauna

oaspeți ce-o vizitau, și oameni care-mi conveneau atât de puțin, că ciuda și plictiseala mă alungau în refugiul meu, unde o aveam lângă mine așa cum o vroiam, fără teama că nepoțiții vor veni să ne tulbure și acolo.

În timp ce, împărțit astfel între muncă, plăcere și instruire, trăiam în cea mai dulce tihnă, Europa nu era tot atât de liniștită ca mine. Franța și Împăratul¹ își declarară război: regele Sardiniei se amestecă în gîlceavă, și armata franceză mărșăluia în Piemont, spre a intra în Milano. O coloană trecu prin Chambéry, și, între altele, regimentul din Champagne, al cărui colonel era domnul duce de Trémouille, căruia i-am fost prezentat, și care-mi făgădui multe lucruri, dar, desigur, fără să se mai gîndească vreodată la mine. Grădina noastră se afla tocmai la capătul foburgului prin care intrau trupele, astfel că m-am bucurat din plin putînd să le văd, și mă pasionam pentru soarta acestui război ca și cum el mi-ar fi adus mie ceva. Pînă atunci nu avusesem încă prilejul să mă gîndesc la treburile publice, și am început să citesc gazetele pentru prima dată, dar cu atîta părtinire pentru Franța, că inima îmi bătea de bucurie la cele mai mici izbînzii ale ei, iar înfrîngerile sale mă îndurerau ca și cum le-aș fi suferit eu însumi. Dacă această sminteală ar fi fost doar trecătoare, n-aș fi găsit de cuviință să vorbesc despre ea; dar era atât de înrădăcinată în inima mea, fără nici un temei, că atunci cînd, mai tîrziu, am făcut-o, la Paris, pe antidespotul și pe republicanul, simțeam, în pofida mea însumi, o simpatie tainică pentru aceeași națiune pe care o găseam slugarnică și pentru același guvern pe care aș fi vroit să-l răstorn. Ceea ce e mai hazliu e că, fiindu-mi rușine de o înclinare atât de contrară prin-

¹ E vorba de regele Prusiei, Frederic I. Războiul despre care se pomenește aici a izbucnit la 4 octombrie 1733 (n.t.).

cipiilor mele, nu îndrăzneam s-o mărturisesc nimănui și-i batjocoream pe francezi pentru înfrîngerile lor, în timp ce în sinea mea acestea mă dureau mai mult decît îi dureau pe ei înșiși. Sînt, fără îndoială, singurul care, trăind la o națiune care mă primise bine, și pe care o adoram, dădeam impresia, în mijlocul ei fiind, că aş disprețui-o. Dar această înclinare s-a dovedit atît de dezinteresată în ce mă privește, atît de puternică, atît de nestrămutată, atît de neînfrîntă, că chiar după plecarea mea din regat, cînd guvernul, magistrații, autorii s-au dezlănțuit împotriva mea, cînd toți se întreceau în a mă copleși cu ultragii și nedreptăți, nu m-am putut lecuî nici atunci de sminteala mea. Îi iubesc în ciuda mea însumi, cu toate că ei mă persecută. Văzînd acum începutul decăderii Angliei, pe care eu am prezis-o în mijlocul victoriilor sale, mă las legănat de nesăbuita speranță că națiunea franceză, victorioasă la rîndul ei, mă va scoate poate într-o zi din trista captivitate în care trăiesc.

Am căutat multă vreme să aflu cauza acestei părtiniri, și n-am putut-o găsi decît în prilejul care i-a dat naștere. Un gust crescînd pentru literatură m-a legat de cărțile franceze, de autorii acestor cărți și de țara acestor autori. Chiar în momentul cînd armata franceză trecea prin fața mea, citeam *Marii căpitani* de Brantôme¹. Capul mi-era plin de faptele eroice ale unor Clissoni, Bayard, Lautrec, Coligny, Montmorency, Trémouille, și mă îndrăgosteam de scoborîtorii lor, ca și de cei care le moșteneau meritele și curajul. În fiecare regiment care trecea mi se părea că văd acele faimoase bande negre care altădată făcuseră isprăvi de vitejie în Piemont. Cele ce vedeam

¹ Pierre de Bourdeille de Brantôme, (1540—1613), cunoscut sub numele de abatele Brantôme, este celebru mai ales prin lucrările *Viața doamnelor ilustre* și *Viața doamnelor galante* (n.1.).

le învăluiau în ideile pe care le scoteam din cărți ; lecturile mele continui — și totdeauna provenind de la aceeași națiune — îmi hrăneau dragostea pentru ea, devenită în cele din urmă o pasiune oarbă pe care nimic n-a mai putut-o înfrînge. Am avut mai târziu prilejul să observ, în călătoriile mele, că această impresie nu era numai a mea, și că, înrîurind mai mult sau mai puțin în toate țările acea parte a populației care iubește lectura și cultivă literatura, ea cum-pănește ura generală pe care o inspiră înfîmurarea francezilor. Mai mult decît oamenii, romanele lor fac să fie iubiți de femeile din toate țările, capodoperele lor dramatice împing tineretul spre teatrele lor. Faima celui din Paris atrage mulțimi de străini ce se întorc de aici entuziasmați. Pe scurt, marea lor dragoste pentru literatură seduce toate spiritele care iubesc artel, iar în războiul atît de nenorocit din care ies am văzut scriitorii și filozofii lor preamărind gloria numelui de francez, întinată de războinicii lor.

Eram deci francez înflăcărat, și asta mă făcu să alerg după vești. Mă amestecam în gloata de gură cască din piață să aștept sosirea curierilor și, mai neghiob decît măgarul din poveste, mă frămîntam să știu care stăpîn îmi va face cîntea de a-i purta samarul ; căci se zvonea atunci că noi vom aparține Franței, luîndu-se Savoia în schimbul Milanului. Trebuie totuși să spun că aveam unele motive de teamă, deoarece dacă războiul s-ar fi sfîrșit rău pentru aliați, Maman era amenințată să-și piardă pensia. Dar eram plin de încredere în prietenii mei, și, deocamdată, cu toată înfrîngerea domnului de Broglie¹, această încredere nu fu înșelată, grație regelui Sardiniei, la care nu mă gîndisem.

¹ Contele de Broglie se lăsa învins la Parma, la 14 septembrie 1734 (n. ed. fr.).

În timp ce în Italia se dădeau lupte, în Franța se cânta. Muzica lui Rameau¹ începea să facă vîlvă, scoțînd la iveală lucrările lui teoretice, cunoscute pînă atunci doar de puțini oameni, din pricina obscurității lor. Din întîmplare, auzii vorbindu-se de al său *Tratat de armonie*, și n-am mai avut liniște pînă cînd n-am cumpărat această carte. Printr-o altă întîmplare, tot atunci am căzut bolnav. Boala era inflamatorie, a fost grea și scurtă, în schimb convalescența a fost lungă, și timp de o lună n-am putut ieși din casă. În această lună am citit, am devorat *Tratatul de armonie*; dar era atît de lung, atît de împrăștiat, atît de rău întocmit, încît mi-am dat seama că-mi trebuia multă vreme ca să-l studiez și să-l descîlcesc. Am întrerupt studiarea lui și mi-am odihnit ochii cu muzică. Cantatele lui Bernier, pe care le exersam, nu-mi mai dispăreau din minte. Am învățat pe dinafară patru sau cinci, între altele pe aceea intitulată *Iubiri adormite*, ce nu mi-a mai căzut sub ochi de atunci, dar pe care o știu încă și astăzi în întregime, la fel ca și *Iubirea înțepată de o albină*, o foarte frumoasă cantată de Clérambault, pe care am învățat-o cam în același timp.

Spre a mă desăvîrși, veni de la Val-d'Aosta un tînăr organist, numit abatele Palais, bun muzician și om cumsecade, care acompania foarte bine la clavecin. Am făcut cunoștință cu el, devenirăm nedespărțiți. El era elevul unui călugăr italian, mare organist. Îmi vorbi despre principiile acestuia, pe care le comparam cu cele ale lui Rameau; capul îmi era plin de acompaniamente, de acorduri, de armonie. Dar trebuia formată și urechea pentru toate acestea: îi propusei lui Ma-

¹ Jean-Philippe Rameau (1683—1764), compozitor francez, autor al operelor *Hipolit și Arcis*, *Castor și Pollux*, *Templul gloriei* etc. (n.t.).

man să facem cîte un mic concert în fiecare lună ; ea consimți. Și iată-mă atît de preocupat de acest concert, că ziua și noaptea nu mă mai gîndeam decît la el ; la drept vorbind, chiar și aveam ce să fac, și încă mult, ca să alcătuiesc programul, să strîng concertisti, să aleg instrumentele, să transcriu partiturile etc. Măman cînta din gură ; părintele Caton, despre care am vorbit și voi mai vorbi, cînta și el ; un profesor de dans, pe nume Roche, și fiul său cîntau la vioară ; Cavanas, un muzicant piemontez, care lucra la cadastru și care mai tîrziu s-a căsătorit la Paris, cînta la violoncel ; abatele Palais acompania la clavecin ; eu aveam cîntea de a conduce muzica, fără să uit surcica de lemn. Vă puteți închipui cît de frumos era totul ! Nu chiar ca la domnul de Treytorens, dar nici mult nu lipsea ca să fie la fel.

Concertele de la doamna de Warens, proaspăt convertită și trăind, se spunea, din subsidiile regelui, făcea clica bisericească să cîrtească ; dar ele erau un prilej plăcut de a-și petrece timpul pentru mulți oameni cinstiți. Nu veți ghici pe cine am pus în fruntea lor în această împrejurare ! Pe un călugăr, însă un călugăr de merit, și chiar om foarte cumsecade, ale cărui nenorociri de mai tîrziu m-au impresionat adînc și a cărui amintire, împletită cu aceea a zilelor mele fericite, îmi este încă dragă. E vorba de părintele Caton, cordelier, care, împreună cu contele Dortan, confiscase la Lyon ladă bietului *pisicuț*, și asta nu era fapta cea mai lăudabilă din viața lui. Învățase la Sorbona și trăise multă vreme la Paris în lumea cea mai înaltă, foarte introdus, mai ales la marchizul d'Entremont, pe atunci ambasadorul Sardiniei. Era un bărbat înalt, bine făcut, cu fața plină, cu ochii desenați armonios, cu părul negru ce-i cădea fără afectare în cîrlionți în jurul frunții ; de o ținută în același timp nobilă,

deschisă și modestă, exprimînd simplitate și bună-cuviință, n-avea nici aerul fătarnic sau obraznic al călugărilor, nici semeția unui om de lume, cu toate că a fost, ci încrederea unui om cinstit, care, fără să se rușineze de sutana lui, se respecta pe el însuși și se simțea totdeauna la locul său printre oamenii de onoare. Cu toate că părintele Caton n-avea prea multe studii pentru un învățăcel, avea destule pentru un om de lume, și, negrăbindu-se niciodată să-și arate știința, știa să și-o dovedească atît de bine atunci cînd era cazul, încît părea mai instruit decît putea să fie. Trăind multă vreme în societate, își însușise mai mult talentele care fac plăcere, decît cunoștințele savante. Avea spirit, făcea versuri, vorbea cu duh, cînta bine, avea o voce frumoasă, mînuia orga și clavecinul. Nu era nevoie de atîtea înzestrări pentru a fi căutat ; de aceea și era ; iar asta îl făcea să nu dea cu piciorul rangurilor ce i se ofereau și, în ciuda unor concurenți foarte pizmași, ajunsese să fie ales reprezentant al provinciei sale sau, cum se spune, deveni unul din marile coloane ale ordinului.

Părintele Caton o cunoscuse pe Maman la marchizul d'Entremont. El auzi vorbindu-se despre concertele noastre, vru să ia parte la ele ; luă, și le dădu și mai multă strălucire. Ne împrietenirăm repede prin gustul nostru comun pentru muzică, deoarece aceasta era și pentru unul și pentru celălalt o pasiune foarte vie ; cu deosebirea însă că el era un adevărat muzician, iar eu nu eram decît un scîrțîitor. Ne duceam cu Cavanas și abatele Palais să facem muzică în camera lui, și uneori la orga lui, în zilele de sărbătoare. Adesea ne ospătam din puținele lui bucate ; căci, lucru tot atît de supărător pentru un călugăr, era darnic, mărinimos și senzual, fără să cadă în grosolănii. În zilele cînd se dădeau concerte la noi, lua masa la Maman. Aceste mese erau foarte vesele, foarte plăcute ; în timpul lor

se vorbea fără stingherire și se cântau duete ; eu mă simțeam la largul meu, aveam spirit, făceam glume ; părintele Caton era fermecător, Maman adorabilă, abatele Palais, cu glasul lui de bou, era ținta înțepăturilor. Clipe atât de dulci ale zburdalnicei tinereți, ce mult a trecut de când v-ați dus !

Cum nu voi mai avea multe de spus despre acest biet părinte Caton, să închei aici în două cuvinte trista lui poveste. Ceilalți călugări, geloși sau mai degrabă furioși de a vedea la el un merit, o eleganță a purtărilor ce nu avea nimic din desfrînarea cinului călugăresc, prinseră ură pe el din pricină că nu era la fel de rău ca ei. Cei de sus se coalizară contra lui și-i ațîțară pe călugărașii dornici să-i ia locul și care mai înainte nici nu îndrăzneau să-și ridice ochii în fața lui. I se aduseră mii de învinuiri, fu răspopit, i se luă camera pe care o mobilase cu mult gust, deși cu simplitate, fu izgonit nu știu unde ; în sfârșit, acești ticăloși îl copleșiră cu atâtea ocări, că sufletul lui cinstit și mîndru, pe bună dreptate, nu le putu face față, și, după ce fusese desfătarea celor mai alese societăți, muri de durere pe o laviță nenorocită, într-un fund de celulă sau de închisoare, regretat, plîns de toți oamenii cumsecade care-l cunoscuseră și care nu-i găsiseră alt cusur decît de a fi călugăr.

Ducînd o astfel de viață, absorbit în întregime de muzică, ajunsei repede să constat că nu eram în stare să mă mai gîndesc la nimic altceva. Nu mă mai duceam la slujbă decît în silă ; corvoada și datoria de a fi la lucru deveniră pentru mine o osîndă de neîndurat, și în cele din urmă îmi intră în cap să părăsesc slujba spre a mă consacra în întregime muzicii. Se înțelege că această nebunie se lovi de unele împotriviri. A părăsi un post onorabil și cu un venit fix, pentru a alerga după elevi nesiguri, era o hotărîre prea puțin

înțeleaptă spre a fi împărtășită de Maman. Chiar presupunînd că progresele mele viitoare ar fi atît de mari precum mi le închipuiam, însemna să mă mulțumesc cu prea puțin și să mă mărginesc toată viața la meseria de muzician. Ea, care nu făurea decît planuri mărețe și nu mă judeca numai după cele ce-i spusese domnul d'Aubonne, mă vedea cu greu în stare să mă ocup în mod sîrguincios cu un talent pe care-l considera destul de ușuratic, și-mi repeta adesea acest proverb din provincie, poate mai puțin îndreptățit la Paris, cum că „*Cel care cîntă și dansează, în viață nu înaintează*”. Pe de altă parte, mă vedea supus întru totul unei înclinări căreia nu-i puteam rezista; pasiunea mea pentru muzică devenea o furie, și era de temut ca slujba mea, avînd de suferit din pricina preocupărilor mele lăturalnice, să nu sfîrșească printr-o concediere pe care ar fi mult mai bine să mi-o iau singur. Eu adăugam la aceasta că slujba mea n-avea să dureze prea mult, că îmi trebuia un talent spre a trăi și că era mai de folos să-l duc la bun sfîrșit pe acela spre care mă îndemna firea mea și pe care ea însăși mi-l alesese, decît să rămîn la cheremul ocrotitorilor sau să fac alte încercări ce nu mi-ar putea reuși, și să mă pomenesc, cînd voi fi depășit vîrsta pentru învățat, că n-am nici o prîgătire spre a-mi cîștiga pîinea. În sfîrșit, îi smulsei consimțămîntul mai mult datorită stăruințelor și mîngîierilor decît motivelor la care ținea ea. Alergai numaidecît să-i mulțumesc cu mîndrie domnului Coccelli, directorul general al cadastrului, ca și cum aș fi săvîrșit fapta cea mai vitejească, și am părăsit de bună voie slujba, fără explicații, fără motive, fără pretexte, la fel și chiar mai fericit decît fusesem atunci cînd o primisem, cu doi ani mai înainte.

Această hotărîre, oricît de nehibzuită era ea, îmi atrase printre localnici un fel de considerație ce-mi

prinse bine. Unii îmi atribuiau venituri pe care nu le aveam ; alții, văzînd că mă consacram cu totul muzicii, îmi judecau talentul prin sacrificiul pe care-l făcusem și credeau că, dovedind atîta pasiune pentru această artă, trebuie că o stăpînesc în modul cel mai desăvîrșit. În țara orbilor, chiorii sînt împărați ; eu treceam aici drept un bun profesor deoarece nu erau alții mai iscusiți. Nelipsindu-mi, de fapt, un anumit gust pentru cînt, favorizat, pe deasupra, de vîrsta și înfățișarea mea, avui în curînd mai mulți elevi decît îmi trebuia ca să-mi scot leafa de conțopist.

Este sigur că, pentru partea frumoasă a vieții, nu se poate trece cu mai multă repeziciune de la o extremă la alta. La cadastru, ocupat opt ore pe zi cu cea mai plicticoasă muncă, între niște oameni și mai plicticoși încă, închis într-un mizer birou îmbîcsit de răsuflarea și de mirosul de sudoare al tuturor acestor nespălați, în cea mai mare parte zdrențăroși și ciufuliți, simțeam uneori că-mi vîjîie capul din pricina cifrelor, a duhoarei, a socotitului și a urîtului. Și în loc de toate acestea, iată-mă deodată aruncat în lumea bună, admis, poftit în cele mai nobile case ; peste tot o primire plăcută, măgulitoare, o atmosferă de sărbătoare, cu domnișoare gătite ce mă așteaptă și mă întîmpină surîzătoare, peste tot nu văd decît ființe drăgălașe, nu simt decît mirosul de trandafir și al florilor de portocali ; peste tot se cîntă, se vorbește, se rîde, se fac glume ; nu plec dintr-o casă decît pentru a mă duce în alta unde întîlnesc același lucru. Se va recunoaște că între aceste două lumi nu puteam sta în cumpănă ca să fac alegerea. Ca atare, m-am simțit atît de bine în alegerea mea, încît nu mi s-a întîmplat niciodată să mă căiesc, și nu mă căiesc nici astăzi, cînd cîntăresc cu toată puterea judecății faptele vieții mele și cînd sînt dezlegat de cauzele ce mă împingeau spre ele.

Iată aproape singura dată cînd, ascultînd numai de înclinările mele, nu mi-am văzut înșelate așteptările. Primirea largă, spiritul mlădios, firea blîndă a locuitorilor de aici m-au făcut să îndrăgesc legăturile cu lumea, iar bucuria pe care am avut-o atunci mi-a dovedit că dacă nu-mi place să trăiesc printre oameni nu este atît din vina mea, cît dintr-a lor.

E păcat că savoiarzii nu sînt bogați, sau poate ar fi păcat să fie ; căci, așa cum sînt, ei alcătuiesc poporul cel mai bun și mai sociabil pe care-l cunosc. Dacă există pe lume un oraș unde simți dulceața vieții în relații de sinceritate și de bună înțelegere cu ceilalți, acesta este Chambéry. Nobilimea de provincie care se poate întîlni aici nu are decît atîta avere cît îi trebuie spre a trăi ; dar nu destulă ca să parvină ; și, neputîndu-se deda ambiției, ea urmează, vrînd-nevrînd, sfatul lui Cynéas.¹ Îmbrățișează în tinerețe cariera militară, apoi se întoarce să-și petreacă bătrînețea în liniște acasă. Onoarea și înțelepciunea prezidează această împărțire. Femeile sînt frumoase, dar s-ar putea lipsi de a fi ; ele au tot ceea ce poate să întrecă frumusețea, și chiar s-o înlocuiască. E ciudat de reținut că, chemat de îndeletnicirea mea să văd multe fete tinere, nu-mi amintesc să fi văzut la Chambéry una singură care să nu fie fermecătoare. Veți spune că eram predispus să le găsesc pe toate astfel, și s-ar putea să aveți dreptate ; totuși, nu aveam nevoie să exagerez cu nimic în această privință. Nu pot, într-adevăr, să nu-mi amintesc cu plăcere de tinerele mele eleve. De-aș putea, evocîndu-le aici pe cele mai drăgălașe, să le mai revăd o dată, și pe mine împreună cu ele, la vîrsta fericită a clipelor pe atît

¹ Cineas, consilierul lui Pyrrhus, regele Epirului (318—272 î.e.n. ; se remarcă prin sfaturile lui ponderate, menite să tempereze ambițiile monarhului (n.t.).

de dulci pe cît de nevinovate pe care le-am petrecut în preajma lor ! Cea dintîi a fost domnișoara de Mel-larède, vecina mea, sora elevului domnului Gaime. Era o brunetă foarte vioaie, dar de o vioiciune care te încînta, plină de grație, fără obrăznicii. Era nițel slabă, cum sînt cele mai multe fete la vîrsta sa ; dar ochii ei strălucitori, talia subțire și înfățișarea ei atră-gătoare n-aveau nevoie de un trup dezvoltat ca să placă. Mă duceam acolo dimineata, și ea era de obi-cei în rochie de casă, cu părul ciufulit, împodobit cu cîteva flori pe care le punea la venirea mea, și le sco-tea cînd plecam, ca să se pieptene. De nimic nu mă tem mai mult decît de o tînără fată nedichisită ; gă-tită, m-ar tulbura de o sută de ori mai puțin. Dom-nișoara de Menthon, la care mă duceam după-amiaza, era totdeauna bine îmbrăcată și-mi făcea o impresie tot atît de plăcută, dar într-alt fel. Avea un păr de un blond-cenușiu, era micuță, foarte timidă și foarte albă ; avea o voce limpede, subțire și frumoasă, dar care nu îndrăznea să-și arate întreaga măsură. La sîn avea o cicatrice făcută de o arsură cu apă fiartă, pe care o năframă de mătase albastră n-o acoperea tocmai bine. Acest semn îmi atrăgea uneori privirea într-acolo, dar, la drept vorbind, nu pentru cicatrice. Domnișoara de Challes, o altă vecină de a mea, era o fată formată ; înaltă, cu umeri voinici, legată la trup, arăta foarte bine. Nu mai era o frumusețe, dar era o persoană demnă să fie amintită pentru grația ei, pentru firea ei potolită, pentru bunătatea sa fi-rească. Sora ei, doamna de Charly, femeia cea mai frumoasă din Chambéry, nu mai lua lecții de muzică, în schimb ceruse s-o învăt pe fiica ei, încă foarte tî-nără, însă a cărei frumusețe în dezvoltare promitea s-o egaleze pe a mamei, dacă, din păcate, n-ar fi fost puțin roșcată. La maicile de la Visitation dădeam lec-

ții unei domnișoare franceze, al cărei nume l-am uitat dar care merită să aibă un loc în lista preferințelor mele. Ea deprinsese vorbirea înceată și domoală a călugărițelor, dar pe tonul acesta domol îi ieșeau din gură niște vorbe foarte sprintene, ce nu se prea potriveau cu înfățișarea ei. De altminteri era leneșă, nu se obosea să-și arate inteligența, iar când o făcea, era o favoare pe care n-o acorda orîșicui. Abia după o lună sau două de lecții și de nepăsare, ea se gîndi să recurgă la acest mijloc spre a mă face mai stăruitor ; căci n-am putut niciodată să fiu astfel prin mine însumi. Mă simțeam bine când mă aflam la o lecție, dar nu-mi plăcea să mă duc acolo silit sau la o oră ce mi se impunea. În orice împrejurare, obligația și constrîngerea îmi sînt de nesuportat ; ele m-ar face să urăsc plăcerea însăși. Se spune că la mahomedani un om străbate în zorii zilei străzile spre a le porunci soților să-și îndeplinească datoriile față de soțiile lor. Eu aș fi un rău turc la ceasurile acelea.

Aveam cîteva eleve și în rîndul burgheziei, iar printre acestea una care a fost cauza indirectă a schimbării de relații despre care vreau să vorbesc, fiindcă, la urma urmelor, se cuvine să spun totul. Era fiica unui băcan și se numea domnișoara Lard, vrednic model de statuie greacă, și pe care aș cita-o drept cea mai frumoasă fată pe care am văzut-o cîndva, dacă ar exista vreo adevărată frumusețe fără viață și fără suflet. Indolența, răceala, lipsa de sensibilitate atingeau la ea un grad de necrezut. Era cu neputință să-i fii pe plac ori s-o scoți din sărite, și sînt convins că dacă cineva ar fi vroit să profite de ea, s-ar fi lăsat tîrîtă în joc nu din plăcere, ci din nerozie. Mama ei, care nu vroia să se întîmple așa ceva, n-o slăbea nici o clipă din ochi. Punînd-o să învețe muzică, dîndu-i un profesor tînăr, mama făcea tot ce-i stătea în putință ca s-o mai dezmoștească ; dar era în zadar. În

timp ce profesorul o pisa pe fiică, mama îl pisa pe profesor, și treaba nu mergea de loc bine. Doamna Lard adăuga la vioiciunea ei firească vioiciunea pe care ar fi trebuit s-o aibă fiica sa. Aceasta avea o față drăguță, șuie, ciupită de vărsat. Ochii îi erau mici, aprinși și puțin roșii, din pricină că o dureau mai totdeauna. În fiecare dimineață cînd apăream acolo, mă aștepta cafeaua cu frișcă, iar mama nu uita niciodată să mă întîmpine cu o sărutare pe gură, și pe care eu, din curiozitate, aș fi vroit să i-o întorc fetei, spre a vedea cum o primește ea. De altfel, totul se petrecea atît de simplu și fără nici un fel de urmări, încît, chiar cînd domnul Lard era de față, nazurile și sărutările își urmau cursul lor. Acesta era un om făcut dintr-un aluat bun, adevărat tată al fiicei lui, și pe care nevasta nu-l înșela, fiindcă nici nu era nevoie.

Eu primeam toate aceste dezmierdări cu nătîngia mea obișnuită, luîndu-le pur și simplu drept semne de nevinovată prietenie. Totuși, uneori eram stînje-nit ; căci nepotolita doamnă Lard nu mă slăbea de loc, și dacă, în timpul zilei, treceam prin fața prăvăliei fără să mă opresc ar fi fost bucluc. Cînd eram grăbit, trebuia să fac un ocol ca să dau în altă stradă, deoarece știam că nu era atît de ușor să ies de la ea, pe cît era ca să intru.

Doamna Lard se ocupa prea mult de mine pentru ca eu să nu mă ocup de loc de ea. Atențiile ei mă mișcau totdeauna. I-am vorbit despre aceasta lui Maman ca despre un lucru fără taine ; și chiar de-aș fi avut taine, nu i-aș fi vorbit cu mai puțină sinceritate, căci îmi era cu neputință să-i ascund ceva, deoarece inima mi se deschidea în fața ei ca în fața lui Dumnezeu. Ea nu privi însă lucrurile cu aceeași ușurință ca mine ; vedea avansuri acolo unde eu nu vedeam decît prietenie. Maman se gîndea că doamna Lard, făcîndu-și un punct de onoare din a mă crede mai pu-

tin prost decît păream, va izbuti, într-un fel sau altul, să se facă înțeleasă, și, pe lîngă faptul că nu era drept ca o altă femeie să se însărcineze cu instruirea elevului ei, Maman avea motive mai demne de ea să mă ferească de toate capcanele la care vîrsta și starea mea mă expuneau. Chiar în vremea aceea mi se și întinse una de un soi foarte periculos, - de care scăpai, dar care a făcut-o să-și dea seama că primejdțiile ce mă amenințau fără încetare impuneau toate măsurile de prevedere pe care ea le putea lua.

Doamna contesă de Menthon, mama uneia din elevele mele, era o femeie cu mult spirit, însă socotită ca fiind în aceeași măsură de rea. Ea fusese, pre cît se spunea, pricina multor certuri, și, între altele, a uneia care avusese urmări fatale în casa d'Entremont. Maman fusese în relații destul de apropiate cu ea ca să-i cunoască bine caracterul; inspirînd într-un mod foarte nevinovat simpatia cuiva asupra căruia doamna de Menthon avea pretenții, rămase vinovată față de ea de crima acestei preferințe, cu toate că nici n-o căutasese, nici n-o acceptase; doamna de Menthon căută de atunci să se răzbune în mai multe rînduri pe rivala ei, dar nici o încercare nu-i reuși. Voi aminti una dintre cele mai comice, ca să dau un exemplu. Se aflau amîndouă la țară cu mai mulți gentilomi de prin vecinătate, printre care și personajul în chestiune. Doamna de Menthon îi spuse într-o zi unuia din acești domni că doamna de Warens e o prețioasă, că n-are gust, că se îmbracă urît, că-și acoperă pieptul ca o burgheză. „Cît despre acest din urmă amănunt, îi răspunse bărbatul, care era un glumeț, are dreptate s-o facă, deoarece eu știu că are un pîrlit de șoricel întipărit pe sîn, dar atît de asemănător, încît ai zice că se mișcă.“ Ura, ca și iubirea, te fac să crezi orice. Doamna de Menthon se hotărî să tragă folos din această descoperire, și într-o

zi, pe cînd Maman era la jocul de cărți cu ingraturul favorit al cucoanei, aceasta se apropie pe nesimțite la spatele rivalei sale, apoi, răsturnîndu-i pe jumătate scaunul, făcu să i se dezvelească puțin pieptul. Dar în loc de șoarece, dumnealui văzu acolo altceva, cu totul diferit, care nu se uită ușor, după cum nici nu poate fi zărit ușor, și asta nu-i conveni de loc doamnei de Menthon.

Nu eram un personaj în stare s-o intereseze pe această doamnă, care căuta să aibă în jurul ei numai oameni strălucitori. Totuși, îmi dădu oarecare atenție, nu pentru înfățișarea mea, care, de bună seamă, nu-i spunea nimic, ci pentru spiritul ce se presupunea că-l am și care m-ar fi putut face de folos scopurilor ei. Dînsa avea o înclinare vie pentru satiră. Îi plăcea să alcătuiască versuri și cîntece pe seama celor ce nu-i intrau în grație. Dacă mi-ar fi găsit destul talent ca s-o ajut să-și întocmească versurile și destulă bunăvoință să le scriu, ne-am fi ridicat amîndoi întregul Chambéry în cap. S-ar fi căutat autorul acestor compuneri, doamna de Menthon s-ar fi apărut dînd vina pe mine, și aș fi fost poate închis pentru tot restul zilelor mele, spre a mă învăța minte s-o mai fac pe Phebusul cu doamnele.

Din fericire, nu s-a întîmplat nimic din toate acestea. Doamna de Menthon mă opri la masă de două sau de trei ori spre a mă face să vorbesc, și găsi că nu eram decît un prost. Asta o simțeam eu însumi și sufeream în sinea mea, pizmuind talentele prietenului meu Venture, în timp ce-ar fi trebuit să mulțumesc acestei prostii a mele pentru primejdiile de care mă ferea. Am rămas pentru doamna de Menthon profesorul de cînt al fiicei sale, și nimic altceva; în schimb, am trăit liniștit și bine văzut în Chambéry. Asta făcea mai mult decît a fi un om de spirit pentru ea și unul cu limbă de șarpe pentru restul lumii.

Oricum ar fi, Maman înțelese că, pentru a mă smulge de la primejdiile tinereții mele, era timpul să mă trateze ca bărbat, ceea ce și-făcu, însă în felul cel mai ciudat la care o femeie a recurs vreodată în asemenea împrejurare. Avea față de mine o atitudine mai serioasă și o vorbire mai plină de înțelesuri ca de obicei. După veselia zburdalnică în care își strecura de regulă sfaturile, urma pe neașteptate un ton cumpănit, ce nu era nici blînd, nici aspru, dar care părea să pregătească o explicație. După ce căutasem în zadar să aflu singur motivul acestei schimbări, i-am cerut să mi-l arate ea ; era tocmai ceea ce aștepta. Îmi propuse o plimbare la grădină pentru a doua zi ; în dimineața următoare eram acolo. Ea luase măsuri ca să fim lăsați singuri toată ziua ; și-și petrecu această zi făcîndu-mă să înțeleg bunele intenții ce le avea față de mine, nu, ca altă femeie, prin tertipuri și ațîțări, ci prin convorbiri pline de simțire și înțelepciune, menite să mă instruiască, iar nu să mă seducă, și care-mi vorbeau mai mult inimii decît simțurilor. Cu toate acestea, oricît de înțelepte și folositoare erau vorbele pe care mi le spuse și deși ele nu erau mai puțin grave și reci, nu le dădui întrecaga atenție pe care o meritau și nu mi le întipării bine în minte, așa cum aș fi făcut oricînd în alte rînduri. Felul cum începu, modul de a se pregăti să-mi spună ceva, mă tulbură adînc ; în timp ce-mi vorbea, eu neputîndu-mi stăpîni gîndurile, căutam mai puțin să-ascult ceea ce-mi spunea, decît să pricep unde vroia să ajungă, și de îndată ce-am înțeles, lucru ce nu-mi fu ușor, noutatea acestei idei, care, de cînd mă afluam în preajma ei, nu-mi trecuse niciodată prin cap, punînd cu totul stăpînire pe mine, nu mă mai lăsa să mă gîndesc la ceea ce spunea. Nu mă gîndeam decît la ea, n-o mai ascultam de loc.

A încerca să le dai de înțeles tinerilor ceea ce vrei să le spui, arătându-le dintr-o dată un lucru la care ei râvnesc cu ardoare, este o greșeală foarte obișnuită la pedagogi și pe care am săvârșit-o eu însumi în *Emil*. Tînărul, preocupat de lucrul ce i se înfățișează, se gîndește numai la el și sare peste toate discursurile preliminare pentru a ajunge mai repede acolo unde, după părerea lui, este dus prea încet. Dacă vrei să-l faci să fie atent, nu trebuie să dezvălui totul de la început, și în această privință Maman a fost nedibace. Printr-o ciudățenie ce ținea de spiritul ei sistematic, ea luă măsura de prevedere, zadarnică de altfel, de a-mi prezenta condițiile sale; dar de îndată ce-am văzut care era prețul, n-am ascultat-o mai departe și m-am grăbit să consimt la orice. Mă îndoiesc că într-o asemenea situație există pe lume un bărbat atît de sincer, sau atît de curajos pentru a îndrăzni să se tîrguiască, ori o singură femeie care să poată ierta că a făcut-o. Ca urmare a aceleiași ciudățenii, ea legă această înțelegere a noastră de formalitățile cele mai grave, și-mi dădu opt zile de gîndire, de care eu o asigurai că nu am nevoie, lucru care nu era însă adevărat, deoarece, culme a ciudățeniei, fui foarte bucuros că le aveam, într-atît de mult mă izbise nou-tatea acestor idei și într-atît de răvășite mi le simțeam pe ale mele, încît îmi trebuia mult timp ca să le repun în ordine.

S-ar putea crede că aceste opt zile mi s-au părut opt veacuri. Cu totul dimpotrivă; aș fi vroit ca ele să țină într-adevăr atît. Nu știu cum să descriu starea în care mă aflu, plină de-o anumită teamă amestecată cu nerăbdare, sperîindu-mă de ceea ce doream, pînă la a căuta uneori cu tot dinadinsul în mintea mea un mijloc cît de onorabil spre a evita să fiu fericit. Închipuiți-vă temperamentul meu aprins și sen-

zual, sîngele meu înfierbîntat, inima-mi setoasă de dragoste, vigoarea, sănătatea, vîrsta mea ; gîndiți-vă că în această stare, mistuit de dorul femeilor, nu mă atinsesem încă de nici una ; că imaginația, nevoia, vanitatea, curiozitatea se uneau spre a mă sfîșia de dorința arzătoare de a fi bărbat și de a apărea astfel. Adăugați mai ales la acestea, căci este un lucru ce nu trebuie uitat, că marea și via dragoste ce i-o purtam, departe de a slăbi, nu făcea decît să crească din zi în zi ; că nu mă simțeam bine decît lîngă ea ; că nu mă depărtam de ea decît ca să mă gîndesc și mai mult la ea ; că aveam inima încărcată, nu numai de bunătatea ei, de caracterul ei plăcut, dar și de sexul ei, de chipul ei, de persoana ei, de ea, într-un cuvînt, sub toate raporturile prin care putea să-mi fie dragă ; și să nu credeți că datorită celor zece sau doisprezece ani pe care-i aveam mai puțin, ea era sau mi se părea că e bătrînă. De cinci sau șase ani de cînd simțeam această încîntare, atît de dulce, văzînd-o pentru prima dată, ea se schimbase, într-adevăr foarte puțin, fără să bag însă de loc de seamă. A fost mereu fermecătoare pentru mine, și era încă pentru toată lumea. Numai talia căpătase ceva mai multă rotunjime. Încolo, avea aceeași privire, aceeași obraji, același piept, aceeași trăsături, același minunat păr blond, aceeași voioșie, totul, pînă și glasul, acel glas argintiu al tinereții, care m-a impresionat totdeauna atît de mult, că încă și astăzi nu pot să aud o voce frumoasă de fată fără să nu tresar.

Sincer vorbind, lucrul de care mă temeam în așteptarea posesiunii unei femei atît de dragi era să nu-mi pierd răbdarea și să nu am destulă putere de a-mi înfrîna dorințele și imaginația, spre a nu mai fi stăpîn pe mine însumi. Se va vedea că, la o vîrstă înaintată, numai gîndul la unele ușoare favoruri ce mi se arătau de către o persoană iubită îmi aprindea sîngele în așa

măsură, încît îmi era cu neputință să străbat în liniște scurta distanță ce mă despărțea de ea. Cum, prin ce minune, am putut fi atît de puțin grăbit, în floarea tinereții, ca să ajung la prima mea desfătare ? Cum de puteam vedea apropiindu-se ceasul hărăzit mai mult cu obidă decît cu plăcere ? De ce, în locul bucuriilor ce trebuiau să mă cotopească, simțeam mai curînd dezgust și temeri ? Nu încapе îndoială că, dacă aș fi putut să mă sustrag într-un mod convenabil de la această fericire, aș fi făcut-o din toată inima. Am făgăduit ciudățeniei în povestea dragostei mele pentru ea ; iară una, la care, de bună seamă, nimeni nu se aștepta.

Cititorul, indignat de pe acum, va crede că, oferindu-se unui alt bărbat, ea scădea în ochii mei și că un simțămînt de dispreț lua locul celor pe care mi le inspirase ; dar se înșală. Gîndul la o asemenea dăruire îmi producea o crudă durere, e adevărat, atît dintr-un amor propriu foarte firesc, dar și fiindcă găseam așa ceva nedemn de ea și de mine ; în ceea ce privește simțămîntele ce i le nutream, asta nu le știrbea însă cu nimic, și pot să jur că niciodată n-o iubeam cu mai multă ardere ca atunci cînd doream mai puțin s-o am. Îi cunoșteam prea bine inima castă și temperamentul de gheață, ca să pot crede o singură clipă că plăcerea simțurilor ar împinge-o la această hotărîre de a se da ; eram absolut încredințat că numai grija de a mă smulge din brațele unor primejdii, altfel aproape de neînlăturat, și de a mă păstra numai pentru mine și pentru îndatoririle mele o făcea să înfrunte un risc pe care ea nu-l privea cu același ochi ca celelalte femei, așa cum se va vedea mai departe. O compătimeam și mă compătimeam. Aș fi vroit să-i spun : „Nu, Maman, nu e nevoie ; îți garantez de mine și fără asta“. Dar nu îndrăzneam, mai întîi, fiindcă așa ceva nu se poate spune, și apoi fiindcă îmi dădeam

seama că nu era adevărat și că de fapt o singură femeie putea să mă ferească de alte femei și să mă pună la adăpost de ispite. Fără a dori s-o posed, mă bucuram că ea izgonea din mine dorința de a poseda altele, într-atît vedeam o nenorocire în tot ceea ce putea să mă depărteze de ea.

Lunga obișnuință de a trăi împreună, și de a trăi în neprihănire, nu numai că nu-mi slăbise dragostea ce i-o nutream, dar o întărise, dîndu-i în același timp o altă înfățișare, ce-o făcea mai caldă, mai delicată poate, însă mai puțin senzuală. Spunîndu-i mereu Maman, purtîndu-nă mereu față de ea cu familiaritatea unui fiu, mă deprinsesem să mă privesc ca atare. Iată, cred, adevărata cauză a faptului că nu mă grăbeam să o posed, cu toate că-mi era atît de dragă. Îmi amintesc foarte bine că primele mele simțăminte, fără să fie mai vii, erau mai înclinate spre voluptate. La Annecy eram cu totul răscolit; la Chambéry nu se mai întîmplă așa. O iubeam cu toată pasiunea de care eram în stare; dar o iubeam mai mult pentru ea și mai puțin pentru mine, sau, în orice caz, căutam lîngă ea mai mult fericirea, decît plăcerea; ea era pentru mine mai mult decît o soră, mai mult decît o mamă, mai mult decît o prietenă, mai mult chiar decît o iubită, și de aceea nu era o iubită. Pe scurt, o iubeam prea tare, ca s-o doresc: iată ceea ce e foarte limpede în convingerile mele.

În sfîrșit, ziua hărăzită, de care mai degrabă mă temeam decît o așteptam, sosi. Am făgăduit totul și n-am mințit cu nimic. Inima-mi întări legămintele ce le luasem, fără a rîvni răsplata. O obținui totuși. M-am văzut pentru prima dată în brațele unei femei, și ale unei femei pe care o adoram. Am fost fericit? Nu, am gustat voluptatea. Dar un fel de tristețe îi învenina farmecul. Mă simțeam ca și cum aș fi săvîrșit un incest. De două sau de trei ori, strîngînd-o

cu patimă în brațe, i-am acoperit pieptul cu lacrimi. În ce-o privește, ea nu era nici tristă, nici dezlănțuită, ci mă mângâia liniștită. Cum nu era senzuală și nu căutase voluptatea, n-a cunoscut mari desfătări, și ca atare n-a fost bîntuită nici de căințe.

O spun încă o dată : toate greșelile ei pornesc din înșelările sale, niciodată din pasiunile sale. Avea o fire frumoasă, inima îi era curată, iubea lucrurile cinstite, înclinările îi erau bune și virtuozose, sufletul plin de gingășie ; era făcută pentru o cuminenie a purtărilor la care a ținut totdeauna, dar pe care n-a urmat-o niciodată, fiindcă în loc de a-și asculta inima, care o învăța bine, se conducea după rațiune, care o învăța rău. Când principii false o duceau la rătăcire, adevăratele ei simțăminte se ridicau împotriva acestora ; dar, din păcate, avea cultul filozofiei, și morala pe care și-a făurit-o împieta asupra aceleia pe care i-o dicta inima.

Domnul de Tavel, primul ei amant, i-a fost profesor de filozofie, și învățăturile pe care i le dădea el erau acelea de care avea nevoie spre a o seduce. Văzînd-o credincioasă bărbatului ei, îndatoririlor sale, totdeauna rece, cumpănită și inatacabilă prin simțuri, el o atacă prin sofisme, și izbuti să-i înfățișeze îndatoririle sale, la care ea ținea atît de mult, drept o flecăreală popească menită doar să stîrnească rîsul copiilor, unirea sexelor drept actul cel mai neînsemnat în sine, fidelitatea conjugală drept o aparență obligatorie în care toată moralitatea constă în a socoti părerea, liniștea soților ca singura regulă a datoriei soțiilor, în așa fel că trădările necunoscute, fiind nule pentru cel înșelat, erau la fel și pentru conștiința celei care le făptuia ; în sfîrșit, el o convinse că păcatul în sine nu însemna nimic prin el însuși, că nu devenea fapt decît prin scandal, și că orice femeie era desul să pară cuminte pentru a fi privită ca atare. În

felul acesta, netrebnicul își atinse scopul, corupînd mintea unei copile a cărei inimă n-o putuse corupe. Drept pedeapsă, căzu pradă celei mai cumplite gelozii, intrîndu-i în cap că ea îl tratează așa cum el însuși o învățase să-și trateze soțul. "Nu știu dacă se înșela sau nu asupra acestui punct. Pastorul Perret era socotit ca fiind urmașul lui. Ceea ce știu este că temperamentul rece al acestei femei tinere, care ar fi putut-o feri de asemenea învățături, fu acela care o împiedică mai târziu să renunțe la ele. Ea nu putea înțelege de ce se dădea atîta însemnătate unor lucruri care pentru dînsa nu prezentau nimic grav. Și nu onoră niciodată cu numele de virtute o abțință ce-o costa atît de puțin.

Nu abuză, așadar, de aceste false principii pentru plăcerea ei; dar abuză pentru a altuia, și asta dintr-o convingere aproape tot atît de greșită, însă mai potrivită cu bunătatea inimii sale. A crezut totdeauna că nimic nu-l leagă mai mult pe un bărbat de o femeie ca posesiunea, și cu toate că n-avea pentru prietenii ei decît prietenie, era însă o prietenie atît de caldă, că făcea tot ce depindea de ea spre a și-i apropia și mai mult. Și, ceea ce este de necrezut, aproape totdeauna a reușit. Era, într-adevăr, atît de dragă-laşă, că, pe măsură ce intrau mai mult în intimitatea ei, descopereai la dînsa noi prilejuri de a o iubi. Un alt lucru demn de amintit este că, după prima ei păcătuire, nu-și acorda favorurile decît celor nefericiți; bărbații ce se bucurau de succese nu aveau trecere la ea; un om însă pe care începea să-l compătimească trebuia să fie prea lipsit de inimă ca să nu sfîrșească prin a-l iubi. Cînd făcea o alegere puțin demnă de ea, aceasta se datora nu unor înclinări josnice, care nu se potriveau niciodată cu sufletul ei nobil, ci inimii sale, prea largă, prea umană, prea miloasă, prea sensibilă

și pe care nu și-o călăuzea totdeauna cu destul discernământ.

Dacă unele principii false au dus-o la rătăcire, câte altele bune nu avea ea, de care nu se depărta niciodată ! Prin câte virtuți nu-și răscumpăra slăbiciunile, dacă se poate da acest nume greșelilor la care simțurile aveau o atît de mică parte ! Același bărbat care o înșelă într-o privință, o instrui într-o mie altele, iar cum pasiunile ei, care nu erau zvăpăiate, îi îngăduiau să urmeze totdeauna calea înțelepciunii, mergea pe drumul cel bun atunci cînd sofisme sale n-o rătăceau. Intențiile ei erau lăudabile pînă și în greșeli ; întrecînd uneori măsura, putea să facă un pas rău, dar nu putea dori nimic care să fie rău. Detesta falșitatea și minciuna, era cinstită, dreaptă, omenoasă, dezinteresată, își respecta cuvîntul dat, rămînea credincioasă prietenilor și îndatoririlor pe care le considera ca atare, nu cunoștea ura și răzbunarea și nici nu concepea măcar că ar fi vreun merit cît de mic în a ierta. În sfîrșit, spre a reveni la ceea ce era mai puțin de scuzat, fără a-și precupeți favorurile, nu făcea niciodată din ele un tîrg murdar ; și le oferea cu dărnicie, dar nu le vindea, cu toate că trebuia să recurgă fără încetare la mijloace extreme pentru a trăi ; și îndrăznesc să spun că dacă Socrate a putut-o prețui pe Aspasia, el ar fi respectat-o pe doamna de Warens.

Știu dinainte că atribuindu-i un caracter sensibil și un temperament rece, voi fi învinuit de contradicție, ca de obicei, și pe bună dreptate. Se poate ca natura să fi greșit aici, și că asemenea îmbinare de însușiri să nu fie cu putință ; eu știu însă că a fost. Toți cei care au cunoscut-o pe doamna de Warens, și mulți dintre ei mai trăiesc încă, au putut să vadă că ea era alcătuită astfel. Îndrăznesc chiar să adaug că ea n-a cunoscut decît o singură adevărată plăcere pe lume :

aceea de a le face plăcere celor pe care-i iubea. Totuși, e liber oricine să creadă asupra acestui lucru tot ceea ce vrea și să dovedească în mod savant că nu e adevărat. Datoria mea este să spun adevărul, iar nu să cer să fiu crezut.

Am cunoscut, încetul cu încetul, toate acestea în convorbirile ce-au urmat după uniunea noastră, și care mi-au făcut-o încântătoare. Avusese dreptate să spere că bunăvoința sa îmi va fi de folos, căci m-am ales cu mari câștiguri pentru instruirea mea. Până atunci îmi vorbise doar despre mine ca unui copil. Acum începu să mă trateze ca bărbat și să-mi vorbească despre ea. Tot ceea ce-mi spunea era pentru mine atât de interesant, mă simțeam atât de mișcat, că, aplecându-mă asupra mea, trăse din confidențele ei mai mult folos decît din lecțiile sale. Când simți că-ți vorbește o inimă, a ta se deschide larg spre a primi efuziunile celeilalte, și niciodată morala unui pedagog nu va face cît flecăreala drăgăstoasă și duioasă a unei femei înțelepte de care ești îndrăgostit.

Intimitatea în care trăiam cu ea dîndu-i posibilitatea să mă aprecieze mai mult decît o făcuse înainte, socoti că, în ciuda stîngăciei mele, meritam osteneala de a fi pregătit pentru lume și că, dacă voi ajunge să pîn într-o zi piciorul acolo, voi fi în stare să-mi croiesc drumul în viață. Călăuzită de acest gînd, ea se străduia să-mi formeze nu numai judecata, dar și ținuta exterioară, felul de a mă purta, să mă facă deopotrivă demn de a fi iubit și vrednic de stimă, și dacă e adevărat că succesul în lume poate fi legat de virtute, ceea ce eu nu cred, sînt oricum convins că pentru aceasta nu există alt drum decît acela urmat de ea și pe care vroia să mă îndrepte și pe mine. Căci doamna de Warens cunoștea oamenii și stăpînea foarte bine arta de a se purta cu ei fără minciună și fără imprudență, fără să-i înșele și fără

să-i supere. Dar această artă era în caracterul ei mai mult decît în lecțiile sale, știa s-o pună în practică mai bine decît putea s-o propovăduiască altora, iar eu eram omul de lume cel mai puțin potrivit ca să mă deprind cu ea. De aceea, tot ceea ce a făcut în această privință fu aproape trudă zadarnică, la fel ca și grija de a-mi da profesori de dans și de arme. Deși eram sprinten și zvelt, n-am putut învăța să dansez nici măcar un menuet. Mă obișnuisem atît de mult, din pricina bătăturilor, să merg pe călcîie, că Roche nu m-a putut lecui de asta, și niciodată, cu toată sprinteneala mea aparentă, n-am fost în stare să sar nici cel mai mic șanț. Și mai greu era în sala de arme. După trei luni de lecții, nimeream încă în zid, de un atac nici nu putea fi vorba, și niciodată n-am avut brațul destul de mlădios sau pumnul destul de tare spre a-mi ține floreta cînd profesorul vroia să mi-o smulgă din mînă. Adăugați că simțeam un dezgust crîncen pentru acest exercițiu și pentru profesorul care încerca să mă facă să-l învăț. N-aș fi crezut pentru nimic în lume că cineva s-ar putea mîndri cu arta de a ucide un om. Spre a-și pune vasta lui știință la îndemîna mea, el nu se exprima decît prin comparații luate din muzică, la care nu se pricepea de loc.

Găsea analogii ce mă uimeau între mișcările de la scrimă și intervalele muzicale cu același nume. Cînd vroia să facă o fentă, îmi spunea să mă pun în gardă la acest diez, întrucît pe vremuri diezilor li se spunea *fente* ; cînd mi-a smuls floreta din mînă, mi-a strigat rîzînd că asta e o *pauză*. În sfîrșit, n-am văzut în viața mea un pedant mai nesuferit ca acest jalnic om, cu pieptarul și cu coiful lui.

Am făcut deci puține progrese în aceste exerciții, la care am renunțat în curînd din pur dezgust ; în schimb, am făcut mai multe într-o artă mai folositoare, aceea de a mă mulțumi cu soarta mea și de a nu rîvni la

una mai strălucită pentru care începeam să-mi dau seama că nu eram născut. Pradă în întregime dorinței de a-i face lui Maman o viață fericită, stăteam mereu în preajma ei, iar când trebuia să plec de lângă ea spre a mă duce în oraș, cu toată dragostea mea pentru muzică, începeam să simt povara lecțiilor pe care le dădeam.

Nu știu dacă Claude Anet a prins de veste despre întimitatea legăturilor noastre. Am motive să cred că aceasta n-a rămas o taină pentru el. Era un băiat foarte isteț, dar și foarte discret, care nu vorbea niciodată împotriva gândurilor lui, dar nici nu și le exprima în orice împrejurare. Fără a-mi da a înțelege că ar ști ceva, prin felul de a se purta păru că știe totul, iar această purtare nu pornea, de bună seamă, din micime sufletească, ci din aceea că, însușindu-și principiile stăpînei sale, nu putea să dezaprobe faptele ei. Deși tot atît de tînăr ca și ea, era atît de matur și atît de serios, că ne privea aproape ca pe doi copii cărora se cuvine să le arăți îngăduință, iar noi îl priveam, la rîndul nostru, ca pe un om demn de respect, a cărui stimă vroiam s-o cruțăm. Abia după ce i-a fost necredincioasă am cunoscut dragostea ce-o avea pentru el. Cum ea știa că nu trăiam, nu respiram, nu mă gîndeam decît la dînsa, îmi arătă în ce fel îl iubea, ca și eu să-l iubesc la fel, și stăruî mai puțin asupra prieteniei ce i-o purta, cît a stimei, deoarece acesta era simțămîntul pe care puteam să-l împărtășesc mai deplin. De cîte ori nu ne-a înduișat inimile și nu ne-a făcut să ne îmbrățișăm cu lacrimi în ochi, spunîndu-ne că amîndoi îi eram necesari pentru fericirea vieții ei ! Femeile care vor citi acestea să nu zîmbească răutăcios. Cu temperamentul pe care-l avea ea, această nevoie nu era cîtuși de puțin cu dublu înțeles ; era doar aceea pe care o simțea inima ei.

Astfel, între noi trei se stabili o prietenie poate fără asemănare pe pământ. Toate dorințele noastre, toate necazurile, toate bucuriile le împărtășeam laolaltă. Nimic nu trecea dincolo de micul nostru cerc. Obişnuința de a trăi împreună și de a trăi numai așa deveni atât de mare, că, atunci când la masă lipsea unul din trei sau apărea un al patrulea, armonia se tulbura, și, în ciuda legăturilor deosebite, în doi ne simțeam mai puțin bine decât cu toții laolaltă. Ceea ce înlătura stînghereala dintre noi era o desăvîrșită încredere reciprocă, și ceea ce înlătura plictiseala era că eram foarte ocupați. Maman, totdeauna activă și iscodind mereu cîte ceva, nu ne lăsa niciodată să lîncezim, nici pe unul, nici pe celălalt, afară de faptul că aveam fiecare treburile noastre cu care ne umpleam cu prisosință timpul. După părerea mea, lipsa de ocupație este pentru societate un flagel tot atât de mare ca și acela al singurătății. Nimic nu îngustează mai mult spiritul, nimic nu favorizează mai mult fleacurile, răutățile, neînțelegerile, sîcîielile, minciunile, decât faptul de a sta veşnic închişi într-o cameră unii cu alții și de a nu avea altă treabă decât să se pălăvrăgească la nesfîrșit. Cînd toată lumea e ocupată, nimeni nu vorbește decât atunci cînd are de spus ceva; dar cînd n-ai nimic de făcut, trebuie să vorbești cu orice chip, și aceasta este dintre toate obligațiile cea mai supărătoare și mai primejdioasă. Îndrăznesc chiar să merg și mai departe și să susțin că pentru a face un cerc cu adevărat plăcut, trebuie nu numai ca fiecare să se îndeletnicească cu ceva, dar cu ceva care să ceară oarecare atenție. A face noduri înseamnă a nu face nimic, și e tot atât de ușor să distrezi o femeie care face noduri ca și pe una care stă cu brațele încrucișate. Dar cînd ea brodează, e altceva; înseamnă că e destul de ocupată spre a umple golurile tăcerii. Ceea ce este mai neplăcut, mai ridicol, este să vezi în acest timp o du-

zină de fluieră-vînt ridicîndu-se, așezîndu-se, plecînd, venind, răsucindu-se pe călcîie, bătînd fără încetare apa în piuă și obosind-o pe Minerva lor cu un nescat șuvoi de cuvinte : frumoasă îndeletnicire ! Acest soi de oameni, orice ar face, sînt totdeauna o povară pentru ceilalți și pentru ei înșiși. Pe vremea cînd eram la Motiers, mă duceam să trîncănesc la vecinele mele ; dacă m-aș întoarce în lume, aș purta totdeauna în buzunar o mîngiuță și m-aș juca toată ziua cu ea, spre a mă scuti de a vorbi cînd n-aș avea nimic de spus. Dacă fiecare ar face așa, oamenii ar fi mai puțin răi, relațiile lor ar deveni mai bune și, cred, mai plăcute. Mă rog, glumeții n-au decît să rîdă, dacă vor, dar eu susțin că singura morală potrivită veacului de față este morală mîngiuței.

De altfel, nu aveam de loc prilejul să ni se urască între noi ; iar nepoftiții ne plictiseau prea mult prin prezența lor ca să le simțim lipsa cînd rămîneam singuri. Iritarea ce mi-o produceau altădată aceștia nu era acum mai mică, dar deosebirea era că aveam mai puțin timp să mă las pradă ei. Biata Maman nu-și pierduse cu nimic vechea ei patimă pentru înfăptuiri și născociri. Dimpotrivă, cu cît nevoile sale casnice erau mai mari, cu atît se adîncea, ca să le umple, în viziunile ei. Cu cît avea mai puține mijloace prezente, cu atît își făurea mai multe în viitor. Trecerea anilor nu făcea decît să sporească această manie a ei ; și pe măsură ce pierdea gustul plăcerilor lumii și ale tineretii, îl înlocuia cu acela al tainelor și al planurilor sale. Casa era mereu plină de șarlatani, de fabricanți, de sticlari, de antreprenori de tot felul, care, împărțind averea cu milioanele, sfîrșeau prin a avea nevoie de cinci parale. Nici unul nu pleca de la ea cu mîna goală, și una din uimirile mele este că a putut să facă față o vreme îndelungată la atîta risipă de bănet, fără

să ajungă la fundul sacului și fără a-și nemulțumi creditorii.

Proiectul care o preocupa cel mai mult în perioada aceasta, și care nu era cel mai nesocotit din câte făurise, era de a înființa la Chambéry o Grădină a Plantelor pusă sub oblăduirea regelui, cu un administrator plătit, și se înțelege dinainte cui îi era destinat acest post. Poziția orașului în mijlocul Alpilor era foarte potrivită pentru botanică, și Maman, care întocmea totdeauna un proiect legîndu-l de altul, adăugă la aceasta pe acela al unui Colegiu de farmacie, care părea, într-adevăr, foarte necesar într-o regiune atît de săracă, unde spîterii țîn aproape locul medicilor. Retragera medicului-prim Grossi la Chambéry, după moartea regelui Victor, păru a-i fi întărit această idee, și chiar i-a insuflat-o poate. Oricum ar fi, începî să se dea bine pe lîngă Grossi, care era însă un om ce nu se lăsa ușor încîntat de vorbe, fiind, dimpotrivă, cel mai înțepător și mai veninos domn pe care l-am cunoscut. Se va vedea asta din două-trei trăsături pe care am să le citez ca exemplificare.

Într-o zi se afla într-o consultare cu alți medici, printre care unul adus de la Annecy, și care era medicul obișnuit al bolnavului. Acest tînăr, încă nu întru totul pregătit ca medic, avu cutezanța să nu fie de părerea domnului medic-prim. Acesta, în loc de orice răspuns, îl întrebă pe ce drum o apucă la întoarcere și ce calească ia. Celălalt, după ce-i spuse totul, îl întrebă, la rîndul lui, dacă dorește cumva să-i facă vreun serviciu. „Nimic, nimic, răspunse Grossi, vreau doar să mă duc și să stau la o fereastră, în calea dumitale, pentru plăcerea de a vedea trecînd un măgar călare pe cal.“ Era pe atît de zgîrcit, pe cît era de bogat și de negru la suflet. Unul din prietenii lui vroî să-i ceară odată niște bani cu împrumut, dîndu-i garanții sigure. „Dragul meu, îi spuse el,

strângându-i brațul și scrișnind din dinți, dacă Sfîntul Petru ar coborî din cer și mi-ar cere să-i împrumut zece pistoli, dîndu-mi drept garanție Sfînta Treime, nu l-aș împrumuta." Într-o zi, invitat la masă de domnul conte Picon, guvernatorul Savoiei și om foarte credincios, sosi înainte de vreme, iar excelența-sa, care tocmai își făcea rugăciunea, îi propuse să-i ție companie. Nepreaștiind ce să-i răspundă, el făcu o strîmbătură îngrozitoare și se așeză în genunchi. Dar abia murmură două *Ave*, că, nemaiputîndu-se stăpîni, se ridică deodată, își luă bastonul și plecă fără să spună un cuvînt. Contele Picon alergă după el și-l strigă: „Domnule Grossi, domnule Grossi, mai rămii, te așteaptă la frigare o minunată potîrnice roșie!”. „Domnule conte, îi răspunse celălalt întorcînd capul, de mi-ai da și un înger fript, tot n-aș rămîne!”. Iată cine era domnul medic-prim Grossi, pe care Maman se strădui și reuși să-l îmblînzească. Cu toate că era foarte ocupat, prinse obiceiul de a veni adesea la dînsa, se împrietenii cu Anet, păru a face caz de cunoștințele acestuia, vorbind cu respect despre ele și, lucru la care nimeni nu se aștepta de la un asemenea om ursuz, se prefăcea a-i acorda considerație, spre a șterge impresiile rămase din trecut. Căci, deși Anet nu mai era un servitor, se știa că fusese, iar pilda și autoritatea domnului medic-prim erau tocmai ceea ce trebuia spre a da, în privința lui, tonul pe care nu l-ar fi putut da oricine altul. Claude Anet, cu un frac negru, cu o o perucă bine pieptănată, cu o țință gravă și cuviincioasă, cu o purtare înțeleaptă și prevăzătoare, avînd cunoștințe destul de întinse în domeniul medicinei și al botanicii și bucurîndu-se de sprijinul Facultății, putea, pe bună dreptate, să speră că va fi numit în postul de administrator regal al plan-

telor, dacă așezămîntul proiectat avea să se înfăptuiască, și, într-adevăr, lui Grossi îi plăcu ideea, o îmbrățișă și nu aștepta, spre a-l propune la curte, decît momentul cînd pacea va îngădui ca lumea să se gîndească la lucruri folositoare și cînd se vor putea investi cîtiva bani pentru realizarea lor.

Dar acest proiect, a cărui înfăptuire m-ar fi aruncat probabil în studiul botanicii, pentru care mi se părea că eram născut, căzu baltă, datorită uneia din acele lovături neașteptate ce răstoarnă intențiile cele mai lăudabile. Eram sortit să ajung, treptat-treptat, un model al nenorocirilor omenesti. S-ar zice că Providența, care mă chema spre aceste mari încercări, îndepărta cu mîna tot ceea ce m-ar fi putut abate din calea lor. Într-un urcuș pe care Anet îl făcu în vîrfurile munților spre a căuta o gențiană, plantă rară, ce nu crește decît pe crestele Alpilor, și de care domnul Grossi avea nevoie, bietul băiat se înfierbîntă așa de tare, că se alese cu o pleurezie, de care gențiana nu-l putu vindeca, deși era, pe cît se spunea, cel mai bun leac pentru așa ceva, și, cu toată știința lui Grossi, care era, fără îndoială, un om foarte priceput, cu toate îngrijirile ce i le dădurăm, buna lui stăpîină și cu mine, muri după cinci zile în brațele noastre, după cea mai cumplită agonie, în timpul căreia nu se bucură de alte încurajări decît ale mele; și i le dădui cu sfîșieri de durere și de dragoste, încît, dacă m-ar mai fi putut auzi, ele i-ar fi adus poate o ultimă mîngîiere. Tată cum l-am pierdut pe cel mai de ispravă prieten ce l-am avut în viață, om rar și vrednic de stimă, în care natura a ținut loc de educație, care și-a însușit în servitute toate virtuțile marilor oameni, și căruia nu i-a lipsit, sînt conșvins, ca să ajungă și el om mare, decît să trăiască și să fie pus la locul ce i se cuvenea.

A doua zi, răpus de cea mai adîncă și mai sinceră durere, vorbind despre el cu Maman, îmi trecu deodată

prin cap, în mijlocul convorbirii, nemernicul și nedemnul gând de a-i moșteni veșmintele, și ândeosebi un frumos frac negru, la care-mi rămăseseră ochii. M-am gândit la asta, deci am spus-o cu glas tare, căci, pentru mine, în fața ei a gândi și a vorbi era același lucru. Nimic nu o făcu să simtă mai puternic pierderea pe care o suferise decît aceste mîrșave cuvinte, dat fiind că dezinteresarea și noblețea sufletească erau calități pe care dispărutul le avusese în cel mai înalt grad. Sărmana femeie, fără să răspundă nimic, se retrase într-un colț și începu să plîngă. Scumpe și neprețuite lacrimi ! Ele fură înțelese și curseră toate în inima mea, spălînd-o pînă și de ultimele urme ale unui simțămînt josnic și netrebnic, care de-atunci n-a mai străbătut-o însă niciodată.

Această pierdere îi pricinui lui Maman tot atîtea pagube, pe cîtă durere. Din acel moment treburile ei mergeau din ce în ce mai rău. Anet era un om ordonat și rînduit ce făcea regulă în casa stăpînei lui. Veghea fiindu-i mereu trează, risipa era mai mică. Ea însăși se temea de dojenile lui și-și înfrîna cheltuielile. Dar nu se mulțumea cu rînduiala lui, vroia ca el să o respecte mai departe, și nu-i plăceau muștrările îndreptățite pe care el îndrăznea să i le facă uneori cum că risipea banul altuia o dată cu al ei. Eu gîndeam la fel ca el, o și spuneam chiar ; dar n-aveam aceeași trecere asupra ei, iar vorbele mele nu i se impuneau ca ale lui. El nemaifiind, am fost nevoit să-i iau locul, pentru care aveam tot atît de puțină aplicare, cît și plăcere ; l-am înlocuit rău. Mă îngrijeam foarte puțin de treburi și eram foarte timid ; bombănind mereu în sinea mea, lăsam ca totul să meargă de la sine. De altfel, mă bucuram de aceeași încredere, nu însă și de aceeași autoritate. Vedeam neorînduiala, gemeam, mă plîngeam, dar nu eram ascultat. Eram prea tînăr și prea iute ca să am dreptul de a fi înțelept, iar cînd

vroiam să mă amestec făcînd-o pe cenzorul, Maman mă bătea ușor cu palma pe obraz în chip de mîngîiere, mă numea micul ei mentor și mă silea să-mi reiau rolul ce mi se dăduse.

Simțămîntul adînc al sărăciei, în care cheltuielile ei nemăsurate aveau să o arunce, cu siguranță, mai curînd sau mai tîrziu, puse atît de tare stăpînire pe mine, că, devenind inspectorul casei, vedeam singur oscilarea balanței între *activ* și *pasiv*. Din acea perioadă am căpătat înclinarea către avarie, ce mi-am simțit-o totdeauna de atunci încoace. N-am fost niciodată risipitor cu adevărat decît în momentele de nesocotință ; dar pînă atunci nu fusesem niciodată neliniștit dacă aveam bani puțini sau dacă aveam mulți. Am început să dau atenție acestui fapt și să am grijă de punga mea. Devenisem mîșchin dintr-un motiv foarte nobil : căci, în adevăr, nu mă gîndeam decît să mai păstrez ceva pentru Maman din catastrofa pe care o prevedeam. Mă temeam ca nu cumva creditorii să-i pună poprire pe subsidiu sau ca acesta să nu fie cumva suprimat, și-mi închipuiam, cu vederile mele îngusté, că mica mea chiverniseală i-ar fi atunci de un mare ajutor. Dar pentru a pune bani de o parte, și mai ales pentru a-i păstra, trebuia să mă ascund de ea, întrucît n-ar fi putut răbda, cînd s-ar fi văzut la strîmtoare, să știe că eu aveam micile mele economii. Căutai deci, pe ici pe colo, anumite ascunzători unde vîram cei cîtiva ludovici spre păstrare, gîndind să sporesc mereu acest depozit pînă în momentul cînd îl voi pune la picioarele ei. Dar eram atît de nedibaci în alegerea ascunzătorilor mele, că ea le descoperea de fiecare dată și, spre a-mi arăta că a dat de ele, lua monezile de aur pe care le pusesem acolo și lăsa în locul lor altfel de monezi, la care mai adăuga ceva pe deasupra. Atunci vărsam rușinat agoniseala mea la fondul comun, iar dînsa nu înceta de a o între-

buintă pentru cumpărarea de haine sau mobile în folosul meu, oferindu-mi ba o spadă de argint, ba un ceas, sau altceva de felul acesta.

Convins că nu voi putea să strâng niciodată bani pe calea asta și că, chiar de-aș izbuti, ar fi pentru ea de prea puțin ajutor, am ajuns la concluzia că nu-mi rămânea altceva de făcut spre a împiedica nenorocirea de care mă temeam decît, să încep a contribui eu însumi la cheltuielile sale casnice, în așa fel ca, atunci cînd, încetînd de a mai contribui la ale mele, să-și dea seama că e pe punctul de a-i lipsi pînă și pîinea. Din nefericire, întocmindu-mi planurile în direcția gusturilor mele, mă încăpățînam să-mi caut prostește norocul în muzică și, simțindu-mi capul plin de idei și de cîntece, credeam că de îndată ce voi fi în stare să trag foloase de pe urma lor voi deveni un om celebru, un Orfeu modern ale cărui melodii vor atrage tot bănetul din Țara Făgăduinței. Pentru asta era nevoie, după ce începusem să citesc binișor muzica, să învăț compoziția. Greutatea era de a găsi pe cineva să mi-o predea; căci numai cu Rameau al meu nu trăgeam nădejde s-o învăț singur, iar după plecarea domnului Le Maître nu mai era nimeni în Savoia care să se priceapă cît de cît la armonie.

Aici se va vedea încă una din acele inconsecvențe de care e plină viața mea și care m-au făcut atît de adesea să merg împotriva scopului propus, chiar atunci cînd credeam că mă îndrept tocmai spre el. Venture îmi vorbise mult de abatele Blanchard, profesorul lui de compoziție, om de merit și de un mare talent, care pe atunci era capelmaistru la catedrala din Besançon, iar acum este la Capela de la Versailles. Îmi intră în cap să mă duc la Besançon spre a lua lecții de la abatele Blanchard, și această idee mi se păru atît de chibzuită, încît izbutii să o fac și pe Maman s-o considere ca atare. Iat-o deci ocupată să-mi pregătească cele de

trebuință pentru drum, și făcea aceasta cu generozitatea pe care o punea în orice lucru. Astfel, mereu cu gândul de a preveni un faliment și de a repara în viitor consecințele risipei sale, începeam chiar în acel moment prin a-i pricinui eu însumi o cheltuială de opt sute de franci; îi grăbeam ruina, spre a ajunge în stare de a i-o remedia. Oricît de smintită fu această socoteală, cel care se amăgea eram eu, dar în aceeași măsură și dînsa. Eram încredințați și unul și altul, eu că lucram cu folos pentru ea, ea că lucra cu folos pentru mine.

Mă bizuisem să-l mai găsesc încă pe Venture la Annecy și să-i cer o scrisoare pentru abatele Blanchard. Dar nu mai era acolo. A trebuit să mă mulțumesc, drept orice recomandare, cu o liturghie în patru părți compusă de el și scrisă de mîna lui, pe care o lăsase pentru mine. Cu această recomandare am pornit spre Besançon, trecînd prin Geneva, unde mi-am văzut rudele, și prin Nyon, unde m-am dus să-l văd pe tatăl meu, care mă primi ca de obicei și se însărcină să-mi trimită bagajul, ce venea după mine, eu făcînd drumul pe cal. Ajung la Besançon. Abatele Blanchard mă primește bine, îmi făgăduiește să-mi dea lecții și să-mi stea la dispoziție. Eram gata să începem, cînd aflai dintr-o scrisoare primită de la tata că lada mea a fost oprită și confiscată la Rousses, vama franceză de la granița cu Elveția. Uluit de această veste, folosesc toate cunoștințele pe care mi le făcusem la Besançon ca să aflu motivul acestei confiscări; căci, știind bine că n-aveam nimic de contrabandă, nu puteam înțelege pe ce pretext putuse fi întemeiată. În cele din urmă am aflat motivul; și se cuvine să-l arăt, fiindcă e o întîmplare cu totul curioasă.

Cunoscusem la Chambéry un bătrîn lionez, om foarte bun, pe nume domnul Duvivier, care lucrase

sub regență¹ la vize, apoi, nemaiavînd serviciu, venise să lucreze la cadastru. Se învîrtise prin lumea mare, avea talente, oarecare știință, era blind, politicos; se pricepea la muzică, și, cum stăteam în același birou, ne împrietenisem în mijlocul bădăranilor ce ne înconjurau. Primea de la Paris scrisori ce-i aduceau acele mici nimicuri, acele știri efemere ce umblă prin lume nu se știe de ce și dispar nu se știe cum, fără ca nimeni să se mai gîndească la ele după ce au ieșit din circulație. Cum îl poșteam uneori la masă la Maman, el îmi arăta oarecare simpatie, și, spre a se face plăcut, încerca să-mi ațîțe curiozitatea pentru acele nerozii, față de care eu am simțit totdeauna un asemenea dezgust, că niciodată nu mi-am aruncat ochii asupra vreuneia din ele. Ca să-i fac plăcere, luam prețioasele lui bucăți de hîrtie, le băgam în buzunar și nu mă mai gîndeam la ele decît pentru singurul folos la care erau bune. Din nenorocire, una din blestematele de fițuici rămăsese uitată în buzunarul de la vesta unui costum nou pe care-l îmbrăcasem de două sau de trei ori spre a fi în rînd cu slujbașii. Acea hîrtie era o parodie jansenistă, destul de scarbădă, a frumoasei piese *Mithridate* de Racine. Nu citisem nici zece versuri din ea și-o aruncasem în buzunar, uitînd-o acolo. Iată de ce îmi fusese confiscat bagajul. Vameșii întocmîră, în fruntea inventarului lăzii mele, un formidabil proces-verbal, în care, dîndu-și cu părerea că această scriere venea de la Geneva spre a fi tipărită și răspîdită în Franța, se întreceau în preasfinte ocări la adresa dușmanilor lui Dumnezeu și ai Bisericii și în laude pe seama pioasei lor vigilente care împiedicase înfăptuirea acestui plan infernal. Găsiră, fără îndoială, că pînă și cămășile mele puteau a erezie, căci, în virtutea acelei cum-

¹ Regența din 1715—1723, perioadă în care Ludovic al XV-lea era minor (n.t.).

plite hîrtii, totul fu confiscat, fără să mai văd sau să mai aud vreodată ceva despre micul meu avut. Oamenii stăpînirii cărora li s-a înaintat plîngerea mea cereau atîtea lămuriri, deslușiri, certificate și rapoarte, că, pierzîndu-mă cu totul în acest labirint, am fost nevoit să mă las păgubaș. Îmi pare foarte rău că n-am păstrat procesul-verbal al vămii din Rouses. Ar fi o piesă ce-ar figura la loc de cinste printre acelea a căror publicare urmează să însoțească lucrarea de față.

Această pagubă m-a făcut să mă întorc numaidecît la Chambéry, fără a mai face nimic cu abatele Blanchard, și, judecînd și văzînd că nenorocul mă urmărește în toate faptele mele, am hotărît să mă devotez numai lui Maman, să urmez soarta ei și să nu mă mai neliniștesc în zadar de un viitor pentru care nu puteam face nimic. Ea mă primi ca și cum i-aș fi adus comori, îmi refăcu încetul cu încetul mica garderobă, și nenorocirea mea, la fel de mare pentru unul ca și pentru celălalt, fu aproape tot atît de repede uitată pe cît de neașteptată fusese.

Cu toate că această întîmplare îmi tăie oarecum pofta de muzică, nu încetai de a-l studia pe Rameau al meu, și, cu mari străduințe, ajunsei pînă la urmă să-l înțeleg și să fac unele mici încercări de compoziție, al căror succes îmi dădu curaj. Conte de Bellegarde, fiul marchizului d'Entremont, se întorsese de la Dresda, după moartea regelui August¹. El trăise multă vreme la Paris; iubea foarte mult muzica și avea o adevărată pasiune pentru aceea a lui Rameau. Fratele lui, contele de Nangis, cînta la vioară, doamna contesă de la Tour, sora lor, cînta puțin din gură. Toate acestea făcură muzica la modă în Chambéry și

¹ August al II-lea (1670—1733), regele Poloniei, cunoscut prin liberalitățile și gustul pentru fast. A contribuit la înflorirea Dresdei, orașul lui natal (n.t.).

se înjgheabă un fel de concert public, a cărui conducere urma să mi se dea mie ; dar s-a văzut în curînd că asta îmi depăşea puterile, şi s-a hotărît altfel. Eu n-am renunţat totuşi de a da pentru concert cîteva mici bucăţi în genul meu, şi, între altele, o cantată, care a plăcut mult. Nu era o lucrare prea reuşită, dar era plină de melodii noi şi cu părţi de efect ce nu erau aşteptate de la unul ca mine. Aceşti domni nu puteau crede că, descifrînd atît de greu muzica, aş fi în stare să fac compoziţii bunicile, şi mă bănuiau că mi-aş fi însușit muzica altuia. Spre a mă pune la încercare, într-o dimineaţă domnul de Nangis veni la mine cu o cantată de Clérambault, pe care o transpusesse, spunea el, pentru uşurinţa vocii, şi la care trebuia compusă o altă partitură pentru bas, deoarece transpunerea o făcea pe aceea a lui Clérambault greu de executat la instrument. Am răspuns că asta era o treabă migăloasă şi că nu putea fi făcută pe loc. El crezu că vroiam să caut o scăpare şi îmi ceru să-i scriu măcar basul pentru un recitativ. Am scris aceasta, rău, fără îndoială, căci în orice lucru am nevoie, spre a-l face bine, să mă simt la largul meu şi să nu fiu silit ; dar am scris partitura după toate regulile, şi, cum el era de faţă, nu s-a mai putut îndoii că n-aş cunoaşte elementele compoziţiei. În felul acesta nu mi-am pierdut elevii, în schimb mi-a scăzut puţin dragostea pentru muzică, văzînd că se alcătuiă un concert fără să se ţină seama şi de mine.

Cam în acea vreme, încheindu-se pacea, armata franceză trecu înapoi munţii. Mai mulţi ofiţeri veniră s-o vadă pe Maman, între alţii domnul conte de Lautrec, colonelul regimentului din Orléans, mai pe urmă plenipotenţiar la Geneva şi apoi mareşal al Franţei, căruia îi fui prezentat. Pe baza celor ce-i spusese ea, contele păru a se interesa de mine, şi-mi făgădui multe lucruri, de care nu şi-a mai adus aminte

decît în ultimul său an din viață, cînd nu mai aveam nevoie de el. Tînărul marchiz de Sennecterre, al cărui tată era atunci ambasador la Torino, trecu în aceeași vreme prin Chambéry. Luă masa la doamna de Menthon, unde am fost și eu poftit în ziua aceea. După masă veni vorba despre muzică, la care el se pricepea foarte bine. Opera *Jephté* era atunci o noutate; el vorbi despre ea, ceru să fie adusă. Mă făcu să tremur cînd îmi propuse să executăm noi amîndoi această operă, și, deschizînd cartea, se opri la această bucată foarte cunoscută, pe două glasuri :

*Pămîntul, și iadul, și cerul,
Toate tremură în fața lui Dumnezeu.*

Îmi spuse : „Dumneata cîte părți vrei să iei ? Eu le-aș lua pe acestea șase“. Nu eram încă obișnuit cu asemenea performanță franceză; și cu toate că gînvăvisem uneori diferite partituri, nu înțelegeam cum un om poate să ia dintr-o dată șase părți, necum două. Nimic nu mi s-a părut mai greu în muzică decît să sari cu asemenea repeziciune de la o parte la alta și să cuprinzi cu ochiul dintr-o privire întreaga partitură. După felul cum am ieșit din încurcătură, domnul de Sennecterre trebuie să fi fost ispitit a crede că nu mă pricepeam la muzică. Pesemne ca să-și verifice această îndoială îmi propuse să pun pe note un cîntec pe care vroia să i-l ofere domnișoarei de Menthon. Nu puteam să mă dau în lături. Cîntă acel cîntec; eu l-am scris fără a-i cere să-l repete de prea multe ori. Cînd îl citi, găsi, cum era și adevărat, că-l scrisesem foarte corect. Văzuse încurcătura mea și începu să-mi laude acest mic succes. Era totuși un lucru foarte simplu. De fapt, mă pricepeam foarte bine la muzică; nu-mi lipsea decît acea agerime la prima aruncătură de ochi, pe care n-am avut-o niciodată la nimic și care în muzică nu se capătă decît printr-o practică

îndelungată. Oricum ar fi, m-a măgulit grija lui de a șterge în mintea altora, și chiar într-a mea, această micătrușine prin care trecusem; și, doisprezece sau cincisprezece ani mai târziu, întâlnindu-mă cu el în diverse case din Paris, am vroit de mai multe ori să-i amintesc această întâmplare și să-i arăt că n-o uitasem. Dar el își pierduse între timp vederea, și, temîndu-mă să nu-i reînnoiesc regretele aducîndu-i aminte cît de bine se folosea de ea cîndva, am tăcut.

Ajung la un moment cînd încep să-mi leg existența din trecut cu aceea din prezent. Cîteva prietenii din vremea aceea, prelungite pînă în zilele de azi, mi-au devenit foarte dragi. Ele m-au făcut adesea să regret acea fericită viață de om neînsemnat, cînd cei ce spuneau că-mi sînt prieteni îmi erau într-adevăr și mă iubeau sincer pentru mine însumi, din pură bunăvoință, iar nu din vanitatea de a fi în legătură cu un om cunoscut sau din dorința ascunsă de a avea în felul acesta mai multe prilejuri ca să-mi facă rău. De atunci îl cunosc pe vechiul meu prieten Gauffecourt, care mi-a rămas prieten totdeauna, în pofida încercărilor făcute de unii ca să ne despartă. Mi-a rămas pentru totdeauna? Nu. Căci, vai, am avut durerea de a-l pierde. Dar n-a încetat să mă iubească decît cînd a încetat să mai trăiască și prietenia noastră nu s-a sfîrșit decît o dată cu el. Domnul de Gauffecourt era unul dintre oamenii cei mai cumsecade din cîți au existat. Era cu neputință să-l vezi fără să-l îndrăgești și să-l cunoști mai îndeaproape fără să te atașezi cu totul de el. N-am întâlnit în viața mea un chip mai deschis, mai binevoitor, care să fie mai plin de seninătate, care să dea dovadă de mai multă simțire și înțelepciune, care să inspire mai multă încredere. Oricît de rezervat ar fi fost cineva, nu se putea opri de a se împrieteni cu el de la prima întâlnire, ca și cum l-ar fi cunoscut de douăzeci de ani, iar eu,

care mă simțeam atît de greu la largul meu cu noile cunoștințe, cu el m-am simțit astfel din primul moment. Glasul, accentul, vorba lui se potriveau în chip desăvîrșit cu înfățișarea sa. Avea o voce limpede, adîncă, bine timbrată, o voce frumoasă de bas, melodioasă și răsunătoare, ce umplea urechea și ajungea pînă la inimă. E cu neputință să ai o voioșie mai cumpătată și mai blîndă, un farmec mai firesc și mai simplu, talente mai înnăscute și cultivate cu mai mult gust. Adăugați la acestea o inimă iubitoare, dar iubind fără deosebire pe toată lumea, un caracter îndatoritor față de oricine, ajutîndu-și prietenii cu rîvnă sau, mai curînd, făcîndu-și prieteni din oamenii pe care-i putea ajuta, și știind să-și urmeze foarte cuvinčios interesele proprii slujindu-le cît se poate de călduros pe ale altora. Gauffecourt era fiul unui simplu ceasornicar și fusese el însuși ceasornicar. Dar persoana și meritele lui îl chemau într-o altă sferă, unde n-a întîrziat să intre. A făcut cunoștință cu domnul de la Closure, rezidentul Franței la Geneva, care se împrieteni cu el. Acesta îi înlesni la Paris alte cunoștințe ce-i fură de folos și prin care ajunse să capete vînzarea sării din Valais, care-i aduse un venit de douăzeci de mii de livre. Norocul lui, destul de mare, se mărgini aici în privința bărbaților; în privința femeilor însă, era asaltat din toate părțile: avea de ales și a făcut ce-a vroit. Ceea ce e mai rar și mai laudabil pentru el este că, avînd legături în toate păturile societății, era iubit peste tot, căutat de toată lumea, fără să fie pizmuit sau privit cu ochi răi de nimeni, și cred că a murit fără să fi avut un singur dușman în viață. Fericit om! Venea în fiecare an la băile din Aix, unde se aduna lumea bună de prin părțile locului. Avînd legături cu toată nobilimea din Savoia, venea de la Aix la Chambéry spre a-l vedea pe contele de Bellegarde și pe tatăl său, marchizul d'En-

tremont, la care Maman făcu, și-mi făcu și mie, cunoștință cu el. Această cunoștință, ce părea să nu ajungă la nimic și care fu mulți ani întreruptă, se reînnoi, cu un prilej despre care voi vorbi, și deveni o adevărată prietenie. Iată destule lucruri ce mă îndreptățesc să vorbesc despre un prieten de care am fost foarte legat ; dar, lăsînd la o parte orice interes personal în evocarea memoriei lui, era un om atît de bun și atît de fericit înzestrat, încît, spre cîntea speciei umane, voi socoti totdeauna că amintirea lui merită să fie păstrată. Acest om atît de fermecător avea totuși cusururile lui, la fel ca toți ceilalți, după cum se va vedea ceva mai departe ; dar dacă nu le-ar fi avut, poate că ar fi fost mai puțin iubit. Pentru a i se acorda stima pe care merita s-o aibă, trebuia să i se găsească și ceva care să i se ierte.

O altă legătură din același timp, ce nu s-a stins încă, mă leagă și acum cu speranța fericirii temporale ce moare atît de greu în inima omului. Domnul de Conzié, gentilom savoiaard, pe atunci tînăr și binevoitor, avu fantezia de a învăța muzica, sau, mai curînd, de a intra în relații cu cel care i-o predă. Plăcîndu-i și dorind să aibă cunoscuți de bună calitate, domnul de Conzié se bucura de un caracter blînd ce-l făcea foarte prietenos, iar eu eram în mare măsură la fel față de oamenii în care vedeam această calitate. Legătura dintre noi se înfiripă curînd¹. Gemenele pasiunii pentru literatură și filozofie ce începea să încolțească în capul meu și care nu aștepta decît puțină cultură și emulație spre a se dezvolta cu adevărat, și le găsi în el. Domnul de Conzié avea prea puțină înclinare pentru muzică ; asta a fost un bine pentru

¹ „L-am văzut mai tîrziu și l-am găsit cu totul schimbat. O, marele magician care a fost domnul de Choiseul ! Nici unul dintre vechii mei cunoscuți n-a scăpat de metamorfozele lui.” (Însemnarea lui J.-J. Rousseau.)

mine ; orele de lecții le petreceam cu altceva decît cu solfegierea. Mîncam împreună, vorbeam, citeam unele scrieri noi, dar nici un cuvînt despre muzică. Corespondența lui Voltaire cu prințul regal al Prusiei făcea vîlvă pe atunci ; noi discutam adesea despre acești doi bărbați celebri, dintre care unul, urcat de curînd pe tron, se arăta de pe acum așa cum avea să fie peste puțin, iar celălalt, defăimat pe cît de admirat este astăzi, ne făcea să-l deplîngem din tot sufletul pentru nenorocirile ce păreau a-l urmări pretutindeni și care sînt atît de adesea apanajul marilor talente. Prințul Prusiei fusese mai fericit în tinerețea lui, pe cînd Voltaire părea sortit să nu fie niciodată. Interesul pe care noi îl arătam unuia și altuia se răsfrîngea asupra a tot ce se referea la ei. Nici una din scrierile lui Voltaire nu ne scăpa din mînă. Gustul pe care-l căpătai pentru aceste lecturi îmi stîrni dorința de a învăța să scriu cu eleganță și de a încerca să imit coloritul acestui autor, de care eram încîntat. Puțin după aceea, el publică *Scrisorile filozofice*. Cu toate că ele nu sînt, de bună seamă, lucrarea lui cea mai bună, a fost aceea care m-a îndemnat cel mai mult spre scris, și această înclinare nu s-a mai stins niciodată în mine de atunci încoace.

Dar nu e încă momentul să vorbesc despre asta. Mai dăinuia încă la mine o predispoziție oarecum flusturatică, o dorință de a pleca și a mă întoarce, care se potolise întrucîtva, dar nu se stinsese, și pe care mi-o răscolea viața din casa doamnei de Warens, prea zgomotoasă pentru firea mea solitară. Mulțimea de necunoscuți ce dădeau buzna la ea în fiecare zi din toate părțile și convingerea ce mă stăpînea că acești oameni nu căutau decît s-o înșele fiecare în felul lui făceau ca șederea aici să-mi producă o adevărată neliniște. De cînd îl înlocuisem pe Claude Anet în încrederea stăpînei lui, urmăream mai îndeaproape

mersul treburilor ei și vedeam că ele se îndreptau spre o stare rea, care mă îngrozea. O mustrasem, o rugasem, o ținusem din scurt, o conjurasem de o sută de ori, dar în zadar. Mă aruncasem la picioarele ei, îi arătasem cu tărie catastrofa ce-o amenința, o implorasem din toată inima să-și reducă cheltuielile, începînd cu mine, și mai bine să sufere puțin cîtă vreme mai e încă tînără, decît să-și înmulțească neconținut datoriile și creditorii, expunîndu-și bătrînețea mizeriei și jignirilor lor. Sensibilă la sinceritatea zelului meu, se înduioșa cînd era cu mine și-mi făgăduia cele mai frumoase lucruri. Era destul însă să apară un calic, pentru ca totul să fie dat uitării. După mii de dovezi despre zădărnicia muștrărilor mele, ce altceva îmi rămînea de făcut decît să întorc ochii de la răul pe care nu-l puteam preîntîmpina? Am plecat din casa a cărei ușă n-o puteam păzi; am făcut mici călătorii la Nyon, la Geneva, la Lyon, care, alinîndu-mi mîhnirea tainică, îi sporea totodată cauza prin cheltuiala mea nouă. Pot să jur că aș fi îndurat cu bucurie toate lipsurile, dacă Maman ar fi căutat să tragă foloase din această economisire; dar convins că ceea ce refuzam eu intra în mîna șarlatanilor, abuzam de ușurința sa spre a mă face părtaș cu ei și, ca un cîine care iese din măcelărie, îmi aveam și eu bucățica mea din halca pe care n-o puteam salva.

Pretextele pentru toate aceste călătorii nu-mi lipseau, și însăși Maman îmi oferea destule, căci peste tot avea legături, negocieri, afaceri de încheiat, însărcinări de dat cuiva de încredere. Ea nu aștepta decît să mă trimită undeva, eu nu așteptam decît să plec; asta nu putea decît să facă să-mi duc viața mai mult pe drumuri. Aceste călătorii îmi dădură prilejul să cunosc cîțiva oameni de ispravă, care mi-au făcut mai tîrziu plăcere sau mi-au fost de folos; între alții, la Lyon, l-am cunoscut pe domnul Perrichon, relație

pe care nu-mi iert de a nu o fi cultivat îndestul pentru bunătatea ce mi-a arătat-o el ; pe bunul Parisot, despre care voi vorbi la timpul său ; la Grenoble le-am cunoscut pe doamna Deybens și pe doamna prezidentă de Bardonnache, femeie cu multă înțelegere și care mi-ar fi dovedit prietenie dacă m-aș fi putut duce s-o văd mai des ; la Geneva, pe domnul de Closure, rezidentul Franței, ce-mi vorbea adesea despre mama, pe care nici moartea, nici trecerea timpului n-o putuse șterge din inima lui, precum și pe cei doi Barillot, mai ales tatăl, care mă numea nepotul lui, persoană în preajma căreia te simțeai foarte bine și care era unul dintre cei mai vrednici oameni ce i-am cunoscut vreodată. În timpul tulburărilor din Republică, acești doi cetățeni se aruncară în cele două partide adverse : fiul în acela al burgheziei, tatăl în acela al magistraților, și în cursul încăierărilor din 1737 am văzut, aflându-mă la Geneva, pe tată și pe fiu ieșind înarmați din aceeași casă, unul pentru a urca la primărie, celălalt pentru a se duce în tabăra lui, pregătiți să se întâlnească peste două ceasuri față în față și să se sfîșie unul pe altul. Acest spectacol îngrozitor mi-a făcut o impresie atît de adîncă, încît am jurat să nu mă amestec niciodată în vreun război civil și să nu apăr prin arme nici libertatea persoanei mele, nici a credinței mele, dacă aș intra vreodată în drepturile mele de cetățean. Iau ca mărturie că mi-am ținut acest jurămint o împrejurare delicată, din care se va vedea, cel puțin așa cred, că această moderație și-a avut urmările ei bune.

Dar la această primă tresărire de patriotism pe care Geneva înarmată o stîrni în sufletul meu nu eram încă un om moderat. Se va înțelege asta dintr-o întâmplare foarte gravă pentru mine, pe care am uitat s-o amintesc la locul cuvenit și care nu trebuie să fie trecută cu vederea.

Unchiul meu Bernard plecase de cîțiva ani în Carolina, pentru a construi orașul Charlestown, al cărui plan îl întocmise; el a și murit acolo, puțin după aceea. Vărul meu murise, de asemenea, în serviciul regelui Prusiei, astfel că mătușa mea își pierdea aproape în același timp și fiul și soțul. Aceste pierderi o făcură să se arate mai prietenoasă cu ruda cea mai apropiată ce-i rămînea și care eram eu. Cînd mă duceam la Geneva, locuiam la dînsa, și-mi plăcea să răsfoiesc și să scotocesc prin cărțile și hîrțile pe care le lăsase unchiul meu. Am găsit printre ele multe piese ciudate și scrisori la care, desigur, nimeni nu se mai gîndea. Mătușa, fiindcă nu prea puneă preț pe aceste hîrtoage, m-ar fi lăsat să le iau pe toate cu mine, dacă aș fi vroit. M-am mulțumit cu două sau trei cărți comentate de mîna unchiului Bernard, pastorul, și între altele cu *Operele* postume ale lui Rohault, ale căror file aveau marginile umplute de excelente însemnări ce m-au făcut să îndrăgesc matematicile. Această carte a rămas printre cele ale doamnei de Warens, și mi-a părut totdeauna rău că n-am păstrat-o. La aceste cărți am adăugat cinci sau șase lucrări memoriale în manuscris și una singură tipărită, aparținînd faimosului Micheli Ducret, om de mare talent, savant luminat, dar prea ngastîmpărat, tratat cu cruzime de magistratii din Geneva și mort nu de mult în fortăreața din Arberg, unde fusese închis ani de zile, din pricină, se spunea, că se amestecase în conspirația de la Berna.

Acest memoriu era o critică destul de îndreptățită a aceluia mare și ridicol plan de fortificare ce s-a executat în parte la Geneva, și care era luat în rîs de oamenii de meserie, ce nu cunoșteau scopul ascuns urmărit de Consiliu în înfăptuirea acestei mărețe lucrări. Domnul Micheli, fiind exclus din camera fortificațiilor din cauză că dezaprobase acest plan, cre-

zuse, ca membru al celor Două-Sute și chiar ca cetățean, că-și poate spune părerea deschis, ceea ce și făcu prin acest memoriu, pe care avu imprudența de a-l tipări, dar fără a-l răspîndi în public ; căci nu trase decît numărul de exemplare pe care le trimise celor Două-Sute, și care fură toate confiscate la poștă din ordinul Micului Consiliu. Am găsit acest memoriu printre hîrțiile unchiului meu, dimpreună cu răspunsul pe care el fusese însărcinat să i-l dea, și le-am luat pe amîndouă. Făcusem această călătorie la puțin timp după ce plecasem de la cadastru, și aveam încă unele legături cu avocatul Coccelli, șeful aceluia serviciu. Nu mult după aceea, directorul vămii găsi de cuviință să mă roage să-i botez un copil, și-mi dădu ca nașă pe doamna Coccelli. Atîtea onoruri mă ametrîă, și, mîndru că eram în relații atît de apropiate cu domnul Avocat, căutam s-o fac pe grozavul spre a mă arăta demn de această cinste.

În acest scop n-am găsit altceva mai bun de făcut decît să-i arăt domnului Coccelli acel memoriu, care era, într-adevăr, o piesă rară, cu gîndul de a-i dovedi că mă număram printre oamenii de seamă ai Genevei care cunoșteau secretele de stat. Totuși, dintr-o rezervă pe care mi-ar fi greu s-o explic, nu i-am arătat și răspunsul unchiului meu la acest memoriu, poate fiindcă era în manuscris, iar domnul Avocat avea nevoie numai de tipăritură. El își dădu seama atît de bine de importanța acestei scrieri pe care avusesem prostia să i-o încredințez, că n-am mai căpătat-o niciodată înapoi și nici n-am mai văzut-o, iar pînă la urmă, convins de zădărnicia eforturilor mele, mi-am făcut un merit din acest lucru și am considerat furtul ca fiind un cadou. Nu mă îndoiesc însă nici o clipă că el a știut să prețuiască la curtea din Torino această piesă, la drept vorbind mai mult curioasă decît folositoare, și că a căpătat pe ea, într-un fel sau altul, banii

pe care ar fi trebuit să-i dea dacă ar fi cumpărat-o. Din fericire, dintre toate evenimentele viitoare, cel mai puțin probabil este că regele Sardiniei va asedia cândva Geneva. Dar cum acest lucru nu este cu totul exclus, nu-mi voi ierta niciodată vanitatea de a fi dezvăluit cele mai mari slăbiciuni ale acestei cetăți celui mai vechi dușman al ei.

Mi-am petrecut în felul acesta doi sau trei ani între muzică, profesorat, planuri și călătorii, trecând fără încetare de la un lucru la altul, încercând să mă fixez fără să știu la ce, dar atras tot mai mult către scris, văzând oameni de litere, ascultând vorbindu-se despre literatură, amestecându-mă uneori eu însumi în discuții și însușindu-mi mai degrabă vorbăria cărților, decât cunoașterea conținutului lor. În călătoriile la Geneva mă duceam să-l văd din când în când pe vechiul și bunul meu prieten domnul Simon, care-mi ațîta rîvna născîndă prin cele mai noi vești din republica literelor, primite de la Baillet sau de la Colomiès. Mă vedeam, de asemenea, la Chambéry cu un iacobin, profesor de fizică, un călugăr cumsecade, al cărui nume l-am uitat, și care făcea adesea mici experiențe ce mă încîntau foarte mult. Urmînd exemplul lui, am vrut să fac și eu cerneală simpatică. În acest scop, după ce am umplut o sticlă cu var nestins, auripigment și apă, am înfundat-o bine cu dopul. Fierberea a început aproape numaidecît, foarte puternică. Am alergat la sticlă s-o destup, dar n-am mai avut timp; ea îmi sări în față ca o bombă. Am înghițit atîta auripigment și var nestins că era să mor. Am fost orb timp de șase săptămîni, și am învățat astfel să nu mă mai amestec în fizica experimentală fără să cunosc elementele.¹

¹ Data acestui accident poate fi ușor fixată, prin testamentul pe care Rousseau i l-a dictat, în aceeași zi, 27 iunie 1737, unui notar din Chambéry (n. ed. fr.).

Această întâmplare căzu cum nu se putea mai prost pentru sănătatea mea, care de cîtva timp se înrăutățea din ce în ce. Nu știu din ce pricină, deși înzestrat cu o constituție robustă și fără să fac excese de nici un fel, slăbeam văzînd cu ochii. Am un grumaz puternic, un piept lat, plămîinii ar trebui să-mi fie teferi ; totuși, aveam răsuflarea scurtă, mă simțeam apăsător, gemeam fără să vreau, aveam palpitații, scuiam sînge ; apărură o ușoară fierbințeală, de care n-am mai scăpat niciodată. Cum de poate să ajungă cineva în această stare, în floarea vieții, fără să aibă nici un mădular bolnav, fără să fi făcut nimic ca să-și distrugă sănătatea ?

Sabia tocește teaca, se spune uneori. Iată povestea mea. Pasiunile m-au făcut să trăiesc din plin, pasiunile m-au zdrobit. Care pasiuni ? veți întreba. Niște nimicuri : lucrurile cele mai copilărești din lume, dar care mă zguduiau ca și cum ar fi fost vorba de cucerirea frumoasei Elena sau a tronului universal. Mai întîi, femeile. Cînd aveam una, simțurile îmi erau potolite, dar inima niciodată. Nevoia de dragoste mă mistuia în însuși vîrtejul desfătărilor. Aveam o mamă duioasă, o prietenă dragă ; dar îmi trebuia o iubită. Mi-o făuream cu închipuirea în persoana ei ; mi-o înfățișam în mii de feluri, ca să-mi creez iluzia unei schimbări. Dacă m-aș fi gîndit că o țin pe Maman în brațele mele atunci cînd o țineam, îmbrățișările nu mi-ar fi fost mai puțin vii, dar toate dorințele s-ar fi stins în mine ; aș fi gemut de plăcere, dar n-aș fi cunoscut voluptatea. Voluptatea ! Este ea făcută pentru om ? Ah, dacă aș fi sorbit o singură dată în viața mea în toată plenitudinea lor desfătărilor dragostei, nu cred că plătînda mea existență le-ar fi putut face față ; aș fi murit pe loc.

Ardeam, așadar, de o dragoste în gol, și poate tocmai astfel ea istovește cel mai mult. Eram îngrijorat, chinuit de starea proastă a treburilor bietei Maman și de nechibzuitul ei fel de a le dirija, ce nu-i putea aduce

decît ruina totală în cel mai scurt timp. Nemiloasa mea imaginație, care o ia totdeauna înaintea răului, mi-l înfățișa fără încetare pe acesta în toată amploarea lui și cu toate urmările. Mă vedeam de pe acum silit să mă despart, din cauza mizeriei, de aceea căreia îi închinaseam viața și fără de care nu puteam fi fericit. Sufletul îmi era astfel în neconținută zbuciumare. Dorințele și temerile mă sfîșiau rînd pe rînd.

Muzica era pentru mine o altă pasiune mai puțin aprigă, dar nu mai puțin mistuitoare prin ardoarea pe care o puneam în ea, prin studiul îndrîjit al încîlcitelor teorii ale lui Rameau, prin încăpățînarea de a vroi să-mi încarc mintea cu ele, deși îmi intrau greu în cap, prin ștersăturile continui, prin compilările nenumărate ce se strîngeau grămezi, petrecîndu-mi foarte dese ori nopți întregi copiind. Și de ce să mă opresc la îndeletniciri statornice, cînd toate nebuniile ce treceau prin zvăpăiatul meu cap, bucuriile fugare ale unei zile, o călătorie, un concert, o masă, o plimbare, citirea unui roman, vederea unei piese de teatru, tot ceea ce era mai puțin precugetat în plăcerile și treburile mele deveneau pentru mine tot atîtea pasiuni violente, care, în dezlănțuirea lor caraghioasă, îmi produceau cel mai adevărat chin? Lectura nenorocirilor imaginare ale lui Cléveland¹, făcută cu patimă și adesea aruncată din mîină, mi-a produs, cred, mai mult sînge rău decît ale mele însumi.

Am cunoscut un genevez, pe nume domnul Bagueret, care slujise sub Petru cel Mare la curtea Rusiei; era unul dintre cei mai urîcioși oameni și dintre cei mai mari nebuni pe care i-am văzut cîndva, totdeauna plin de planuri smintite ca și el, care făcea să curgă milioanele ca ploaia și pentru care zero-urile nu însemnau nimic. Acest om, aflîndu-se la Chambéry pentru nu

¹ Eroul unui roman cu același titlu scris în 1732 de abatele Prévost (n.t.).

știu ce proces la Senat, puse stăpânire pe Maman, cum era de așteptat, și, în schimbul comorilor lui de zero-uri pe care i le făgăduia cu dărnicie, îi smulgea bieții ei bănuți unul câte unul. Nu-l iubeam de loc, și el vedea asta ; cu mine așa ceva nu era greu de înțeles, căci nu era josnicie pe care să n-o folosească spre a mă linguși. Se hotărî să mă învețe jocul de șah, la care el se pricepea puțin. Am încercat mai mult în silă, și, după ce-am învățat de bine de rău mișcările, progresul meu fu atît de iute, că înainte de sfîrșitul primei partide i-am dat tura pe care el mi-o dăduse la început. Nu mi-a trebuit mai mult ca să devin un pătimaș al jocului de șah. Am cumpărat o tablă de șah, am cumpărat piesele, m-am închis în camera mea, și petreceam acolo zile și nopți întregi, vroind să învăț pe dinafară toate partidele, să mi le vîr în cap una după alta, jucînd singur fără încetare și la nesfîrșit. După două sau trei luni de asemenea muncă și strădanii de reînchipuit, m-am dus la cafenea, slab, gălbejit și aproape năucit. Mă pun la încercare, joc din nou cu domnul Bagueret : mă bate odată, de două ori, de douăzeci de ori ; toate combinațiile se încurcă în capul meu, imaginația îmi amortise atît de tare, că nu mai vedeam în fața ochilor decît o ceață. De cîte ori am vroit să studiez partidele după cartea lui Philidor sau a lui Stamma, mi s-a întîmplat același lucru, și după ce am căzut răpus de oboseală, m-am pomînit mai slăbit decît eram înainte. De altminteri, de-aș fi părăsit șahul, sau, jucînd, mi-aș fi recăpătat vлага, n-am mai progresat cu nici o iotă de la acea primă partidă și m-am trezit că mă aflu în același punct la care eram cînd am sfîrșit-o. M-aș fi exersat mii de secole, numai să-l pot învinge pe Bagueret, atît și nimic mai mult. Iată un timp bine folosit ! veți spune. Și n-am pierdut puțină vreme cu asta ! N-am pus capăt acestei prime încercări decît atunci cînd n-am

mai avut puterea de a o continua. Când am reapărut din camera mea, aveam înfățișarea unui om ieșit din mormînt, și, dacă aș fi dus-o mai departe așa, n-aș fi rămas mult timp printre cei vii. Veți conveni că e greu, mai ales în focul tinereții, ca un asemenea cap să cruțe sănătatea trupului.

Zdruncinarea sănătății avu efect asupra stării mele sufletești și-mi frînă văpăile nălucirilor. Simțind că slăbesc, am devenit mai potolit și m-am mai lecut de patima călătoriilor. Ducînd o viață sedentară, am fost cuprins nu de plictiseală, ci de melancolie ; gărgăunii luau locul pasiunilor ; tînjirea mi se transformă în tristețe ; plîngeam și suspinam pentru te miri ce ; simțeam că viața trece pe lîngă mine fără a o fi trăit ; sufeream pentru starea în care o lăsam pe biata Maman, pentru aceea în care o vedeam gata să cadă ; pot spune că a o părăsi și a o lăsa vrednică de plîns era unica mea mîhnire. În sfîrșit, am căzut bolnav. Ea m-a îngrijit cum pici o mamă nu și-a îngrijit vreodată copilul, și asta i-a făcut bine ei înseși, desprinzînd-o de planurile sale și depărtînd-o de cei ce i le făureau. Ce dulce ar fi fost moartea dacă ar fi venit atunci ! Dacă gustasem prea puțin din bucuriile vieții, prea puțin simțisem și durerile ei. Sufletu-mi putea să plece fără să fi cunoscut simțămîntul hain al nedreptății oamenilor, care otrăvește și viața și moartea. Aveam mîngîierea că supraviețuiesc în jumătatea cea mai bună din mine însumi ; era ca și cum aș fi murit. Fără neliniștile ce mă frămîntau cu privire la soarta ei, aș fi murit, așa cum aș fi adormit, iar aceste neliniști se îndreptau către o ființă dragăstoasă și bună ce le micșora amarăciunea. Îi spuneam : „Iată-te stăpîna întregii mele fapte ; fă în așa fel ca ea să fie fericită“. De două sau de trei ori, cînd mi-era mai rău, mi s-a întîmplat să mă scol noaptea și să mă tîrăsc în camera ei spre a-i da sfaturi, îndrăznesc să spun,

pline de îndreptăţire şi de bun-simţ, dar în care se întrevădea mai presus de orice grija ce-o aveam pentru soarta ei. Ca şi cum lacrimile erau hrana şi tămăduirea mea, mă simţeam întărit de cele pe care le vărsam alături de ea, împreună cu ea, aşezat pe patul ei şi ţinându-i mâinile în mâinile mele. Ceasurile se scurgeau astfel în aceste convorbiri nocturne, şi mă întorceam la mine într-o stare mai bună decît la venire ; mulţumit şi liniştit de făgăduielile pe care mi le făcea, de speranţele pe care mi le dădea, adormeam astfel cu pacea în inimă şi cu încredere în Providenţă. Facă Cel-de-Sus ca după atîtea motive de a urî viaţa, după atîtea furtuni ce au zgîlţit-o pe a mea şi care mi-au transformat-o într-o adevărată povară, moartea ce va veni s-o încheie să fie tot atît de puţin crudă cum ar fi fost în momentul acela !

Prin îngrijirile, veghea şi trudirile sale de necrezut, mă salvă, şi nu e îndoială că numai ea mă putea salva. Am puţină încredere în ştiinţa medicilor, dar am multă în aceea a adevăraţilor prieteni ; lucrurile de care atîrnă fericirea noastră fac totdeauna mult mai mult decît toate celelalte. Dacă e în viaţă un simţămînt cu deosebire plăcut, este acela pe care-l încercăm ştiindu-ne legaţi unul de altul. Ataşamentul nostru mutual n-a crescut, aşa ceva nu era cu putinţă, dar a căpătat nu ştiu ce mai cald, mai mişcător în marea lui simplitate. Am devenit cu totul opera ei, copilul ei, mai mult chiar decît dacă mi-ar fi fost adevărata mamă. Am început, fără a ne gîndi cu orice chip la asta, prin a nu ne mai despărţi unul de altul, prin a ne face viaţa într-un anume fel comună, şi simţind că ne eram deopotrivă nu numai necesari, dar îndeajuns, ne-am obişnuit să nu mai năzuim la nimic străin de noi, să ne mărginim fericirea şi toate dorinţele la această posesiune mutuală, poate unică printre oameni, care nu era, aşa cum am mai spus,

aceea a dragostei, ci o posesiune mai esențială, care, fără să țină de simțuri, de sex, de vîrstă, de înfățișare, ține de tot ceea ce ești tu însuși și nu se pierde decît atunci cînd încetezi de a mai fi.

Cine e vinovat că această schimbare n-a adus fericirea restului zilelor ei și alor mele? Eu nu sînt, și mărturisesc asta ca o consolare. Dar nu este nici ea, cel puțin așa cum ar fi vroit. Era scris ca în curînd natura, ce nu poate fi învinsă, să-și reia firul. Această fatală întoarcere nu s-a făcut însă dintr-o dată. A urmat, mulțumită cerului, o perioadă, o scurtă și valoroasă perioadă, ce nu s-a sfîrșit din vina mea și pentru care nici nu-mi voi face mustrări că n-am tras din ea foloasele cuvenite!

Deși însănătoșit după boală, nu mi-am recăpătat întreaga putere. Pieptul mi-era încă plăpînd, o urmă de fierbințeală dănuia mereu și mă ținea într-o stare de lingoare. Nu mai aveam chef de nimic, decît să-mi sfîrșesc zilele alături de aceea care-mi era dragă, s-o ajut în hotărîrile ei bune, s-o fac să înțeleagă în ce constă adevăratul farmec al unei vieți fericite, să i-o fac pe a ei astfel, în măsura în care asta depindea de mine. Dar vedeam, simțeam chiar, că într-o casă mohorîtă și tristă continua singurătate în doi va deveni pînă la urmă tristă și ea. Leacul se ivi ca de la sine. Maman îmi recomandase un regim lactat și vroia să mă duc să-l urmez la țară. Am consimțit, cu condiția să vină și ea cu mine. N-a fost nevoie de mai mult ca s-o determin; nu mai rămînea decît să alegem locul. Grădina de la marginea orașului nu era propriu-zis la țară; înconjurată de case și de alte grădini, nu avea farmecul unui colțișor cîmpenesc. De altfel, după moartea lui Anet, lăsasem în părăsire această grădină din motive de economie, nemaîtrăgîndu-ne inima să cultivăm acolo plante, iar alte griji ne-au făcut să ne gîndim tot mai puțin la ea.

Folosind acum prilejul că o vedeam dezgustată de oraș, i-am propus să-l părăsim cu totul și să ne stabilim într-un loc singuratic și plăcut, într-o căsuță destul de depărtată, unde să nu mai fim în calea nepoștiților. Ea ar fi făcut-o, și această hotărîre, spre care ne îndemnau îngerul ei bun și al meu, ne-ar fi asigurat zile fericite și liniștite pînă în clipa cînd moartea ar fi venit să ne despartă. Dar noi nu eram hărăziți pentru asemenea fericire. Maman se temea de lipsurile și de strîmtorile ce le va încerca acolo, după ce-și petrecuse viața într-o îndestulare de care-i venea greu să se despartă ; iar eu, printr-o îngrămădire de tot felul de nenorociri, aveam să fiu într-o zi cauza uneia dintre ele, cînd, însuflețit numai de dorința de bine și dreptate, am îndrăznit, convins de nevinovăția ei, să spun deschis adevărul în fața oamenilor, fără a ține seama de cabale, fără a lua măsuri de apărare.

O pîrdalnică teamă o ținu în loc. Nu îndrăzni să-și părăsească pustia de casă, de frică să nu-l supere pe proprietar. „Planul tău de a ne retrage e frumos, mi-a spus ea, și îmi place foarte mult ; dar, în această retragere, trebuie să trăim. Părăsind închisoarea asta, risc să-mi pierd pîinea, și cînd n-o vom mai avea acolo, va trebui să ne întoarcem s-o căutăm la oraș. Pentru a fi mai puțin expuși la asta, să n-o părăsim cu totul. Să-i plătim această mică pensie contelui de Saint-Laurent, pentru ca el să mi-o asigure pe a mea. Să căutăm o căsuță destul de depărtată de oraș spre a trăi liniștiți în ea, dar și destul de aproape ca să ne putem întoarce aici ori de cîte ori va fi nevoie.” Așa am și făcut. După ce am căutat cîtva timp, ne-am fixat la Charmettes, o proprietate a domnului de Conzié, la intrarea în Chambéry, dar atît de singuratică și retrasă, de parcă s-ar fi aflat la o sută de

leghe depărtare. Între două dealuri destul de înalte, o mică vale se întinde de la nord la sud, iar în fundul ei curge un rîușor printre pietre și copaci. De-a lungul acestei văi, la mijlocul ei, sînt cîteva case răzlețe, foarte potrivite pentru cine dorește un refugiu sălbatic și retras de lume. După ce-am cercetat două sau trei din aceste case, am ales-o la urmă pe cea mai drăguță, aparținînd unui gentilom ce era în serviciu, pe nume domnul Noiret. Casa era bine orînduită. În față avea o grădină în pantă, în spate, o mică vie, peste rîu, o pădurice de castani, un izvor în apropiere, iar mai sus, spre munte, o pășune pentru vite ; în fine, tot ceea ce trebuia pentru mica gospodărie campestră pe care vroiam s-o înfiripăm acolo. Pe cît pot să-mi amintesc datele și timpul, ne-am stabilit în această casă spre sfîrșitul verii lui 1736. Cît de încîntat eram în prima zi cînd am dormit acolo ! „O, Maman, i-am spus scumpei mele prietene îmbrățișînd-o cu ochii plini de lacrimi de bucurie și de înduioșare, acest sălaș este cel al fericirii și nevinovăției. Dacă nu le vom găsi aici împreună, nu trebuie să le mai căutăm nicăieri.“

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXXII

PARTEA ÎNTÎI

<i>Către cititor</i>	3
Cartea întâi (1712—1728)	5
Cartea a doua (1728)	57
Cartea a treia (1728—1730)	113
Cartea a patra (1730—1731)	171
Cartea a cincea (1732(?)—1738)	229

Redactor : ELENA MURGU
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Dat la cules 09.05.1969. Bun de tipar 15.07.1969.
Apărut 1969. Tiraaj 95.175 ex. broșate. Hîrtie
ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed.
15,03. Coli tipar 10,50. A. nr. 6314/1969. C.Z.
pentru bibliotecile mari și mici 84—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 90 359 la
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei” Piața
Scintei nr. 1, București — Republica So-
cialistă România

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

